

УКРАЇНСЬКИЙ КАТОЛИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМ. СВ. КЛИМЕНТІЯ ПАПИ
UNIVERSITAS CATHOLICA UCRAINORUM A S. CLEMENTE PAPA

**ТВОРИ КИР ЙОСИФА
ВЕРХОВНОГО АРХИЄПІСКОПА
І КАРДИНАЛА**

**OPERA OMNIA KYR JOSEPHI
(SLIPYJ - KOBERNYCKYJ - DYCKOVSKYJ)
ARCHIEPISCOPI MAIORIS ET CARDINALIS**

ЗІБРАЛИ
о. проф. д-р ІВАН ХОМА і о. д-р. ЮРІЙ ФЕДОРІВ
COLLEGERUNT
Presb. prof. Dr. JOANNES CHOMA et Presb. Dr. GEORGIUS FEDORIW

Том V Vol.

Рим 1971 ROMAЕ

УКРАЇНСЬКИЙ КАТОЛИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМ. СВ. КЛИМЕНТІЯ ПАПИ
UNIVERSITAS CATHOLICA UCRAINORUM A S. CLEMENTE PAPA

ТВОРИ КИР ЙОСИФА
ВЕРХОВНОГО АРХИЄПІСКОПА
І КАРДИНАЛА

OPERA OMNIA KYR JOSEPHI
(SLIPYJ - KOBERNYCKYJ - DYCKOVSKYJ)
ARCHIEPISCOPI MAIORIS ET CARDINALIS

ЗІБРАЛИ
о. проф. д-р ІВАН ХОМА і о. д-р. ЮРІЙ ФЕДОРІВ
COLLEGERUNT
Presb. prof. Dr. JOANNES CHOMA et Presb. Dr. GEORGIUS FEDORIW

Том V Vol.

Рим 1971 ROMAЕ

ТВОРИ КИР ЙОСИФА
ВЕРХОВНОГО АРХИЄПИСКОПА
І КАРДИНАЛА

ЗІБРАЛИ

о. проф. д-р ІВАН ХОМА і о. д-р ЮРІЙ ФЕДОРІВ

Том V Vol.

Рим 1971 ROMAЕ

Друкується за дозволом Церковної влади

ВВЕДЕННЯ

INTRODUCTION

Осягнувши після студій на Львівському й Інсбруцькому університетах ступінь д-ра теології в 1918 р. та прийнявши ієрейські свячення дня 8 вересня 1917 р., о. д-р Йосиф Сліпий починає свою багатогранну працю. Перші десять років цієї праці, позначені наявними досягненнями, проходять по таких основних лініях:

а) дальші студії, завершені габілітацією на богословському факультеті Інсбруцького університету в 1923 р. і здобуттям академічного ступеня «*Magister aggregatus*» на університеті Грегоріяна в Римі в 1924 р.;

б) написання й оприлюднення основних праць богословсько-догматичного змісту;

в) педагогічна й научна праця на становищах професора і ректора виховних і научних церковних установ — Духовної Семінарії і Греко-кат. Богословської Академії — у Львові;

г) перебудова тих установ відповідно до вимог часу і рівня європейських педагогічних і научних інституцій і високих шкіл через опрацювання для них організаційних і правних норм у формі статутів;

д) створення осередку для дослідної наукової праці та для охоплення всіх научних сил на полі філософічних, богословських і споріднених з ними наук через надання організаційних форм і визначення завдань Богословському Науковому Товариству;

е) організація видавничої роботи, що виявляється в періодичних і неперіодичних виданнях і публікаціях, як тримісячник «*Богословія*», видання Греко-кат. Духовної Семінарії, Богословського Наукового Товариства, Аскетичної бібліотеки і т.п.

Написані та опубліковані Автором праці цього першого десятиліття зібрано і напечатано в перших двох томах Творів Верховного Архископа. В першому десятилітті, як це видно із щойно названих головних скерувань, проф. Й. Сліпий повністю присвячується праці над відродженням наукової мислі в українській католицькій Церкві і піднесенню її до рівня тих наук в західному християнському світі. Водночас він визначає шляхи педагогічної і наукової праці, які були вислідом таких міркувань: перше, це приналежність Української Церкви своєю історією, традицією, культурою, обрядом і релігійною духовістю до Християнського Сходу і, друге, це така ж, євангельською християнською свідомістю угрунтована, жива і постійно в історичному бутті засвідчувана приналежність до Вселенської Церкви.

Joseph Slipyj was ordained September 8th, 1917 and received his doctor's degree in Sacred Theology in 1918, having completed theological studies in Lviv and Innsbruck Universities. Year 1918 marks the beginning of his manifold activity. In the first decade that activity — marked by notable achievements — developed along these basic lines:

a) Further study leading to habilitation at the Theological Faculty of the University of Innsbruck in 1923; degree of "Magister aggregatus" at the Gregorian University in Rome in 1924.

b) Writing and publication of basic works in the field of systematic theology.

c) Pedagogical activity as professor and rector of the Major Seminary and of the Greek-Catholic Theological Academy in Lviv.

d) The updating of these institutions according to contemporary needs and raising them to the level of comparable Western European establishments through the means of new Statutes that normalized their organizational and legal status.

e) The creation of a center for scientific research and for a consolidation of all available scholarship in the fields of theology, philosophy and allied sciences by the organization of the Ukrainian Theological Society and through a precision of its goals.

f) Arrangement for publication of periodic and non-periodic literature such as the quarterly "Bohosloviye", and of the series of publications of the Greek-Catholic Theological Academy, the Major Seminary, the Ukrainian Theological Society, the Library of Ascetical Works, etc.

Works of our author, written and published during that first decade, have been collected and presented in the first two volumes of the *Opera Omnia of the Major Archbishop*. As can be seen from the enumeration of the lines of his activity given above, those first ten years Prof. Joseph Slipyj devoted to a regeneration of scholarship in the Ukrainian Catholic Church and to bringing it to the level of Western European Christian world. In that same period he defines the direction of pedagogical and scientific activity basing himself on the following reasoning: first, that the Ukrainian Church by its history, tradition, culture, rite and religious mentality belongs to the Christian East; and second, that the Ukrainian Catholic Church has throughout its history attested its belonging to the Universal Catholic Church, the latter flowing from its living evangelical

Усвідомлення цього межового положення Української Церкви між Сходом і Заходом та виникаючі з нього характерні ознаки мусіли лягти в основу виховання і науки, що їх старався відродити і плекати проф. Й. Сліпий. Після покладення організаційних ґрунтів для розвитку наукової творчості і запевнення їй нормального росту, або — іншими словами — після проведення кінцевої праці в середині Української Церкви, можна було вийти на міжнародне поле, щоб там сконфронтувати церковну думку українського християнства із думками інших християнських народів, ознайомити ширший християнський світ з досягненнями Української Церкви на різних ділянках церковного життя та у вселенську скарбницю духа Христової Церкви внести також твори свого інтелекту й апостольської праці, зокрема в питаннях, що відносилися до унійних змагань.

Праці, які впорядковано оприлюднюємо в цьому томі Творів Верховного Архієпископа, дають свідчення про те, як Українська Церква, після довгого періоду немочі, пригнічення, навіть духового запус-тіння, знову набирає сили і свіжості, виривається з ізоляції, в яку попала не з власної вини, ступає на міжнародню християнську арену, де зараз же виявляє свою дозрілість і живучість. Ці праці, з уваги на їх тематику, поділено на дві більші частини: В першій частині вміщено праці-статті про Конґреси та З'їзди та деякі доповіді, виголошені на них проф. Й. Сліпим. Друга частина охоплює описи та подорожні записи кількох більших паломництв та подорожей і кілька подорожніх шкіців згл. вражень.

Центральним питанням, що золоту ниткою проходить крізь усі писання Верховного Архієпископа в першій частині цього тому п.н. Конґреси і З'їзди, є церковне з'єднання, його догматичні, екуменічні, психологічні, соціологічні та історичні аспекти, його труднощі і майбутні перспективи. Це є і сьогодні одне з дуже актуальних питань, відоме під назвою екуменічного руху.

І саме тут Українська Церква почала на міжнародніх зустрічах за-бирати слово через своїх видніших представників, причинючися до поглиблення та всебічного висвітлення екуменічного питання та мані-фестуючи тим свою зрілість, підметність та апостольську ревність.

В цілому складному комплексі екуменічних питань ні майбутній історик, ні працівник на полі церковного з'єднання не може не поці-кавитися чи просто промовчати такий феномен на шляху до церковного з'єднання, яким були Велеградські Конґреси. Організацією і техніч-ним проведенням цих конґресів займався Апостолят св. Кирила і Методія. Надхненником і першим предсідником цих Конґресів був Митро-полит Андрей Шептицький. Завдяки йому старе містечко Велеград, ко-лись осідок першого в Моравській державі єпископа, св. Методія, стало духовним центром християнського життя та сумлінної праці для церков-

consciousness. Awareness of that borderline position between East and West and certain characteristics deriving from that fact had to form the very core of educational and scholarly work which Professor J. Slipyj strove to awaken and pursue.

Such placing of necessary foundation to assure the development and normal growth of organized scholarly work, in other words, doing the necessary required ground work within the Ukrainian Catholic Church, was necessary before one could step out onto the international arena. There one could juxtapose the ecclesial thought of Ukrainian Christianity with that of other Christian nations; one could make known to the wide Christian world the achievements of the Ukrainian Church in various fields of ecclesial life; one could contribute to the treasure house of the Universal Church particular intellectual and apostolic accomplishments, especially in the field of ecumenical activity.

The works which we present in this fifth volume of the *Opera Omnia of the Major Archbishop* give testimony how the Ukrainian Church after a long period of weakness, oppression, even spiritual desolation, breaks out of the isolation into which she had fallen through no fault of her own, and steps out into the mainstream of universal Christian life where she at once manifests her own vitality and maturity. The works in this volume because of their theme are arranged into two parts; in the first, are included articles about unionistic congresses and conventions as well as speeches and papers delivered by Prof. Joseph Slipyj; in the second, are collected travelogues of some major pilgrimages and journeys and some short sketches of minor voyages.

Unity of Christians is the central thought which as a golden thread weaves through all the writings of the Major Archbishop contained in the first part under the heading of "Congresses and Conventions". That unity's dogmatic, psychological, sociological, historic aspects, its difficulties and prospects, are brought out. As of today they all are still very actual problems, making up the content of what is known as the ecumenical movement.

It is precisely in this realm that the Ukrainian Catholic Church, through her more outstanding representatives, began to speak her word in the international gatherings thus contributing to a more deep and manifold elaboration of the whole ecumenic question and as a consequence manifesting her maturity, authority in that matter and apostolic zeal.

In the entire complex ensemble of ecumenic matters neither the future historian nor the presentday laborer in the field of Christian unity can pass over in silence or leave out of consideration that bright spot on the road to unity which were the Congresses of Velehrad. Apostleship of Sts. Cyril and Methodius, a local organization, was responsible for

ного з'єднання. Окрім названого Апостоляту, що популяризував унійну ідею особливо в латинському християнському світі, учасники Велеградських Конгресів покликали до життя Велеградську Академію, яка займалася ґрунтовними студіями Християнського Сходу та екуменічних питань. Про працю Академії найкраще свідчить її науково-публіцистична продукція; за весь час появилось 17 томів її праць-збірників п.н. «Acta Academiae Velehradensis».

Перший Конгрес у Велеграді відбувся в 1907 р., наступні відбувалися у відступах що двох років — в 1909 і 1911 рр., аж поки перша світова війна не перервала так надійної праці. В 1922 р. скликано перший після-воєнний Конгрес, чим започатковано нову серію Велеградських Конгресів, які відбувалися що кілька років — в 1924, 1927, 1932 і 1936 рр. Українську Церкву заступали на Конгресах її видніші науковці та церковні достойники. Вони брали живу участь в працях, дискусіях та резолюціях Конгресів, випрацьовували напрямні унійної праці, виголошували, як напр. проф. Й. Сліпий, виклади й доповіді, які були пізніше друквані в названих уже «Акта Академіє Велеградензіс».

Між цими доповідями проф. Й. Сліпого заслуговують на увагу:

1) «De valore S. Thomae Aquinatis eiusque influxu in theologiam orientalem» — 1924.

2) «De septenario numero sacramentorum apud Orientales uti vinculo Unionis et conservationis fidei» — 1933.

3) «De cultu SS. Cyrilli et Methodii in Ucraina» — 1936.

Всі ті праці поміщено в першому тому Творів Верховного Архiepіскопа. В цьому томі друкуємо дві статті Верховного Архiepіскопа про Велеградські Конгреси, в яких проф. Й. Сліпий брав участь. Статті мають характер звідомлень, в яких докладно змальовується перебіг конгресів за детальною програмою дня, подається імена учасників, відтворюється, і це дуже важливе, цілу атмосферу, в якій проходили наради конгресів. Окрім цього, можна б сказати, репортажного та хронікарського характеру, статті цінні ще тим, що їх Автор, самий богослов та ознайомлений з проблематикою унійних змагань, яку обговорювано на конгресових нарадах, проглядно про неї звітує, подаючи до окремих питань свої зауваження та рефлексії. Перший, після довшої перерви з приводу світової війни, Унійний Конгрес у Велеграді, відбувся, як вже згадано, в 1922 р. Проф. Й. Сліпий, учасник цього Конгресу, написав про перебіг конгресових нарад та передав свої враження з Конгресу у двох статтях, що їх надруковано було в місячнику «Нива» чч. 10 і 11-12 за 1922 р.

Обі статті-репортажі, живо написані та багаті в рефлексії, остаються, і на сьогодні, цінним історичним документом та ілюстрацією, як народжувався та оформлювався теперішній екуменічний рух. Автор не

the organizational and technical aspects of those congresses. The inspiration and the first chairman of those congresses was Metropolitan Andrew Sheptycky. Thanks to him, the ancient town of Velehrad, once the see of the first bishop of the Moravian state, St. Methodius, became once again a spiritual center of Christian life and of solid work for unity among Christians.

Apart from the abovementioned Apostleship which tried to make the cause of Church unity popular especially in the Latin Christian world, the participants of the congresses called to life the Academy of Velehrad, devoted to thorough study of the Christian East and of problems pertaining to Christian unity. The achievements of that Academy are best attested by its scholarly and popular publications. In the years of its existence 17 volumes of works have appeared under the collective title *Acta Academiae Velehradensis*.

The first congress of Velehrad took place in 1907. Next ones were supposed to meet every two years. So they did in 1909 and 1911, until World War I interrupted that undertaking so full of new hope. In 1922 the first afterwar congress was called. With this a new series was started. Congresses were held in 1924, 1927, 1932 and 1936.

The Ukrainian Church was represented at these congresses by her more notable dignitaries and scholars. They took active part in the labors of the congresses, helped to set directives for unity work, read papers which were later published in the abovementioned *Acta*. Among those papers the following of Prof. Joseph Slipyj deserve special attention:

- 1) "De valore S. Thomae Aquinatis eiusque influxu in theologiam orientalem" — 1924.
- 2) "De septenario numero Sacramentorum apud Orientales uti vinculo unionis et conservationis fidei" — 1933.
- 3) "De cultu SS. Cyrilli et Methodii in Ucraina" — 1936.

All three have been printed already in the first volume of the *Opera Omnia of the Major Archbishop*. In this volume we reprint two of his articles about the congresses in which he took part personally. Articles are in the nature of accounts in which the activity of the congresses is presented in detail according to their official schedules for each day, participants are named, but most important, the atmosphere in which the meetings were conducted is caught. Apart from the chronicler's interest the articles are valuable for the clear presentation and for the comments and reflections with which the author, himself a competent theologian wellacquainted with the subject matter under discussion, enriches his reports. The first congress of Velehrad after the long interruption caused by World War I took place in 1922, as was mentioned above. Professor Slipyj described its activity and noted his impressions

обмежується до сухого протоколу нарад. При кожній нагоді та при кожній темі його думки асоціюються з історичним минулим, то знову навіязують до сучасного положення. Вже на саму згадку про Велеград Автор подає настроєвий опис цього містечка. Він пригадує, що це колись столиця могутньої Моравської держави, земля словянських апостолів, Кирила і Методія, які, тримаючи в руці « замість меча хрест » і прикриваючи груди « щитом-книгами об'явлення і передання », йшли здобувати словянський світ...

Образовою мовою підкреслюється тут миролюбний характер апостольської праці святих словянських Апостолів. Не мечем, як це, на жаль, також бувало в історії місійної праці, в якій часто змішувано Боже і людське, в якій в парі з голошенням християнської проповіді проведено колоніальні підбої, — не мечем, а хрестом і проповіддю об'явленого Божого слова здобували апостоли словян, Кирило і Методій, душі людей для Христа. А тимчасом, продовжує свої історичні рефлексії Автор, « падав і вставав з руїни Велеград, бачив багато держав, і всіх пережив... Велеград тихий, замислений, бо його печуть давні, тяжкі думи... з'єднання у вірі і оновлення релігійного життя всіх синів словян... ».

Такі рефлексії відчувається і в наших днях як наскрізь свіжі, бо й сьогодні цей самий Велеград « тихий та замислений »... Він, Велеград, мовчить; чомусь мовчать про нього й ті, які з пошани до великих досягнень апостолів Кирила і Методія, а на початку нашого століття до проведеної екуменічної праці в цьому центрі, в якому відроджувалася унійна думка, повинні не забувати про Велеград, бо в Велеграді можна б багато дечого навчитися.

Пригадувавшись над історичним минулим Велеграду, Автор з пієтизмом зупиняє свій зір на іконах Кирила і Методія, що їх намалював син словянської землі, мистець Матейко. А коли побіч тих ікон станув Велеградський архієпископ, Андрей Стоян, і заінавгурував конгресові наради молитвою « Царю Небесний », Автор, знаючи цього архієпископа з його трудолюбивої апостольської праці, завважує, що це « гідний наслідник своїх святих і великих попередників », і радіє, дивлячись на учасників Конгресу, що « ідея злуки Церков знаходить що раз більше нових прихильників... ».

Така рефлексія може сьогодні видаватися що найменше дивною, бо сьогодні в умах християн наступила велика зміна: Ідея церковного з'єднання стала чимось самозрозумілим, вона ж бо євангельська ідея, виразний заповіт Христа. На жаль, ще на початку 20-их років нашого століття положення на цьому церковному відтинку було інше. Ця ідея не проникла була ще до загальної свідомості кожного християнина. Ідейних апостолів злуки Церков було справді мало, а ті між християнами, які в слові і письмі заступалися за нею, були справжніми апостолами. Між присутніми на Конгресі унійними діячами згадує Автор обох

in two articles, which originally were published in the monthly "Nyva", nn. 10 and 11-12 for 1922.

These two articles, vivid in their descriptions and rich in reflections, remain even today valuable historical documents illustrative of how the present day ecumenical movement was born and grew. The author does not limit himself to a dry account of the meetings. At each occasion and with each topic he seeks a connection with the past and an application to the present. The very mention of Velehrad inspires the author to give an impressionistic description of that town. He reminds us that is the capital of the once mighty Moravian state, the land consecrated by the Apostles of the Slavs, SS. Cyril and Methodius, who holding "a cross instead of the sword" and for protection holding not "the shield but the books of Revelation and Tradition" had set out to conquer the Slavic nations.

Such picturesque language brings out the peaceful nature of the missionary work of the holy Apostles of the Slavs. Not wielding the sword, — as so many times it happened on other missionary expeditions, when the divine and the human were being confused, and together with the spread of the Christian message colonial conquests were made — but by the cross and by preaching of God's revealed word the Slavic Apostles, SS. Cyril and Methodius, gained souls for Christ. Since then, our author continues his reflections on history, "Velehrad has seen glory and ruin, beheld many states and survived them... Velehrad, serene and lost in thought, because heavy thoughts trouble it... thoughts of unity in faith, thoughts of a religious renewal among his sons, the Slavs".

Such reflections have not lost much of their flavor even this day. Velehrad is indeed "serene and lost in thought". That town, Velehrad, is silent, silent are also those who should least forget about it out of respect for the great achievements of the Apostles SS. Cyril and Methodius, out of respect to the ecumenical work accomplished in that center where many thoughts of unity among Christians saw the light of day at the beginning of our century. Velehrad still can teach us some lessons.

Meditating thus on the historic past of Velehrad, the author's eyes come to rest on the icons of SS. Cyril and Methodius, the works of a noted Slav painter Matejko. When Archbishop Andrew Stojan of Velehrad took his place in front of those icons to open the Congress with the prayer *Veni, Sancte Spiritus*, our author, cognizant of that prelate's zealous apostolic work, remarks that "this is a worthy successor to the holy and great Apostles" and rejoices in seeing the participants of the Congress "in whom the idea of Church unity strikes an evergreater response...".

Such a reflection can strike us today as at least very unusual, because we have undergone a major change: the idea of unity has become

владик Помісної Української Церкви, єпископа Луцького, Йосифа Бочяна, якому політичний латинський католицизм загородив дорогу до пастирської праці для справи церковного з'єдинення, та єпископа Крижевацького, Діонісія Ніяраді, відданого співпрацівника Митрополита Андрея, особливо, в його зусиллях зберегти органічну й обрядову єдність Галицької Митрополії та єдність її єпископату в усіх країнах поселення вірних Греко-католицької Церкви. Оба названі Владики можуть і нині бути взором до наслідування для всіх, кого ця Греко-католицька українська Церква покликala до найвищого в ній служіння. В Велеграді вони репрезентували Помісну Церкву, яка була живим свідком великої ідеї з'єдинення. І саме цій ідеї мали служити Велеградські Конгреси.

Прочитуючи статтю, натрапляємо на імена світлих постатей-професорів різних європейських теологічних факультетів, ректорів і духовників Семінарії, монахів і настоятелів монаших чинів, редакторів богословських журналів, студентів богословії і т.д. Між делегатами заступлені майже всі словянські народи, між ними й українці. І неначе гіркий докір вікової історії з усім її релігійним і національним трагізмом читається заввагу Автора: « Наші делегати багато розмовляли з підкарпатськими братами на національні теми. Були між ними свідомі українці, але й великі прихильники 'єдиної неділимої'... ». Скільки тих болючих відосередніх орієнтацій на ближчих і дальших сусідів, а часто й на чужих, пережила й по сьогодні переживає Українська Церква... Оце Шевченкове « гірше ката свої люди її роздирають... » покутує в ній аж до найновіших днів.

На Велеграді, як зауважує Автор, панувала дружня атмосфера та « мирне, ідеальне співжиття обох обрядів... ». Вже одне таке коротке ствердження говорить більше і правдивіше, ніж те, що деколи вичитується у святочних декляраціях про обрядову рівність у Вселенській Церкві, бо в цьому ствердженні віддзеркалюється жалюгідна історична дійсність: В першому чвертьсторіччі нашого століття міжобрядові взаємини в Церкві були далеко не ідеальні. Східньо-християнські обряди часто знецінювано. Треба було їхати в оцей тихий кирило-методіївський куточок землі, на Велеград, щоб пережити, як « мирно й ідеально » співжиють обряди в єдиній Христовій Церкві. Глибоко ще закорінений псевдокатолицький уніформізм тримав у своєму полоні і в невіжестві широкі шари віруючого Божого люду. Оскільки важче приходилося боротися проти віками нашарованих і на вістря ножа поставлених суперечностей богословського і догматичного характеру, щоб могли започаткувати мирний діалог, коли в обрядових питаннях натраплялося на стільки упереджень.

Велеград, цей духовий твір Митрополита Андрея Шептицького, подвижника церковного з'єдинення, і невеликого гурту його однодумців, мав промощувати шлях до християнського замирення. Він не тільки

for us very natural, a consequence of the Gospel teaching, the clear commandment of Christ. That has not been always so. At the beginning of the twentieth century the thinking on these matters was quite different. The idea of unity had not yet become common property of all Catholics. The apostles of unity were few. Those who tried to awaken Christian conscience by spoken or written word were truly pioneers. Among leading figures of the unity movement present at the Congress of 1922 our author mentions the two Ukrainian bishops, Joseph Bocian, bishop of Lutsk, whom political machinations of Latin Catholics prevented from pastoral work in the cause of Church unity, and Dionysius Njarydy, bishop of Križevci, a dedicated coworker of Metropolitan Sheptycky, especially in the cause of preserving the organic and ritual oneness of the Metropolia of Halych and of the Ukrainian episcopate representing all Ukrainian Catholics (or as they were called, Greek-Catholics) wherever in the world they may have settled. These two bishops can even today be considered as models worthy of imitation by the hierarchs of the Ukrainian Church. In Velehrad these two men represented the Local Ukrainian Church as a living witness to the great idea of Church unity. It was to further that idea that the congresses of Velehrad have been called.

The article mentions by name many outstanding personalities: professors of various European theological faculties, rectors and spiritual directors of seminaries, religious superiors, monks, editors of theological journals, also seminarians and others. Among the delegates are represented almost all Slavic nations. The remarks of the author on the Ukrainian delegates (who had come from different parts of Ukraine — thus from under various foreign occupations) strikes us as a bitter accusation of history with all its accent on religious and national aspects: “ Our (*i.e.* Galician) delegates held many discussions with the brethren from Transcarpathian regions on matters of mutual national interest. There were many among them that saw things clearly, but there were also those whose orientation was on the “ one and indivisible ” Russia. How many of those orientations on closer or more distant neighbors or even on complete strangers has our Church suffered through and is still suffering from... The words of Shevchenko ‘ Worse than the enemy, her own people tear her apart... ’ have been so true of our Church even into the present day ”.

In Velehrad, our author reports, there reigned a truly friendly atmosphere, “ a peaceful, ideal coexistence of both rites ” (*i.e.* Latin and Byzantine). This terse statement speaks volumes. By its contrast to sorrowful reality reigning elsewhere it says more truth than many a solemn declaration on the ritual equality in the Universal Church. The fact is that in the first quarter of this century interritual relationships

досліджував і кидав нове світло на питання церковної єдності в багатovidному вияві церковного життя. Велеград мав змінити психіку і мислення роз'єднаного християнського світу.

Учасників Велеградських Конгресів, зокрема ж тих, які відважно осмислювали ідею християнського з'єдинення, можна сміливо зарахувати до ідейних предтеч II Ватиканського Собору, а вартість статей Автора про Велеградські Конгреси є в тому, що в них не тільки у формі записів передається думки всіх референтів та дискутантів, але і в тому, що Автор вплітає в цей запис свої власні спостереження і зауваги: В цей спосіб отримуємо повний образ обговорюваних на конгресах питань разом із їх критичною оцінкою, поданою Автором. Очевидно, доповідей і дискусій на Велеградських Конгресах годі сьогодні оцінювати з позицій сучасної богословської критики, бо дещо, що тоді ставилося у формі сміливих на цей час гіпотез чи проєкцій розв'язок, сьогодні вже здобуло право громадянства і сприймається як неоспорювана ніким правда. Та не слід забувати, що Велеградські Конгреси відбувалися, бодай у своїх початках, в періоді, на якому була глибоко вирита печать I Ватиканського Собору і довгих попередніх століть, сповнених богословськими й догматичними спорами, при чому головні акценти в єкуменічному діалозі лежали на приматі і непомильності Римських Архидієєв. Якщо ж мова про методичне трактування богословсько-догматичних проблем, то традиційна схолястична метода була в цьому часі домінуючою. З психологічної точки зору бачення атмосфера між християнами була ще налагоджена гострими полеміками часів XIX і початку XX ст. Перещеплена на Церкву ідея абсолютної монархії і перенаголошення в ній римського юридичного принципу у відношенні до природи Церкви були в цьому часі сутніми елементами західного богословського мислення.

Все те треба мати на увазі, коли прочитається статті Автора, в яких він реферує зміст доповідей і подає свої зауваження.

Та навіть врахувавши факт, що деякі формулювання можуть звучати сьогодні, як перестарілі, — бо й науковці так часто платять данину часові, — в доповідях зустрічаємо багато нового, свіжого й по сьогодні актуального. З богословського й єкуменічного погляду найцікавішими доповідями, прочитаними на Конгресі в 1922 р., були доповіді о. Спачіля на тему «Примат і непомильність папи та відношення до них православної теології» і о. Гривец-а на тему «Примат в історичній перспективі».

Автор, найбільше зацікавлений богословсько-догматичною сторінкою унійного питання, основно реферує думки доповідей. Як можна внести з реферування, о. Спачіль, професор на Орієнтальному Інституті в Римі, строго притримується схолястичної методи в аргументації й аналізі догматичного вчення католицьких і православних теологів. В доповіді о. Гривец-а, професора теології в Люблянці, вже завважується впливи

fell far short of the ideal. Eastern Christian rites were looked down upon. It was necessary to go to that quiet little town of Cyril and Methodius to experience "peaceful and ideal" coexistence of rites in the Church of Christ. At that time the People of God were on the whole still under the influence of the deeply rooted pseudo-Catholic ritual uniformism. How very difficult it was to start a meaningful dialogue, to cut through layers of misunderstandings which ages of bitter controversies have generously piled on matters pertaining to dogmatic theology, when even mere ritual problems were so full of mutual prejudices.

Velehrad, born of the initiative of Metropolitan Sheptycky, a great fighter for Church unity, and of a small band of men like him, was supposed to prepare the way to unity among Christian, not only through research and new light on pertinent problems in the kaleidoscope of ecclesial life, but also by changing the attitudes and dispositions of the non-united Christian East. Participants to the congresses of Velehrad, especially those who gave courageous expression to the idea of Christian unity, can be justly counted to the forerunners of the Second Vatican Council.

The value of our author's articles about the Congress in Velehrad lies in this that he faithfully reports the thoughts expressed by the featured speakers and disputants, but also in the comments and observations with which he enriches the reports. In this manner we have a full picture of what was said at the Congress together with a critical evaluation supplied by our author. Naturally, the papers and discussions at the congresses of Velehrad cannot all be judged from positions of recent theology because what in those days was presented as very advanced hypothesis or solution, today is considered as incontroverted possession. On the other hand, it should not be forgotten that the congresses of Velehrad, at least in their first phase, took place in a period which bore deep imprints of the First Vatican Council and of many centuries of theological controversies in which the main accent in ecumenical thinking was placed on the primacy and infallibility of the Roman Pontiffs. In methodology the traditional scholastic approach held undisputed supremacy. From the aspect of ecumenical psychology the atmosphere was loaded with bitter polemics of the XIXth and early XXth centuries. The idea of absolute monarchy applied to the Church and the overemphasis of Roman juridicism in respect to the nature of the Church were at that time basic elements of western theological thinking. All this should be kept in mind when perusing the articles of our author in which he reports the content of the papers and gives his comments.

Taking into consideration that some formulations may sound very dated today — scholars live within time, too — in the papers delivered we find much that is new, fresh and actual even today. From the point

історично-догматичної школи, якої чільним представником в періоді між двома світовими війнами був о. Грабман, проф. теології на Мюнхенському університеті. Варто при цій нагоді згадати, що на Богословській Академії у Львові дослідну методу цієї школи розвивав о. проф. Андрій Ішак.

Обі доповіді, зреферовані Автором, цінні тим, що в них дуже виразно представлено вчення католицьких богословів, а водночас так же само об'єктивно, без зайвої полеміки, подано відносні погляди православних богословів, від найбільше непримирених аж до більше поміркованих. Доповіді, це свого роду конфронтація католицької — з одного боку, і православної школи — з другого боку. Це ясне визначення становищ, які можуть служити вихідною точкою для богословського діалогу. Оба доповідачі, о. Спачіль та о. Грівец, як це видно з їхньої оцінки думок православних теологів, ознайомлені з найвидатнішими посталями богословського світу, з патристикою та з найновішою богословською літературою. Тому їх доповіді являються багатим матеріалом для студій екуменічного питання. Правда, в доповідях поставлено саму проблему у формі тези й антитези. Виразної перспективи, як вийти із суперечностей, в доповідях ще не накреслено, хоч тут то там є вже зерна оригінального підходу та спроби шукати розв'язки, як усунути чи бодай злагіднити вістря противенств. І так напр. о. Спачіль, хоч сам об'єктивно насвітлює погляди православних богословів щодо питань примату, непомильності та природи Церкви, ще не бачить можливості синтезу. З'ясувавши суперечні становища, він тільки звертається з закликом до православних богословів, щоб вони прослідують ці питання та призадумалися над необоснованістю своєї аргументації, бо тільки « під одним Римським Архидіаконом... Церква як велика і впорядкована лава буде спроможна подолати ворогів, а через те буде найбільше прославлений Христос, її Глава ».

Натомість у доповіді о. Грівеца, яка кидає світло на еклезіологічні питання з точки зору історичного прогресу догм, зустрічаємо вже більше оригінальних думок і спроб шукання виходу із противенств. Сюди належать підкреслювання важливості біблійних і патристичних текстів, розглядання спірних питань з положення й умов даної історичної епохи, шукання спільних елементів в старо-християнській практиці і традиції, вказування на таїнственный характер Церкви, підкреслювання в Церкві виявів братньої любові і святости. Все те — це нові на той час, хоч ще основніше не опрацьовані оригінальні думки. Деякі з тих думок можна вже зарахувати до несміливих передвісників II Ватиканського Собору.

На фоні тих доповідей відбиваються зауваження Автора. Він їх реферує і бачить вже те нове, хоч ще невиразно зформульоване, стверджуючи: « Без сумніву оба (о. Спачіль і о. Грівец) дали оригінальні думки, хоч їх вповні не розвинули ». Окрім цього Автор звертає увагу на « спокійне, критичне і полемічно доцільне » трактування закидів про-

of theological and ecumenical interest among the papers read at the Congress of 1922 the most interesting were those of Rev. Th. Spacil, SJ, "Primacy and Infallibility of the Pope and How They are Viewed in Orthodox Theology" and of Rev. Fr. Grivec "Papal Primacy in Historical Perspective".

Our author, interested mostly in the theological side of ecumenical work, very extensively reports the leading ideas of those papers. As can be inferred from that report, Fr. Spacil, professor at the Oriental Institute in Rome, follows strictly the scholastic method in his argumentation and analysis of the dogmatic tenets of Catholic and Orthodox theologians. In the paper read by Fr. Grivec, professor of theology at University of Ljubljana, one notices the influence of historico-dogmatic school, whose main proponent in the period between the world wars was Rev. Martin Grabmann, professor of theology at the University of Munich. It may be worthwhile mentioning here that at the Theological Academy in Lviv the research method of that school was being followed by the Rev. Andrew Ishchak.

Both papers are valuable for their very lucid presentation of the teaching of Catholic theologians. At the same time, objectively, without undue polemic, they give the corresponding views of Orthodox theologians from the most belligerent to the most moderate. The papers were a sort of encounter of the Catholic school, on the one side, and of the Orthodox, on the other. It was a clear presentation of positions which can serve as a starting point for theological dialogue. Both lecturers, as is obvious from their evaluation of the positions of Orthodox theologians, are very well acquainted with the leading figures in theology, as well as with patristic and most recent professional literature. Thus their papers contain much material for the study of ecumenical problems. It is true that in the papers themselves the essential question is given in the form of thesis and antithesis. A clear perspective on how to overcome the opposing opinions is not yet furnished in those papers, but here and there one finds forebodings of new approaches and of attempts at a solution on how to remove or at least soften the various positions. Thus Fr. Spačil, although he himself gives objective expression to the views of Orthodox theologians concerning the primacy, infallibility and the nature of the Church, does not as yet see the possibility of a synthesis. Having elucidated the opposing views, he merely calls upon the Orthodox theologians to reexamine these questions and to rethink their not too wellfounded argumentation, because only "under the leadership of the Roman Pontiff... the Church arrayed in one and wellordered line will be able to overcome her enemies, through what greater glory will come to Christ, her Head".

On the other hand, in Fr. Grivec's paper, which studied the ecclesio-

тивника, з рівночасним старанням прелегентів брати до уваги спосіб думання противника, закінчуючи свою критичну заввагу, що така « метода рідко подибувана в давніх підручниках теологічних ».

В екуменічному діялозі, зокрема, якщо йдеться про питання богословсько-догматичного характеру, потрібно спокою, солідної критичної оцінки без зайвого навантаження полемікою і вміння виникнути в спосіб думання свого співрозмовця.

Деяке світло на мислення Автора кидають наступні зауваження Автора до доповідей і дискусій, які відбувалися на Велеградському Конгресі: виявилось, що в доповідях і дискусіях велику вагу мають спекулятивні вияснення догматичних квестій, бо « правда одинока є в силі заспокоїти ум чоловіка... В уніоністичній акції теоретичне вияснення спірних питань є перворядної ваги ». Це зауваження ще раз підтверджує вже передше згадану характеристичну ознаку мислення Автора печатаних тепер праць: Спекулятивний ум, глибоке виникнення в кожне питання, ясне формулювання понять, нехить до поверховости і красномовних фраз. Якраз феномен поверховости, втечу від складности і труднощів, які є чимось наскрізь природнім в наукових питаннях, і неохоту всебічно і глибоко проаналізувати всі компоненти еклезіологічних і екуменічних питань можна зауважити сьогодні на різних форумах, на яких відбуваються т.зв. екуменічні діялоги. Часто вичувається недостачу зусилля висвітлити повноту правди, яка єдино може заспокоїти людину й успішно завершити важкий діялог та змагання за привернення єдности в християнському світі.

Дальшим, з еклезіологічного погляду цікавим, спостереженням Автора стосовно дискусій над киненими доповідачами думками є відмічення правильности в східньо-християнському розумінні природи Христової Церкви. В цьому розумінні Христова Церква, це насамперед містичне тіло Христа. Цей аспект Церкви не був ще належно опрацьований католицькими теологами, та Автор вважає його незвичайно важливим, бо такий погляд, це « наука св. ап. Павла ». Можливо, що Автор, підкреслюючи важливість цього аспекту, а саме таїнственности Церкви, вже тоді бачив можливість, через поглиблення цієї науки шукати шляху до переборення труднощів в екуменічних змаганнях. Як виявилось в наступних десятиліттях, ця наука св. Павла про Церкву як містичне тіло Христа все більше ставалася власністю роз'єднаного християнського світу, а Вселенський Собор Ватиканський II присвятив їй багато уваги, зформулювавши між іншим своє вчення, що Церква — це таїнство.

Та хоч Автор, знавець східньої теології, доцінює вартість східньо-християнського вчення, він не вагається вказати на його недостачі. Приймаючи науку про містичне тіло, як незвичайно важливу і таку, що її треба більше наголосити в католицькій теології, він водночас стверджує, що виключно « таке розуміння не вичерпує ще поняття Церкви... ».

logical problems from the aspect of historic development of dogmas, we encounter more originality of thought in the search for a resolving of opposites. Here should be included the importance of biblical and patristic citations, examination of controverted questions in their proper historical context, seeking out of common elements from ancient Christian tradition, stressing of the mystical aspect of the Church, emphasis on fraternal charity and sanctity in the Church. All these were new thoughts for the time, not yet elaborated in any depth. Some of them can be seen as first timid steps taken in the direction of Vatican II.

Against the background of these papers we read the comments of our author. He reports them, he sees there that which is new, although not yet clearly conceptualized and states: "Doubtlessly both speakers have offered new ideas, even though not yet fully developed". The author remarks on the "calm, critical, to the point" evaluation of the opponents' objections along with an attempt on the part of the speakers to see things from the other point of view. He concludes his critical observations with a summary reflection that such "a method was but rarely employed in old theological textbooks". The ecumenical dialogue, especially when matters of dogma are concerned, must be characterized by calmness, solid critical valuation, absence of contentiouness and sensitivity to the position of the partner.

We can discern something of our author's inner world from his reactions to the papers and discussions of the Congress of Velehrad: it became clear, he says, from the papers and discussions that speculative, dogmatic explanations of problems carry great weight because "truth alone is able to satisfy the mind of man... In ecumenical activity theoretical explanation of controverted questions is of primary importance". That remark confirms once again a characteristic trait of the author of the works presented here: speculative mind, profound analysis of each question, lucid conceptualization, dislike of superficial and flowery language. It is precisely such superficiality, a running away from complexity and difficulty — normal companions of scholarly work — and an unwillingness to analyze thoroughly all the aspects of ecclesiological and ecumenical questions, all these can be noticed today in the various forums in which the so-called ecumenical dialogues are held. Often enough there is felt an insufficient zeal to bring to full light that truth which alone can satisfy men and insure the success in the complex dialogue and in the whole endeavor to restore unity to the Christian world.

A further, interesting in its ecclesiological implications, observation of our author concerning the ideas proposed in the papers is the emphasis on the correctness of the Oriental understanding of the nature of Christ's Church. In that conception Christ's Church is first-of-all His Mystical Body. That aspect of the Church had not yet been developed suffi-

Як в інших богословських питаннях, напр. в питаннях Св. Тройці, так і тут, в питаннях еклезіологічних, тобто в шуканні за повнішим окресленням природи Церкви, Автор прямує до здорової синтези думок християнського Сходу з думками християнського Заходу. В синтезі правильних думок можна наблизитися до правди і перемогти століттями нашаровані суперечности та противенства. Подібні мислі зустрічаємо в писаннях Слуги Божого Митрополита Андрея. І він так часто говорить про *повноту* вчення, до якої повинні прагнути богослови, зокрема богослови традиційної православної школи. Чим повніше богословське вчення про Церкву, тим скоріше, по думці Митрополита, можна буде здійснити ідею церковного замирення і з'єдинення.

Митрополит Андрей заохочує до совершенішої повноти вчення, Верховний Архієпископ, тоді проф. теології, говорить про *конечність* його вичерпности. *Повнота і вичерпність*, це споріднені у своєму змісті мислі, які посередньо вказують на одну безспірну правду, що Христова Церква — це незбагненне таїнство Божого Промислу для переображення і спасення Христом відкупленого людського роду.

Отак, знову доводиться нам відкрити призабуту і часто замовчувану сторінку історії змагань за церковну єдність, змагань, в яких кристалізувалося повніше розуміння природи Христової Церкви, вкінці змагань, які промощували шлях до з'єдинення і своєю науково-дослідною працею передвістили Вселенський II Ватиканський Собор. В цих змаганнях Українська Церква вплатила свою дань трудами своїх мислителів-богословів і пастирів-апостолів. Навіть такі елементи в апостольській і екуменічній праці, як братня любов і практична харітас, що їх наголошує II Ватиканський Собор, були вже давніше відмічені і беззастережно прийняті на Велеградських Конгресах, про що з повним признанням говорить Автор статті про Велеград. А похідна, майже маргінесова, заувага Автора про те, що небезпекою для екуменічного руху є узалежнення Церкви від державного правління, виявляється сьогодні «твердим словом», якого правдивість в наших часах така наявна. Це «тверде слово» повинно бути також пересторогою для всіх тих, які в екуменічній праці волять керуватися ілюзорними видіннями, замість серйозно змагатися за дослідження правди.

* * *

На Велеградському Конгресі в 1922 р. виголошено, крім двох згаданих головних доповідей, ще кілька рефератів, в яких заторкнено деякі специфічні проблеми та актуальні тогочасні питання. І про це реферує Автор, який перший раз був учасником Велеградського Конгресу. Ці реферати, як і відмічення в них Автором цікавіших думок, викликають у читача багато рефлексій, по-перше тому, що перед читачем відкрива-

ciently by Catholic theologians of the West. Our author considers it to be of greatest importance because it represents "the teaching of St. Paul". Perhaps the author by underlining the importance of that concept of the mystical nature of the Church, already then intuited the possibility of finding a way to overcome obstacles to unity by a more profound elaboration of that scriptural teaching. As the following decades bear witness, St. Paul's teaching about the Church as the Mystical Body became ever more emphasized among non-Catholic Christians. The Second Vatican Council paid much attention to it, giving formal expression to the teaching that the Church is a Mystery.

Our author, himself an expert in Oriental theology, values highly the eastern Christian approach, nevertheless he does not hesitate to point out also its imperfections. He accepts the teaching on the Mystical Body as very important and says that it should be more utilized in western Catholic theology, but he also states that "such understanding does not bring our the total significance of the Church".

As in other theological problems, *e.g.* those concerning the Blessed Trinity, so also here in matters of ecclesiology, *i.e.* in the search to give a fuller definition of the nature of the Church, our author looks toward a sound synthesis of eastern and western Christian views. In a synthesis of correct views one can come closer to the truth and overcome the ageold controversies and animosities. Similar approach we find in the writings of the Servant of God Metropolitan Andrew Sheptycky. He also frequently speaks of the *fullness* of doctrine for which theologians should strive, especially those of the traditional Orthodox school. The more complete the theological understanding of the Church, the quicker, according to the Metropolitan's view, the idea of ecclesial reconciliation and unity can be realized.

Metropolitan Andrew encourages to seek *fullness*; Major Archbishop, then professor of theology, speaks about the necessity of adequacy. *Fullness* and *adequacy* are terms cognate in their content which together point to one undeniable truth, namely, that the Church of Christ is an incomprehensible mystery of Divine Providence for the transfiguration and salvation of mankind redeemed by Christ.

In such fashion we have again opened an almost forgotten and frequently passed over in silence page of ecumenical history, history of strivings to elucidate the understanding of the nature of Christ's Church, of strivings which would pave the way to reunion and by their scholarly labors have prepared the Second Vatican Council. In those strivings the Ukrainian Church made its contribution through the labors of her theologians and her apostles — pastors. Even such elements in the apostolic and ecumenical work as fraternal love, charity in practice, so much stressed by the Second Vatican Council, have already been em-

ється картина життя в Церкві у пововних 20-их роках, і, по-друге, в цій картині можна натрапити на образи, дуже аналогічні до тих, що їх Церква переживає сьогодні. Саме в цьому міститься й актуальність праць-статей Автора. І так, для прикладу, о. д-р Гаджеґа, закінчивши свою доповідь про вчення російського історика Болотова про примат Римського Архисрея, звертається до учасників Конґресу з пропозицією, в окремій резолюції звернути увагу світу на « утиск Греко-католицької Церкви на Підкарпатті... ». Пролетіли десятки років, змінялися політичні границі і державні системи на цьому просторі, незмінними осталися « утиски » — пригнічення Грекокатолицької Церкви в її Карпатській волості... Такі думки будяться в кожного, хто слідкує за життям Греко-католицької чи Українсько-руської Церкви в усіх закарпатських епархіях, аж до Пряшівської включно.

Інший прелегент, о. Кахнік, проф. теології в Празі, підкреслює вимогу практичної екуменічної дії, що з признанням відзначає Автор: « До злуки Церков вистарчає єдність віри; в наукових виясненнях догм може бути різниця, яка в дійсності і була. Щоб осягнути єдність віри, о. Кахнік пропонує поширити почитання св. Володимира і Ольги на Заході, а на Сході культ св. Кирила і Методія... ».

Як бачимо, з цих думок віє свіжістю й ориґінальністю. І сьогодні видатні теологи схиляються до тієї думки, що в Христовій Церкві потрібна єдність у вірі, при чому допускають можливість, що в теологічному виясненні догм можуть існувати різниці думок.

Якою популярністю втішалася на Конґресі Українська Католицька Церква, про це найкраще говорить факт, відмічений Автором, що прелегент, о. Кахнік, висловив побажання, щоб уже в недалекому майбутньому відбути унійний Конґрес в столиці України, Києві. Учасники Конґресу привітали це побажання гучними оплесками. Таке саме, прихильне до Греко-католицької Церкви, ставлення виявив чеський поет і лікар, др. Яр. Дурих, вказуючи на ролю, що її в унійній праці мала б зігравати та частина Греко-католицької Церкви, яка знаходилася в межах тодішньої Чехо-Словаччини, на Підкарпатті. Автор обговорюваної нами статті про Велеградський Конґрес, о. др. Сліпий, відмічує активний виступ д-ра Дуриха в нарадах Конґресу, бо це перший раз забрав слово на Конґресі відомий поет і мирянин, чим неначе заманіфестував, що до праці на екуменічному полі покликаний увесь Божий люд.

З перспективи кількох минулих десятиліть можна сказати, що вартість аналітичної статті про Велеградський Конґрес виявляється ще й у тому, що її Автор не обмежується до самого звітування про офіційну програму Конґресу, але згадує про дрібні, а тимчасом такі знаменні події, які відбувалися поза програмою дня. І так, рефлектуючи над висвітленими вечером образами про голод в Росії, Автор занотовує: « Справді

phasized and unhesitatingly accepted by the congresses of Velehrad, as our reporter of those gatherings points out with great satisfaction. A passing, almost unnoticable comment by the author that latent dangers for the ecumenical movement lie in a subordination of the Church to civil authorities, has been shown these days as a "hardcore fact", whose verity cannot be denied. That fact also should be a forewarning to all laborers in the ecumenic field who prefer to run after illusions, rather than seriously research the true state of things.

* * *

At the Congress of 1922, beside the two featured papers discussed by our author *in extenso*, there were some addresses devoted to specific problems of contemporary interest. Our author, who in that year participated at a congress of Velehrad for the first time, reports these also. Those addresses as well as our author's comments on their more interesting ideas are thoughtprovoking for the modern reader, firstly because in them are reflected the conditions in which the Church found herself in the postwar twenties, and secondly, because in them one can see many analogies to the present day situation of the Church. In this consists the timeliness of our author's articles. For example, Rev. Hadžega, having finished his presentation of the Russian historian's Bolotov teaching on the primacy of the Roman Pontiff, calls on the participants of the Congress to draw up a resolution to make the world aware of the "oppression of the Greek-Catholic Church in Transcarpathia...". Decades have passed, political boundaries have shifted, states occupying that part of Ukraine have been changing, unchanged remained "the oppression" — the persecution of the Ukrainian Church in that Ukrainian province. Such thoughts arise in anyone who has been following the vicissitudes of the Ukrainian Church in all Transcarpathian eparchies, including Priashiv.

Another speaker, Fr. Kachnik, professor of theology in Prague, stresses the need of concrete ecumenic action, what our author praises: "To a unity in the Church the unity of faith is sufficient; in scholarly interpretations there can be differences, as there have been before. To achieve unity in faith, Fr. Kachnik suggests to spread in the West the devotion to SS. Volodymyr and Olha and in the East of SS. Cyril and Methodius...". As we see, there is originality in such thoughts. Today notable theologians are favorably disposed to the idea that in the Church of Christ only unity of faith is necessary, while theological exposition of dogmas can admit of variety.

Ukrainian Catholic Church enjoyed great popularity at the Congress. This is best attested by the fact, noted by our author, that when Fr.

застрашаючі події. Глядіти, як мати їсть тіло свого плоду, як солять і варять людське м'ясо, дивитися, як гурми людей з витріщеними очима і запалим обличчям вандрують лісами за хлібом..., жахом проймало кожного до дна душі. Ця бездонна нужда невинного народу витиснула в деяких сльози щирого співчуття...».

Боже Провидіння хотіло, щоб Автор, який писав ці рядки і рефлекував над жахливими образами людської нужди в тривозі серця та із сльозами в очах, сам пройшов цей шлях страхіть і бездонної нужди в тій самій системі, яка такими картинами започатковувала своє володіння над мільйонами невинних людей... Різниця хіба в тому, що на Велеградському Конгресі були люди, які зворушувалися на вид нелюдських картин, плакали і співчували своїм братам, які знайшлися в нужді і терпінню. Сьогодні людство, в тому числі і християни, мабуть привикли до такої дійсності. Сучасна людина, як можна спостерігати із реакцій, вважає таку жахливу дійсність чимось нормальним; її серце не зворушується, на співчуття до людини-брата вона ледви чи спосібна. А втім, Христос оставив нам свою благовість про «блаженних». Та «блаженства» нагірної проповіді про вбогих, тихих, засмучених, голодних, спраглих правди і справедливості, миротворців і переслідуваних за правду прочитується хіба в церквах та коментується в аудиторних залах. Вичуття їх глибини, пережиття їх жорстокої дійсності і зусилля подати помічну руку отим усім «блаженим» нагірної проповіді не видно на горизонтах християнського світу. І тому треба бути вдячним Авторіві, що і своєю рефлексією над образом людської нужди з-перед майже 50 років, і своїм власним пережиттям тієї дійсності блаженств пригадав нам цілу її земну жорстокість і надприродну глибину.

З незвичайною сумлінністю зреферована в статті доповідь Витовтова про положення Церкви в Росії в перших роках революції і закріплення безбожницької системи правління на території бувшої царської Росії. Ця доповідь має документарне значення для студій, що стосуються Російської Церкви в безпосередніх після розвалу царської імперії роках. В доповіді, дуже точно реферованій Автором, змальований, так би мовити, «хресний хід» Російської Церкви — замикання і нищення церков, грабіж церковного майна і культурних пам'яток, знеславлення святих речей, словом, усі, більше чи менше відомі, звірства, довершені над сумлінням та переконаннями віруючих людей. Українському читачеві варто прочитати звідомлення Автора про цю доповідь, бо це дасть йому можливість живо відтворити в уяві ту картину, яку жорстока дійсність безбожницької системи випікала на живому тілі Української Церкви. Спричинниками цієї жорстокої дійсності були творці і можновладці тієї ж самої системи, які тільки застосовували вже випробувані та витончені методи боротьби проти Бога і Церкви.

Картини терпінь і переслідувань Церкви, на жаль, скоро забува-

Kachnik expressed the wish that a unionistic congress in the near future should be held in Kiev, the capital of Ukraine, the participants greeted it with long applause. Such attitude favorable to the Ukrainian Church was shown also by the Czech poet Dr. Jaroslav Durich, who pointed out the role in the ecumenical activity which should be played by that part of Ukrainian Church that existed in Transcarpathia, within the borders of the Czechoslovak state. Our author notes especially the words of that speaker because that was the first time during the Congress that a layman spoke, as if manifesting by that that the entire People of God are called to the ecumenical task.

From the perspective of past decades one can say that the value of the analytical article about the Congress of Velehrad lies also in that the author does not limit himself to reporting proceedings, but notes as well small events outside of the official program that at times carry so much significance. One such was the showing of pictures of hunger in Russia — an evening program. The author writes: "What is happening is terrible. To see a mother eat her own offspring, or how human flesh is being prepared and cooked, or how groups of men with sunken cheeks and burning eyes wander miles for a piece of bread... made the soul freeze. That limitless misery of innocent people filled many an eye with tears of sympathy".

Divine Providence has willed that the author of those lines who reacted to the frightening pictures of human distress with pain in the heart and tears in the eyes, himself should thread that road of terrors and infinite misery under that same regime. The only difference may have been that then, at the Congress of Velehrad there were persons who became upset by pictures of inhumanity, who cried and sympathized with their needy and suffering brethren. Today, men, and that includes as well Christians, have become hardened to such realities. Contemporary man, as can be observed from his reactions, considers such horrifying reality as normal; his heart is not moved. It is incapable of sympathy for his fellowman. But Christ has left us His Gospel of "blessedness". Those beatitudes of the Sermon on the Mount about the poor, the sorrowful, the hungry, the thirsty for truth and justice, the peacemakers, those persecuted for truth, are only read from the pulpits and commented upon in assemblies. There are not many hints of a deep commitment, and active sympathy, and a desire to reach out to all those "blessed ones". Therefore we ought to be grateful to our author that by his reflections on human misery fifty years ago and by his own experience of the reality of beatitudes has reminded us of the horror of suffering, but also of the supernatural reward for it.

With exceptional thoroughness our author relates the report of Vytovtov on the plight of the Church in Russia in the first years after

ються. Забувають їх навіть християни, яких предки пройшли цей шлях. Якщо згадуємо про них, рефлектуючи над думками Автора, то не тому, щоб нарікати на історичні нещастя і трагедії. Їх так багато на історичному шляху буття і співжиття між народами світу. Зупиняючися над трагічним історичним минулим, маємо на гадці щось інше. Хочемо підкреслити, що терпіння Церкви і її Божого люду — це Христовий шлях. Воно належить до її таїнственої істоти. Шляхом терпіння йшла православна Церква російської землі. Тим самим шляхом терпіння й переслідування йшла і зараз ступає Церква русько-української Землі, древньої землі святих Володимира і Ольги, Ярослава і Іларіона. Шляхи обох Церков позначені кров'ю відомих і невідомих мучеників, слідами ісповідників і незліченними свідченнями непохитної віри в Христа і вірності Його Святій Церкві. Цей шлях не роз'єднює, а з'єднює. Тому на цьому шляху, визначеному мабуть Божим Промислом, треба шукати замирення і з'єдинення в єдиній, святій, соборній і апостольській Церкві.

* * *

Ще кілька справ, які стояли на обговоренні конгресових нарад, реферує Автор, справ, що їх можна б зарахувати до свого роду куріозів.

Перша справа, це питання все частіше практикованого біригуалізму. Біригуалізм зродився частинно з дійсної потреби обслуговувати вірних в їхньому власному обряді, але в практиці чим раз більше приходиться до надужиття. Його практикує дехто для власної вигоди, або для цікавого особистого експерименту. Дуже негативну оцінку, при цьому глибоко уgruntовану, дав біригуалізові єпископ Луцький, Й. Боцян. Ось його слова: «Обряд злучений з цілим суспільним життям народу, і тому не можна рівночасно практикувати два обряди». Бо, справді, обряд — це не якась зовнішня церемонія чи форма, яку до вподоби можна міняти чи практикувати. Обряд, це видимий знак, виявлення того всього, що скривається в душі людини чи віруючого люду. Обряд, це мова цілої віками твореної духовності самої людини. Інакше, якщо б прийняли біригуалізм за нормальну практику в Христовій Церкві, допровадилося б до знецінення обряду взагалі.

Куріозом можна назвати спостереження Автора, яке стосується листа польського архієпископа Роппа. В листі архієп. Ропп заступає погляд, що «рівночасне існування обрядів (треба розуміти — католицьких обрядів) на одній території, як правило, викликає спори і непорозуміння». Таке твердження в ХХ столітті можна скваліфікувати як пізній відгомін віджилої, багатьома польськими, і не тільки польськими, унійними діячами проповідуваної унійної ідеї. Ці діячі хотіли бачити в Унії тільки часове, проминаюче, явище. Унія мала бути засобом і мостом златинщення, бо справжній католицизм, на їх думку, обов'язково мав

the revolution of 1917 and on the consolidation of the atheistic rule in the lands of the former czarist empire. That report is a documentary study of the state of the Russian Church in the years immediately following the disintegration of the Empire. In that report is presented the Way of the Cross of the Russian Church — the closing and destruction of churches, plunder of church property and of cultural treasures, desecration of holy things, in one word, all those more or less widely known bestialities performed on the conscience and convictions of believers. The Ukrainian reader might with profit read that report because he will be able to reconstruct in his imagination the cruelties done by the godless regime to the living body of the Ukrainian Church. Those who perpetrated the crimes on the Ukrainian Church were the same who had formerly done the same on the Russian Church, except that in the former case they were using methods already tried and refined in their fight against God and the Church.

Sufferings and persecutions of the Church are easily forgotten. Even Christians whose dear ones have tasted the bitter cup tend to forget. When we in commenting on the thoughts of our author mention the tragedies of history, it is not to complain. There have been so many of them in the course of time. We have something else in mind when we recall the tragic past. We wish to emphasize that the sufferings of the Church and of the People of God are the continuation of the path followed by Christ. It belongs to the Church's mystical nature. The Orthodox Church in Russia walked that road. That same road of suffering and persecution is now threaded by the Church in Rus-Ukraine, the ancient lands of SS. Volodymyr, Olha, Yaroslav and Ilarion. The path of both Churches is heavily soaked by the blood of martyrs, known and unknown, marked by the footprints of confessors who innumerable times have witnessed to their unshakable faith in Christ and fidelity to His holy Church. That path of suffering does not set apart, it brings together. It is on that path, most likely designed by the very Divine Providence, that we should look for unity in the one, holy, catholic and apostolic Church.

* * *

Our author reports yet on some other matters that were being discussed during the sessions of the Congress and which can be classified as special cases. One among them was the ever more frequently practiced biritualism. To some extent it had arisen in response to a real necessity of serving groups of faithful in their own rite. Later, however, it was much abused. Many acquire that privilege for personal gain or for experimentation. Bishop Joseph Bocian offered very well argued negative

бути ідентифікований з латинством. В ім'я історичної правди треба сказати, що архієп. Ропп не був єдиним прихильником такої унійної концепції. Концепція виструнченого в усіх ділянках церковного життя уніформізму, як свого роду ідеального католицизму, упродовж століть плекалась в широких колах латинського світу. До вийнятків належав Велеград. І тому з признанням для справжніх подвижників єкуменічних змагань читається у звідомленні Автора про те, що архієп. Стоян, приналежний до латинського обряду, з місця рішуче запротестував і заперечив необосновані твердження архієпископа Роппа.

Велеград відкинув нездорову концепцію облатинщення з'єдиненої з Апостольським Престолом Східної Церкви. Та сьогодні немає Велеграду. А якщо приглядатися різним феноменам в лоні Вселенської Церкви, в різних закутках землі, чи навіть експериментам на тілі Помісної Української Церкви, то годі позбутися враження, що концепція архієп. Роппа ще не належить до історичних курйозів і пережитків. Вона відродилася у новій формі т.зв. обрядової інтеграції і далі покутує в умах її епігонів, які хотіли б завернути колесо історії. З цього саме приводу праці-статті Автора про Велеградський Конгрес в 1922 р. і Унійний Конгрес в 1936 р., який був присвячений пам'яті 1050-річчя смерті св. Методія і висвітленню науки апостолів слов'ян, Кирила і Методія, і по сьогодні не втратили своєї актуальності.

* * *

Працям Верховного Архієпископа про Велеградські Конгреси присвячуємо багато уваги з причин, які, реасумуючи вже висловлені думки, зараз наводимо:

1. Українська Церква зіграла велику роль в розбудженні єкуменічних заінтересувань і змагань. Їх надхненником був Митрополит Андрей, а Велеградські Конгреси, започатковані в 1907 р., були ідейним плодом його апостольського єкуменічного духа;

2. Перше, заки унійна ідея здобула собі право громадянства в західно-європейському латинському світі, вона виростала і плекалася на землях, де колись проповідували апостоли слов'ян, Кирило і Методій;

3. Велеград, давня резиденція св. Методія, став центром єкуменічних зустрічей і неначе прапором церковного з'єдинення. Після довгих століть роздору і боротьби, в Велеграді ставлено перші кроки для замирення і створено форум зустрічей роз'єднаних християн для започаткування діалогу з метою знайти шляхи до церковного з'єдинення. Діалог між християнами започатковано на початку ХХ ст., пів століття скоріше, чим єкуменічні діалоги нашого післясоборового часу. Правда, на Велеград і на все, що на ньому ініційовано та задумувано прово-

criticism of biritualism. Here are his words: " Rite is intimately connected with the life of a people. It is improper to exercise two rites ". Indeed, rite is not some external ceremony or form that can be practiced or changed to one's liking. Rite is the visible sign, the external manifestation of all that the soul of a man or of a people holds dear. Rite is the language of spirituality formed throughout ages. If biritualism were to be accepted as normal practice in the Church, the true meaning of rite would be lost completely.

Another such special case could be considered the letter of the Polish Archbishop Ropp. In his letter Archbishop Ropp defends the view that " coexistence of several rites (all Catholic, of course) on one territory brings about misunderstandings and quarrels ". In the twentieth century such a statement can be described only as a late reverberation of an outdated idea dear to many Polish ecumenicists. These men wanted to see the Oriental Catholic Church as a passing stage. Her existence was meant to be a means, a bridge to latinization, because in their minds true, complete Catholicism can be found only in the Latin rite. In the name of historical truth one must state that Archbishop Ropp was not the only adherent of such ecumenical idea. The concept of uniformity in all fields of ecclesial life, as if that were the ideal form of catholicity, has been fostered in wide circles of the Latin world for many centuries. Velehrad was an exception to this. Therefore one reads as welldeserved praise for the ecumenicists at Velehrad our author's note that Archbishop Stojan, although himself of the Latin rite, protested vigorously against Archbishop Ropp's stand and rejected it as unfounded.

Velehrad refused to endorse the unhealthy plan of latinization of the Oriental Churches united with the Holy See. But Velehrad is no more. As we observe various happenings within the Universal Church or only the experiments conducted on the Ukrainian Catholic Church it becomes difficult to shake off the impression that Archbishop Ropp's conception of unity has not been disavowed. It has found a new form of existence in the so-called ritual integration and has attracted new adherents who are willing to try to turn back the course of history. That again is the reason for the continued actuality of our author's articles on the Congress of 1922 and then on the Congress of 1936 that was dedicated to the memory of SS. Cyril and Methodius (on the 1050th anniversary of the latter's death) and especially meant to bring to light the teaching of these Apostles of the Slavs.

* * *

To sum up, we have given so much space to the works of the Major Archbishop on the Congresses of Velehrad for following reasons:

дити в життя, багато християн обох віровизнань, католицького і православного, в тому числі й офіційні кола, гляділи стримано, а часто з недовірям та підозрами. В Велеграді треба було насамперед перебороти віками витворену атмосферу підозр і недовіря та релігійної непримиренности. Тим більша заслуга Велеграду для нинішніх екуменічних змагань;

4. Велеградські Конгреси згуртували справжніх апостолів з'єдинення, між ними багатьох католиків латинського обряду, нез'єдинених православних, й особливо українців-католиків східнього обряду. Створилося міцне ядро екуменічного руху нашого століття, при чому всіх об'єднали не будь які політичні чи пригодницькі мотиви, але щире бажання як найкраще послужити ідеї церковної єдності. Учасники Велеградських Конгресів, це люди відомі із свого знання справи, вчені богослови, історики, а даліше — люди багаті своїм пастирським досвідом;

5. На Велеграді отверто проповідувано тезу про рівність обрядів у Вселенській Церкві і поставлено вимогу, в практичних міжобрядових взаєминах усунути все, що можна б уважати обрядовою дискримінацією;

6. На Велеградських Конгресах докладано всіх зусиль, щоб екуменічний рух поставити на твердих богословсько-догматичних основах. В атмосфері братньої любови досліджувано все, що стоїть на перешкоді до з'єдинення. В центрі конгресових нарад стояли богословсько-еклезіологічні питання, що їх всебічно висвітлювано і переконливо обгрунтовувано. Учасникам конгресів чужими були поверхові розмови, супроводжені тільки чемностевими і до нічого незобов'язуючими заявами;

7. На Велеградських конгресах сміливо ставлено й обговорювано питання, які на весь ріст станули перед Церквою пів століття пізніше, а саме питання єдності всіх християн. І тому Велеград можна сміливо назвати екуменічним форумом, яке передвістило часи II Ватиканського Собору.

* * *

Як уже згадано, Верховний Архiepіскоп, тоді Ректор Богословської Академії і Духовної Семінарії, поставивши організаційні основи для науково-педагогічної праці і сконсолідувавши наукову роботу, подбав про те, щоб Українська Церква могла вийти на міжнародне християнське форум, чого доказом була участь тієї Церкви у Велеградських конгресах. Вже в короткому часі Українська Церква диспонувала достатніми кадрами наукових сил і могла рішитися на зорганізування власного унійного з'їзду у Львові. Метою з'їзду було поглибити екуменічні студії та посилити екуменічну працю серед українського католицького духовенства. За інспірацією Слуги Божого Андрея підготовкою з'їзду зайнявся проф. Й. Сліпий. Про Унійний З'їзд, який відбувся у Львові, він напи-

1) The Ukrainian Church played an important part in the awakening of ecumenical interests and strivings. Metropolitan Andrew Sheptycky was behind the whole project and the congresses of Velehrad which commenced in 1907 can justly be attributed to his apostolic and ecumenical zeal.

2) Before the ecumenic idea acquired the rights of citizenship in the western European Latin world, it was fostered and growing in the lands once evangelized by SS. Cyril and Methodius, the Apostles of the Slavs.

3) Velehrad, the ancient see of St. Methodius, became the center of ecumenical meetings and as if a symbol of efforts for Christian unity. After many centuries of discord and strife in Velehrad first steps were taken to reconciliation. A forum was set up for encounters between disunited Christians with the purpose of entering into dialogue in order to seek ways to unity. There the dialogue between Christians was begun almost at the turn of the century, fifty years before the post-Vatican II ecumenical dialogues. In truth, many Christians, both Catholic and Orthodox, including official circles, assumed a wait-and-see attitude, if not one of outright suspicion, to Velehrad and all that it initiated and planned to do. Velehrad itself had to dispel the atmosphere of mutual suspicion, distrust and of religious intolerance that have accumulated over a long period of time. That makes Velehrad so very valuable for present day ecumenical strivings.

4) The congresses of Velehrad brought together sincere apostles of unity, among them many Latin Catholics, Orthodox, and, of course, Catholics of the Eastern rites, mostly Ukrainians. A strong nucleus of ecumenical movement in our century was formed in which the binding element were not politics or adventure, but sincere desire to serve as best as possible the cause of Church unity. Participants of the congresses of Velehrad were men known for their expertise, competent scholars, theologians, historians, and men with considerable pastoral experience.

5) In Velehrad the thesis of the equality of rites in the Universal Church was firmly accepted and the request was made that in practical interritual relationships all that even suggests ritual discrimination be removed.

6) In the congresses of Velehrad no effort was spared to put the ecumenical movement on firm theological foundation. In the spirit of fraternal charity all that hinders unity was taken into account. The central topic of discussion were ecclesiological problems that received a very thorough examination. Superficial exchanges, full of polite but non-committal declarations, were shunned at the congresses.

сав пізніше документарну статтю. В ній на особливу увагу заслуговують думки Митрополита Андрея, висказані до учасників З'їзду. Ці думки стосуються двох явищ « прозелітизму » і « місій ». Оба традиційні поняття, застосовувані католиками до православних в екуменічній праці, на думку Митрополита, є для православних зневажливі. Православний світ відкидає такі методи в екуменічних змаганнях. Нав'язуючи до тих думок Митрополита Андрея, доводиться ствердити, що ці самі питання прозелітизму і місій і даліше дискутуються в колах, зацікавлених екуменічним рухом між християнами та апостольською працею серед не-християн.

Від правильного поставлення, розуміння та практичного здійснювання післанництва Церкви може залежати успіх, згл. не-успіх, в цих ділянках апостольської праці. Як можна заключати з найновіших документів та становищ, теперішній погляд щодо цих питань відповідає думкам Митрополита Андрея.

У слові до учасників Львівського Унійного З'їзду, а їх було понад 200 з цілої Галицької провінції, Митрополит Андрей, як це згадує Автор, поручив зайнятися справою канонізації Київського Митрополита, Вельямина Рутського. І це поручення треба прийняти як заповіт для Української Церкви.

Зі статті про Унійний Конгрес у Львові довідуємося, що на ньому виголошено кільканадцять доповідей, яких темою було питання церковної єдності, наświetлюване з різних точок зору: і теоретичного обґрунтування, і практичного здійснювання. Прелегентами були в більшості члени професорського збору Богословської Академії та Богословського Наукового Товариства, отже, інституцій, що їх в 20-их роках організував проф. Й. Сліпий. Цей З'їзд справді був гідним виявом тієї праці, яку провів Верховний Архiepіскоп у безпосередніх роках після першої світової війни, поклавши фундаменти для наукової творчості. Організатор З'їзду, проф. Й. Сліпий, читав на З'їзді доповідь на тему: « Погляд на з'єдинені і нез'єдинені Церкви Сходу і догматичні різниці між ними ». Доповідь, багату своїм ілюстративним матеріалом, можна зарахувати до студій з порівняльної догматичної і обрядової проблематики. Познайомившись з доповіддю, можна виробити собі образ про погляди Автора на екуменічні питання. Ось кілька вибраних думок, які ілюструють його мислення:

« Ми, каже Автор, захоплені блиском і силою західної культури, не звертали уваги на старовинний Схід і тому затратили перспективу на область і на історію, на яких ми виростили... Не вистарчає вже загальникове заподання в старих догматичних підручниках; так напр. щодо признання Апостольського Престолу, то трудність не лежить у тому, що нез'єдинені не признають примату папи, але в запереченню непомильності і найвищої юрисдикційної влади... Щоб дійти до поєднання, треба

7) In the congresses of Velehrad were freely asked and discussed questions of unity of all Christians, that acquired such paramount importance fifty years later. In that sense Velehrad can justly be designated an ecumenical forum that contributed to the Second Vatican Council.

* * *

As was already mentioned above, the Major Archbishop, then rector of the Theological Academy and the Major Seminary, having reorganized on solid premises the educational and pedagogical work and having consolidated scholarly endeavors, busied himself to prepare the Ukrainian Church to enter into the mainstream of international Christian life. One result was the participation of that Church in the congresses of Velehrad. Within a short period the Ukrainian Catholic Church had a sufficient number of scholars to organize on her own an ecumenical convention in Lviv. The purpose of that Ecumenical Convention of 1936 was to deepen ecumenical studies and to popularize the idea of ecumenical work among the Ukrainian Catholic clergy. Under the initiative of the Servant of God Metropolitan Andrew Sheptycky the Rev. Joseph Slipyj took charge of preparatory work. After the Convention he published a very complete report.

In that article-report special attention deserve the words of Metropolitan Andrew addressed to the participants of the Convention on two ecumenical phenomena "proselytism" and "missions". Both these traditional concepts, said the Metropolitan, used by Catholics in ecumenical work with the Orthodox, are in fact very offensive to the latter. The Orthodox world resists such approach in ecumenical contacts. On the margin of these statements of the Metropolitan it is not out of place to mention that the same questions of proselytism and missions are still being discussed in circles interested in the ecumenical movement among Christians and in apostolic work among non-Christians. From the correct attitude, understanding and realization of the Church's mission can depend the whole success, or the lack of it, in apostolic endeavor. As can be gathered from the most recent documents and positionpapers, the present thinking on these matters agrees with the views of the Metropolitan.

In his address to the participants, of whom there were more than two hundred from the ecclesiastical province of Halych, the Metropolitan, as our author reports, enjoined the cause of canonization of the seventeenth century metropolitan of Kiev, Benjamin Rutsky. This request should be taken as his legacy to the Ukrainian Church.

From the report about the Ecumenical Convention in Lviv we learn that more than ten papers were read at it, whose general theme was Church

знайти точку розбіжності, вглибитися в спосіб аргументування нез'єдинених і підходити до питання також зі становища нез'єдинених. В той спосіб можна буде підготувати майбутній *спільний Собор* (підкреслення наше)... ». « Для нас цікаво підмітити *автономні права східних Церков*, затверджені Апостольським Престолом, бо вони можуть лягти в основу і прав нашої Католицької Церкви... Переважаюча численність — п'ять з половиною мільйонів на вісім мільйонів усіх з'єдинених на католицькому Сході — робить нас відповідальними перед Церквою за напрям і розвій обряду і дисципліни в майбутньому... ».

Прочитуючи ці думки, вичуваємо свіжість. Не мається враження, що перед нами тільки історичний документ, але що це документ нашого часу, в якому викладена ціла програма екуменічної праці. Ця праця мусить проходити новими шляхами, старі втерті шляхи вже не вистачальні. У праці треба шукати глибини, треба вникнути в мислення нез'єдинених і шукати в ньому спільних точок зустрічей. Сумлінна екуменічна праця повинна бути завершена майбутнім спільним Собором. Мабуть перший раз після пів тисячоліття виринає думка в доповіді Автора про спільний Собор католиків і православних. Можливо Флорентійський Собор просвічував цій думці та родив цю ідею, яку Автор висловив на прилюдному форумі, а саме на Унійному З'їзді у Львові, в 1936 р. Варто вказати на те, що думка спільного Собору православних і католиків і сьогодні дискутується в екуменічних колах.

Та крім цікавих думок, які стосуються екуменічного руху в цілій Церкві, Автор доповіді дав проєкцію унійної програми, яку повинна здійснювати Українська Церква, живий свідок змагань за єдність Христової Церкви впродовж багатьох століть своєї історії. В екуменічній праці Української Церкви бачить Автор її післанництво, « відповідальність перед Церквою за напрям » екуменічних змагань, її підметність. І саме тому ця Церква повинна домогтися тих автономних прав, якими легітимно втішаються всі Церкви християнського Сходу, щоб перейняти на себе відповідальність за дальший « напрям і розвій обряду і дисципліни ». Іншими словами, Авторові йдеться про те, щоб Українська Церква, як твір унійних змагань в минулому, перестала бути об'єктом чи експериментальним полем різних мінливих унійних концепцій, але щоб вона виборола для себе повну підметність в обряді, дисципліні та в дальших екуменічних змаганнях.

Накреслена Автором програма не втратила нічого зі свого змісту. Вона незмінно залишається програмою змагань і праці Помісної Української Церкви на тепер і на найближче майбутнє.

Програмові думки доповіді однодушно прийняв Унійний З'їзд у Львові, як свої власні, чого висловом були резолюції З'їзду. В цих революціях наголошується конечність зміцнення свідомости про приналежність Помісної Української Церкви до християнського Сходу, природне

unity. That central topic was viewed from different aspects, including both the theoretical elucidation and the practical application. Speakers were mainly professors of the Theological Academy and members of the Ukrainian Theological Society, those institutions which Professor Slipyj had organized. In that respect the Convention was a measure of achievement of those labors by which the then young professor in years immediately following World War I laid foundations to future scholarship. Professor Slipyj, organizer of this Convention, also read a paper "A Survey of Oriental Churches, Catholic and Orthodox, and of Dogmatic Differences Separating Them". The paper, rich in illustrative material, is actually a study in comparative dogmatic and ritual theology. From its content we learn also of our author's views on ecumenical problems. Here are a few thoughts to serve as indications:

"We, says the author, have been so fascinated by the splendor and power of western culture that we did not pay sufficient attention to the ancient East and thus we have lost the right appreciation for that part of the world and that history of which we are spiritual heirs... The very generic presentation found in old textbooks of dogmatic theology will not suffice any more. For example, concerning the recognition of the Holy See, the difficulty does not lie in the denial of primacy, but in the rejection of personal infallibility and of the power of supreme jurisdiction... To achieve unity, one must find the point of divergence, try to comprehend the mode of theologizing used by the Orthodox and then approach the difficulty also from their point of view. In that fashion it will be possible to prepare a future *common council* (italics ours)..." "It is worthwhile to emphasize the autonomous rights of the Eastern Churches, confirmed by the Holy See, because they can also be the basis for the rights of our Catholic Church... The overwhelming majority we form — five and a half million out of the total of eight millions of Eastern rite Catholics — makes us responsible before the Church for the direction of future development of rite and discipline...".

Acquainting ourselves with these thoughts we perceive their freshness. The paper delivered by Prof. J. Slipyj is not merely a document from the past, but a statement for our time in which is presented the whole programme of ecumenical work. That work must use new methods, the old, wornout ones, are not sufficient anymore. In ecumenical work one must reach into the depth, enter into the Orthodox ways of thinking, search in them for common points. Thorough ecumenical work should lead to a future common synod. It seems that in our author's paper it is most likely for the first time in half a millenium that the idea of a common council of Catholics and Orthodox is mentioned. Maybe it was the Council of Florence that suggested that idea, which our author proposed publicly at the Ecumenical Convention in Lviv in 1936. The

післанництво перш усього українського духовенства в унійній праці, конечність приготування до цієї праці солідними студіями і т.д.

Особливо ж важливі своїм змістом і значенням резолюції, схоплені в тт. III-IV, яких дослівне звучання наступне:

« Характер східнього українського католицизму щодо організації, обряду і дисципліни має спиратися на старих традиціях Української Церкви часів митр. Рутського;

Всі ідеї Рутського, отже, й ідея Патріярхату Київського, є корисні також сьогодні для росту українського католицизму;

Конечність оборони прав і привілеїв Галицьких Митрополитів, наслідників Київської Митрополії... ».

В кінцевому слові до учасників З'їзду о. Ректор Й. Сліпий, президент З'їзду, кидає ще раз зором на тодішній стан унійних змагань і реасумує: « Західня Церква за останній час у своєму зацікавленні Сходом дійсно чимало еволюціонувала. Розуміється, що до такого стану заінтересування причинилися у великій мірі діяльність самого Митрополита Кир Андрея — Велеград, подорожі по Європі й Америці, тісні зв'язки з центрами богословської науки, тощо... Ми виявили спосібність і охоту до продовження великого діла і виявили наш погляд на Унію, як одиноким життєздатний і раціональний ».

Цей перший Унійний З'їзд у Львові, організований власними силами Української Католицької Церкви, був водночас проєкцією екуменічної праці у майбутньому і апологією історичної Унії Київської Митрополії з Апостольським Престолом. Ця Унія була предметом різних критичних оцінок з багатьох сторін, католицької і православної. Унійний З'їзд виявив на основі документарних свідчень, що відповідальність за похибки чи невдачі не були тільки по стороні самої Унії. На скалічення унійної ідеї і представлювання Унії в кривому дзеркалі склалося багато причин, на які сама Унія не могла мати впливу. До тих причин належали для прикладу: недостача ясної унійної концепції, згідно фалшиві унійні концепції церковного з'єдинення в католицьких і православних колах, непоінформованість та недостача основного знання про християнський Схід, безспірні, як виявилось в історії, намагання латинізувати східні Церкви, складні політичні умови, в яких знаходилася церковна історична Унія, тобто Грекокатолицька Церква, на землях свого апостольства; Греко-католицька Церква не знаходила опертя в ніякій тодішній політично-державній силі, а, навпаки, вона мусіла боротися за збереження своєї екзистенції дуже часто проти нездорових течій західного латинсько-католицького та східнього нез'єдиненого світу, за якими стояли великі політичні потуги того часу. А втім, церковна історична Унія, якої твором була Греко-католицька Церква, виявила, як пише Автор, свою життєздатність.

З циклу праць Верховного Архієпископа на унійні теми поміщено

idea of a common council of Catholics and Orthodox is being discussed today in ecumenical circles.

Apart from interesting ideas that affect the ecumenical movement in the whole Church, our author also gives a project of an ecumenical programme to be followed by the Ukrainian Church — a living witness of strivings for Church unity throughout many centuries of her history. The author considers ecumenic labor to be the mission of the Ukrainian Church and her “responsibility before the Universal Church for the direction” of ecumenical endeavors to constitute her as a subject, instead of an object. For that reason this Church should demand her autonomous rights, which all Churches of the Christian East enjoy so that she could take upon herself responsibility for the “direction and further development of rite and discipline”. In other words, the author wishes that the Ukrainian Church cease to be the test area of all sorts of changing ecumenical conceptions, but that instead she would insist on her full autonomy in rite, discipline and further ecumenical strivings.

That programme proposed by our author has not lost any of its substance. It continues to be the programme of work and struggle of the Ukrainian Church for the present and the near future.

As the final resolutions indicate, leading ideas of that keynote address have been unanimously accepted as its programme of action by the Ecumenical Convention of Lviv. In those resolutions are stressed the necessity of strengthening within the Ukrainian Catholic Church of the consciousness of belonging to the Christian East, of the mission of all Ukrainian Catholic clergy to ecumenical work, of the need to prepare for that task by solid study, etc. Especially important in their content and significance are resolutions III and IV:

“The character of Eastern Ukrainian Catholicism in what concerns its organization, rite and discipline should be based on Ukrainian ecclesiastical tradition going back to the times of Metropolitan Rutsky;

All ideas of Rutsky, including that of a patriarchate in Kiev, are valid also at the present time for the growth of Ukrainian Catholicism;

There is a necessity to defend the rights and privileges of the Metropolitans of Halych, successors to the Metropolitans of Kiev...”

In his closing remarks to the Convention, the Rev. Rector Joseph Slipyj, who also served as the chairman, reviews once more the contemporary state of ecumenical endeavors and states in summary: “In the recent times the Western Church has made much progress in her concern for the East. A great deal of this new interest is the result of the activity of our Metropolitan Andrew Sheptycky: Velehrad, his travels in Europe and America, close contacts with centers of theological scholarship, etc... We have manifested the ability and the will to carry on the

в цьому томі його доповідь, виголошену на VI Пинській Конференції. На ці унійні конференції можна різно дивитися. Одні вважали їх новими досягненнями в ділянці екуменічних змагань, інші бачили в унійній акції, яких виявом були ці конференції, великі небезпеки, а то й шкідливість для екуменічної праці з приводу наявних світсько-політичних елементів, які, свідомо чи несвідомо, введено в екуменічний рух. Генега Пинських конференцій незвичайно повчальна: Після I світової війни Польща знову відзискала свою державну суверенність, а польський римо-католицький клир почав себе вважати неначе предистонованим до місійної унійної праці на європейському Сході, видвигаючи давні монополні претензії до тієї праці. Йому до послуг станула польська вітка Єзуїтського ордену, навіязуючи до своєї давньої історичної ролі в ширенні й обороні католицизму на Сході Європи. Новий державно-політичний статус, в якому східні території відродженої Польщі були заселені автохтонним православним населенням, якоюсь мірою сприяли відродженню польської історичної унійної місії. Східні території Польської держави стали знову експериментальним полем нової унійної акції.

Грекокатолицьку Церкву з її Митрополитом, Андреем Шептицьким, на чолі відсунено повністю від цього нового унійного підприємства. Єпископа Луцького, Йосифа Боцяна, видалено з його Луцької резиденції та заборонено будь яку пастирську працю на території його єпархії. Українському і білоруському духовенству, яке за всякими законами логіки і психології було найбільше придатним для апостоляту з'єдинення, не дозволено вести унійну працю серед своїх нез'єдинених братів. Що більше, почали появлятися голоси, мовляв, Греко-католицька Церква не спосібна для апостольства церковного з'єдинення. Ініціатори нового екуменічного руху серед українського і білоруського населення не вагалися перебрати дещо з думок і досвіду Митрополита Андрея Шептицького, як напр. реалізовану Митрополитом ідею російської православно-католицької Церкви з екзархом Леонідом Фьодоровом на чолі та із беззастережним збереженням синодальної обрядової форми російського православ'я, переціплюючи цю ідею на неросійські землі та представляючи цю ідею, як свою власну нову концепцію церковного з'єдинення. Так родилася нова унійна акція, творилися нові місійні осередки та стації. Пинські конференції мали стати науково-пропагандивним форумом тієї акції. Політичні аспекти цієї акції були аж надто очевидні, а пропаганда т.зв. « обжондку виходного » чи « восточного обряду » в синодально-російських формах і з прихованими за ним аспіраціями польського католицизму насторошували православних і викликували застереження та негодування в усіх, кому на серці лежала чиста євангельська ідея церковного з'єдинення.

Не диво, отже, що на цю нову унійну акцію дивилися критичні сучасники, як на політичний унійний експеримент, вже з своєї природи

great work and have shown our conception of Church unity to be the only rational and capable of realization ”.

That first Ecumenical Convention in Lviv, organized independently by the Ukrainian Catholic Church was simultaneously a planning session for future ecumenical work and an apology of the Union of the Metropolia of Kiev with the Holy See. That union had been widely criticized both by Catholics and Orthodox. The Ecumenical Convention showed on basis of documentary evidence that the responsibility for mistakes and failures cannot all be credited to the Union. The distortion of the very idea of the Union and misrepresentation of it were due to many causes, over which the Union had no control. Such causes were, for example, the lack of a clear conception of what the Union really is, or maybe more correctly, a false understanding of the Union among both the Catholics and the Orthodox faithful; lack of information about the Christian East and consequent insufficient understanding; the insistent, as history bears out, attempts at latinization of the Eastern Churches; complex political situation in which the Greek-Catholic Church found itself: she had no support from any existing political power, on the contrary, she had to fight for its very existence against aggressive tendencies of western Latin Catholicism or Eastern Orthodoxy, both of which were backed by great political powers of that period. In spite of all those, the Union from which the present Ukrainian Catholic (Greek-Catholic) Church takes its origin has amply proved its capacity to live.

* * *

In the cycle of Major Archbishop's ecumenical writings we include in this volume his paper read at the VI. Conference of Pinsk in 1937. Various estimates of those conferences can be made. Some have looked upon them as new achievements in the ecumenical sector, while others considered the unionistic activity of which those conferences were a part as dangerous, positively harmful to ecumenism on account of secular political elements which knowingly or unknowingly have been injected into that movement. The genesis of the conferences of Pinsk has some important lessons to teach: after World War I Poland regained political independence and the Polish clergy began to consider itself as the providential missionaries to the Christian East, even to the point of insisting on historical rights of monopoly to that activity. At its service was the Polish province of the Society of Jesus which in the past centuries had been engaged in the spread and defence of Catholicism throughout Eastern Europe, but in the process of doing so had acquired a very opprobrious name among the Orthodox. The political division of the East by which large segments of Ukrainian Orthodox population were includ-

приречений на невдачу. В серйозних католицьких колах видно було заклопотання з приводу небезпек та шкідливих наслідків, які могли постати у висліді такої акції. Правда, Апостольський Престол, збагнувши небезпеки цієї нової акції, старався дещо виправляти і рятувати перед невдачею, іменуючи Апостольським Адміністратором новостворених з'єдинених громад єп. Николая Чарнецького. Передше всі ці громади підпорядковувано польським латинським ординаріям, що, очевидно, не могло сприяти унійній акції.

Митрополитові Андреві Шептицькому, якому заборонено будь яку пастирську працю на теренах колишніх, царський режимом ліквідованих, єпархій Київсько-Галицької Митрополії, не лишалося ніщо інше, як апелювати до Апостольського Престолу та вказувати на небезпечні для самої єкуменічної ідеї наслідки нової унійної акції. Не можна не признати, що й між працівниками нової унійної акції були люди ідейні, яким годі відмовити чистих намірів. Бажаючи, однак, працювати для ідеї церковного з'єдинення, вони мусіли включатися в неї, будши свідомим усіх нездорових тенденцій політичного характеру, які супроводжали саму акцію, і яких вони не були спроможні усунути. Можливо, саме тим працівникам треба завдячувати, що вони як організатори Пинських конференцій не вагалися запросити з доповіддю відомого вже тоді із своїх праць на богословські та єкуменічні теми, як із своїх виступів на міжнародних форумах, як напр. на Велеградських Конгресах, проф. Йосифа Сліпого, який, прийнявши запрошення, виголосив доповідь в українській мові. Доповідь опубліковано пізніше в «Пам'ятниках VI Конференції Пинській». Доповідь спокійна, речева, без полемічних ноток, ілюстрована документами. В першій частині доповіді охоплено період до вибуху першої світової війни. Тут знайдемо перекрій унійних змагань, ілюстрований документарним матеріалом католицької і православної сторони. Унійне питання наświetлено багатими цитатами з папських писем, заяв царгородських патріархів і різних видніших діячів. Без прикрашування і без перебільшення підкреслено труднощі, які існували на самому шляху створити більш сприятливу атмосферу для унійної праці. Різні, цитовані, заяви російських впливових осіб, як оберпрокурора Победоносцева, проф. Бляєва, навіть генерала Кіреєва, в роді таких, як «заклик папів до з'єдинення, це заклик до найгіршого невірництва...» або «російська Церква ніколи не підчиниться папському авторитетові» або «доки не завалиться горда будівля папства, доти не буде усунена перепона унії», все те свідчення про те, з якими труднощами мусів боротися унійний рух. Увесь цей ілюстративний документарний матеріал важно знати, якщо сьогодні бажається захоронити єкуменічний рух перед неуспіхами та розчаруваннями.

В другій частині доповіді, де обговорюється післявоєнний період унійних змагань, Автор стверджує деяке покращання щодо перспектив

ed within the eastern boundaries of the reborn Polish state, suggested a resurrection of the Polish ecumenical mission from ages past. Thus the eastern territories of the Polish state became once again a field of ecumenical activity with a special slant.

The Greek-Catholic Church with her head, the Metropolitan Andrew Sheptycky, was counted out of that unionistic undertaking. The bishop of Lutsk, Joseph Bocian, was removed from his residence and forbidden to exercise any pastoral activity in his eparchy. Ukrainian and White-Russian clergy, which by all laws of logic and psychology were best adapted to ecumenical apostolate in those localities, were forbidden to conduct any such among their Orthodox brethren. Even more, voices were heard that the Ukrainian Catholic Church is completely unfit for the apostolate of Church unity. Initiators of the new ecumenical movement among the Ukrainian and White-Russian inhabitants borrowed some of the ideas and experiences of Metropolitan Andrew Sheptycky, for example, the plan he put through before World War I of establishing Russian Catholic Church headed by Exarch Leonid Fedorov which scrupulously preserved the synodal rite of the Russian Orthodox Church. This idea they carried to non-Russian territories and presented it as their original contribution to the concept of Church unity. Thus a new unionistic action was being born, new missionary centers and stations were being established. The conferences of Pinsk were to be the forum for scholarship and propaganda for that action. Political angle of that activity was all too obvious (the Orthodox were expected not only to embrace the Catholic faith but to do so in the Latin rite and eventually become Polish nationals) and the propaganda of so-called "Eastern rite" in its Russian-synodal version to veil the true intentions put on guard the Orthodox and called forth serious reservations and discontent of all for whom the pure evangelical idea of Church unity was dear.

It is no wonder that contemporaries viewed critically that new unionistic activity as a political ecumenical experiment, by its very nature doomed to failure. In serious Catholic circles there were misgivings on account of dangers and harmful consequences connected with such action. Indeed, the Holy See perceiving the perils of this new undertaking tried to correct it and salvage it from failure by naming Bishop Nicholas Charnecky (Ukrainian Catholic) as Apostolic Administrator of newly united communities. Previously all those parishes were subordinated to the Polish Latin rite ordinaries, what, of course, did not help the ecumenical efforts.

Metropolitan Andrew Sheptycky who was forbidden to exercise any pastoral care in those eparchies of the Kievo-Halych Metropolia that had been suppressed by the Russian czars (and now were in the Polish territory) had no other course of action open that to appeal to the Holy

унійної праці, та все ж таки усім працівникам на екуменічному полі доцільно буде ознайомитися з думками доповіді, бо й сьогодні самі упередження не зникли; вони часто приховані за кулісами метушливих акцій. В екуменічному русі, однак, потрібно холодного розсудку, щоб не впасти жертвою оманливих надій.

В заключній частині доповіді Автор підкреслює заслуги тоді правлячого Папи, Пія XI та Митрополита Андрея Шептицького на полі унійних змагань.

* * *

Закінчуючи огляд першої частини праць Верховного Архiepіскопа, надрукованих в цьому Збірнику, коротко стверджуємо: Українська Церква, відродивши себе в науковій праці та усвідомивши своє післанництво на полі унійних змагань, завдяки праці Митрополита Андрея і Верховного Архiepіскопа, тоді організатора науково-педагогічної праці, здобула для себе доступ до різних форумів міжнароднього значення. Там вона почала виявляти себе як повноцінна частина Вселенської Церкви, а до богословської мислі українських науковців почали прислуховуватися наукові представники західного християнського світу. В усьому тому львина заслуга Верховного Архiepіскопа, який у слові і письмі промощував цей важкий шлях.

В другій частині цього тому зібрані подорожні записи Верховного Архiepіскопа; між ними три більші праці, як «Паломництво до Св. Землі», «Подорож до Англії» та «Подорож по Сицилії», які були друковані окремими книжковими виданнями, та кілька менших статей, присвячених подорожнім враженням, що появилися на сторінках журналу «Нива».

В нашому часі подорожування належить до звичайних виявів життя людини. Мільйони людей цивілізованого світу подорожують, а подорожня література європейських народів становить одну з багатих літературних творчостей людського духа. Мотиви, що спонукують людину до подорожування, незвичайно різні, пізнання світу, чужих країн, інших людей, культурних пам'яток старини, відпочинок, збагачення знання, збирання нових вражень ітп.

В основі подорожування й пізніших подорожніх записів Верховного Архiepіскопа лежали завжди студії, контемпліяція, наочне доповнення та провірення того, що йому було відоме з теоретичних студій, і, вкінці, бажання передати свої думки і враження читачеві з метою збагачення його горизонту знання. Подорожі мали збагатити знання і життєвий досвід, вони були матеріалом для багатьох філософічних та богословських рефлексій, які, споглядаючи на твори людського генія, постійно летять до неосяжного Творця. Тому подорожні записи

See and to point out the dangerous consequences for the very idea of ecumenism by that new unionistic activity. It must be acknowledged that among the activists in this new movement there were also idealists with purest motives. Desiring to work for Church unity they had to include themselves into the only existing ecumenical action, even though they were conscious of its unhealthy political overtones about which they could do nothing. Maybe it was due to their insistence that the organizers of the VI. Conference of Pinsk decided to invite as one of the speakers Prof. Joseph Slipyj who was already wellknown for his theological and ecumenical writings as well as for his participation at international gatherings such as Velehrad. Prof. Slipyj accepted the invitation and read his paper in Ukrainian. It was later published in the Proceedings of the *VI. Conference of Pinsk*. The lecture was calm, to the point, without polemical overtones, documented. In the first part the speaker discussed ecumenical situation in the period up to World War I. Here we will find a profile of ecumenical strivings illustrated by Catholic and Orthodox documentary material. The problem of unity is presented in the light of quotations from papal statements, declarations of the patriarchs of Constantinople and various other outstanding personalities. Without embellishment and exaggerations the speaker stresses difficulties that obstructed the arrival of an atmosphere more favorable for ecumenical action. Quotations from leading Russian officials such as those of Procurator of the Holy Synod Pobiedonoscev, Professor Belaev, even General Kireev, of the kind: "the call of the popes to unity is a call to the worst sort of slavery..." or "The Russian Church will never bow to papal authority..." or "Until the edifice built by papal pride collapses, the impediment to unity will not be removed", all these testify what obstacles ecumenism had to overcome. It is imperative to be familiar with all this documentation if today one wishes to protect the ecumenical movement from failures and disappointments.

In the second part of the paper, in which the author discusses the post-war period in ecumenical strivings, he points to a certain improvement of conditions for ecumenical work: Still it is advisable for all workers in that field to acquaint themselves with the statements in the paper since even in our time the prejudices have not completely disappeared. Often they are just covered up by glamorous bustle. In the ecumenical movement, however, there is need of cool judgement, so as not to become a victim of illusions.

In the closing section of his paper, our author praises the ecumenical activity of the then reigning Pope Pius XI and of Metropolitan Andrew Sheptycky.

* * *

Верховного Архiepіскопа не тільки передають безпосередній погляд на описані країни, але й виховують.

В 1934 р. християнський світ обходив 1900-ю річницю хресної смерти Христа Спасителя. Поклонитися святим місцям, де жив і навчав Спаситель людства, було головним мотивом подорожі о. проф. Сліпого до Святої Землі. Вже на саму згадку про паломництво о. проф. Й. Сліпий медитує над смислом паломництва. Паломничання, в його розумінні, це духовна риса української душі, перебрана з християнської Візантії. Подорожувала до св. Землі св. Єлена, відома з своєї глибокої пошани до святих місць. Подорожував у середновіччі паломник Данило. Його описом Св. Землі покористувалися також на Заході. В новішому часі, згадує Автор, паломничала до св. Землі Галицька Русь під проводом свого Митрополита Андрея в 1906 р.

Паломництво до св. Землі було для о. проф. Сліпого доповненням його давніших студій на Біблійному Інституті в Римі, про що він виразно говорить, коротко з'ясовуючи мету паломництва: поклонитися святим місцям і помолитися на Божому гробі, побачити оригінальний християнський Схід, відомий із студій, та відновити спомини — думки про святі місця, «щоб не заросла втерта дорога українського паломника до Господнього Гробу».

Свій подорожній запис про паломництво до св. Землі починає Автор вже з першого моменту, коли разом з іншими паломниками займає місце в подорожньому вагоні. Його увагу приковує кожний деталь. На залізничній станції у Львові зіграється сцена, яку, сповнений співчуття до людини, живо описує Автор: Цим самим поїздом їхали зі Львова, пише він, «жидівські емігранти, старці, мужчини і жінки. Це переселенці до Палестини... В душі зродилося мимохіть співчуття до вбогих скитальців, що йшли назустріч невідомій долі...». Читаючи опис цієї картини, можемо й сьогодні рефлектувати над нею, бо ця «невідома доля» жидівського народу, про яку згадує Автор, вже кілька років пізніше стала дуже відомою. Вона сповнилася страхіттями переслідувань і жертв для одних і боротьбою за гідне людське та суверенне національне існування для інших: Мільйони жертв під тоталітарними режимами і, неначе винагорода за працю й боротьбу в поті чола на землі Авраама, Ісаака і Якова, за жертву і незламну віру — вислухання молитви Давида-царя в 50-му псалмі: «Ублажи, Господи, благоволенням Твоїм Сіона, і да созиждутся стіни Єрусалимския...».

І знову ж приходять на гадку паралелі: В 1939 р. і в наступних роках подібна доля навістила український нарід. Мільйони жертв війни і страхіть під володінням тоталітарних режимів, до речі, тих самих, в боротьбі за двигнення з руїн своєї Батьківщини і свого рідного Сіону. І сотки тисяч українських скитальців, що покидали рідну батьківську землю та «йшли назустріч невідомій долі...». Та на вислухання моли-

Concluding the review of the first part of the writings of the Major Archbishop, gathered in this volume, we wish to state briefly: the Ukrainian Catholic Church, reborn in her scholarly endeavor and conscious of her mission in the ecumenical field — all this due to the labors of Metropolitan Andrew Sheptycky and of the Major Archbishop, the then organizer of scholarly and pedagogical activities — gained access to different forums of international significance. There she showed herself to be a mature member in the Universal Church. Western European scholars began to take into account the theological achievements of their Ukrainian colleagues. A lion's share of merit for this belongs to the Major Archbishop who paved the way by his efforts and by his spoken and written word.

In the second part of this volume are collected the Major Archbishop's travelogues: three major works: *Pilgrimage to the Holy Land*, *Journey to England*, *Journey to Sicily*, which had been published in bookform, and some articles — impressions from travels — that have appeared in the periodical "Nyva".

In our times travelling is a common part of normal living. Millions of persons in the more civilized parts of the world travel; travelogues constitute a very rich genre of literary productivity. Motives that induce people to set out on journeys are of unlimited variety: learning to know the world, strange lands, other people, cultural treasures from the past; relaxation, study, search for adventure, etc.

The motives for travels and consequent travelogues of the Major Archbishop always were study, reflection, visual verification of what was known already theoretically and then, the desire to share with others his thoughts and impressions to help them enlarge their horizons of knowledge. Travels were meant to enrich knowledge and experience, they were materials for many philosophical and theological reflections, of a contemplation of the achievements of the human genius which constantly refers everything to the ineffable Creator. Thus the travelogues of the Major Archbishop serve not only to give descriptions of countries visited, but also for edification.

In 1934 the Christian world celebrated the nineteenth centenary of the death on the cross of Our Lord. The main motive of Rev. Slipyj's journey to the Holy Land was to venerate the holy places where the Saviour lived and taught. On the very mention of a pilgrimage Rev. Slipyj meditates on the meaning of making a pilgrimage. He also reflects that going on a pilgrimage is a trait of the Ukrainian soul, taken over from Byzantium. St. Helena, known for her deep respect for the holy places, travelled to the Holy Land. There also travelled in the Middle Ages Abbot Danylo. His description of the Holy Land was known in the West. In more recent times, recalls our author, Ukrainians

тов і благовоління Сіону українському народові доводиться і даліше ждати...

В подорожньому записі Автора натрапляємо на цікаві описи природи, краєвидів, місцевостей, а разом з тим рефлексії, які ведуть нас в призабуте минуле. В переїзді через румунську Констанцу Автор пригадує, що це давня римська оселя, колишнє місто Томі, в якому жив як засланець римський поет Овід, потім — це одна з головних осель скитів, предків словян, вкінці турецьке місто-твердиня...

Або знову інша рефлексія в часі плавби по Чорному Морі, рефлексія, що вникає в саму нерозгаданість моря у всесвіті взагалі та переносить читача в минуле Чорного моря, цього моря варяжських дружинників, козацьких чайок, моря, що становить частину історичного життя українського народу. Автор, задивлений в те море, стежить очима, « чи не видно Одеси й українського побережжа... ».

А коли корабель наближається до Царгороду, перепливаючи крізь Босфор, перед очима Автора воскресає прадавній образ Дарія, який в сірій давнині, сидячи на своєму троні, поставленому на стрімкому побережжі, приглядався переправі свого багатотисячного війська...

І зараз же зір Автора зупиняється на Св. Софії — « поважно пишасться на узгірю Св. Софія, колись слава Сходу. А сьогодні? Які прикрі почування... ».

Пливучи морем з Царгороду до Яффи між різними островами Середземного моря, Автор подає багаті згадки про минуле тих островів і містечок. Грецький клясичний і пізніший новозавітний християнський світ живо пролітають в уяві читача. А знайшовшися в Палестині, Автор, заки переходить до опису святих місць, передає нам цікаві описи нових жидівських осель, соток нових колоній отих скитальців, колоній-осель, що були твором сіоністичного руху, який розбуджував щораз сильніші патріотичні почування і піддержував переконання, що властивою батьківщиною жидів є Палестина — « Ерез Ізраель ». Паломникам та туристам, які сьогодні відвідують св. Землю, цікаво було б і сьогодні прочитати подорожній запис Автора, бо в ньому можна б знайти багато цікавого матеріялу, що висвітлює постання теперішньої Ізраїльської держави. Знайшовшися в пристані Йоппе, Автор пригадує біблійне минуле цієї пристані: В ній знаходився дім ап. Петра, через неї цар Соломон спроваджував матеріял на будову святині, це пристань, з якої апостоли впливали до Європи, щоб там проповідувати Христову благовість, це також пристань хрестоносців... В подорожньому записі про своє паломництво до св. Землі знаходимо, разом із описами краєвидів, рік, долин, горбів і святих місць, цілу спасенну історію людства.

В осередку цілого паломництва стоїть Божий Гріб, бо « при Божому Гробі християнський світ — пише Автор — представився мені неначе заможній велетен у дрімучому сні: Схід видав Христа, видав

from the province of Halych with their Metropolitan Andrew Sheptycky made a pilgrimage in 1906.

The pilgrimage to the Holy Land was for Prof. Slipyj a complement to his former studies at the Biblical Institute in Rome. That he mentions expressly in discussing the purpose of his pilgrimage: to venerate the holy places, to pray at the grave of Our Lord, to observe first hand the Christian East until now known only through reading, and to refresh the memory about the holy places "so that the road frequently taken by Ukrainian pilgrims to the grave of Our Lord would not fall into disuse".

The author begins his travelogue with the moment when he along with other pilgrims takes his place in the railcar. Many a detail rivets his attention. The railroad station in Lviv is the location of a touching scene. The author, sympathetic to human suffering, describes it vividly: "In the same train, he writes, there are Jewish emigrants, men and women, old and young. They are setting out for Palestine... A sensation of sympathy for the poor settlers who were going out to meet an unknown future arose in the soul...". Reading the description of that scene, we can as well today turn to it, because that "unknown future" of which our author speaks, only a few years later became very well known. It became for some the horror of persecutions and death; for others the fight for human dignity and sovereign national existence. Millions of victims under totalitarian regimes — and all as if in reward for the labor in the sweat of the brow and for struggles in the lands of Abraham, Isaac and Jacob, for sacrifice and unbroken faith — the answer to the prayer of King David in the 50th Psalm: "Show Your favour graciously to Sion, rebuild the walls of Jerusalem".

Parallel situations come to mind. In 1939 and in years following Ukrainian people met a similar fate. Millions of dead in the war or killed in torture chambers on command of totalitarian regimes — in fact, the very same ones! — in struggle to raise from ruins their fatherland, their own Sion. Hundreds of thousands of Ukrainian refugees were leaving their native land and "went to face an unknown future..." But for the answer to their prayers, for their "favour to Sion" the Ukrainian people still have to wait.

In the travelogue of our author we come across interesting descriptions of nature, of landscapes and towns, and with them come reflections that lead us into the forgotten past. Passing through Constanza in Rumania the author reminds us that this was an old Roman settlement, the ancient town Tomi, in which the Roman poet Ovid lived while in banishment. Then it was one of the main centers of Scythians, finally a Turkish fortress...

Or another reflection at the time of crossing the Black Sea, a reflection that touches on the very incomprehensibility of the sea and then car-

християнську теологію; Ігнатій, Іринеї, історики Церкви, богослови Василій і Григорій, Іван Золотоустий, Іван Дамаскин і інші, всі вони зі Сходу. Звідти вийшло і монашество. Велика, справді, подяка належить Сходові. Бо Світло світу прийшло саме зі Сходу».

Подорожній запис «Паломництво до Святої Землі», це підручник, з якого можна вивчити топографію, архітектуру, історію, світську і біблійну, обох завітів, це підручник археології, студія обрядового багатства християнства, це також ексегеза різних біблійних місць, це виклад догматики, напр. про встановлення Церкви, про встановлення Тайни Євхаристії. А водночас цей подорожній запис дає нам образ життя в св. Землі в 30-их роках.

В цьому подорожньому записі всюди вичувається, що його автором є українець. Автор вдумується в минуле й сучасне Святої Землі, а при цьому рефлектує про свою рідну землю. В Самарії, знайшовшись при відомій криниці, описаній в євангельській картині, Автор з журбою пише: «...як ніколи передше стали мені ясними слова — 'жниво велике, а робітників мало' — і думки полинули ген, на рідну землю, на Україну...».

В записі читач знайде згадки про Данила — монаха, про українське паломництво в 1906 р., про Мелетія Смотрицького, словом, в подорожньому записі паломника Й. Сліпого оживає християнська Україна.

Остання частина опису паломництва до Святої Землі присвячена Автором «країні думки і краси» — старинній Елладі і її мистецьким пам'яткам в Атонах... А ступивши на землю Константина до столиці візантійського світу — Константинополя-Царгороду-Візантії-Істамбулу, де назви одного і того самого міста такі мінливі на історичному шляху, але де водночас є щось, що свідчить про неминучість, Автор реасумує свої думки: «Прямуємо до Святої Софії... Оце велич Сходу і цілого світу та багатомовний свідок великого минулого Візантії, в порівнянні з якою цілий тодішній світ виглядав, як глуха варварська провінція... Я бачив майже всі важніші європейські храми, але ніодин з них не робить такого враження, що Св. Софія. Я не дивуюся, що наші предки з Києва так захоплювалися її красою. Бо ціле єство чоловіка тут неначе піднесене у найвищі сфери мистецтва...».

Відчувши в собі свідомість тієї небуденної спадщини, яку український нарід перебрав в початках своєї історії якраз з цього християнського осередку, та бажаючи прищипити цю свідомість теперішній генерації українського народу, Автор закінчує свій подорожній запис: «...ми, українці, католики, становимо на Сході найчисленнішу вітку католицької Церкви... На нас також спочиває відповідальність за майбутній напрям і майбутній розвиток християнського католицького Сходу».

ries the reader into the past of the Black Sea, the sea of Viking and Kozak expeditions, the sea so closely bound to the history of the Ukrainian people. The author, gazing at the sea, strains to see "if perchance Odessa or the Ukrainian shore will come into sight".

As the ship nears Constantinople, passing through the Straits of Bosphorus, in the author's imagination rise pictures of ancient Darius as from gray distance he, sitting on his throne set up on the high bank, watches how his army of many thousands crosses...

The author's gaze rests on the Church of Holy Wisdom — "on the slope stands in grandeur St. Sophia, once the glory of the East. And today? What unpleasant thoughts...".

Sailing from Constantinople to Jaffa in between the many islands of the Mediterranean Sea, our author calls to minds many details about the past of those islands and their towns. Greek classical antiquity and later New Testament Christian world come to life in the imagination of the reader. Once in Palestine, our author, before turning our attention to the holy places, gives interesting descriptions of new Jewish settlements, hundreds of new colonies of those immigrants who came here under the inspiration of the Zionist movement that stirred ever stronger sentiments and was firm in its conviction that the true fatherland of Jews is Palestine — *Eretz Israel!* Present day pilgrims and tourists to the Holy Land would find our author's descriptions instructive because he offers much information that helps to understand the creation of the State of Israel. In Joppe our author recalls the biblical past of that port city. Here is found the house of St. Peter, through this harbor King Solomon imported materials to build the temple, from this port the Apostles sailed for Europe to preach Christ's Gospel, that also was a haven for the crusaders. In this report on the pilgrimage to the Holy Land we find along with descriptions of landscapes, rivers, valleys, mountains and holy places, an account of the entire salvific history.

At the center of the whole pilgrimage is the grave of Our Lord, because "at the grave of the Saviour, the Christian world, writes the author, appeared to me like a wealthy giant in sleeping repose: the East gave us Christ, the East gave us Christian theology, Ignatius, Irenaeus, historians of the Church, theologians Basil and Gregory, John Chrysostom, John Damascene and others, they all came from the East. From there also came monasticism. Great gratitude, indeed, is due the East. The Light of the world came from the East".

The travelogue *Pilgrimage to the Holy Land* is a manual from which one can learn topography, architecture, history, secular and biblical of both Testaments, archeology. It is a study of ritual wealth of Christianity, exegesis of various scriptural passages, it is a dogmatic exposition, for example, on the establishment of the Church, on the institution of

* * *

Літом 1935 р. о. проф. Йосиф Сліпий вибрався в кількатижневу подорож до Англії, країни, « яка своїм розумом і спокоєм панує на цій земській кулі ». Автор знав європейські країни з автопсії, в цих країнах західної Європи Автор провів час своїх студій. Тому не диво, що, як він пише, « якась внутрішня туга і бажання намовляли мене до того, щоб подивитися власними очима на осяги найкультурнішого народу в світі і навчитися чогось від нього... ». Подивитися і навчитися — оце була головна мета подорожі Автора до Англії, країни, найбільш могутньої у світі, а водночас для українців в цьому часі так мало відомої. Подорожній запис має тому характер студії. Дорога до Англії вела через столицю Німеччини, Берлін, де тоді був осілок українського душпастирства, якого парохом був о. Др. Петро Вергун. Цьому парохіві, який помер на засланні в п'ятдесятих роках, Автор присвячує теплу згадку, характеризуючи його душпастирську працю: « Треба показати західнім народам, що корабель Петра перевозить рівноправних подорожніх... ». В тих словах, які були поштовхом для праці пок. о. Петра Вергуна, схоплено й завдання праці нашої Церкви в країнах нового поселення українських вірних: показати, що в Христовій Церкві ідуть рівноправні подорожні, — без уваги на їх обрядову чи національну приналежність.

О. проф. Й. Сліпий, зупинившись в переїзді в Берліні, мав нагоду приглянутися життю і проблемам української еміграції, а його спостереження такі, що їх можна застосувати до кожної еміграційної спільноти. « ...Вони, (емігранти), про край, і навпаки ми про них не маємо вірного і точного образу. Безпосереднього зв'язку не заступить мабуть ні радіо, ні телевізія... Дещо відстали вони від дороги... і через брак живого зв'язку втратили й орієнтацію ». Ці слова сказані літом 1935 р., приблизно 15 років після того, як тисячі українців опинилися поза своєю рідною землею. Недостача живого людського зв'язку веде до відчуження між еміграцією і рідною землею. Затрачується правильний образ з одної і другої сторони, а разом з тим наступає й розгублення в орієнтації. І чим довше триває такий стан, — трудність та недостача людського зв'язку, тим більші небезпеки відчуження та розгублення. Для схарактеризування положення й небезпек нової української еміграції ці ствердження не втратили своєї актуальності.

Оглянувши важливіші музейні пам'ятки Берліну, головню ті, що мали відношення до культури Сходу, Автор висловлює свій критичний погляд на тогочасну Німеччину, в якій до влади прийшла тоталітарна гітлерівська система: — « Легко може й чужинець вичути в Німеччині негодування і невдоволення, і не так простою і однодушною представляється справа, як оповідають за границею... ». За кілька днів свого по-

the Holy Eucharist. At the same time this travelogue is a description of daily life in Palestine of 1930s.

Throughout the entire work one cannot miss the fact that the author is a Ukrainian. He meditates on the past and the present of the Holy Land, but at the same time thinks of his native land. In Samaria, at the famous well mentioned in Gospel account, the author in a mood of concern writes: "...as never before did these words become clear to me — 'the harvest is great, the workers are few' — and thoughts flew back to my native land, to Ukraine...".

In the travelogue the reader will find mention of the medieval monk Danylo, of Meletius Smotryckyj, of Ukrainian pilgrimage of 1906. In this book of the pilgrim Joseph Slipyj Christian Ukraine is a living presence.

The last part of the report on the pilgrimage to the Holy Land is dedicated by the author to "the land of wisdom and beauty" — ancient Hellas and her artistic monuments in Athens. Then he steps onto the land of Constantine to visit the capital of the Byzantine world; Constantinople-Byzantium-Istanbul these are the names of one and the same city throughout the various periods of history, but there also is something about it that testifies to its indestructability. The author summarizes his impressions: "We are on the way to the Church of Holy Wisdom... This is the glory of the East and of the whole world. At the same time it is a very expressive witness to the past grandeur of Byzantium in comparison to which the entire contemporary world seemed a backward barbarian province... I have seen almost all more representative churches of Europe, but not one of them makes a comparable impression. I am not surprised that our ancestors from Kiev were so taken by its beauty. Man's whole being seems to be raised here to the highest spheres of artistic beauty...".

Conscious of that extraordinary heritage which the Ukrainian people have received at the very dawn of their Christian history from that center, and wishing to make the living generation of Ukrainians also conscious of it, the author concludes his travelogue: "...We, Ukrainian Catholics, are the largest branch of the Catholic Church in the East. On us, then, rests the responsibility for the future direction and development of the Christian Catholic East".

* * *

In the summer of 1935 the Rev. Prof. Joseph Slipyj set out on a several weeks' long journey to England, that country "which by its mental power and calmness reigns over the entire world". The author knew continental Europe from personal experience, here he spent the time of his studies. No wonder that, as he writes, "some internal longing

буту в Берліні о. проф. Й. Сліпий спостеріг те, чого не бачив не один політик того часу, який перебував поза Німеччиною й не був спроможний на критичну оцінку. Зокрема католицькі кола, з якими мав нагоду зустрічатися о. проф. Сліпий, висловлювали своє негодування супроти нової системи правління. « Знайомі католики — пише Автор — пригноблені і говорять дуже обережно... Націоналістична пропаганда дуже сильна... А все ж таки католицький рух росте, бо переслідування сталять характери. Німецький католицизм... становить могутню силу, перед якою буде мусіти склонити голову і Гітлер... ».

Ці слова, сказані в часі, коли гітлерівська пропаганда своїм блиском засліплювала очі багатьом, незвичайно сміливі. Автор не вагається заговорити про переслідування в Німеччині, він не вагається предсказати упадку гітлеризму... У зв'язку з такою настановою Автора до тоталітарної гітлерівської системи пізніше обвинувачення Автора з боку подібної большевицької системи в симпатіях до тоталітарної гітлерівської системи виявляються нечуваною облудою та брехнею.

В дальшій своїй дорозі до Англії Автор відвідував Духовні Семінарії та теологічні наукові установи в Падерборні, Мюнстері, Трієрі, Колонії і Боні, стараючися пізнати організоване життя німецького католицизму, який робив на Автора міцне враження, не зважаючи на те, що весь німецький католицький рух знаходився вже тоді під тиском державної системи. Та крім студіювання сучасного стану німецького католицизму Автора цікавлять пам'ятки минулого. Його увагу приковує по дорозі Тевтобурзький ліс, в якому рішилася доля старинної римської імперії; в Колонії він спішить на гроби великих мислителів середньовіччя — Дун Скота і св. Альберта, в Ахені він подивляє сліди візантійської культури і мистецькі пам'ятки часів Карла Великого. Подорожній запис Автора, це студія минулого і сучасного.

Подібно, і в переїзді крізь Бельгію, Автор згадує про українських робітників в Лієж, яких відвідував єп. Н. Чарнецький, з особливою увагою приглядається життю монахів Бенедиктинців в Аме над Мезою, де створилася вітка монахів східнього обряду. І Автор відмічує для майбутніх істориків, що цей твір — це ідея Митрополита Андрея Шептицького. В Брюсселі відвідує Автор світову виставу, де між іншим показано модель церкви-ротонди, збудованої в «технічному» стилі теперішньої доби. І хоч Автор висловлює своє признание для сміливого технічного експерименту, то все таки його увагу приковує готицька пам'ятка XIII ст., катедра св. Ґодулі. Не поминув Автор гробу кард. Мерсіє в Малін-Мехелен, свого часу дуже популярного й в широких світових колах відомого бельгійського примаса-архидієєпископа.

Та цілком природньо центральне місце в подорожньому записі займає Англія. Перше, на чому основніше зупиняється опис Автора, це столиця Англії, Лондон. Перед Автором розкривається інший світ куль-

and desire pushed me to see with my own eyes the achievements of that most highly developed people in the world and to learn from them". To see and to learn were the main purpose of our author's journey to England, the mightiest country in the world but at that time so little known to Ukrainians. The travelogue of that journey is rather a study. The way to England led through the capital of Germany, Berlin, where there was a Ukrainian parish with the Rev. Petro Werhun as the pastor. Our author pays warm tribute to that priest, who in the nineteen fifties was deported and died in Siberia, and characterizes his particular pastoral work: "It is necessary to show the western nations that in the bark of Peter all travelers are equal...". In those words that describe Father Werhun's call to mission is expressed also the task of our Church in the countries in which Ukrainian faithful have established new settlements: to show that in Christ's Church all are equal, irrespective of their rite or national background.

The Rev. Dr. Slipyj stopped over in Berlin and had an opportunity to observe at first hand the life and problems of Ukrainian emigrants there. His perceptive remarks are such that can be applied to each similar group of emigrants: "They (the emigrants) do not have a clear and true picture of the situation at home and that is equally true of our relation to them. Radio or television cannot substitute for immediate contact. They (the emigrants) have fallen behind somewhat... and through a lack of direct contact have also lost the sense of direction". Those words were written in 1935, about fifteen years after thousands of Ukrainians had to leave their native land. Lack of lively contact resulted in an estrangement of emigrants from the fatherland. Both sides lose correct understanding of each other's problems and in effect confusion arises. The longer such state — difficulty and insufficiency of direct communication — prevails, the greater are the dangers of estrangement and disorientation. Those observations are timely as they describe also the situation and dangers facing the most recent Ukrainian emigration.

Our author visited the more important museums of Berlin, especially those that had some relationship to the culture of the East. He expresses his critical observations on contemporary Germany in which Hitler's totalitarian system had come to power: "Even a foreigner can easily perceive discontent and dissatisfaction in Germany. Things are not so simple and harmonious as they are being presented beyond the borders...". In few days of his stay in Berlin the Rev. J. Slipyj noticed what many a statesman of that time could not see from across the borders and thus was unable to evaluate the true situation. In particular the Catholic circles, with whom the Rev. Slipyj had an opportunity to come into contact, voiced their discontent about the new regime. "Catholic acquaintances, writes the author, are depressed and speak with very

тури. І Автор аж до деталей описує цей своєрідний феномен: Характер англійської людини, спосіб її життя, аж до відживлювання включно, щоденній побут. Схарактеризувавши людину, Автор переходить до опису оточення, в якому вона живе. Воно багате своїми неоціненими історичними пам'ятниками, між якими катедральні храми, музеї, бібліотеки, в яких збережені культурні пам'ятки багатьох століть. З особливим вдовolenням Автор відкриває культурні пам'ятки, що свідчать про впливи візантійської традиції на англійських островах.

Як в Німеччині, так і в Англії Автор зацікавлений католицьким рухом в Англії. В подорожньому записі читач знайде виклад про генезу й історичне тло постання англіканської Церкви, про суспільні та філософічні ідеї, й особливо про т.зв. Оксфордський рух з кард. Ньюманом на чолі.

Незвичайно вартісними в подорожньому записі Автора є описи двох університетських англійських осередків, Оксфорду і Кембріджу. Для Європейця — це інший, часто мало відомий світ. І тому Автор передає точний опис життя студентів, організації студій і іспитів, внутрішньої структури різних каледжів, адміністрації й господарки, англійського стилю життя, праці, відпочинку, аж до поведінки при столі включно. І в висновку своїх спостережень Автор вказує на широкий горизонт англійця, який так живо різниться від загумінковости, характерної для українця-галичанина.

Як цікавий, мало відомий, детальль можна згадати описи Бенедиктинських англійських монастирів, в яких багато монахів займалися студіями християнського Сходу. Та читаючи подорожній запис Автора, приходиться до заключення, що Авторові йшлося не тільки вказати на культурне багатство англійських островів. Головною метою було, крім знання про англосаський світ, перевиховувати молоду, в тому й священичу, українську генерацію, поширити її горизонт мислення, допомогти їй вирватися із несприятливої для наукової та взагалі духово-культурної творчости загумінковости. Відкриваючи перед очима читача широкий горизонт англосаського світу, Автор помагає впливати на ширші води людського мислення.

У своїй подорожі Автор не забув відвідати Менчестеру, де знаходилася мабуть перша громада українців, щоб там відсвіжити спомини про давніші відвідини українських робітників Митрополитом Андреем та пригадати їм наново їхню церковну і національну повязаність з українським материком.

Поворотня дорога повела Автора крізь Вельгію, Францію, Швайцарію і Австрію назад до рідного Львова. І в цій поворотній дорозі читач знайде багато такого, що приковувати ме його увагу. Порівняння між вдачею англійців і французів, це неначе психологічна студія душі різних народів; відвідини музею Лувр і Версаю, це причинки до сту-

great care. The nationalist propaganda is very intensive... In spite of all, the Catholic movement is growing because persecution steels characters. German Catholicism constitutes a powerful force, before which even Hitler will have to buckle down”.

Those words uttered at a time when Hitler's propaganda machine blinded many with its glare were outrightly audacious. The author does not hesitate to speak of persecution in Germany, does not hesitate to foretell the fall of hitlerism... In view of such attitude of our author to the totalitarian hitlerist system later accusations by a most similar bolshevist system that he was sympathetic to Hitler's totalitarian regime are shown to be plain lies and calumny.

In continuing his journey to England the author visited seminaries and theological institutes in Paderborn, Munster, Trier, Cologne and Bonn. His aim was to study the organized life of German Catholicism which, notwithstanding the fact that the entire German Catholic movement at that time was already under strong pressure from the government, had made a strong impression on him.

Beside the study of the situation of contemporary German Catholicism the author interests himself in the monuments of the past. The Tevtoburger Wald in which the destinies of the ancient Roman empire were decided attracts his attention; in Cologne he visits the graves of the great savants of the Middle Ages — Duns Scotus and St. Albert; in Aachen he inspects traces of Byzantine culture and admires the art relics from the time of Charlemagne. Our author's travelogue is a study of the past and the present.

Passing through Belgium the author remembers Ukrainian workers in Liege whom Bishop N. Charnetsky had visited; with special attention observes the life of Benedictine monks in Amay-sur-Maise where a branch of monks in the Eastern rite has been formed. For future historians the author emphasizes that this establishment was the idea of Metropolitan Andrew Sheptycky. In Brussels the author goes sightseeing through the World's Fair. There he see the model of a round church built in modern “technical” style. He acknowledges the boldness of that architectural experiment but pays more attention to the Gothic monument of the XIII century, the cathedral of St. Godulla. He did not omit to visit the grave of Cardinal Mercier in Malines-Mechelin, that archbishop-primate of Belgium who in his time was very popular throughout the entire world.

Naturally the central place in the travelogue belongs to England. London, England's capital, is the first place our author describes extensively. Before him opens the world of a different culture. And he describes what he sees down to minute details: the disposition of Englishmen, their ways, their daily life, even their eating habits. Then the author

дії мистецтва, а коротка зупинка в Ліоні, це історичний нарис унійного Собору в 1274 р. І вкінці Відень, а в ньому найстарша в Європі українська парохія з церквою св. Варвари, в якій переховувалися моці мученика за єдність Христової Церкви, св. Йосафата.

« На другий день — пише Автор — я пішов до церкви св. Варвари, щоб поклонитися моцям св. Йосафата і відправити Службу Божу. Моці Святого приміщені в окремій каплиці. Коли прийде час, що той Святий вернеться в рідні сторони, була провідна думка молитви і прощання... ».

Минули знову десятиліття від часу написання цих памятих слів молитви-прохання, а моці Святого чудесним способом опинилися ще дальше на Заході, в соборі св. Петра в Римі. Провідна думка молитви — « коли прийде час, що той Святий вернеться в рідні сторони » — ти-снеться й сьогодні на уста кожного, хто призадумується і хто вчитується в подорожній запис Верховного Архiepіскопа з-перед тридцять-пятьох років...

Наближаючися до рідного Львова, Автор щераз збирає в одне свої враження, які закінчує глибокою, вартою призадуми для сучасної людини, рефлексією: « І лондонські катедри — колоси, і бездонний Бритійський Музей, і Лондонська вежа, і широка Таміза, і великани-кораблі, і вуличний рух, мов крутіж гурагану, — все це зливається в одно поняття грандіозности. А все ж таки, як воно далеке від Божої величі!... ».

Автор подорожнього запису, Верховний Архiepіскоп, знову з'являється перед нами не як звичайний подорожник, а як глибокий богослов — мислитель, якого думка летить до неосяжної Божої величі.

* * *

Пізною весною 1937 р. о. проф. Йосиф Сліпий відбув свою першу подорож на Сицилію, острів, як пише Автор в своїм подорожнім записі, повний історичних споминів. Бо справді історія Сицилії незвичайно бурхлива. На Сицилії перехрещувалися шляхи різних народів і різних культур від найдавніших часів. Греки, римляни, африканці, германці, всі вони причалювали на цей острів, оволодівали ним, то знову залишали його. А по них залишилися сліди, свідки минулого. На цей острів поплав також о. проф. Й. Сліпий. Вибрався він туди з Риму, крізь Неаполь до Палерма. В подорожньому записі читач знайде описи краєвидів, почавши з « кампаня романа », більших міст та цікавіших місцевостей, порівняння з краєвидами та містами Сходу і багаті історичні згадки про окремі міста чи памятки. Відпливаючи кораблем з Неаполю, Автор подивляє панораму цього оспіваного в піснях і споминах міста, а водночас пригадує собі панораму Царгороду — « нагадалася мені подекуди ще краща панорама Царгороду ». А допливаючи до головного міста Сицилії, Палерма, Автор пригадує, що це острів,

turns to surroundings in which the natives live. It is rich in priceless historical monuments, among them cathedrals, museums, libraries, in which are preserved cultural achievements of many centuries. With special satisfaction the author discovers cultural monuments that betray the influence of Byzantine traditions in the British Isles.

As in Germany, so also in England the author is much interested in the Catholic movement. In his travelogue the reader will find an explanation of the historical background and the genesis of the Anglican Church, of its social and philosophical ideas, and especially of the so-called Oxford Movement with its prominent leader Cardinal Newman.

Most valuable in our author's travelogue in his description of the two English university centers, Oxford and Cambridge. For continental Europeans that is a different, often little known world. Therefore the author gives a very detailed description of the students' life, organization of study and examinations, of the internal structure of various colleges, of the administration and economy. In conclusion of his observations the author points to the Englishman's broadmindedness in contrast to provincialism so characteristic of the inhabitants of Halychyna.

An interesting, though littlenoticed detail, are the descriptions of English Benedictine monasteries in which many monks devoted themselves to the study of the Christian East. Reading our author's travelogue one comes to the conclusion that he was not simply a disinterested observer of the cultural wealth of the British Isles. His main intention was, apart from furnishing information about the Anglo-Saxon world, to educate a young — that includes also clerical — generation of Ukrainians, to raise their intellectual horizons, to help them escape from provincialism that is so restrictive on scholarship and culture, on mental activity in general.

On his journey the author did not pass over Manchester where probably the first group of Ukrainian immigrants has settled. There he wished to refresh the memory of a former visit to those Ukrainian workers by Metropolitan Andrew Sheptycky and to remind them of their ecclesiastical and national ties with Ukraine.

The return road led through Belgium, France, Switzerland, Austria. In the description of that return trip, the reader will find much to hold his attention. The comparison between English and French temperaments reads like a psychological study of the natures of these peoples; visits to Louvre and Versailles are material for artstudy; a short stopover in Lyon is an outline of the history of the unity council held there in 1274. Finally Vienna, and there the oldest in Europe Ukrainian parish with its church of St. Barbara in which were preserved the relics of St. Josaphat, the martyr for unity in the Church of Christ. "The next day, writes our author, I went to the Church of St. Barbara to venerate

що його звали колись « Великою Елладою » або « Великою Грецією ». В Сиракузах, крім відвідин руїн грецького театру, Автор пригадує, що це родинне місто вченого Архимеда, а в Монреалі біля Палермо, Автор подивляється незрівняні візантійські мозаїки. Для українця візантійського обряду й сьогодні сумовитими та зворушливими є образи, в яких Автор змальовує долю греко-альбанців і їх оселі. Греко-альбанці залишили свою рідну Альбанію, втікаючи перед турками в XV ст. Довгий час вони зберігали свій обряд, мову та свої народні звичаї. Не минуло й пів тисячоліття, як вони підпали латинізаційним впливом, а з давнього візантійського обряду залишилися хіба тільки мертві пам'ятки та кілька невеличких осель... Дуже живо змальовано в подорожньому записі боротьбу за відлатинщення та за відродження візантійського обряду, явища, з якими варто познайомитися кожному, хто цікавиться церковною обрядовою проблематикою.

* * *

Неначе надмогилю пам'ятку читається сьогодні статтю Автора п.н. « Кілька вражін з Лемківщини », бо найдалше на захід висунений клаптик української землі, Лемківщина, сьогодні пустеля, де шляхи травами заросли і де колись оригінальні своїм стилем церковці запустили. Цьому українському племені присвячує Автор щирі слова признання, характеризуючи це плем'я, як дуже консервативне, як прив'язане до своєї рідної Церкви й обряду. Автор подає глибоку характеристику вдачі цього племені і стверджує, що лемки — це « найбільш церковне плем'я в українському народі », яке живе патріархальним устроєм, часто не розуміючи нових часів. — З уваги на те, що після другої світової війни лемків стрінула найбільш трагічна доля, цю статтю Автора з враженнями про Лемківщину треба вважати цінною історичною пам'яткою.

В 5-му номері журналу « Нива » за 1931 рік появилася коротенька стаття о. проф. Сліпого п.н. « З життя російської еміграції ». Вартість статті в самій її темі. Вже на іншому місці підкреслено, що Автор, пишучи свої подорожні спомини, хотів вирвати українську людину з його загумінкового мислення, бажав поширити горизонт його зацікавлення, бо удача українська, мабуть формована віковою неволею, характерна своїм задивленням в себе, феномен, до речі, питомий для народу, що постійно мусить боротися за збереження своєї екзистенції. Українця мало цікавить те, що діється в його оточенні, як і чим живе його найближчий сусід; зокрема ж українець виявляє якусь байдужість до сусіда, який в історичному минулому і сучасному виявив себе, як такий, що був бодай частинно спричинником його неволі. А втім, саме такого сусіда, з яким мається багато спірних справ упродовж цілої історії, важливо пізнати.

the relics of St. Josaphat and to celebrate the Divine Liturgy. The relics of the Saint are exposed in a separate chapel. When will the time come that this Saint will return to his native land — that was the intention of my prayer at parting ”.

Decades passed from the time when the memorable words of that parting prayer were uttered; the relics of the Saint, saved miraculously, have been transferred even further west to St. Peter's Basilica in Rome. The main thought of that prayer “when will the time come that the Saint will return to his native land ” come naturally to the mind of everyone who reads and reflects on the Major Archbishop's words from thirty-five years ago.

Approaching Lviv, the hometown, our author gathers into one his many impressions which he ends with a profound reflection, worthy of meditation by modern man: “And those colossal cathedrals of London, the immense British Museum, the Tower of London, the wide Thames, the giant ships, the street traffic which makes one think of the eye of a hurricane — all these taken together represent a grandiose reality. But still, how far is all that from the grandeur of God!... ”.

The Major Archbishop, the author of that travelogue, appears before us not as an average tourist, but as the thinker — the theologian whose thought ascends to God's infinite greatness.

* * *

In the late spring of 1937 the Rev. Prof. Joseph Slipyj made his first visit to Sicily, an island, as he writes in his travelogue, full of historical memories. Indeed the history of Sicily was very stormy. Since very ancient times that island was the crossroads of many peoples and various cultures. Greeks, Romans, Africans, Normans, all came to its shores, possessed it, then left it. But all left traces of their occupation, the witnesses of the past. The Rev. Joseph Slipyj set out to visit that island. He left from Rome through Naples to Palermo. In the travelogue the reader will find descriptions of landscapes beginning with the Campagna Romana, large cities, interesting sites, comparisons with landscapes and cities of the East, extensive historical data about some cities and monuments. Sailing away from Naples the author admires the panorama of that city celebrated in songs and memoirs, but at the same time remembers the panorama of Constantinople — “the more beautiful panorama of Constantinople came to my mind ”. Approaching Sicily's main city Palermo, our author reminds us that this island at one time was called the Greater Hellas or Magna Graecia. In Syracuse, the hometown of Archimedes, he visits the ruins of the Greek theater, in Monreale by Palermo he admires the unequalled Byzantine mosaics. A

Подорожуючи по європейських країнах та беручи участь в міжнародних з'їздах, проф. Й. Сліпий натрапив на дуже відомий у світі феномен численної російської еміграції. Він старається вникнути в питання, чим живе ця еміграція, які її прагнення, як вона працює, як вона оцінює переміни, що заіснували в її батьківщині після упадку царату та з приходом до влади большевицького режиму. Змальований образ російської еміграції можна мабуть застосувати до еміграцій усіх народів. Ось враження Автора: « Одні живуть споминами минулих днів, інші, не беручи до уваги теперішнього положення, снують уявні пляни, заправлені густо - часто жаждою мести за свої терпіння і нав'язні ніжною поезією... ». Стаття Автора про російську еміграцію, це невеличка соціо-психологічна студія. Життя спомином, брак належної і правильної оцінки положення у світі, життя в уявних категоріях мислення, комплекс пімсти, а при тому всьому туга і меланхолійна поезія, оце атмосфера життя кожної еміграції, колись і тепер. Над тією безпристрасною, але наскрізь холодною оцінкою еміграції, поданою Автором статті, варто призадуматися кожному, хто знайшовся поза своєю рідною землею. В парі із споминами про батьківщину, тугою за нею і прагненням їй служити проходять життєві будні, боротьба за хліб насущний, питання соціальної і побутової натури, питання праці й заробітку, непривичність до чужого оточення й почуття відірваності від рідного ґрунту. І цю картину психічного стану з його постійними конфліктами змальовує Автор на взорі російської еміграції. В статті є цікаві спостереження про російську еміграційну Церкву, про суперечки між еміграційною ієрархією, про повну дезорієнтацію еміграції на церковному полі. І на фоні цієї дезорієнтації Автор з признанням відмічує всі зусилля організувати наукову, зокрема богословську працю, наводить імена видатних російських науковців та в новому богословському русі бачить здорові зерна еміграційного життя. Заінтересований екуменічними питаннями читач знайде в статті згадки про те, як католицький світ старався допомогти російській православній еміграції, як завдяки старанням єп. Д'Ербіні постала Російська колегія в Римі, як мирно почали налаштовуватися взаємини між деякими православними колами та католиками, в чому Автор бачить перші проблески прихильного ставлення до змагань за церковне з'єднання.

* * *

При кінці IV тому Творів Верховного Архієпископа вміщуємо статтю, друковану в журналі « Нива » ч. 9, 1930 р. Стаття наскрізь принагідна, написана з нагоди посвячення першої священичої санаторії в відпочинковій місцевості, Гребеневі. Посвячення довершив Митрополит Андрей дня 19 червня 1930 р. В статті багато згадок про минуле бойківського краю, Скільщини і Тухольщини, минуле, яке переносить людину

Ukrainian of Byzantine rite is distressed and moved even today by descriptions of Greco-Albanians, their life and settlements. Greco-Albanians left their native Albania in the XVth century to save themselves from Turks. A long time they preserved their rite, language and folk customs. But not even half a millenium passed and they fell victim to latinizing influences. From their former Byzantine rite only lifeless monuments and some tiny settlements are left. In the travelogue we find a very vivid description of their fight for delatinization and for a rebirth of Byzantine rite, phenomena with which should acquaint himself every student of ritual problems in the Church.

* * *

Our author's article entitled "A Few Impressions from Lemkivshchyna" reads like an obituary today because that westernmost province of Ukraine is now a wasteland, where roads are overgrown with weeds, and churches, so original in their style, are empty. The author has only warm words for the inhabitants who are very conservative, very attached to their Church and rite. The author gives a thorough description of the temper of that people and concludes that the Lemkos are "the most churchminded among all the Ukrainians"; they live according to their own patriarchal order, oftentimes not understanding the changes typical of modern times. In view of the fact that after World War II Lemkos have met a very tragic fate, that article of our author, full of impressions of their land, should be considered a memoir of historic value.

In the fifth number of the periodical "Nyva" for 1931 there appeared a very short article of Prof. Joseph Slipyj "Life of Russian Emigrants". The value of that article is in its topic. We have mentioned already in another context that our author in writing down his impressions gathered during journeys wished to raise his compatriots from their provincialism to awaken in them the desire for broader horizons, because Ukrainian temper, perhaps so conditioned by long absence of political freedom, tends to live in its small world, a phenomenon not surprising in a people that constantly must struggle to preserve its very existence. The Ukrainian is not interested what happens around him, how his closest neighbor lives. He is especially indifferent to his neighbors who in the past and present were somehow responsible for his plight. A neighbor, however, with whom one contends over many matters, should be known better than anyone else.

In his travels in Europe and during international meetings Prof. Joseph Slipyj encountered frequently Russian emigrants. He tries to comprehend what are the moving forces in their life, what are their dreams, how do they live, how do they look upon the changes that have taken

в давні княжі часи. Крім того читач знайде описи підгірського краєвиду, прегарних бойківських осель, улюблених прогулькових місць для мандрівників та туристів, описи бойківських церков в візантійсько-українському стилі. А коли зір Автора зупиняється на відомій з історії українських визвольних змагань горі Маківці, Автор бачить там, на цій горі, початок нового життя, коли пише: « Ось новий підйом, там на Маківці пластунів табор складає присягу і святить прапор ».

Оснування священничої санаторії та її посвячення дали Авторові привід до рефлексій на соціально-побутову проблематику священничого життя. Соціяльне питання в Церкві незвичайно важливе, йому присвячується багато уваги, зокрема ж питання організованости духовенства і його соціальної забезпечености шляхом самопомочі не втратили нічого із своєї актуальности. Тому Автор з вдовolenням підкреслює священничу ініціативу, аналізує соціяльні аспекти життя українського духовенства, вказує на потребу й konieczність забезпечення на випадок недуги і непрацездатности, на konieczність збереження життєвої свіжости, фізичних і духових сил, так потрібних у служінні кожного священника, на потребу відпочинку для міського і сільського духовенства. Ціла стаття, в якій Автор заторкнув питання соціологічного характеру, свідчить про те, що для богослова-мислителя не чужими були пекучі питання будня і їх правильні розв'язки, бо й від них залежать ріст та сила цілої нації. « Зріст і сила нації — пише Автор — запевнені тоді, коли вона у всіх напрямках і ділянках ритмічно пробиває собі шляхи і зараджує потребам і вимогам, які ставлять час і умовини... Те саме відноситься до поодиноких його (народу) кляс і станів... ».

* * *

Обговоривши праці, статті і нариси, поміщені в V-му томі Творів Верховного Архiepіскопа, одне варто у висновку відмітити: Хоч усі ті праці такі різні своєю тематикою та способом їх обговорення, вони все таки зливаються в одну гармонійну цілість як вияв мислі одного творчого ума. Бо і вселенна, в якій людина живе і творить, така пребата у своїй різновидности, а разом з тим вона така одна у своїй законмірній і монументальній цілості. Чи не відображується у всіх творах, і в творчості світу і людини, незбагненний задум Божої Мудрости?

place in their fatherland after the czar fell and bolshevism came to power. The picture of those emigrants that our author gives could most likely be applied with necessary modifications to any emigration. Here are his thoughts: "Some live on memories of past days, others not taking into account the situation as it is make unrealistic plans, at times inspired by a burning desire of revenge for their sufferings or else by a most tender lyricism...". Our author's article about the Russian emigration is a small socio-psychological study. Life of memories, lack of correct and necessary appraisal of socio-political facts, reasoning in categories detached from reality, hate complex interwoven by longing and melancholy — this is the atmosphere in which every emigration, old and new, moves. The calm and thoroughly realistic evaluation of emigration given by our author deserves to be taken seriously by anyone who himself has become a person displaced from his fatherland. Together with dear memories, longing for one's fatherland and the sincere desire to serve it, come ordinary daily problems, struggle for the daily bread, problems of adjustment in a different society, problems of earning a living, the feeling of being socially misplaced. Such a picture of the psychic state with its constant tensions the author presents on the example of the Russian emigration. In the article we find valuable observations about the Russian Church, the quarrels among hierarchs, complete disorientation of the emigrants in ecclesiastical policies. Against the background of such confusion our author with due acknowledgement notes all their efforts to organize scholarly, especially theological work, mentions by name outstanding Russian scholars and in the new theological movement perceives healthy aspects in the life of the emigration. A reader interested in ecumenism will find in the article mention of how Catholics tried to help the Russian Orthodox emigration, how through the efforts of Bishop D'Herbigny a Russian college came into being in Rome, how peacable relations between some Catholic and Orthodox circles were established. In the latter our author sees the first signs of a favorable attitude toward Church unity.

* * *

At the end of the fifth volume of the *Opera Omnia of the Major Archbishop* we reprint an article originally published in the magazine "Nyva" number 9 for 1930. The article is very casual, written on the occasion of the blessing of the first sanatorium for priests in the resort Hrebniw. The date was June 19th, 1930; Metropolitan Andrew Sheptycky officiated. In the article there are many references to the past of Boykivshchyna, of the regions of Skole and Tukhla, past that transposes the reader into the times of ancient royalty. The reader will also find descriptions of landscapes, of lovely Boyko dwellings, of favorite tourist

attractions, of Boyko churches in the Byzantine-Ukrainian style. When the author's gaze rests on Makivka, a mountain peak on which was fought an important battle during the war for independence, he sees there the beginning of new national life. He writes: "A fresh uplift for the spirit: today there on Makivka young Boy Scouts dedicate their standard and make their promises".

The founding of the sanatorium for priests and its inauguration give our author an occasion to reflect on some social aspects of priestly life. The social question in the Church is most important, it gets much attention. In it are also included the questions of the organization of the clergy and of its social security through mutual help. These never lose their actuality. Therefore the author with much satisfaction highlights the initiative of the priests, analyzes social aspects of the life of the Ukrainian clergy, points to the need and necessity of insurance in case of illness or disability, speaks of the need to preserve the vigour of both soul and body, of the need of rest and relaxation for all clergy, city and rural. This whole article in which the author touches on sociological matters, shows that the theologian — theoretician was not insensitive to the burning problems of daily life and to correct solutions for them. On them depends the strength and growth of the entire nation. In author's own words: "The growth and strength of a nation are assured when it balances its efforts in all directions and all fields, seeks new solutions and satisfies the needs and demands that time and circumstances make... That same applies to single groups and classes within the society...".

* * *

In conclusion, after having presented the different longer works, articles, sketches in this fifth volume of the *Opera Omnia of the Major Archbishop*, may one be allowed to say: although all these writings are so varied in their theme and manner, they come together in one harmonious whole as the expression of one creative mind. Just so the universe in which man lives and works is rich in variety and yet is it one in its well regulated and immense wholeness. Is not the incomprehensible plan of Divine Wisdom somehow expressed in all creatures and all creativeness of the universe?

I. - Конгреси - Зізди

НА ВЕЛЕГРАДІ...

(6—9 серпня 1922 р.)

Сейчас зі залізничної станції Угорського Градця, розкривається перед велеградськими путниками прекрасний вид. На право, тут ближше, червомі-руді дахи міста, що простяглося в долині між зеленими садками, там далше синіють-видніють Карпати... На ліво, ген-ген на холмах села з церквами, обліті золотом-сяєвом заходячого сонця. Над головами безмежне, голубе небо, не менш погідне й миле від оспівуваного італійського *cielo sereno*... Простою алеєю овочевих дерев прямують путники на Велеград. Які любі спомини насуваються їм! Велеград — столиця колишньої моравської держави. Десь перед тисяч літами ступали туди святі апостоли Славян. Туди прямували вони..., в руці замість меча хрест, а груди прикрита щитом-книгами об'явлення і передання, — йшла бодро добувати славянський світ. Там у Велеграді була їх головна станиця, звідтам робили вони місійні виправи, там і один з них зложив свої святі кости.

За той час що то не перейшло над головою того святого города. Він падав і вставав з румовищ, цвив і вянув, бачив много держав і всіх їх пережив... Нині він малий, обвитий садами, зажурений, начеб якусь тиху-тяжку думоньку снував. Так Велеград тихий і замислений, бо його печуть давні — тяжкі думи... „Зєдинення у вірі і обновлевлення релігійного життя всіх синів Славян“ — ось се думи, які вложили в його душу св. апостоли. В його великім, місійнім домі носять у своїх серцях молоді місіонарі Божі пляни Унії. До того днесь їдуть до нього гості, щоб нарадитись

знова над... виправую на Схід.

Путники вступили в довгий, величавий, білий храм. Перед престолом, поруч артистичних Матейкових ікон св. Кирилла і Методія, станув велеградський апостол Впреосв. архієп. Андрей Стоян, гідний наслідник святих і великих попередників. Він кличе „Царю небесний...“ дай натхніння і благословення тим народам і увінчай їх великим успіхом.

* * *

По призначенню св. Духа і благословенню Нсв. Тайнами, присутні удалися з церкви до монастиря, до т. зв. „славянської салі“, де відбулися й попередні зїзди. Впреосв. др. Стоян привитав учасників короткою латинською промовою, даючи вислів радості ізза приїзду так многих гостей, та що ідея злуки церков находить щораз більше нових прихильників. Після сего ректор монастиря о. Odstrčilík Т. І. предложив зборам на председателя Архієп. Стояна і на містопровідників трох присутних єпископів: Преосв. Фішер-Кольбрі, єп. Кошицького, Пр. Нярадого, єп. Крижевацького і Преосв. Боцяна, єп. Луцького, на секретарів о. дра Вашицу (Vašica), проф. теол. в Оломунци і о. Лепку (Lepka) Т. І. з Праги, як товмача о. дра Спачіля (Spáčil) Т. І., проф. Інституту орієнт. в Римі.

Серед довго триваючих оплесків обняв Ексц. Стоян провід конгресу. Можна сміло сказати, що цілий зїзд був Його ділом. Не диво тому, що весь час у Велеграді Впреосв. Председатель був так зайнятий від рана до пізної ночі, що буквально і не мав хвиляки свобідного часу. Його невтомність подивляля присутні тим більше, що вже безпосередно перед тим проводив Він сам богослуженнями і зборами Кирило-Методіївського брацтва (Апостолят св. Кир. і Мет.), на яких для кожного чужинця, навіть близше необізнаного з обставинами, впадала в очи широка популярність і синівське привязання цілого народу до свого пастиря. як до рідного батька. Тому й звать Його там всі татусем (tateček)! Великою працювитостю, глибокою побожностю і щирою відданостю Церкві будував Він кожного велеградського путника. Наша Церков знає Ексц. Стояна вже не від нині і то з діл. До сього то дякуючи писав наш Митрополит зі Суздаля, що правдивих друзів пізнається в біді...

Председатель попросив зібраних представитися по черзі Крім названих і тих, о яких еще буде мова, були між иншими: о. Ферд. Герді (Hrdy) апост. адм. в Нішу в Сербії, о. канон. гр. Ледоховський, о. Ар. Виковкаль (Vukoukal) пріор ОО. Венедикт. в Емаус, о. гр. Галлен, Венедикт о. Гіл. (Gil) Т. І. з Мадриту, о. Шпальдак (Špaldák) редактор Acta Acad. Vel., о. др. Маджерец (Magjerec) з Білгороду, о. др. Ничай і о. др. Матоха, проф. теол. в Nitri (Слов.), кількох

росс. православних і білоруських католицьких студентів унів. і ин. З Підкарп. України приїхали: о. др. Шуба, каноник, о. Такач, духовник семин., о. др. Гаджега, проф. теології, о. Бокшай, ред. Благовістника і трох богословів — всі з Ужгорода. З прашівської дієцезії о. Дюлай, віцерект. сем. о. Седляк, духовник Сем. і ОО. Василіян заступав о. ігум. Малицький, а ОО. Редемптористів, о. Трчка. Всіх учасників було 114. Замітне, що від Поляків, які тепер так дуже побиваються о місію на Сході, не приїхав ніхто, навіть зголошений делегат львівського лат. архієпископа О. Урбан Т. І., що рік-річно приїздив на Велеград, порадившись зі своїм настоятелством, уважав за відповідне остати в дома. Мабуть бачучи, що справа не йде там по їх лінії, стратили вже зовсім надію.

На тім вступнім засіданню відчитав еще о. Вашіца звіт з попередного зїзду. — При вечері пішла товариська розмова про церковні і політичні справи. Много там стрінулося давних знакомих. Наші делегати багато розговорювали з підкарпатськими братами на національні теми. Були між ними дуже свідомі Українці, але і великі приклонники єдиної, неділимої... що повтаряли з завзяттям давні аргументи наших Галицьких русофілів. Видно було однак у всіх охоту навязати близші зносини з Галичиною і познакомитися з нашим церковним і національним життям. — Слідуючі засідавання відбувались все від 8—11 рано і від 3—6 по полудни.

I.

Понеділок. Службу Божу, відправили наші оба Преосв. єпископи в сослуженню кількох священників. Справді дуже мило вражало те ідеальне, мирне співжиття обох обрядів на конгресі. Ніде не роблено найменшої ріжниць. Молитви при трапезі, відмовлялися по черзі на латинським, церковно-славянським і чеським язиці. О 8. годині розпочав дальші наради о. Спачіль своїм рефератом „О приматі і непомильности папи і о відношенню до нього православної теології“.

Коли папа Лев XIII. запросив своєю енциклікою *Praeclara gratulationis* (1894) Схід до переговорів о зєдиненню церков, патріарх царгородський Антим VII. відкинув се предложення, мотивуючи його тим, що наука римської церкви о приматі і непомильности папи є непоборимою перепонуо злуки. Так думають і російські теологи: Ніканор, Ястребов, Востоков, Малиновський і др. Точка тяжести лежить однак у самім приматі, бо признавши найвисшу юрисдикцію папи в справах *fidei et morum*, непомильність є конечним льогічним заключенням. Як там річ не малася би, всі згідно видять перепону в приматі, але чи є дійсно для такого погляду яка основа і чи справді се *insuperabile iunionis obsta-*

ulum ? Абстрагуючи від деяких аргументів, які радше зватимуться упередженнями, пр. що примат є перепоною злуки вірних з Христом, зносить власть єпископську і, т. д. і які на жаль покутують по наукових теологічних творах, абстрагуючи отже від сего, ціле розумовання противників зводить проф. Спачіль до двох точок: 1) Церков є містичне тіло, якого головою є тільки Христос. Як може бути головою містичного, божого, святого і неоскверненого тіла грішний чоловік? Коли папа вмирає, живе надприродне тіло остає без голови і т. и. Словом для папи нема тут місця. 2) Друга рация, то неvistарчаємість позитивних доказів на римський примат. Щож на се католицька теологія?

Наперед всего Церков є товариством видимих членів товариством юридичним і гієрархічним. Правда, всі елементи в Церкві винесені до надприродного стану, однак надприродним чинником κατ' ἐξουσίαν є ласка Божа і дари надприродні. Тому двояко можна понимати церков: як видимий збір вірних — *in recto*, і надприродні чинники (ласку, дари) — *in obliquo*, або на відворот: мати на оці вперед надприродне життя у вірних (*in recto*), а відтак самих вірних як членів видимого товариства (*in obliquo*). В тім другім змислі, йдучи за наукою св. Павла й передання говоримо про містичне тіло, якого головою є сам Христос, бо Він є жерело всего надприродного життя, яке спливає на церков.

Дивлячись однак на церков як на видиме і юридичне товариство, звемо його головою (*caput*) найвисшу власть. Шо така є в Церкві, треба виводити з св. Письма і передання. Слово „голова“ тут взяте тільки в переноснім значінню, тому що голова уміщена на найвисшій місці в тілі і панує над ним. В виду сего, зовсім згідно може бути і Христос головою містичною, наприродного тіла і рівночасно папа римський головою-найвисшою властю в церкві як юридичним і гієрархічним товаристві. Дальше для нас примат папи є догмою, яку перечити значилоб стати еретиком. Для незєдинених се *quaestio disputabilis* і їх обсвязком є застановитися над тою правдою і основно її прослідити.

Всі російські теологи (крім деяких, як Хомяков) признають, що церков є товариством видимих членів з гієрархією на чолі, а не як учив Гус і другі — *societas invisibilis*. Отже в такім товаристві є можлива найвисша власть. Чи вона дана була одному чоловікови чи кільком — се инше питання. Фактом однак є, що єдність товариства є сильнійша, коли власть спочиває в руках одного чоловіка, звідси то і покликування диктаторів в тяжких хвилях якоїсь держави. І справді ніде нема більшої єдности, як у католицькій церкві. Се признають і подивляють вороги і самі православні. Вправді і собор представляє єдність, але які є перепоны шо до його скликання? Від часів роздору Орієнтальна церков не могла скликати ані одного вселенського собору. Можнаби

сказати ще, що всі єпископи разом представляють законодавче тіло, але як становлять вони найвищу владу? З 6 різних систем нез'єднані богослови годяться загально на т. зв. автокефалію, після якої поодинокими державами правлять патріярхи, єксархи і т. д. хоч незалежні від себе, однак злучені єдністю віри і любов'ю. Яка слабенька та єдність, видно з незгод навіть у кардинальних річах пр. що до вартости хресту єретиків, канону св. Письма і т. и. Чи міг отже Христос хотіти такого неладу в своїй Церкві?

Що до аргументів позитивних — зі св. Письма і передання (Іриней, Ігнатій, Теодор Студ., ефеський і халкедонський Собор) — то се докази дуже поважні, над якими не може ніхто перейти до дневного порядку. Всі закиди *contra* взяті *ex silentio*, і тому вони не можуть завважити на догмі, *Sub uno Potifice .. ecclesia ut magna et intrepida et ordinata acies inimicos omnes prosterneret et hoc maxime honoraretur sicut eius Christus*. Таке заключення витягнув о. Спачіль зі свого ядерного і логічного розумовання. Тим рефератом він впровадив учасників в теологічний і апологетичний стан цілої квестії і підготував їх до зрозуміння дальших виводів.

Слідував другий відчито приматі о. д-ра Грівеца, проф. унів. в Люблянї. Ізза неприсутности автора читав його секретар о. Вашіца. Він представив справу радше з історичного становища, і сим вглубився більше в позивну матерію:

1) В перших віках примат тісно був зв'язаний з апостольством і католицтвом Церкви. Вірні відкликувалися до загальної гадки (*consensus communis*) і апостольського передання. В 2. віці св. Іриней, як свідок віри Сходу і Заходу вчить, що віра римської церкви є нормою для всіх других церков. Від 4. віку *cathedra Petri* зветься *par excellence „sedes apostolica“*. Католицтво церкви обявлялося на вселенських соборах, на яких римські папи зазначували своє первенство. Всеж таки поняття примату на Сході аксидентально ріжнелося від Західного розуміння. На Заході Рим був одним патріярхатом, і тому єдиною апостол. церквою. На Орієнті було їх більше. Патріярхат александрійський, антиохійський і єрусалимський тішилися великою повагою і автономією і тому рідше відносилися до Риму вірні на Заході, як на Сході. Рим на Сході був *summum tribunal appellationum*. Ся практика зродила теорію т. зв. пентархії, се є злуки 5 патріярхів у *monarchia foederata*. Дві формулки висказують ту саму гадку о приматі: Римський єпископ є головою всіх церков (Схід) і рим. єпископ є головою вселенської церкви (Захід). Зразу Рим не опирався східному поглядові, але коли примат зачав затемнюватися і никнути, так що лишався тільки *primatus directionis et honoris*, апостольська столиця почала щораз

сильнійше зазначувати своє первенство.

2) Християнський Схід більше склонний був до містичного розуміння церкви; де ієрархія відносно меншу роль займає, як у юридичній тілі. До сего теорія пентархату (5 зміслів) сприяла східному поглядові. Христос — голова містичного тіла, видима голова церкви крилася в полутіні.

3) Заложення Царгороду дало почин новій теорії примату, опертій на світськїм верховенстві і столицности царського города. Се видно з 3. канона I. Царгород. собору і еще більше з 28. канону халкедонського. Ся течія удержувалася рівномірно з загальним переданням о приматі папи, за яким найсильнійше заступалися на Сході монахи. В IX. віці традиція первенства римського була так жива, що Фотій тільки анонімно розпочав проти неї полеміку. (Προς τους λέγοντας, ος η Ρωμη πρωτος θρονος). Та однак опозиція на Сході взяла верх.

Нинішній стан науки. Російські богослови приймають загально майже почесний примат (pr. honoris) римського єпископа, але відкидають примат юрисдикції і його Боже установлення. Лебедев признає, що до 5. віку примат Риму признавано на Сході. Болотов знова, що первенство римське є безсумнівне в 5. віці. Всі однак (Лебедев, Еніфанович, Сильвестер і и.) є тої думки, що ту ходить о неправне присвоєння первенства і се доказують: а) Апостоли всі були рівні. Єпископство се найвисший степень священства. Власть папи повинна основуватися на якійсь тайні, а що такої нема, отже і папська юрисдикція неправна (Хомяков-Сочин. II., 137). Смертний чоловік не може бути головою містичного тіла (Confess. Dosit. 1672) і одно тіло не може мати дві голови, Лебедев, Філярет, Аквильонов, Маліновський. б) Святе письмо не говорить виразно о приматі (начеб текст св. Матєя був двозначний!). в) св. Павло не говорить о первенстві в церкві. Св. Андрей був старший від св. Петра. г) Примат противиться духови євангельському, Христос сам його осудив. д) Єрусалимська церков найзнаменитша, бо там учив і умер Христос. Нині задля утворення національних і автокефальных церков, поняття монархічного устрою Церкви на Сході дуже затемнене.

Непомильність папи. Много писав о нїм Лебедев (О глав. пап. Петербург 1903), і Макарій (Введ. 274,5). Наука Лебедева зовсім противна католицькій. Поодинокі єпископи не є непомильні. Правдиву віру береже нарід (Δαός) і то одиниці святі і побожні, люди духові (1. Сог. 2., 15.). Єпископи є речниками вселенської церкви. Процес непомильности доконується в цілім організмі церкви, а не в одиниці під механічним натхненням (!) св. Духа. Не можна відріжнити в папі приватної особи і найвисшого учителя і не знати, коли промовляє як перший і коли як непомильний.

Слушно заключає о. Грівец, що в тих закидах ходить о цілу систему, якої основа зовсім хибна. Тому пропонує він, щоби взагалі примат трактувати в звязи зі всіми обставинами і то не тільки апольоґетично, але і догматично. Зовнішню організацію церкви лучити з її внутрішнім надприродним життям містичного тіла. Тоді се більше буде підходити під спосіб думання незєдинених. Треба покликуватися на св. Письмо і тексти св. Отців і то в контексті і передовсім відкликуватися до практики в церкві, бо се більше доказує, як поодинокі вислови. Сильним аргументом є листи папські писані з нагоди вселенських соборів, відтак свідоцтва св. Теодора Студита і св. Кирила і Methodія. Злучені разом докази скріпляє сама єдність кат. церкви, якою так одушевляються дисиденти. Приміри братньої любви і святости в римській церкві се також важний чинник в акції зєдинення.

Без сумніву, о. Грівец, так як о. Спачіль, кинув кілька ориґінальних гадок, хоч може їх вповні не розвинув. Ходить тут передовсім о зазначення різниці в поглядах на примат на Сході і Заході. Його відчит ішов дорогою тої спокійної, критичної і доцільної полеміки проти конкретних закидів противника з узглядненням цілого його способу думання — метода так рідкого подибувана в давних підручниках теолоґічних. Показати комусь: чому він дійшов до таких заключень і виказати йому ложне założення, з якого виходить, се найосновніше його опрокинення.

В отвореній дебаті підношено передовсім вагу спекулятивного вияснення догматичних квестій. Правда одинока є в силі заспокоїти ум чоловіка, і тому коли вона неясна або й не є правдою, всі старання пороблені іншими, навіть найчеснішими дорогами і на разі дуже многонадійними, остануть без успіху. Тому і в уніоністичній акції теоретичне вияснення спірних питань є перворядної ваги. І хоть багато говорить, що до них нині не прикладається великої ваги, то все таки може хтось колись в найменш сподіванім часі зачне реклямувати поминені теолоґічні квестії і розятрувати невігоєну рану. Рівнож зазначувано повну слушність орієнтального понимання церкви як містичного тіла, бо се наука св. Павла, який її так прекрасно розвинув. Ходить тут о се, щоби виказати, що таке понимання церкви не вичерпує еще вповні її поняття і то на самім Сході. Відтак робили трудности (о. Лепка, о. Сакач і др.), чому св. Павло не говорить о приматі та що деякі вискази східних Отців о нім можна уважати як вирази чемности і куртуазії. На се відповів о. Спачіль, що св. Павло не мав нагоди говорити *ex professo* про первенство св. Петра, тому і не підносив його, але се далеко не значить еще, що він його перечить. З другої сторони апостол народів много розправляє о гіє-

рархії церковній, отже не розуміє церкву в стисло надприроднім змислі містичного тіла Христового. Коли каже, що він оперся св. Петрови, то се значить тільки, що сказав йому в очи. Впрочім відносився св. Павло до верховника апостолів з пієтизмом, коли бажав особисто його побачити. Що до висказів св. Отців, то правда, що деякі з них се лише чемні титулювання і певного рода підлещування, але в многих інших случаях не видно найменшої до сего рації, так що справді говорить з них внутрішнє переконання.

О. др. Ціпек проф. теол. в Оломунци наводив закиди „ісповідників“ чесько-словацької секти, проти автентичности тексту Ап. Матея. Сей закид безосновний, бо слова о приматі св. Петра знаходяться вже в II. віці у всіх рукописах і відтак у переводах. Се признає й Гарнак. Влучний момент підхопив у обох відчитих о. Виковкаль Ч. С. В. іменно що до методи в доказуванню примату. о. Спачіль радив викладати справу ясно, о. Гривец знова був тої гадки, щоб науку о первенстві всувати в інші трактати і не ургувати одинцем. О. Пріор обстоював першу гадку, іменно викладати примат дисидентам ясно і недвозначно. Мабуть зайшло тут задля неприсутности автора непорозуміння, якого ніхто не усунув. Здається що о. Гривцови ходило не так о укривання примату, як радше о се, щоб успішнійше переконувати противників виводячи примат з правд, які дисиденти самі признають пр. у розділах о церкві, Христі і т. д. Давати знова їм осібний трактат о приматі, до якого вони не привикли і навіть ворожо успособлені, булоб може менше влучним і доцільним. — О. ігум. Малицький звертав увагу на спосіб поступовання з незєдненими в практичнім життю.

На се забрав голос Преосв. др. Фішер-Кольбрі. і своєю краснорічивою латинською бесідою зручно зібрав сказане. І так в наукових творах теологічних повинна пробиватись ясність і недвозначність під зглядом логічним, догматичним і історичним. В практичнім життю треба поступати аполгогетичним способом і дипломатичним. *Fortiter in re, suaviter in modo*. В нинішнім нещаснім положенню Росії, харитативною помічю найскорше промостимо дорогу до злуки. Взагалі підчас всіх засідань Преосв. Кольбрі дуже вміло знав впадати в тон тоді, коли заострювалася дискусія або творилася дисгармонія. Навязуючи до попередного о. Лепка, начеркнув застрашаючий стан Росії, що корчиться нині в судорогах пошестий і голоду. Треба помочи їй, щоб вона піднеслася з того ложа болю і ждати хвилі, коли прибере иншу форму правління. Друга перепона унії, з якою треба поважно числитися, є національна церков, бо так монархи, як і републики стараються всегда її мати на своїх услугах. Щирими словами загівав також о. Лепка до підпомоги російським емігрантам, бо се є добрим посівом для злуки церков, так само до спомагання папської місії в Росії, щоб вона могла розвинути там успішну діяльність.

На тім засіданню відчитав єще серед трикратного „Слава“ Впреосв. Предсідатель телеграму до Свят. Отця з заявою синівської відданости зїзду і з просьбою о благословення.

*

*

*

Трете засідання. По відспіванню пісни „Bože cos rájil“ Архіеп. Стоян відчитав привітні письма і телеграми від кард. Вирн-а з Лондону, кард. Дальбора з Познаня, архіеп. Кордача з Праги, літомирицького еп. Гроса, єпископа рос. емігрантів в Парижу Шапталя (Chaptal), проф. Jugie, проф. d'Herbigny, о. Урбана і др. Слідував третій реферат о приматі о. проф. др-а Гаджеги: „Наука рос. історика Болотова о приматі“. (Ї виложив Болотов в „Христ. Чтен.“ петерб. дух. акад. 1910—1913).

1. З початку власть єпископська не була відділена від пресвитерської. Неправдивий є погляд протестантів начеб єпископи були тільки провідниками колегії пресвитерів. З кінцем другого віку устрій монархічний єпископату зовсім наглядний. Се сцентралізування власти єпископської було конечним для успішної оборони віри.

2. Вже з часів Константина слідує в неркві ріжниця між Сходом і Заходом. Греки більше спекулятивні розвинули і обороняли догми, Латиняни практичні, покликані з природи до иравління. Посяганню царя на церковну власть не супротивлялися дуже в Візантії, лиш догми мали бути ненарушені. За се на Заході Папи зазначували раз у раз ріжницю між властію церковною і світською.

3. Власть срарха в столичнім місті протягалася на цілу провінцію, а що Рим був центром цілого світа, звідси і його найбільша могутість. Тим принципом добивалися відтак і нагрородські єпископи подібної власти. Болотов признає,

що папи задля мученичої смерти верховних апостолів у Римі вже в перших віках мали особливу повагу, однак се далеко не є *primatus iuris*. Текст Матея треба так розуміти, що Христос оснував Церков на вірі св. Петра, угольним каменем є Він сам.

Коли Схід апелював часом до Риму (пр. Синод у Сардиці 343.), то се тому, що в аріянських спорах Рим все стояв невмішаний. Так бувало і пізніше. До кульмінаційної точки дійшла власть папів за Льва Вел., бо признано йому примат і непомильність. На соборі халкедонським (28. кан.) однак почала вона впадати, а ще більше по заслання папи Віглія. На загал, каже проф. Гаджега, Болотов признає много фактів, що свідчать о приматі, але все старається натягнути їх на свою сторону, не відріжняючи власти єпископської папи від папського примату. В дискусії з Болотовом конечно треба зійти до основних засад і понять о церкві і виложити добре вселенські собори. Проф. Гаджега впровадив присутних учасників у спосіб думання і аргументовання православного теолога і тим заокруглив цикл рефератів о приматі. На кінець піддав резолюцію в справі утискання гр.-кат. Церкви на Підкарпаттю.

Другий промовляв православний рос. студент університету. Він признавав стійність доказів на первенство папи, але щож, ідея зєдинення в Росії дуже еще мало знана і скоро тільки буде можна, треба розвинути там в тій ціли сильну акцію. О. Гіль Т. І. розповідав про російських емігрантів в Іспанії та пропонував заложення органу уніоністичного, яким би можна поширити ідею злуки церков на цілім Заході і виєднати для неї матеріяльну поміч.

Мср. др. Кахнік проф. теол. в Празі підносив у своїм відчиті, що до злуки церков вистарчає єдність віри, в наукових виясненнях догм може бути різниця, яка в дійсности і була. Щоби єдність віри осягнути, пропонує о. пралат поширення почитання св. Володимира і св. Ольги на Заході а на Сході культ св. Кирила і Методія. Бажанням, щоб слідующий конгрес відбувся в Києві, кінчив о. Кахнік свою річ, нагороджений оплесками.

Між тим представив председатель мср-а Бобаля, чеського священника з Америки, який розповідав дещо про чеські оселі в Сполуч.-Дер.

Про післанництво чесько-словацької держави в місії на Сході говорив лікар др. Яр. Дурих, найбільший сучасний катол. чеський поет. Чехо-Словацьчина має розпочати офензиву злуки на Схід, Підкарпатте українське малоб бути помостом. З тої задачі, вносив Дурих, повстанне чесько-слов. держави, се твір Божого провидіння.

О. Кахнік підніс, що се по перший раз виступає на зелєгр. зїздах поет чеський та в імені всіх просив, щоб він

написанням поетичного твору (драми) звеличив і поширив ідею злуки церков.

По вечері показував о. Лєпка світляні образи голоду в Росії. Се були кліші взяті від заграничних харитативних місій в Росії. Справді застрашаючі події! Глядіти, як мати їсть тіло свого плоду, як солять і варять людське м'ясо, дивитися, як гурми людей з витріщеними і висохлим обличчям вандрує лісами за хлібом, незнаючи де його знайти, жахом проймає кожного до дна душі. Та бездонна нужда невинного народу витиснула у деяких слези щирого співчуття. — Спільними молитвами вечірними закінчено другий день зїзду.

II.

Вівторок. Коли дотепер порушувано квестії догматично-наукові, на 4. засіданню зачали бесідики обговорювати актуальні справи церковного життя. Се видно було сейчас з першого реферату о. проф. Цінека про „Чесько-словацьку, релігійну секту“. Повстала вона, говорив прелєгент, не з одної якоїсь зясованої думки, (бо признаватися до Гуса і лучитися з Чеськими братами, зачала нова секта аж пізнійше), але як твір і прибіжище для всіх невдоволених. З часом виставили вони слідуєчі домагання: знесення целібату, вільний суд у справах віри і демократизація церкви. Чуючися в слабих силах, стали вони шукати за опорою на зовні. Одні тягнули до Англіканів, другі до Сербів. На зборах перейшла послідна гадка. Переслано до Білгороду такі условини злуки: 1) свобода совісти, 2) чеська мова в богослуженнях з задержанням дотеперішного обряду, 3) демократичний устрій церкви, себто вплив мирян на вибір гієрархії, 4) признання свячень теперішних священників. 5) женитьба священства, 6) поставлення єпископів, 7) поручення організації єп. Доситеєви, 8) прийяття чеських кандидатів до висших духовних заведень у Білгороді. Під оглядом догматичним видний був загальний хаос, всі однак бажали висвободитися від римського і византійського способу думання (*mentalitas*). Небаром прийшла відповідь: Згодженося на перевід богослужень, *salva approbatione*, пороблено деякі застереження що до вибору і кандидатів гієрархії, супружжа священників дозволено лиш одно. Єп. Доситей перейме місію, але держава має дати матеріяльне забезпечення. Як видно, відповідь була дипломатична і хитра. Навіть ліберальні Сербі не могли згодитися на всі забаганки молодих дисидентів. Місія з Білгороду не спішилася, аж на другу просьбу приїхав Доситей і на свою руку став ординувати і миропомазувати. На єпископів предложено трех кандидатів не ж он атих. Висвячений був лише Pavlik, який днесь організує секту в Америці. Двох других кандидатів (Farsky і Pařík) посвячувати

Доситей не міг, бо зачалася в секті опозиція проти югославського православ'я. Др. Farsky, то модерніст, не вірить у божество Христа, перечить істновання пекла і чистилища, усуває приватну сповідь. Тайни на його думку се вислів релігійного чуття. Ся наука находить симпатії в секті. Нині має вона 120 священників, многих з них висвятив Доситей без найменшого теологічного підготовання. До Білгороду не післали сектанти нікого, а рішили заснувати свій богосл. факультет ім. Гуса.

Видно днесь еще раз наглядно, що то значить відірватися від церковної єдності. Нова секта кидається на всі сторони, торгує і компромісує правдами віри, а в її нутрі чисте безголова. Колиб так не підмога правительства, вона вже давно булаб щезла з лица землі.

Виклад о. Верховского з Царгороду про „обряди в життю церкви“ читав секр. о. Вашіца. Не подасмо його змісту, бо він знаний читачам „Ниви“. О. Спасчиль заквестіонував тільки твердження автора, начеб обряди були *de iure divino naturali*. Свого твердження о. Верхов., на його думку, не узаasadнив. Обряди є тільки права церковного. Про відчит сам висловився з признаннем.

Коли Предсідатель відчитав кілька телеграмів, письм, між иншими від кард. Піфля з Відня, проф. унів. о. Бідла з Праги і др., дістав голос о. сов. Зорван-Карпаті, гр.-кат. Словак. Він читав про „Ріжницю між Схід і Захід. Церквою після нового кодексу“. Головні увагу звернув на тайни, жалуючись подекуди на нерівне трактовання обрядів (пр. справа з антимином і и.) Слушно запримітив відтак о. кан. Шуба, що не всі розпорядження видані Апост. Столицею для Орієнталів дотичать і нас. Все треба відріжнити ближший і дальший Схід. Що до миропомазання, то він був би та ож за тим, щоб його зарезервовано тільки єпископам, щоби спонукати їх до частішої візитації. На се відповіджено о. Шубі, що нема найменшої потреби відбігати від старої практики на Сході, а до частішої візитації зобовязані єпископи і так канонами. Впрочім при відвідуванню єпископ крім того має багато до діла, а коли він перешкоджений, вірні тимчасом без найменшої рації позбавлялись св. тайни. До сего зауважив Предсідатель, що ніде нема сказано, що миропомазання має відбуватися тільки підчас візитації.

Послідний (по хорватськи) говорив еще на тім засіданню п. Витовтов (правосл.) про церкву в Росії. О. Сакач реасумував по латинськи. З великим зацікавленням слухано його реферату. П. Витовтов дуже образований чоловік, він зїздив всю Росію, звиджував ріжні монастирі православні і буддійські, був редактором богослов. журналу, знає особисто патр. Тихона і многих єпископів.

Утікши перед большевиками, він по довгім бідканню причалив до Загребу, де старається о доцентуру російс. історії.

Свій виклад розпочав п. Витовтов від привернення патріархату. Перейшовши устрій новозорганізованої церкви (патріарх, Синод, церковний Сівіт), він став розповідати деякі цікаві подробиці з життя Тихона. Се тип старохристиянського гієрарха. Скромний, добросердний, а притім завжди мужно заступаючийся за вірними. Він чоловік дуже поважний, лагідний, дуже второнний і тактовний. Вже замолоду звали його патріархом. До католицизму він успособлений вельми прихильно. Коли раз казали йому, що серед таких обставин вся інтелігенція перейде на католициство, відповів, що не мав би нічого проти того. Його вибір на патріарха відбувся дуже цікаво. Коли виборці не могли погодитися що до трех кандидатів, закликали старенького монаха, знаного зі свого св. життя. Вкинено до урни три картки з іменами трех кандидатів. Чернець витягнув імя Тихона.

По полудни.

О. др. Жівковіч — Хорват, навязуючи до реферату о. Цінека, сказав і про хорватських дисидентів кілька слів. Се лише небогато священників катол. з дієц. загреб. і сеньської, що домагаються знесення целібату і молигво- слова. До тої групи належить один 70-літний священник у Загребі. Держаться вони завдяки підпорі сербського правительства.

Дивна річ, говорив еп. Кольбрі, що всі новоповстаючі сектанти апелюють до свободи. Сим вони виявляють тільки свою глупоту. Коли ходить о свободу, то хто більше за нею заступається, як не католицька церква? Свобода волі, совісти, свобода горожанська — за ними вона з давен давна ломить свое копіє. Правда, виступає церква проти свободи женячки священників — і о то їм найбільше ходить, — але Церква ніколи нікого не змушувала до сего, щоб він ставав священником.

Після сего о. Сакач видвигнув справу біритуалізму і попросив ширшого пояснення. На се забрав голос еп. Боцян, і коротко і обсктивно виложив гадку архієп. Роппа, не хочючи вдаватися в дискусію ізза неприсутности автора. Вказав однак на неконсеквенції і трудности, з якими звязаний біритуалізм в Росії. Обряд злучений з цілим суспільним життям народа, і тому не можна рівночасно практикувати два обряди. Рівнож відкинув Преосв. иосиф роблені нам арєп. Роппом закиди, начєб у нас не цвило почитання Серця Хр.. було негігієнічне причастіє і т. д. Сим зражує мого- лізьський архієпископ велике незнання нашого обряду, а ще більше галицьких обставин.

Як раз на се подають председателеви листи. Між ними отвірає він і лист від самого арх. Роппа і просить Преосв.

Кольбрі, щоб він перевів ласкаво зборам се письмо з француського на латинське. Майже тим самим словами виловив архієп. Ролл свою біритуальну ідею, так що не зроблено йому передше найменшої кривди. Ціла ідея znana Читачам „Ниви“, тому не повторюємо її. Еп. Кольбрі перекладаючи додав сейчас від себе, що се неслухне начеб рівночасне існування обрядів на одній території *de regula* мусіло викликати спори і непорозуміння. Він сам вже від довшого часу є єпископом і жиє в своїй дієцезії разом з греко-католиками, але ніколи не мав він навіть найменших неприємностей. Протинно всегда в часі канонічної візитації не менш ввічливо і сердечно був витаний греко-кат-ми, як і римо-кат-ми. (Мабуть причина галицьких обрядових незгод, на які вказує Впреосв. Ропп — лежить де инде).

По короткій дискусії на ту тему, продовжав п. Витовтов дальше свій виклад: З початку большевики ставилися до релігії індіферентно, погорджуючи радше нею, як толеруючи її. Бачучи однак, що церков росте і розвивається та зискує на впливі у народа, постановили виступити проти неї і розпочали її угнітати. Проганяли священників і брали їх до робіт, занимали монастирі, зневажали ікони і в церквах на вівтарах справляли пири. Проти 300.000 духовників розпочався процес. Патріярх видав послання пятнуючи таке злочинне поступовання і взивав большевицьке правительство, щоб перестало переслідувати церкву. У відповідь на се пішли ще страшнійші репресії; множество розстріляно, а на деяких допускалися звірських насильств. Одному єпископови відтяли уши і вибрали очи. Вороніжського архієпископа зварили і казали їсти священникови. Одному протоігуменови коло Харкова вирвали язик і стягнули шкіру з голови, на капшук. Але нарід ще сильнійше станув по стороні переслідованих і виступив остро проти зневажання мощий. Большевики схаменилися. Партіярх, щоб оминати дальших утисків, заборонив духовенству мішатися до політики. Се був дуже розумний і зручний крок. Настав трохи спокій 1920 р.

За той час однак уровень духовного життя упав. Духовенство збідніло до тої степені, що мусіло вступати в уряди, або найматися за пастухів в селі, щоб так заробити собі на хліб. Семинарі і Академії Духовні неістнували. Тоді зорганізовано „Вольну Академію Духовну“ в Москві і Петербурзі, де між иншими почав викладати Глубоковський. Слідний був в викладах позитивний напрям з виключенням полеміки. Рівночасно росла симпатія до католицизму. Ліга кат. Росії ім. св. Катерини числила 200 членів інтелігентів. Всі вони з великою пошаною відносилися до Тихона.

Тимчасом влада большевицька випорожнивши свої кишені, кинулася на маєтки і дорогоцінності церковні. Як мотив подали — голодуючих. В сути річи церковне срібло

і золото пішло на виеквіповання армії і заграничну пропаганду. П. Витовтов будучи при телеграфі, довідався, що підчас в конференції в Генуї перекупили були большевики 287 заграничних часописів. Не диво тому, що ціла преса так прихильно висловлювалася про них в часі конференції. Патріярх зразу не противився, але коли переконався на що йдуть церковні гроші і що нарід голодує, як голодував, завізвав клир і нарід до опозиції та зажадав від правительства, щоб допущено духовенство до контролі при акції для голодуючих і обороті церковних маєтків.

Розпочався третій найстрашнійший період в історії рос. церкви. Трома дорогами вирушив Троцький на її знищення 1) сильною пропагандою атеїзму, 2) викликанням роздору в самій церкві, 3) тенденційною наукою передовсім медициною, поширюючи матеріялістичний погляд на світ.

Було в правосл. рос. церкві много невдоволених. На чолі їх станув еп. Антонін Храповицький і дав почин т. зв. „Живій Церкві“. Еп. Антонін — то чоловік величезного росту, страшного вигляду — чистий голіят. У нього рука завбільшки піврамени звичайного смертельника. Умово надзвичайно розвинений, теолог великих спосібностей, рідкий знак Єремії. Він є доктором теології — одним із 34-ох на цілу широку Росію. В дискусіях теологічних був він перший. В божество Христа не вірив і мав славу більшу від Ренана. При тім всім він все належав до опозиції. По наданню конституції царем, він провинився і був засланий на Кавказ, звідки утік забивши там двоє людей.

Храповицький явився у Тихона і заявив йому, що перебирає власть, бо патріярх є проти большевиків і тим самим проти народу. Нині Тихон у вязниці і жде суду. Управу передав він Митр. Веняминови, який однак є вже разом з другими 11-ма засуджений. — Так веться нині правосл. церков в болях і стражданнях. Вона днесь на Голгофті. Тим страшним терпінням іде вона на зустріч новому життю. Між заходом і Сходом великий мур. Вони не знають один другого, але тепер наступає зближення. Католицька церков іде на зустріч страждаючій Росії. За се що зробили ви для рос. емігрантів, говорив шановний прелегент, я мушу склонити перед вами мою голову. Сеї доброчинної, братньої любови не забуде рос. нарід ніколи. Найменша поміч віддана йому — то крок до злуки церковної. Момент зєднання наближається...

З великим задоволенням слухали присутні сего викладу. Не могло однак уйти пильнійшій увазі, що погляд п. Витовтова на терпіння дуже близький Достоєвского і др. З його слів можна було вносити наче саме німе, пасивне і безчайне терпіння зродить лучшу долю. Вистарчить здатися терпеливо на долю і недолу судьби, а кінець вже буде добрий. Як далекий такий погляд від католицької науки!

Преосв. Боцян додав ще про основання ліквідаційного комітету культу, що поставив собі за задачу знищити релігію в школі і в житті. Щоби вбити в народа почитання образів і мощий святих, уряджують вони т. зв. проби. Посилають наперед агітагорів, які намовляють нарід до згоди на пробовання чудотворности ікон і мощий. Ріжними їх безчещеннями переконають відтак нарід, що тут надприродного і чудесного ніщо нема, бо інакше святі реагувалиби на таке поступовання. Такі страшні оргії справляють болшевики!

III.

Середа. Привіти від о. др. Zápletal-a проф. в Фрибургу, о. Janesek-a (б. секр. зїздів). Повідомляє з Америки, що Апостолят св. Кир. і Мет. розвивається добре, але між Поляками не міг найти прихильників.

Відчит о. С-ого про місіювання Росії (по російськи).

Сей край стоїть нині в центрі цілого східного, церковного питання. Росія має свою культуру давну і історію, і не ознакомлені з нею не можуть ніколи числити на успіх в навертанню. Відтак полемізував з поглядом начеб Поляки були спосібні переняти ту місію. Їх дотеперішне поведення, позамикані церкви, нехрещені діти по селах, конкубінати, застрашаюче безпопівство — не дають їм кваліфікації на таке велике післанництво. Треба вперед самому бути дійсним католиком, щоб могли; других приводити до католицької церкви. Дальше кожний місіонар в Росії мусить держатися девізи: *Non volutus vos fieri latinos, sed catholicos.*

Другий говорив білоруський студ. університету. Білорусь і Україна се простори найбільш підготовані під Унію. Білорусинів є 8½ мільона. Переповідає коротко їх історію. В 16. віці заключила Білорусь Унію, яка в 18. століттю була так поширена, що майже всі були свідомими католиками грецького обряду. Скасування Унії і страшні репресії за царів розділили білоруський нарід на латинників і православних та піддали їх під вплив російський і польський. Звідси антагонізм і незгода в самім народі. Національне відродження розбудило також сильне стремління до Унії, бо вона зрослася з цілим життям білоруського народа. Чому Білорусини не хочуть переходити на латинство? Бо вони люблять свій обряд і на „польську віру“ переходити не хочуть. Бесідник просить, щоб конгрес звернувся до польського правительства, щоб воно заперестало переслідувати Унію. Білоруський нарід не потребує польської помочи, а просить тільки, щоб не заборонювано йому білоруської мови, не відбирано церков і монастирів і не неутралізовано Унії, але щоб привернено давні дієзезії уніятські. того бесіду переведжено на латинське.

В дискусії підношено, що з тяжким станом Унії в Польщі світ нині вже досить ознакчений. Навіть Париж що був так прихильно успособлений до Поляків, починає ставитися до їх церковних проєктів (пр. біритуалізму) критично і відмовляє матеріальної помочи. Порушено знов справу органу уніоністичного на одній зі всесвітних мов. О. Дворнік повідомив, що приготування вже пороблені до сего. Притягнення інших народів до уніоністичної акції тим конечнійше, бо Чехи самі ізза нової секти не можуть віддати всіх своїх сил. Преосв. Кольбрі пропонував, щоб старатися о поміщення відповідних статей в існуючих вже католицьких журналах. О. Спачіль, що весь час так много трудився на конгресі, реферував ще про Орієнтальний Інститут у Римі і заохочував, щоб много священників приїздило там на студії познакомитися зі справами Унії. І дійсно, треба признати, що присутні учні Інституту разом зі своїм професором брали найживішу участь у дебатах.

О. ігум. Маліцький говорив про реформу ОО. Василян на Підкарпаттю.

На кінець забрав голос о. кан. др. Жівковіч і гарними словами дякував у першій мірі Впреосв. Предсідателям зборів, відтак тим, що в який небудь спосіб причинилися до уладження сего зізду і всім присутнім. Справа Унії не має бути тільки власністю кількох упривилейованих, нею має зацікавитися широкий католицький світ!

Відтак піднявся Впреосв. археп. Стоян, привитаний грімкими оплесками, дякував сердечно всім учасникам заохочуючи їх по тих нарадах до ревної праці: *Stemus ut acies bene ordinata in oratione et labore.*

Піснею „Тебе Бога хвалим“ у церкві закінчено конгрес о год. 11 перед полуд.

На поодиноких засіданнях прийнято слідуючі резолюції.

Конгрес: 1) Бачучи перепону злуки церков, яку робить примат і непомильність папи, вважає конечним ясне і недвозначне представлення тої правди віри в теології з узглядненням однак способу думання Орієнталів. Тому передовсім треба мати на увазі науку о церкві як амістичній тілі Христа. Рівнож звертається конгрес і до незєдинених, щоб вони *depositis praeiudiciis* прослідили добре католицьку науку. Для улекшення студій над спірними теологічними питаннями вважає за відповідне видання енхиридіона відносних патристичних текстів.

2) Поручає для улекшення злуки поширення культу св. Кирила і Методія на Сході і св. Володимира, Ольги, Бориса і Гліба на Заході.

3) Вислухавши звіту о. проф. Гаджеги конгрес звертається до правительства Чесько-словацької републики, щоби воно заперестало переслідувати греко-кат. церкву в Підкар-

патській Русі і звернуло церковні будинки і посілости в Лучках Великих.

4) Зваживши, що обряд є великої ваги в духовім, культурнім і суспільнім життю народа та що він тісно звязаний з його природою і історією, зваживши далше, що Ап. Столиця все прихильна східним обрядам, конгрес бажає, щоб усі східні церкви заховали свій обряд, але рівночасно бажанням зізду є, щоб так клир, як і нарід, пізнали оба обряди і через те ще більше полюбили свій обряд і жили його життям.

5) Конгрес просить о. проф. Спачіля, щоб він написав і опрокинув коротко науку незєдинених о церкві і щоб Преосв. Ординаріяти наказали узгляднювати сей трактат у викладах теологічних.

6) Рівнож звертається з просьбою до о. др-а Кахніка, щоб він написав апольогію католицтва св. Кирила і Методія, яку би відтак Впр. Ординарії зволили ласкаво наказати узгляднювати в викладах історії церкви.

7) Конгрес широ співчуває з клиром мукачівської дієцезії, що полишений своїм народом, зведеним чужими емісаріями, терпить будь-то вигнаний будь там безпокоєний. Тішитесь, що на 250 священників мукачівської і пряшівської дієцезії ані один не захитався в вірі.

8) Просить Апостолят св. Кир. і Методія, щоб він умістив у своїм листку образ Йосифа Фіріха — „Рим“, разом з поясненням.

9) Щоб Апостолят поширювався після бажання папи Венедикта XV. не тільки між Славянами, але і між иншим народом хотьби і під иншим іменем.

10) Просить Велеградських ОО. Т. І., щоб вони хоч раз в рік помішували статтю про Унію в періодиках свого Товариства *Stimmen der Zeit*, *The Month*, *Civiltà Catolica*, *Etudes religieuses*, *Razon y Fé* і т. д.

11) Конгрес уважає, що для поширення Унії є великої ваги а) виховання молодіжи в місійнім дусі, б) розвій релігійних чинів. З великим вдоволенням приняв зізд до відома реформу ОО. Василіян і ОО. Редемптористів на Підкарпаттю і сподіється, що через них і сей край возьме чинну участь в акції на Сході; в) свобода і розвій греко-кат. церкви в Галичині, в Підкарп. Україні і Югославії, г) відновлення всіх дієцезій грецько-кат-ого обряду в Польщі, Білорусі і на Україні, яке знесло російське правительство проти волі Ап. Столиці. Конгрес звертається до Впреосв. Президії, щоб вона разом з Впр. єпископатом Чехо-словаччини і Югославії просили Апост. Столицю о відновлення згаданих дієцезій, бо вони стануть мостом для Унії в Росії.

12) Конгрес уважаючи харитативну дорогу, як найліпшу для позискання душ, поручає всім спомагання бідуючих Росіян так у Росії, як на еміграції.

13) Поручає для вмілої праці над Унією виховування робітників з апостольською ревністю в відповідних інститутах, як пр. у Папським Інституті Велеградським (гімназійні студія) і Пап. Інституті Орієнт. у Римі (висші студії теол.) та підпирання сих закладів.

*

Піднесени на душі полишали учасники конгресу Велеград. Навіть ті, що не дуже то були великими приклонниками зїздів, бачили і переконалися, якої ваги є особиста лучність, виміна гадок, знакомства і товариські розговори. Їх не в силі заступити ні листи, ні наукові книжки ані журнальські статті. Живе слово то не мертва буква!

Відїздили й ми, Українці, з великим вдоволенням, але і з тихим жалем, що не було між нами Того, що дав почин тим конгресам і цілим серцем віддав ся св. Унії і тільки праює і терпить для Неї. Його не було, бо Він поїхав вже давно ген далеко добувати для Неї кращої долі...

VII-МИЙ УНІЙНИЙ КОНҐРЕС НА ВЕЛЕГРАДІ

Велику радість відчуває кожний, що вступає на землі колишньої праці св. слов'янських Апостолів, Кирила і Методія. А вже ж б'ється серце і ширяють груди, коли звертає він кроки до їхньої столиці Велеграду. Погідне небо, широкі врожайні поля, затишні долини і спокійні потоки наче усміхаються кожному путникові, бо пригадуються йому колишні славні Кирилометодіївські дні!

І справді цьогорічний Уніоністичний З'їзд був гідним звеличенням 1050-их роковин смерті св. Методія. Св. велеградський Архископ був і провідною гадкою кількадечних поважних, уніоністичних нарад. Їх попередив З'їзд слов'янських студентів богословії 14 і 15 липня, в яким взяло участь поперх 250 слухачів. Прийшли вони на Велеград, щоби покріпитися духом св. Кирила і Методія та віддати поклін мощам першого велеградського Архисп., св. Методія. На цім З'їзді передав привіт від Високопреосв. Митрополита і львівських студентів теології — о. Др. Йосиф Сліпий, бажаючи, щоби молоді кандидати свіжими силами причинилися до праці над з'єднанням Сходу. Збір прийняв серед гучних оплесків представника і вислав телеграму з подякою для Митрополита.

В середу 15. VI. в 2 год. відбулося засідання слов'янського академічного товариства, *Slavia Catholica*, на яким заступав Сеніорат і «Обнову», — запрошені на ці наради — також о. Д-р Йосиф Сліпий. Предметом засідань було зближення католицьких слов'янських студентів між собою і однодушний їх виступ на всесвітніх католицьких конґресах.

Сам Уніоністичний Конґрес зачався в середу 15. VII. в год. 4-ій святочним, традиційним походом з Кирило-методіївської молитовниці до катедри, в якій привітав учасників о. ректор єзуїтської колегії Колячек, молебен відправив оломунецький єп. помічник Ставіль. Після цього учасники зібралися в просторій «Слов'янській Салі». Провід обняв як господар Конґресу Високопреосв. Архисп. Оломунця др. Лвопольд Пречан, що мимо сімдесятьлітнього віку держиться добре. Він має вже великі заслуги для уніоністичних з'їздів. Відкриваючи Конґрес, Достойний Предсідник висловив радість, що відкриває його за благословенням Св. Отця Пія XI, що окремим письмом апробував Конґрес, і тішиться, що бачить перед собою так багато учасників і то з далеких країв. Багато з них — це старі велеградські знайомі! Всіх нас звела тут висока ідея — З'єднання Церков. Згадав померших Кард. Сінчера, Ексарха Леоніда Фйодорова. З черги подякував Чеському Правительству,

що обняло провід над з'їздом та побажав учасникам найкращих успіхів. До почесної президії покликано всіх єпископів (15) і бенедиктинських опатів. Між ними були Єп. Николай Чарнецький, Єп. Куртєв зі Софії, Єп. Пшездецькі з Підляша, Єп. Томажіч з Марбурга, Єп. Янтавш з Тарнави, Єп. Кметко з Нітри й інші. До дирекції Конгресу покликано ОО. Професорів: Вайса з Праги, Горділля з Риму, Грївеца з Любляни та о. Д-ра Й. Сліпого зі Львова. Секретарювали о. Цінек, о. Ємелка, о. Матоха й Вашіца, професори оломун. факультету. Нотарами були о. др. Пожішка, о. др. Клевета з Оломунця і о. др. Салайка з Праги.

Всі Єпископи промовляли й передавали привіти. Від Українців промовив Єп. Д-р Николай Чарнецький. Відрадным обявом на зїзді була участь нез'єдиненого Єп. Леонтія Туркевича з Шикага, який заступав свого Митрополита Теофіля. Вітаючи Конгрес він сказав, що будеться молитвами Західньої Церкви за З'єдинення і любов'ю, з якою вона відноситься до Сходу та очікує дня, коли буде один пастир і одно стадо. Від Генерала Єзуїтів, о. Волод. Лєдуховського, говорив о. Прешерен, від Архієпата Бенедиктинів о. Стоцінгена, опат Виковкаль з Ємаусу коло Праги, від Орієнтального Інституту о. віцєректор Горділля, від оломунецького теол. виділу о. др. Куталь.

По вечері відбулася Академія в честь учасників, на якій явився кард. Кашпар з Праги, вітаний оваційно. Оломунецькі і братиславські питомці співали пісні, і деякі частини з літургії по церковнословянськи. Хори були гарно вишколені і збирали заслужені оплески. Відтак промовляли ще інші єпископи.

В четвер 16. VII. відправили в катедрі Архисрейську Службу Божу Єп. Николай Чарнецький і Єп. Кирило Куртєв в сослуженню о. Д-ра Йосифа Сліпого, о. Ройковича, ректора Дух. Семинарії у Пряшеві, о. Кавелєрта, Бенедиктинця з Аме й о. Кашпара, пароха зі Закарпаття. Співав хор оломунецьких питомців.

Справді з признанням треба висловитися про їх труд і старання, щоби вивчитися співати нашу Службу Божу.

В год. 9.30 почався дальший хід Конгресу. Предсідник Архiep. Пречан віддав першому голос о. Д-рові Йосифові Сліпому, що передав привіт від ВПреосв. Митрополита Андрея серед невгаваючих оплесків учасників. Справді було нам незвичайно приємно всім Українцям, що наш Митрополит, як предсідник першого Конгресу і подвижник велеградських з'їздів, тішиться такою великою симпатією на З'їзді і виріс на нім до легендарної особи. Відтак передав промовець ще привіт від Духовної Академії і від Богословського Наукового Товариства у Львові. Предсідник сердечними словами, які знову раз-у-раз перебивали приявні оплесками, подякував нашому Митрополитові за привіт і побажав Йому здоровля і сил до дальшої важкої унійної праці.

В черговому числі напишемо про дальший хід нарад Конгресу.

В часі виголошування привіту нашого Митрополита явився на салі кард. Кашпар. Його повітано знову оваційно. Звертаючися до Президії й аудиторії, Кардинал подякував за привітання і сказав, що завдяки св. Апостолам Чехи прийняли Христову віру, одержали високу культуру і вдержалися в послуші для Апостольського Престолу мимо важких переслідувань, яких зазнали від Заходу. Після подяки, висловленої Предсідником, відчитано телеграми до кард. Пачеллія, пражького нунція Ріттера, презид. Бенеша, Митроп. Шештицького та єп. Д'Ербіні.

Відтак виголосив виклад о. пралат проф. Гривец про джерела теології св. Кирила і Методія — Св. Письмо, Літургія, твори св. Григорія Назіанзенського й інші твори східньої традиції.

Другий реферат мав о. проф. Орієнт. Інституту др. Теофіль Спацький про св. Методія і культ Преч. Д. Марії. Апостоли передали Слов'янам науку про Божу Матір, так як вона вже була унята в Літургії і творах св. Отців.

В міжчасі явився на салі міністер о. Шрамек, як представник чеської влади. В своїм слові, виголошенім по чеськи, французьки і по латинськи, заявив міністер, що чеська влада прийняла в цім ювілейнім році протекторат над Конгресом, а минулих літ посилало міністерство заграничних справ свого представника. З'їздові побажав він найкращих успіхів. Поява і привітання як Кардинала, так і міністра Шрамека мали характер великої сердечности.

Останній реферат перед полуднем мав о. проф. Горділло п. н. « Римська теологія в часах Кирила і Методія ». Це була т. зв. богословія Каролінгів.

Пополудні проводив з'їздом єп. Янтавш і єп. Куртєв. Явилися нові учасники, між іншими єп. Няраді, міністер Мічура, п. Хрестіч з Лондону й ін., які також передали свій привіт. Відчитано телеграми від кард. Каковського, арх. Бавера і його коадютора Степінаца зі Загребу, єп. Д'Ербіні, єп. Соколовського з Седлца і ін.

Реферати виголосили: о. проф. Салаявіль, представник Пропаганди в Римі, п. н. « Наука св. Кирила і Методія про походження Св. Духа », і Словінець, монах-цистерцієнз о. др. Т. Курент п. н. « Наука св. Кирила і Методія про примат Папи ». Оба референти дали потверджуючу відповідь. У звязку з рефератом о. Салаявіля я розпочав був відтак по офіційальнім закінченні дискусію, яка стягнула багато слухачів.

В часі пополудневих рефератів відбулося рівночасно в другій салі засідання юристів, на якому доцент берненського університету др. Вірер виголосив виклад про подружнє право у Східній Церкві і цивільні закони в слов'янських державах.

Цілоденні наради закінчено молебнем у катедрі, на якому о. Прешерен виголосив проповідь про Христа — неструдженого Робітника в спасінню душ. Вільні хвилини виповнено гутірками зі знайомими.

На жаль, впродовж цілого конгресу було дуже мало часу на приватні розмови, які на конгресах є незвичайно великої ваги.

В п'ятницю (17. VII.) другий день нарад почався знову Архієрейською Службою Божою, яку відправили Єпископи Куртєв і Чарнецький в сослуженню оо. Єзуїта Буржоа, Кавеляєрта (Бенедиктинця з Аме), Єзуїта Вілкока (Англійця) і о. Кашпара зі Закарпаття.

Засідання відкрив архієп. Пречан. По привіті Єп. Гойдича, почалися реферати. Коли попередній день був присвячений догматичній науці св. Кирила і Методія, то сьогоднішній літургичному питанню. — Перший виклад мав знаний празький славіст о. Вайс про «Службу Божу св. Кирила і Методія». Відповідь: Служба Божа Кирила - Константина була византійського обряду до 867 р., по 870 р. св. Методій впровадив Службу Божу римського обряду в церковнословянській мові.

З черги слідував реферат професора Орієнт. Інституту о. А. Раеса (Raes) про форму літургії синодальну і галицьку (ruthena), стараючися знайти посередню лінію. Не розводжуся над тим питанням довше, бо на цю теми писав я вже давніше. Зовнішня форма реферату була дуже гарна і легко можна було слідкувати за думками доклада.

Реферат о. проф. А. Іщака про «Видання церковно-словянських літургичних книг византійсько-словянського обряду» відчитав я сам, тому що референт не міг приїхати на з'їзд.

По спільній фотографії, продовжувано дискусію про «Походження Св. Духа по науці св. Кирила і Методія».

Пополудні відбувалися виклади на тему почитання обох Апостолів у словянських народів: о. проф. І. Вашіца (Оломунець) про культ Кирила і Методія на Моравії, о. Йосиф Сліпий про культ на Україні і о. М. Нєхай (з Люблина) про культ в Польщі. Цікавий був надпрограмовий виклад Єзуїта о. Рує де Журнеля, бібліотекаря словянської бібліотеки в Парижі, про «Старання о. Пірлінґа в Римі в справі канонізації Кирила і Методія», на основі архівального матеріялу, що зберігається в згаданій бібліотеці.

Водночас в окремій салі була догматична дискусія на тему «Члени Церкви», на якій референтами були о. Спачіль і о. Гривец.

Богослуженням і проповідю о. Прешерена про апостольську ревність св. Кирила і Методія закінчено другий день конгресу.

З Українців брали участь, крім згаданих вже, оо. Василіяни: ігумен Бурдяк і о. проф. Ваврик, і о. Тирчка, ігумен Редемптористів, о. духовник Седляк і о. Ст. Гойдич, директор гімназії в Пряшеві, та кількох студентів богословії — всі зі Закарпаття.

В суботу (18. VII.) відправив крижевацький Владика Преосв. Діонісій Няраді співану Службу Божу в сослуженню о. Й. Сліпого, о. Тирчки, ігумена Редемптористів, о. ректора Ройковича і о. дир. Стефана

Гойдича. По Службі Божій відправлено панахиду за екзарха о. Л. Фьодорова і всіх усопших учасників Конгресу.

На початку засідання відчитано телеграми від кард. Пачеллія, нунція Ріттера і др. Перший реферат мав о. проф. Цінек про «Вплив Кирило-методіївської традиції в поїосифінських часах». Вона піддержувала духа посвяти і привязання до Апостольського Престола і протидіяла впливам держав на католицьку Церкву. В звязку з цим викладом промовляв відтак єп. Томжіч (Tomžič) з Марбурга в справі канонізації словінського єпископа Сломшека, як першого ініціатора Кирило-методіївського братства в словянських краях.

Відчит о. др. Фр. Дворніка, професора з Праги, про «Умовини в византійській державі в Кирило-методіївських часах» відчитав задля неприявности прелєгента о. Матоха, проф. з Оломунця. Виклади були досить довгі, тому вичерпали весь ранній час.

По обіді о год. 3.15 читав свій виклад о. др. Р. Рогошіч, Францісканин-Хорват з Макарска, про «Впровадження Літургії в церковно-словянській мові в Югославії і Болгарії». Виклад був дуже основний і цікавий і видвигав на денне світло мало відомі епізоди з церковно-словянської літургії на полудні. Відтак о. проф. Нєхай відчитав реферат др. С. Вілінського про «Культь Кирила і Методія в Росії» — по російськи.

Надпрограмово промовляв ще о. Буржоа, Єзуїт, про відносини в Естонії, а о. Лєйка, Єзуїт, про школу апостоляту (мала семинарія) на Велеграді. Справу «Велеградської Академії» реферував її секретар о. Матоха. Діяльність її проявлялася головно в виданню кількох творів. На жаль не знайшла Академія ще остаточного свого оформлення. Предсідником Академії є наш Митрополит.

Окремо в тім самім часі відбувався виклад для фахівців догматики о. Р. Кавеляєрта, Бенедиктинця з Аме, про «Методу вияснення католицьких догм для нез'єдинених». Відчит був виголошений з темпераментом і заторкував дуже актуальні теми. Передусім радив докладач придержуватися історично-генетичної методи і доказів св. Письма і традиції, не вплітаючи латинських теологічних систем, які є чужі ментальності східних богословів. В живій дискусії забирали голос Преосв. Чарнецький, о. Горділло, о. Грївец і я, вказуючи нові напрями в сучасній західній теології.

Богослуженням у катедрі і проповіддю о. Прешерена (в латинській мові) про апостольську ревність і гороскопи унійної праці, закінчено третій день конгресу.

По вечері питомецький хор давав ще концерт для гостей.

В неділю відправив о. Рогошіч глаголицьку Службу Божу в катедрі і в 9-тій годині закінчено Конгрес пленарним засіданням, на яким ухвалено резолюції, яких остаточну редакцію полишено президії. Їх змістом є, що: 1) Найближчий Конгрес має відбутися в 1939 р., в 500-ту

річницю флорентійського Собору. 2) В майбутніх конгресах повинні бути узглядені питання з душпастирської практики. 3) В рефератах повинен бути узглядений звіт з осередків нез'єдиненої церкви на еміграції і в Росії. 4) Щоби конгрес не займався виключно академічними питаннями, але узгляджував пекучі, актуальні kwestії з'єдинення Церков. 5) Конгрес звертається до всіх Ординаріїв лат. обряду, щоби дали нагоду до відправ Служби Божої в византійсько-словянським обряді в містах, семінаріях і інших догідних місцях, бо цим запізнаються вірні на Заході зі східним обрядом і заохотяться до молитви за З'єдинення Церков. 6) Конгрес прилучається до петиції про беатифікацію бл. п. єп. Сломшека. 7) Конгрес висказує думку, щоби у всіх словянських семінаріях основано апостолят св. Кирила і Методія. 8) Конгрес прохає Апостольський Престол, щоби 14. II. і 6. IV., в дні смерти св. Кирила і св. Методія, були установлені їх свята. 9) Конгрес завзиває до оборони нерозривности подружжя в нових кодифікаціях цивільного права — і 10) до відправи Служби Божої за облегчення долі вірних в большевицькій Росії.

В кінцевім слові предсідник арх. Пречан подякував учасникам за участь і працю та висловив свою радість, що міг проводити так світлому З'їздові. Пралат о. Гривец й єп. Пшездзєцький передали від З'їзду слова вдячності за гостину і признання за труди над влаштуванням і переведенням З'їзду.

Відтак відбулася академія під голим небом на просторім подвірю, для народу, що зіхався численно на прощу до Велеграду. Благодарственною Службою Божою в катедрі закінчено цілий Конгрес.

Коли так кинути оком на перебіг нарад, то треба сказати, що вони не стояли нижче попередніх велеградських з'їздів, але держалися на тій самій висоті. VII Уніоністичний Конгрес видав на денне світло багато праць про св. Кирила і Методія і цим вніс в науку цінний здобуток. Рівнож, коли ходить про технічну організацію, то свідчив він про меткість і вправність ініціаторів. Тому з вдячністю треба висловитися про жертвенність і провід архієпископа Пречана та трудячість його співробітників, передусім секретаря З'їзду о. кан. Ємелки.

Провідна думка, 1050-та річниця смерти св. Методія, яка становила основу рефератів, губилася нераз в дрібничках, які для загальної аудиторії не все були займаві. Добре тому полишити докладам більше свободи в темі й її опрацюваню. Конгрес згуртував велике число учених теологів і прихильників, яким дорога є унійна праця, і став в нашім століттю могутнім виявом думки і стремлінь, які перед тисяч літами започаткували на Велеграді перші Апостоли Словян св. Кирило і Методій.

УНІЙНИЙ ЗІЗД
У ЛЬВОВІ

Л Ъ В І В

1937

НАКЛАДОМ БОГОСЛОВСЬКОГО НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА

I

СВЯТОЧНЕ ВІДКРИТТЯ ЗІЗДУ
DE INAUGURATIONE CONGRESSUS RELATIONES

Diebus 23—25 Decembris praeteriti anni 1936 annuente Metropolitae Andrea Šeptyčkyj celebrabatur Leopoli pro clero graeco-catholico a Societate Scientifico-theologica Ucrainorum primus in hoc provincia Congressus Unionisticus. Occasionem Congressui praebuit tercenties anniversaria memoria mortis Metropolitanae Rutškyj (1613—37), qui olim omnes vires suas de unione Brestensi 1596 a. pacta propaganda ac stabilienda contendit.

Ordo solemnitatis Congressus a Praeside gr.-cath. Academiae et Societatis Scientifico-theologicae Dre Josepho Slipyj praeparatus est.

Die festo Immaculatae Conceptionis B. Virginis (22. XII.) initiatum est Congressus missa pontificali celebrata in ecclesia cathedrali Sti. Georgii Leopoli cum a Dre G. Kostelnyk habita concione occasionali, ad quam tres episcopi a Metropolita invitati ac protohegumeni monasteriorum provinciae PP. Basilianorum, Redemptoristarum et Studitarum apparuerunt. Sequenti die (23. XII.) inauguratio facta est ab ipso Metropolita Andrea in eius palatio. Aegrotans pedibus, firmus tamen mente et fervido animo, sedens in sua sella Metropolita in praesentia multorum ex clero et laicis (plus quam 200 numero) congregatorum allocutionem dixit, in qua conspectum evolutionis unionisticae ideae in Occidente novissimis 20 annis exhibuit. Congressus Velehradenses, qui suis theoreticis disceptationibus etiam theologos dissidentes alliciebant, primas partes in hac idea propaganda egerunt. A theoria tamen multo differt praxis, quae dissidentes magis avertit, quam allicit maximamque cautionem ac circumspersionem omnem speciem proselytismi et „missionis“ excludentem exposcit. In nostris congressibus praxis prout theoria praxeos concipitur. Quoad Metropolitanam Rutškyj hoc anno iubilaeo multum laboris in scripta eius investiganda ac in lucem edenda impendendum est, ut beatificatio ac canonisatio huius viri introduci possit. Gaudio expresso propter multitudinem Congressus participum suam allocutionem Metropolita Andreas clausit.

Ipsi labores Congressus agebantur in aula graeco-catholicae Academiae, ubi ad honorificum praesidium invitati sunt a Dre Josepho Slipyj episcopus Nicolaus Čarnečkyj, visitator apostolicus pro neounitis in Volynia disseminatis, episcopi auxiliares Joannes Lатыševskýj, Nicetas Budka ac Joannes Bučko.

Dein praelectiones hoc ordine habitae sunt:

Prima die (23. XII.):

1. De conspectu ecclesiarum dissidentium ac de rationibus dogmaticis, quibus dissidentes a catholicis differant — Rector Dr. Jos. Slipyj.

2. Quantum Synodus Zamoscena Unioni valuerit — Rev. Romanus Łobodyč (Stanislavovia)

3. Metropolita Rutskýj in vita hodiernorum Basilianorum — Rev. Josaphat Skruteń, OSBM.

Altera die (24. XII.):

4. Ideologia Unionis — Rev. Dr. Gabriel Kostelnyk.

5. Trecenti anni Unionis in Ucraina — Dr. Nicolaus Čubatyj.

6. Relatio Unionis ad autōcephalismum — Rev. Dr. Andreas Iščak.

7. Quae necessaria sint ad efficacem propagationem Unionis? — Rev. Petrus Tabinickýj.

8. Methodus laboris unionistici inter dissidentes in Volynia — Rev. P. Basilius Velyčkovskýj, CSSR.

9. Profectus artium in Unione intra 300 annos — Dr. Vladimirus Zalozečkyj.

Tertia die (25. XII.):

10. Liturgia s. Joannis Chrysostomi in tempore Metropolitanae Rutskýj — Rev. Stephanus Rudj.

11. Fundamenta Unionis iuridica — Rev. Dr. Leo Hlynka.

12. De relatione ephemeridum et scriptorum periodicorum dissidentium ad Unionem — Rev. Petrus Chomyn.

Durante Triduo unionistico multae salutationes in scriptis ac telegrammatibus venerunt, inter quae benedictio Beatissimi Patris cum fervido applausu accepta est. Item salutationes ab Em. Card. Tisserant, Episcopis, P. Hudeček et aliis obtentae. Post consuetas disceptationes, quae quotidie vespere de praelectionibus interdiu habitis instituebantur, tertia die placita a speciali commissione elaborata, in pleno Congressu lecta et promulgata sunt.

Resolutiones approbatae sunt sequentes:

I. „Graeco-catholica Ecclesia omnino conscia sibi esse debet

se esse Ecclesiam orientalem in unione cum Apostolica Sede. Quapropter traditiones Orientis conservare debet, ut dissidentibus exemplum exhibeat, quo attrahat eos et indicet practice viam profectus ac perfectionis donorum Spiritus Sancti.

II. Catholicismus in orientali ritu optime respondebat mentalitati nationis ucrainicae tempore praeterito ac in futurum aptus est, ut eleuet nationem ucrainicam ex ruina religioso-morali post hodiernam atheisticam persecutionem in Ucraina.

III. Character orientalis catholicismi ucrainici quoad organisationem, ritum ac disciplinam fundari debet in veteribus traditionibus Ecclesiae Ucrainorum, quae heroica periodo Metropolitae Rutskýj vigeabant.

IV. Omnes ideae Metropolitae Rutskýj ergo etiam idea Patriarchatus Kijoviensis hodie quoque profectui catholicismi ucrainici commodae ac fructuosae sunt.

V. Congressus pro necessario habet iura et privilegia Metropolitanarum Haličensium, traditionis Kijoviensis Metropoleos successorum defendere, quia vetus iurisdictio Metropolitae ab Ap. Sede approbata (bullis: „Decet Romanum Pontificem“, „In universali Ecclesiae regimine“) fundamentum erat firmitatis et roboris graeco-catholicae Ecclesiae.

VI. Ad claram Orientis traditionem restituendam ac naturalem evolutionem ritus nostri promovendam participes Congressus studia rituum orientalium ac historiae Ecclesiarum orientalium necessaria esse ducunt.

VII. Congregati putant graeco-catholicum clerum Haličensis Provinciae ritu et natione dissidentibus Poloniae affinem prae aliis ad laborem uniendi suos confratres vocatum esse. Ideoque piget eos, quod huic clero accessus ad laborem unionisticum inter suos fratres praeclusus est ac a Sede Apostolica instanter petit, ut fructuosi laboris gratia in terris Poloniae a dissidentibus confratribus inhabitatis:

1. graeco-catholico clero ad unionisticum laborem in terris Poloniae a dissidentibus inhabitatis aditus pateat;

2. byzantino-slavi ritus hierarchia ordinaria cum plena iurisdictione pro unitis in terris laboris unionistici instituat.

VIII. Methodos laboris unionistici considerantes, congregati necessarium ducunt, vitam religiosam et moralem his mediis promoveri:

a) a Societate Theologico-scientifica Leopoliensi petere, ut necessaria documenta ad beatificationem Velamini Rutskýj colligat;

b) Sodalitatem unitorum condere, quae sumptus operariorum Unionis eorumque laborum sublevet;

c) laicos ad apostolatum Unionis intra limites catholicae Actionis arcessere;

d) ad graeco-catholicos Ordinarios se convertere eisque proponere, ut in omnibus ecclesiis Dominicam precum cum praedicatione ea intentione instituant, ut tota Haličensis Provincia secundum mentem Metropolitanæ Rutskýj coadunata certis gressibus ad exsequendam inter populum ucrainicum voluntatem Christi: „ut omnes sint unum“ procedat;

e) relatio ucrainicae catholicae Ecclesiae ad dissidentes notis christianae caritatis insignis signata esse debet ac desiderio tales condiciones condere, quae quam optime mutuam benevolentiam in s. Unione accelerent.

IX. Congregati asserunt sic dictam „missionem Ecclesiae orthodoxae“ in terris graeco-catholicae Provinciae ecclesiasticae non ex motivis religionis procedere.

X. Congregati desiderant, ut Societas Scientifico-theologica Congressus unionisticos, cum ideae Unionis ac methodo laboris unionistici plurimum prosint, etiam in futuro procuret.“

Ad finem Congressus Rector Academiae Dr. Josephus Slipyj tamquam praeses Societatis Scientifico-theologicae gratias egit Metropolitanæ Andreae Šeptyčkyj pro consilio capto et inauguratione Congressus, praesidibus, lectoribus ac participibus Congressus pro opera data ac studio rebus unionisticis adhibito, quae late alteque tractatae faustum initium pro futuris Congressibus praebeant.

Praesidum Congressus nomine episcopus Nicolaus Čarnečkyj optat, ut placita Congressus per ephemerides divulgentur ac conscientiam nostrae vocationis in Oriente per preces S-ti Josaphati ac columnae Unionis Rutskýj excitent. Dein omnes in capellam Seminarii ad gratiarum actionem Deo fundendam convenerunt hymnoque eucharistico „Gloria in excelsis Deo“ Congressum finiverunt.

За благословенням Високопреосвященого Митрополита Кир Андрея та Преосвящених Владик Галицької Церковної Провінції, Богословське Наукове Товариство у Львові, при співучасті монаших Чинів ОО. Василян, Редемптористів та Студитів, уладило в днях 22—25 грудня 1936 р. Унійний Зїзд для загалу священства.

Вже давніше Високопреосвящений Митрополит висловив Голові Б. Н. Т. о. Др. Йосифові Сліпому побажання, щоби Товариство з рації своєї компетенції уладило виклади на унійні теми, які у нашій Церкві є усе актуальні з огляду на ті світлі завдання, які від віків стоять перед нами. Тим більше, що Западня Церква за останній час у своєму зацікавленні Сходом дійсно чимало еволюціонувала. Розуміється, що до такого стану заінтересовання причинилася у великій мірі діяльність самого Митрополита Кир Андрея (Велеград, подорожі по Європі й Америці, тісні звязки з центрами богословської науки, тощо).

Час та майбутні можливості велять і нашій Церкві підійти до питання релігійного обєднання близького Сходу — не лише на західніх територіях кат. Церкви але й тут серед нас — з цілою методичністю та, що найважніше, з конечністю найповнішого зрозуміння сути та ідей самих Східніх Церков, щоби краще та основно сповнити отсе своє завдання — єдности Церков.

Здійснювання цих задумів Митрополита перебрало на себе Богословське Наукове Товариство, що покористовуючися 300-літтям смерти Великого Подвижника Св. Зєдинення Митр. Йосифа Велямина Рутського, рішило започаткувати унійну діяльність курсом для духовенства, на якому зясовано б наше відношення до Сходу, устійнено б наші погляди на справи Унії, уложено б методику праці та, що найважніше, зацікавлено б духовенство, а через його весь український віруючий загал тими великими можливостями, які у майбутности спочивають на йому у великому ділі відбудови знищеного релігійного життя на Україні та на близькому Сході.

Із повищих оглядів Б. Н. Т. скликало 2 Засідання, щоби застановитися над програмою такого Зїзду. Вже на другому своєму Засіданні, в дні 10. X. 1936 р., Рада Б. Н. Т. намітила низку рефератів, які опісля увійшли у програму Унійного Зїзду у Львові. І від цього дня аж до відчинення самого Зїзду йшли приготовчі праці, які у висліді увінчалися реалізацією Зїзду.

Сам Зїзд започаткував Впр. Митрополит Андрей літургічними торжествами в день Непорочного Зачаття Пр. Діви Марії. В дні 22 грудня 1936 р. в митрополичій катедрі Св. Вмч. Юрія у Львові відправили архиєрейську Службу Божу Єп.-Помічники Преосв. Іван Лятишевський, Преосв. Никита Будка і Преосв. Іван Бучко при співслуженню о. Протоігумена ЧСВВ. Віталія Градюка, о. Ігумена Ч. Ст. Климентія Шептицького та ОО. пралата Л. Куницького, крил. Р. Лободича і крил. др. В. Лаби. Співав хор питомців Духовної Семинарії. Святочну проповідь виголосив о. Др. Г. Костельник.

В дні 23 грудня наступило святочне відкриття Зїзду. В рецепційній салі митрополичої палати в імені учасників Зїзду привитав Митрополита Голова Б. Н. Т. о. др. Й. Сліпий словами:

„Ваше Високопреосвященство!

Велика хвилина приводить нас оце до Ваших стіп. Ми нає 300 літ від смерти нашого великого подвижника Св. Унії і вельми заслуженого оборонця народу. Поважна хвилина і повна глибоких спогадів! І наймолодші діти призадумуються, коли розстається з ними їхній батько й коли слухають його останньої мови. Не інакше буває, коли й нарід розстається зо своїм провідником. Ще важча хвилина, коли лишає він своїх дітей незабезпеченими тай коли нарід розбитий і виставлений на поталу ворогам. Було воно саме так, коли митрополит Йосиф Велямин Рутський в 1637 р. в боротьбі за права своєї Церкви, кидаючись, як знеможений лев, проти затій на винародовлення шляхти, міщан і простолюддя, впав на життєвому шляху. Та в надії на Бога й на поміч Апостольського Престолу лишав він свій нарід і своїх вірних. Ще звенять у наших ушах його зворушливі слова, які промовив він на передоднях своєї смерги. Здається нам, коли дивимося на його портрет, начеби він сам говорив отсі свої останні слова:

...„Я Йосиф Велямин Рутський¹⁾, неідний митрополит київський, галицький і цілої Руси, покликаний перед суд Бога, щоби здати рахунок зо всіх слів, думок і діл із шістьдесять рьох літ життя і щоби почути засуд, який мене жде. Дрижу цілий, бо дрижати треба, скоро маю стати перед суд Бога, одначе маю надію на Його безконечне милосердя і хотяй я грішний, не відкине мене від свого лица. Жертвую Йому в тій цілі найсвятішу муку, якої ціна безконечна. Маю надію на поміч Найсв. Діви Марії, Матери мого Судді, котру за життя почитав я завсіди, хоч негідний слуга. Взиваю також помочи Святих Божих, головно ж мойого Ангела хоронителя і Святих, яких я собі вибрав за покровителів і щодня взивав. Серцем і устами прошу їх, щоби помогли мені в мойй послідній боротьбі.

Заявляю перед цілим світом, що вірую у все, що св. католицька Церква вірувати приказує, заявляю, що лише в тій вірі можна спастися, а іменно, зо св. римською Церквою, за яку я готовий в кожній хвилині вмерти, колиби лише лучилася нагода! Я був завсіди Папі римському послушний і цему, що його в тій державі заступав. І умираю у тому послусі. Прошу і благаю покірно всіх, котрих я обидив чи словами або приміром, щоби з любови Бога простили мені. Нехай на майбутнє не наслідують мойого життя і поступовання, але життя і поступовання добрих слуг Божих, що по мені житимуть.

Від себе прощаю з глибини серця усім, які мене обидили, навіть тим, які мене задля справедливости переслідували, так мене, як отців моїх і братів, і прохаю дуже покірно Бога й Господа мойого, щоби ті гріхи не упали на їхні голови, але щоби вони навернулися і жили.

О єдину лише річ прошу моїх високопреосвящених панів і отців, руських співєпископів, то є, щоби любовю Христа лучилися із собою і з митрополитом. Нехай словами й ділами потвердять, що узнають його за вітця.

Остерігаю чернече духовенство, щоби любило і поважало членів світського духовенства, як співробітників і братів. Черці, що були би призначені митрополитом до відвідування і судження світських священиків, нехай поступають в дусі любови й приязни і вистерігаються погорди і пони-

¹⁾ Гл.: Єп. Едвард Ліковський, Берестейська Унія (1596). Познань. У перекладі Василя Кузьми й Осипа Заторського. Жовква 1916, стр. 258.

ження братів. Але також упоминаю членів світського духовенства і поручаю їм як найусильніше, щоби чували над тим, що відноситься до обов'язку їх уряду, над собою і над своєю чередою, щоби спасли себе і повірені їм душі. Нехай навчають свої овечки того, що наказує віра, під утратою спасення, і нехай не нарікають, якщо інколи владики віддають черцям судовласть над ними.

Мойому високопреосвященному наслідникові поручаю і прошу його в Бозі, щоби чував над помноженням дочасних і духовних дібр у моїй архієпархії і цілій моїй митрополичій провінції, бо зложить із цього рахунок перед Господом Богом ¹⁾“...

Три сотні літ минає вже від цієї хвилини. Тернистий шлях пройшла наша Церква з народом, падала й вставала, обагрювалася в мученичій крові і двигалася обновлена до нового життя, пересуваючися з одної частини Українських Земель на другу. Царські переслідування і каторги знищили Унію на Білорусі і на Правобережжі й вона мусіла шукати захисту в Галицькій Волості. На нас спала відповідальність за її долю. У всесвітній війні також її досягнула царська рука та здештукувала духовенство. Падав на нас один удар за одним, а їх сліди носите ще й нині на собі, наш Владико, Митрополите.

Щоб почитати цю хвилину, прийшли ми до Вас, Високопреосвященство, з проханням, відкрити це торжество своїм могутнім словом, а прийдеться Вам воно тим лекше, що життя Ваше і творчість такі близькі й так подібні до великого Рутського.

Пророчі були це слова, коли в день Ваших Єпископських Свячень прислав Вам побажання історик Унії, єп. Ліковський, словами: „ut sis alter Rutzkyj“...

Благословіть отож перший почин проголошеного Вами Свята“.

У відповідь на привіт о. Др. Йосифа Сліпого, виголошений в імені Богословського Наукового Товариства та всего зібраного духовенства, Високопреосвящений Митрополит, оточений достойниками Капітули, промовив:

¹⁾ Отсей заповіт списав митрополит в дні 28 січня 1637 р. у Дерманському монастирі.

О. Др. Йосиф Сліпий

ПОГЛЯД НА ЗЄДИНЕНІ Й НЕЗЄДИНЕНІ ЦЕРКВИ СХОДУ І ДОГМАТИЧНІ РІЖНИЦІ МЕЖИ НИМИ.

Вступ.

Християнські Церкви Сходу діляться звичайно на чотири патріархати: єрусалимський, александрійський, антиохійський і византійський, або, якщо взяти під увагу обряди, на три головні групи: александрійську або коптійсько-етіопську, антиохійську або сирійську й византійську. Кожна з них має свої відгалуження. Повстали вони в трьох найбільших осередках близького Сходу, в перших століттях християнства, і накиннули з часом свої обряди довколишнім краям. Бо з початку було багато обрядів, не лише на Сході але й Заході, як римський, північно-італійський, галійський, кельтійський, ліонський, тощо. Один тільки Єрусалим зпоміж згаданих вище осередків Сходу, місце смерти Христа, не відограв на обрядовому полі визначнішої ролі. Крім літургії св. Якова, яку перейняли антиохійці, не створив свого окремішнього обряду тому, що його зруйнували Римляни. Впродовж століть обряди розвивалися самостійно, впроваджуючи до літургії різні мови: коптійську, геез в Етіопії, в Антиохії сирійську (в Мезопотамії, Курдистані, Малябарі й Індіях, серед маронітів), вірменську, грецьку, арабську (мелхіти), церковно-словянську, георгійську й румунську (XVII ст.), угорську (XIX ст.) і альбанську. Всеж таки вони впливали взаємно на себе і переймали одні від одних деякі богослужбні практики, не зважаючи нераз на національні ворожнечі. Водночас у всіх них є і спільні первні, бо ж вони є твором того ж самого генія Сходу.

Знання цих Церков, їх історії й обряду є для нашого обряду й дисципліни конечно, якщо маємо зберегти орієнтальний характер нашої Церкви й причинитися до її розвою.

Саме 300-літня річниця смерти митроп. Рутського спонукує нас глянути на себе як на частину християнського Сходу і приглядатися бодай побіжно східнім Церквам, про які знаємо нажаль

дуже мало і з якими удержуємо дуже слабкі звязки, хоч перейняли ми від них Христову віру й обряд та культуру. Безсумнівно, такий підхід поширить наш виднокруг і поставить справу Унії в її первісній ширині, даючи змогу поробити деякі необхідні висновки. Ми, захоплені блеском і силою західньої культури, не звертали належної уваги на старовинний Схід і тому затратили перспективу на область і на історію, на яких ми вирости.

Наш розгляд зачнемо у першу чергу від африканського, відтак перейдемо до азійського й врешті до європейського Сходу, розглядаючи обряд та історію всіх їхніх поодиноких Церков.

І. АЛЕКСАНДРІЙСЬКА ЦЕРКВА.

1. Копти.

Творцями александрійського обряду є Копти, нащадки старих Єгиптян. Звідсіля й їхня назва *Aiγύπτιος*, по-арабському кіпт. За Олександра Великого прийшли й осіли в Єгипті Греки і з цеї пори почалося ворогування між тубильцями а новими пришельцями. По давнім переданням Христову віру голосив там св. Марко й він дав початок патріархатові. Александрійський патріарх носив титул патріарха Александрії, Єгипту, Пентаполіс, Нубії й Етіопії. Вже з самого почину Александрія стала могутнім осередком. З нею злучені такі імена як Пантенос, св. Климент, Оріген, св. Атанасій, св. Макарій, Дідим, св. Кирило й другі, які створили свою школу й відиграли велику роль в історії Церкви. Єгипет це колиска чернечого життя. Св. Антоній і св. Павло дали почин в III ст. пустиножительству, а св. Пахомій в IV ст. спільному чернечому життю (кеновії). Загал вірних отсега патріархату є нині монофізитами, а лише частина зєдналася із католицькою Церквою.

Причиною розбиття Східньої Церкви були христорогічні спори. Таке ж було й з Александрійською Церквою. Коли Халкедонський Собор (451 р.) осудив і усунув патріарха Діоскура, Копти остали йому вірними тільки з ненависти до Греків. Почалася завзята боротьба, яку старався втихомирити й повернути одному цісар Юстиніян (527—565). Та надаремне, бо Копти утворили свою національну монофізитську Церкву під проводом патріарха Айлюроса (457), що зберігла питоменності коптійського обряду.

Коли в 638 р. завоювали Єгипет Араби, нарід повитав їх як освободителів. Але вскорі Араби стали гнобити Коптів важче,

чим Греки, здираючи великі данини. Патріярхи й духовенство мусіли платити окуп і через те допускалися симонії, а половина вірних прийняла ісламське віроісповідання. Всеж таки, мимо важкого положення, деякі патріярхи старалися піднести релігійне життя. Вони від XI ст. перенесли свій осідок з Олександрії до Каїра. За патріярха Кирила Лякляка (1235—1243), що його посуджували теж о симонію, монофізитська олександрійська Церква досягнула вершок розквіту й відпорности проти ісламу. Теперішній патріярх Іван XIX вважає себе 113-им у черзі, починаючи від св. Марка. Під нинішню пору є митрополитів 11, а єпископів 2 (один резидує у Єрусалимі або Яффі), з менш-більш 850 священиками і 450 церквами. Архипресвитерам або деканам відповідають гомоси. Для виховання священиків вдержують одну семинарію з 60-ма питомцями. Тепер коптійську Церкву займають справи релігійного життя, виховання клиру й завідування церковними добрами.

З дуже численних монастирів остало вісім, з яких чотири, з величезними старовинними бібліотеками, знаходяться у нітрійській пустині, а два, рівнож старовинні, монастирі св. Антонія і св. Павла стоять близько Червоного Моря. Жіночих монастирів є три. Всіх незєдинених Коптів начисляють один мільон.

Вже здавна католицькі місіонарі старалися зєдинити Коптів з Апостольським Престолом. Заключена в 1442 р. Унія не вдержалася. Та незважаючи на це Франціскани дальше працювали. В 1741 р. папа Венедикт XIV установив окреме єпископство, а папа Лев XII в 1824 р. створив патріярхат, який увів у життя щойно папа Лев XIII в 1893 р. Патріярхові підлягають два єпископи в Гермополіс (або Мінієг) і Тебах. Перший патріярх, Макарій, зрезигнував через непорозуміння з Пропагандою і тому патріярхатом завідує єпископ Теб (Тахта), де є також семинарія. Деякі питомці образуються в Бейруті. Священиків є 70 і стільки менше-більше церков та 32.300 вірних-зєдинених.

Церкви вбогі, здвигнені багатішими Коптами. Будовані в виді прямокутника, в нутрі поділені на чотири частини. Рід іконостасу відділює Святую Святих (гекаль) від прочих частей. Там стоїть престіл, на якому правиться Служба Божа. Нсв. Тайн коптійська Церква не переховує, хоч почитають ікони й мощі святих. Інші три частини є призначені для духовенства й представників народу, дальше мужчин і жінок. Нарід сідає на килимах на землі. При вході до церкви здійсмають взуття, але не відслонюють голови.

Ризи майже такі самі як у византійським обряді, лише архидіакон і єпископ носять на голові рід турбану або камілавки з хрестом напереді. Католицькі коптійські єпископи прийняли римську інфулу. Церковні посудини рівнож не різняться від византійських. Монофізити не вживають ложечки, яку одначе впровадили католики. Просфору (корбан) печуть перед Службою Божою. Вона груба на палець і на верху припечатана 13 хрестиками (Христос і 12 апостолів).

Копти мають три літургії, одну т. зв. св. Кирила, питомо коптійську, а дві інші грецькі. Копти твердять, що літургія св. Кирила це первісна олександрійська і в головних рисах походить від св. Марка. Тепер відправляється вона тільки раз у рік, в п'ятницю перед Цвітною неділею. Друга літургія, т. зв. св. Григорія, правиться на Різдво, Богоявлення і Воскресення. Третя, „св. Василія“, це менше-більше скорочена византійська літургія св. Василія, і вона правиться щодня у році, якщо не відправляється одна з двох перших літургій. Євангеліє читає священник на літургії. Освяченого агнця обносить по церкві в пальцях, ідучи серед недужих, які благають евхаристійного Христа о здоровля, Відтак роздроблює агнця і слідує св. Причастя. По одпусті, який дає священник хрестом, розділює антидор, скроплений свяченою водою. Прочі богослуження і книги такі ж, як у византійським обряді. Богослужерна мова є коптійська, а від XII ст. також арабська, яка виперла коптійську мову і зробила її мертвою. Азбуку, занехавши гієрогліфи, прийняли Копти від Греків, додаючи ще 7 букв.

В уділюванню св. Тайн нема великих різниць. Хрещення уділюють через погруження перед Службою Божою і відтак причащають дітей. Обрізання зберігають з гігієнічних мотивів. Сповідь вийшла в незєдинених Коптів з уживання. Св. Напуття уділяють тільки під видом хліба. Тайну священства уділюється через положення рук, але характеру тайни не вважають незєдинені незнищимим. Подружжя є розривне на випадок поповнення чужолюства, виновна ж сторона не може однак одружитися. Календарний рік ділиться на 12 місяців по 30 днів. Тринацятий місяць має 5 або в переступнім році 6 днів. Рік починається 10 вересня. Копти числять рік також по ері Диоклеціяна або мучеників, що починається 29 серпня 284 р. Рік 1937 відповідає 1654 рокові мученичої ери.

3 Коптами злучені є вірою і обрядом Етіопи.

2. Етіопи.

Араби називають Етіопів дещо згїрдливою назвою — Абисинцями. Етіопів наворачули на християнство Копти і звідсіля їхня залежність і споріднення під оглядом церковним і обрядовим. Навернення Етіопії евнухом королевої Кандакїї (Дїян. 8, 27) і апостолами св. Вартоломеєм і св. Маттеєм треба зачислити до легенд. Всежтаки мабуть в I столїттю було там знане християнство, бо олександрійські і сирійські купці постійно задержувалися в пристанях Червоного Моря. Перша певна дата це 350 рік, коли св. Атанасій висвятив св. Фрументія (Фремонатос), ученика філссоса Мерона з Тиру, на єпископа Аксум. Св. Фрументія вважають основником етіопської Церкви. Цїсар Констанцій старався притягнути Етіопів для арїянізму. В V ст. прийняв і король Аксум християнство. Тоді почалися більші місії по краю, які вели девять сирійсько-византїйських, імовірно монофізитських, черцїв. „Девять святих“ переклали біблію на семїтський діалект „геез“, урядову мову королівства Аксум, якою нині вже не говорять.

Девять черцїв оснували монастирі, а не епархїї, і тому в етіопській Церкві нема ще нині переведеної суцїльної організації. Кожне місто й село під церковним оглядом є від себе майже незалежні, а священство дуже мало образоване. На цілу Етіопію (1000 км.) є властиво тільки один єпископ, згл. митрополит, і то виключно Єгиптянин-копт, ніколи ж Етіоп, іменований монофізитським патріярхом Олександрїї. Він святить священників, коронував цїсаря (негус негешті) і розрїшує від обїтів. Мешкає у Аддіс-Аббеба. Етіопи зовуть його абун — „наш батько“. Він має єпископів-помічників. Саме в 1929 р. олександрійський патріярх висвятив 5 Етіопів на єпископів, яких зобовязав присягою, що не будуть святити дальших єпископів. При тїй нагоді патріярх перший раз відвідав Етіопію.

В 1268 р. привернено солломонську династію, яка виводить свій рід від царя Солломона й етіопської цариці Саби. Династія із вдячності признала Церкві 1/3 доходів цїсарства. Цей дар збільшився ще приватними жертвами. Церковним майном заряджував „ечеге“, що відповідає міністрові культу, і який був дійсним зверхником світського і чернечого духовенства, а до деякої міри навіть конкурентом абуні. Розквіт Церкви припадає на XIII ст. за ави Салїями. Тоді ж повстала численна література. В останніх часах аббуна Матеос звільнив з присяги вірних Лїдч-Іясу, наслідника Ме-

неліка II, тому що він перейшов на ісламське. Священиків є дуже багато, кільканацять монастирів мужеських і кілька жіночих.

Етіопи не вдержували майже ніяких звязків з іншими християнськими Церквами. В XIV ст. причалили до Етіопії Португальці а з ними й місіонарі (Домінікани, відтак Ісусівці й Августинці). В 1632 р. їх всіх прогнано. Щойно в 1839 р. удалося увійти до Етіопії Лазаристові Осипові Сонето і розвинути католицьку місію так, що 1899 р. вже було 30.000 католиків і 50 священиків, очевидно, в першу чергу латинського обряду. Слід еще завважити, що старання Росії і Греції в XIX ст. зєдинити Етіопію із православними не вдалися. Папа Венедикт XV оснував 1919 р. етіопську колегію в Римі, щоби підховати в їх обряді майбутніх священиків. І це найправильніший шлях! Кард. Тіссеран, після своєї подорожі по Етіопії, сказав, що нарид дуже привязаний до свого олександрійсько-коптійського обряду. В 1930 р. створив папа Пій XI окреме від латинської адміністрації етіопське католицьке єпископство і назначив єпископом Тібарі о. Кідане-Маріам-Касса-у з осідком в Асмара. Вірних є 27.415; 76 священиків і 89 церков. Є теж і кількадесят черниць. Велика семінарія знаходиться в Ахерем а мала в Акруп (Окіле-Кизаї). Як розвинеться церковне життя після заняття краю Італією, годі предвидіти.

Говорячи про своєрідність коптійсько-етіопського обряду, треба завважити, що церкви мають округлий вид і є поділені на три частини. Вівтар деревляний у виді кивота Завіту. На нім положена камяна чи деревяна плита-табст із р'єзбленим хрестом або іконою Матери Божої з дитятем Ісусом і на цій плиті освячуються дари. Вірні (звизж 4,000.000) це монофізити. Признають три перші синоди і відкидають халкедонський. „Вірую“ співають без *Filioque*. Про чистилище не згадують, але моляться за померших. Почитають ангелів, признають 7 Тайн, але не всіх уділюють. Тайни миропомазання не відріжняють від помазання елеєм при хрещенню. Сповідуються на смертнім ложі. Форма розршення є вимолююча. Єлеопомазання признають, але не уділюють, мабуть через брак оливи. Службу Божу правлять у неділі й свята, по містах також у середу й п'ятницю і в ці дні, крім загальниці, постять. Знаку св. хреста рідко уживають. З великими торжествами та народніми забавами святкують „Воздвиження чесного хреста“ Свято носить на собі поганські сліди.

Загалом александрійська Церква зберігла деякі дуже старовинні первні.

II. АНТИОХІЙСЬКА ЦЕРКВА.

А) Західньо-сирійська група.

Другу обрядову групу творять ті Церкви, які є звязані з Антиохією. Зпочатку вживали вони грецької мови через це, що всі міста були ззеленізовані. Щойно пізніше впроваджено сирійську мову для більшого зрозуміння Богослужень народом. Питання літургійної мови стало ще більш актуальним у час розгорілих національних спорів з византійцями і монофізитської єресі. Нині в Богослуженнях уживають сирійської мови, цеб-то західнього арамейського говору. Вона вже мало зрозуміла народові, і тому уживають арабської, у якій читають послання і євангеліє, хоч цей звичай католицька церковна влада старається усунути. Сирійська мова має два діалекти: західній і східній. Абетка, якої уживають Сирійці і Мароніти, є інша від халдейської; щодо мови, то заходять лише фонетичні ріжниці. Наскрізь сирійський обряд заховують лише Яковити і зєдинені Сирійці, хоча ті останні впровадили багато латинських практик. Ще більше златинщені є Мароніти. Яковити й зєдинені Сирійці, Малянкарези і Мароніти творять т. зв. західньо-сирійську групу.

1. Яковити.

Західні Сирійці відділилися від византійців передусім з культурних і політичних оглядів. Нагодою став Халкедонський Собор (451), а роздору доконав Яков Бурдеана або Барадай. Від нього одержали сирійські монофізити назву Яковитів. У византійським цісарстві вони не мали значіння і їх правительство переслідувало. Щойно по завойованні Сирії Арабами утворили окрему Церкву, на чолі якої став патріярх Антиохії, який одначе там ніколи не мешкав. Яковити розширилися за останніх перських королів і в Мезопотамії, де правив заступник патріярха, мафріян, з окремою юрисдикцією.

Яковити своєю літературою і перекладами з грецької мови заслужилися багато над піднесенням культури Арабів. Живу діяльність розвинули були черці. Нині багато рукописів зберігається по європейських бібліотеках. Найзамітнішим є монастир св. Марка в Єрусалимі.

Вершок розквіту осягнула яковитська сирійська Церква в XII ст. і тоді числила вона 100 єпископів у Сирії і Малій Азії та 18 єпископів в Мезопотамії. Через внутрішні спори в 1292—1495 р. вона підупала, а три або й чотири партії спорило о па-

тріярший престіл. Вдобавок в XIV ст. прийшло переслідування Турків, так що в XVII ст. патріарх мав під собою лише 5 митрополитів і 20 єпископів. Світова війна їх ще більше винищила. Нині начисляють Яковитів (крім Малябарців) на 80.000 душ. Патріарх Ігнатій (так зовуться патріархи від св. муч. Ігнатія Антиохійського), Ілля III Шакір, резидував переважно в монастирі Деір-Зафаран коло Мардену, теперішній Ігнатій Єфрем I Барсом натомість або в Єрусалимі або між Малябарцями. Його відзнаки такі як інших єпископів; на голові носить рід мітри.

Наука Яковитів монофізитська і то Северіянського напрямку. Найвизначнішим їх теологом є Баргебрей (XIII ст.). Св. Дух походить і від Сина, бодай щодо зовнішнього післаництва. Між хлібом і вином, тілом і кровю настає своєрідна гіпостатична унія. Освячення довершується через епиклезу. Приймають посередній стан душі між смертю і Страшним Судом в земській раї, в якій і по воскресенню остануть ті, що не є ні добрі ні злі. Щодо Тайн, то згідні з католиками. Сповідь є в ужиттю і обовязкова. Єпископ не може святити своїх кровних і не може полишати своєї епархії. Йому заборонено їсти м'ясо. Семинарій не мають, тому духовенство необразоване. Замітне це, що не носять довгого волосся. Церкви звернені абсидою до сходу і мають три нави. В святині є три жертівники; на середнім (троні) правиться Служба Божа, а на бічних (кемфо) складаються при відправі ризи і посудини. Такого звичаю придержуються лише Яковити. Католики Сирійці, про яких буде нижче мова, правлять на всіх трьох. Святинище є відділене від прочого храму перегородою з трьома, а тепер одними, дверми. Єпископський трон міститься у святині по лівій стороні царських воріт.

Щодо посудин, за малими виїмками, нема різниці (Сирійці не вживають копія). Хліб на літургії квашений, просфора з 13 хрестиками. В часі Богослужень уживають кимвалів, дзвіночків, тощо, як і в інших східніх народів. Ризи подібні до византійських. Католицькі єпископи прийняли латинську мітру, нагрудний хрест і перстень.

Служба Божа є антиохійська з IV ст., але з віковими змінами. Основу становить єрусалимська літургія св. Якова. Яковити уложили багато анафор або канонів, більше сорока, але в деяких слова освячення змінені й тому сумнівні щодо важности освячення. Католики зберігають сім анафор. В зимі від Введення, 1 листопада, до Пасхи правлять літургію св. Івана Золотоустого, а від Пасхи до Введення літургію св. Ксисти. В неділі й свята

правлять Службу св. Якова, євангеліє читає священник. В Яковитів священник причащає вірних частичкою, що її виймає пальцями з чаші, католики причащають вірних тільки під видом хліба, але співслужачі священники, діакони й піддіакони причащаються ложечкою. По св. Причастю благословить священник вірних св. Тайнами і кінчає Службу Божу.

Католики прийняли в Тайні покаєння латинську форму розрішення і обряд св. єлеопомазаня. Впровадили також григоріянський календар. Яковити придержуються юліянського календаря, не їдять крові й удушеного, постануть в середу і п'ятницю через весь рік, крім загальниці.

2. Католики — Зєдинені Сирійці.

Сирійці зіткнулися перший раз із Заходом через хрестоносців. Відтоді починаються спроби заключити унію, передусім в часі Фльорентійського Собору і в XVI ст., але безуспішно. Пізніше працювали між Сирійцями черці Капуцини і Кармеліти. В 1775 р. на вернувся єп. Михайло Джарвег, якого яковитський патріарх назначив своїм наслідником. Йому підчинилися 4 єпископи. Задля зєдинення потерпів він багато від незєдинених. Від нього починається черга католицьких патріархів Антиохії. В 1898—1929 став патріархом Ігнатій Єфрем II Рахмані, людина образована й начитана, а його наслідник, Ігнатій Гавриїл I Таппуні, зістав іменованій перед роком кардиналом. Патріархат має 6 архиепархій, 4 епархії і 4 патріархальні вікаріати з 60.000 душ. По війні числить всего 45.000 вірних. Духовний доріст виховується в семинарії в Шарфе, у Бенедиктинів у Єрусалимі, в Римі, в ОО. Капуцинів у Царгороді, в ОО. Домініканів у Моссуль і в ОО. Ісусівців у Бейруті. Патріарха вибирає синод єпископів під проводом апостольського делегата, що рівнож голосує. Папа затверджує вибір. Патріарх освячує миро для цілої католицької сирійської Церкви. Архиепископів і єпископів вибирають духовні й вірні. З часів синоду в Шарфе (1888 р.) є уведений целібат і молитвослов. Патріарх Рахмані ординував теж і жонатих. Чернече життя є щойно в зародку. Існує конгрегація св. Єфрема в Шарфе, один монастир коло Моссуль і в Небк. Патріарх Рахмані заложив і жіночий монастир.

3. Малянкарези.

Є це частина Яковитів з острову Малябарі, які прилучилися до католицької Церкви. В 1930 р. приступило до Унії двох яко-

зитських єпископів, Мар іваніос і Мар Теофільос, з 5.000 вірних і кількома священниками та задержали назву „Малянкарезів“ (старша назва Малябарців). Вони належать до західньо-сирійської галузи. Митрополія є в Тріванурум а єпископство в Тірделля.

4. Мароніти.

До західньо-сирійської родини антиохійського обряду належать ще Мароніти. Початок їх, це монастир, збудований над гробом св. пустиножителя Марона, близько міста Апамеа над джерелом ріки Оронта. В часі арабської займанщини, коли антиохійський патріарх мешкав у Царгороді, а навіть коли від 702—742 р. патріарший престіл не був обсаджений, монахи св. Марона (звідси Мароніти) рішили вибрати патріарха. Вони одинокі, які не мають відламу незєдинених і твердять, що безпереривно були католиками і заєдно держали з православними византійськими цісарями. Аж в VII ст., коли цісар Гераклій і його наслідники почали підпирати монотелетизм, виступили вони проти цісаря Юстиніяна II під проводом патріарха Івана Марона. Відтак прилучилися до хрестоносців. Всежтаки з історії відомо, що в 1182 р. приступило до католицької Церкви 40.000 Маронітів-монотелетів.

В 1736 р. прийняли на національнім ливанонським синоді в Люваїзе Тридентський Собор, а папа Григорій XIII оснував для них у Римі Колегію. Видали багато вчених, як напр. Ассемані і др. Їхній патріарх (тепер Антоній Аріда) носить все імя Петро і друге власне (Ілля Петро); має він 7 архієпископів, 2 єпископів і 1000 священників. Духовенство є жонате і безженне та виховується, крім римської Колегії, в одній патріаршій і одній єпископській семинарії та в ОО. Ісусівців у Бейруті. Мають два чини, св. Єлисея і св. Ісаїї. Чин св. Єлисея поділився на дві частини, на Аллепинців і Балядитів з жіночими відгалуженнями. Недавно повстали на західній зразок місіонарі Ливанону в Крем. ОО. Ісусівці оснували ще жіночий монастир Маріяметок, що займаються школами. Чимало потерпіли Мароніти в часі повстання Друзів в 1860 р. (під замітом національного ренегатства), це ж саме сталося в часі світової війни через їхню прихильність до Французів. Маронітів є 206.000 в Сирії, 2.000 в Палестині, 1.000 на Кипрі, 15.000 в Єгипті і 150.000 в Америці, разом 374.000.

Літургія, в старинній арамейській мові і сирійським письмі, має анафору св. Якова молодшого, єпископа єрусалимського.

в сирійській обрібці. Ризи прийняли латинські і загалом належать до найбільше златиншених східніх Церков. Храми будовані на латинський зразок і нема в них іконостасу. Церковні посудини й єпископські відзнаки латинські, одначе задержали ще звізду і рипіди, св. Причастя подають під видом хліба (оплатка). Хрещення уділюють через погруження і через полиття. Миропомазує єпископ або делсгований священик. Форму розршення прийняли індикативну, як багато інших зєдинених Церков на Сході.

Патріярха вибирають єпископи, вибір потверджує папа, посилаючи йому палліюм. Патріярх святить усіх своїх єпископів, освячує миро, видає літургічні книги, тощо. Єпископів вибирає синод усіх єпископів.

Б) Східньо-сирійська група.

1. Ассиро-халдейці.

До східньої родини антиохійського обряду належать Ассиро-халдейці, Несторіяни і Малябарці. Вони правлять літургію в старосирійській мові, але говорять новосирійською і арабською. Халдеями назвали європейці в 1551 р. Сирійців прилучених до католицької Церкви. Вони самі називають себе Ассиро-халдейцями. Християнство в державі Партів і Сасанідів (Мезопотамії) виводять від св. ап. Томи, що мав проповідати між Партами і в Індії, та від його товаришів Агдаі, Агдаі і Марі. Ці два останні мали бути учнями Христа. Легенда каже, що цісар Абгар з Едесси стояв у переписці з Христом. Історично можна ствердити на основі хроніки Арбея, що вже з початком II ст. було християнство в Мезопотамії. Перси привозили в III і половині IV ст. з інших країв полонених християн і зміцнювали тамошні громади вірних. Представником являється Афраат (350 р.), якого одначе перевищає св. Єфрем, що мусів утікати зо своєю школою в Нізібіс до Едесси й оставив по собі багато творів († 373). Тому, що Перси вважали християн приклонниками цісаря Константина, переслідували їх жорстоко і щойно в часі замирення 410 р. проголошено перший Нікейський Собор. Відтак 424 р. відділилася перська Церква від патріярхату Антиохії під проводом т. зв. Католикос-а. Обряд, зразу антиохійський, почав прибирати свої питомежності. Вскорі потім підпала вона під вплив несторіянізму і монофізитизму. Тому, що римські цісарі переслідували Несторіян, вони втікали до Персії. Зчасом вони опанували едеську школу, яку одначе 489 р. закрито, а учителі мусіли втікати також до Персії.

Халдейський обряд є поширений між католиками і Несторіянами Мезопотамії і Курдистану та в англійських Індіях по стороні Малябару.

2. Несторіяни.

Несторіянська Церква виявила себе дуже ревною у ширенню Христової віри й плеканню науки. В школі в Нізібіс великим авторитетом утішався Теодор з Монсвестії. Крім теології цвили там також і світські науки. Багато перекладали з грецької мови на сирійську. Ці твори й переклади, переложені відтак на арабське, мандрували через Еспанію на Захід Європи. Великою заслугою Несторіян є поширення християнства в середущій Азії (Татари, Монголи, Індійці) і в Китаю. В 1625 р. найшли ісусівські місіонарі в Сінанфу поставлений 779 р. пам'ятник з виложенням християнської віри на китайську мову з заподанням сирійських імен. По Персах завоювали край Араби.

Згадати треба цікавий факт, а саме, що 1287 р. прийшов був несторіянський монах від монгольського князя в посольстві до папи і до Франції, щоби створити коаліцію проти магомедан. Одначе та місія остала без успіху, бо Турки прийняли ісламізм, а Тамерлян винищив в 1400 р. християнство. Несторіянський патріарх осів у курдійських горах, в Кочанес, близько Джулямерк, щоби збирати рештки сильної колись (230 епархій і 27 митрополій з 10 міліонами вірних) церковної організації. Російський уряд пробував зєдинити їх з православем, але безуспішно. Щойно в останніх часах зацікавилися ними англійські й американські місії. Всіх вірних числять на 80.000. Патріарх має під собою одного митрополита і 5 єпископів. Патріархат остає в родині Ма'ма і переходить з вуйка або стрийка на сестрінка. Останній патріарх Симон XXI образувався в Кентербері. Єпископи титулюють себе Мар-монсіньор. Церкви звернені на схід як у всіх східніх Церквах. Святилище відділене від храму вірних родом іконостасу. Фелон є подібний до латинської капи. Несторіянські єпископи носять рід каптура (маснафта), хоч деякі, на взір католиків, прийняли латинську інфулу, бо в первісних часах на Сході не було мітри. Несторіяни не носять ні хреста ні перстня в протиставленню до католиків-халдейців. Замість іллітона уживають Несторіяни осячної шкури (католики взяли *corroale*), на пам'ятку візду Христа на ослі. Просфора з квашеного хліба, печена перед Службою Божою, є солена і має кілька крапель оливи. Малябарці уживають прісного хліба.

Несторіяни мають три літургії: одна св. Адаї і Марі, яку правлять щодня крім днів, в котрих служать літургію Теодора з Монсвестії (в неділі від Благовіщення до Цвітної неділі) і Несторія (на зіслання Св. Духа, св. Івана Хрестителя, в свято грецьких учителів, в середу третього тижня перед Великим Постом і на Пасху). Крім цього Несторіяни мають багато інших літургій, в деяких з них опущені слова освячення. В уділюванні Тайн нема більших різниць.

Церковний рік починається в грудні і кінчається в листопаді. Уживають хреста без образу Христа.

В своїй науці признають Несторіяни нікейсько-царгородське визнання віри без „Filioque“. Зрештою приймають тільки два перші вселенські Собори. Несторіянський синод з 612 р. говорить про дві природи, дві гіпостаси і одну „особу“. В „Богородицю“ не вірять, але мають велике почитання до Божої Матері як Хрестородиці. Так само не признають чистилища, але моляться за померших, не признають ікон, хоч почитають святих і мощі. Дальше приймають сім Тайн, але в давнішій значинні. Католикос Тимотей II (1318—1351) вчислює: 1) священство, 2) посвячення вівтаря і церкви, 3) хрещення і миропомазання, 4) евхаристію (освячення через епиклезу), 5) посвячення черця, 6) похоронні відправи і 7) подружжя. Про покаяння є згадка в літургічних книгах, але його не практикують з огляду на важкі переслідування, низьке образування і слабе релігійне життя.

3. З'єдинені Ассиро-халдейці.

Уніонні змагання починаються між Несторіянами в XIII ст., зразу без успіху. Щойно в 1551 р., коли при виборі нового католикоса одна частина не хотіла вибрати сестрінка попереднього католикоса, але віддала голос на черця Івана Суляка, цей зложив у Римі ісповідь віри й був признаний патріярхом. Його наслідники постійно, аж до XVII ст., старалися о своє затвердження у Римі. З того часу перервалися звязки з Апостольським Престолом, а до того і патріярх упав у єресь. З цієї лінії походить і теперішній несторіянський патріярх. В 1672 р. архиєп. Йосиф I з Аміді (або Дярбекір) прийняв католицьку віру й одержав 1681 р. титул патріярха. Та коли 1828 р. на вернувся патріярх з родини Ма'ма, Іван Гормізд або Мар Ганна, знесено католический патріярхат в Аміді. В 1830 р. Іван Гормізд був іменованій патріярхом. Від 1899 р. став ним Імануїл Тома II. Він носить титул патріярха Вавилону і править єпархіяма Моссуль і Багдад. Крім того є 4 архиєпископів і 8 епи-

скопів. Місії ведуть ОО. Домінікани (дух. семинарія в Моссуль побіч патріяршої семинарії), ОО. Лазаристи (над озером Урмія) і ОО. Кармеліти в Багдаді. Чернечий стан упав серед Несторіян. В халдейській Церкві є згромадження Раббан Гормізд (правило св. Антонія) з 3 домами і 30 священиками. Всіх вірних, здештованих Турками, з 102.000 остало лише 60.000. Літургічні книги видав лазарист Павло Беджан 1887 р.

При виборі єпископів предкладають священики й вірні кандидатів, а синод єпископів під проводом патріярха вибирає з поданого списку або й інших кандидатів. Апостольський Престіл потверджує вибір.

4. Малябарці.

По дещо змінім халдейським обряді і літургічній мові належать до східньо-сирійського відгалуження христіян Малябарці, що мешкають на побережжі Малябару і на Цейлоні. Є вони східньо-європейської раси й говорять мовою маляйялам, спорідненою із санскритом. Звуть себе Томиними христіянами, мовляв, їх навернув св. Тома, що буцім-то проповідував Христову віру в північній передній Індії. В Європі дізналися про них щойно в 1500 р., коли Португальці зайняли край. Унію прийняли Малябарці на синоді в Діампер 1599 р., який наміряючи знищити несторіанізм, златинщив літургію. В 1662 р. зайняли край Голяндці й тоді більша частина зєдинених відпала (архід. Тома Парамбіль) і одержала голову Церкви від яковитського Єрусалиму. Вправді відтак прийшли Кармеліти і привернули почасті зєдинення, але в 1861 і 1874 р. відпали знову два єпископи, Мар Роккуе і Мар Меллюе, та утворили третю групу Несторіян, т. зв. Мелюзіанців (15.000). В XIX ст. повстали підо впливом англіканів т. зв. англіканські Яковити (115.000). Прочих Яковитів є на Малябарі 250.000. Зєдинених католиків Малябарців є близько пів міліона і мають 500 священиків з митрополією в Гернакулям і 3-ма єпископствами. Вони прийняли латинський календар, требник (rituale) і латинські ризи. Незєдинені задержали одначе орієнтальні ризи. Католики вживають халдейської азбуки, незєдинені послуговуються сирійською.

III. ВІРМЕНСЬКА ЦЕРКВА.

Вірменський обряд витворився з византійського й сирійського, а пізніше, в часі хрестоносних походів, прийняв багато латинських домішок навіть серед незєдинених. Вірмени-індогермани прийшли в VIII ст. пер. Хр. з Європи до теперішньої Вірменії і виперли

Праартеїв, отже дві тисячі з половиною літ є вони на овиді історії і мешкають в Туреччині, на Кавказі, Сирії і Персії. За вдяки грецьким і сирійським місіонарям прийняли Вірмени в III ст. християнство і в їхній державі стало воно вперше в історії державною релігією. З того ж часу починаються криваві переслідування вірменських християн. Перше переслідування скоїлося за Максиміана Даци й від тоді Вірменія стала тереном завзятих воєн через те, що різні можновладці намагалися заволодіти Вірменією як входом до Азії.

За властивого апостола Вірменії вважають св. Григорія Просвітителя (Люзавуоріч), що в III ст. навернув короля Тірітада й весь підчинений йому нарід. Сам Григорій виховувався у Кесарії і там був свячений на єпископа. Богослуження правили в перших століттях у грецькій і сирійській мові. Щойно в V ст. винайшли вірменську азбуку й почали перекладати грецькі і сирійські твори. Великі заслуги над формуванням положив пустиножитель і королівський секретар Месроб. Була це золота доба вірменської літератури а водночас починаються для Вірменів і найстрашніші часи. Вірменію завоювали Перси, що, як поклонники божка Мітри, змагали винищити Вірмен, тим більше, що ці останні надіялися на поміч з Візантії.

Через воєнні ускладнення Вірмени не могли брати участі на Халкедонському Соборі й через це ширився серед них монофізитизм. Протягом двох століть (661—861) володіли Вірменією Араби. Вправді відтак прийшли до влади вірменські Багратиди й пробували поєднатися з Візантіяцями, але спроби не вдержалися.

В XI ст. запанувала вірменська династія Рубенідів в Килікії. В часі хрестоносних походів наступило зближення до Заходу і заключення Унії в Килікії. За поміч Вірмен цісареві Фридрихові Барбароссі проти Турків, передав 1198 р. Конрад Віттельсбах з Баварії, легат папи Келестина III, королівську корону князеві Львові а католикосові Григорієві паллієм від Інокентія III. Та в XIV ст. наперли на Килікію Татари й Магомедани й здобули її 1375 р. Тоді, щоби вдержати Унію, заснував домініканець Вартоломей з Больонії 1330 р. вірменське братство „Fratres Unitores“, які переклали латинську літургію на вірменську мову, впровадили латинські практики й стали латинізувати Вірмен. Через латинізацію і нею викликану протиагітацію монофізитів не вдержалася і Фльорентійська Унія 1439 р. Тому братство не остоялося і впало. Тоді незєдинені вибрали свого католикоса. Такий стан триває до нині. Не оглядаючися на заборони папи Венедикта XIV і Льва XIII

західні місіонарі дальше латинізували Вірмен. У Вірмен змінити обряд, значить, покинути націю, тому католицьких Вірмен називають Франками.

В XV ст. упало вірменське королівство внаслідок жорстоких магомеданських і татарських нападів. Тисячі мучеників віддало тоді своє життя. Багато Вірмен покинуло край і вимандрувало до Єгипту, Індій, на Крим, до Галичини, Семигороду, Буковини, Молдавії і там потворили свої кольонії. В XVII ст. прийняв єп. Микола Торосевич у Львові Унію, а папа Урбан VIII надав йому і наслідникам титул архієпископа. В 1686 р. прийняв Унію також єп. Авксентій Верціревський в Семигороді.

Султан Магомед II обходився з христіянами лагідно, тому багато біженців вернули домів і навіть зайняли високі становища в урядах. Султан признав єпископа з Бруси патріярхом незєдинених і віддав йому світську юрисдикцію над усіми Вірменами. Жахливий був обяв, коли самі незєдинені Вірмени підбурювали Турків проти зєдинених, що стояли під цивільною юрисдикцією незєдинених патріярхів. В 1827 р. звільнено їх завдяки старанням генерального опата віденських Мехитаристів Арістакеса і Азарії (Azaria). В 1830 р. Висока Порта признала католицького патріярха з осідком в Царгороді. Патріярх катол. Вірмен, Павло Петро XIII Терціян, переніс осідок з Царгороду до Бейруту. В Царгороді остав вірменський архієпископ. Теперішнє турецьке правительство не признає вже цивільної юрисдикції патріярха. Нині живе в Туреччині 70.000 Вірмен, з того 10.000 католиків. В Туреччині з 15 єпископств остало ледви 4, дальше архієпископство у Львові, апост. адміністрація в Тифлісі і ап. адм., згл. єпископство, в Герля (Семигород). В часі світової війни потерпіли Вірмени знову від Турків тому, що не хотіли перейти на магомеданізм. Згинуло їх в самій Мезопотамії 1,000.000. Обвинувачували їх також у франкофільстві.

Над зближенням незєдинених і зєдинених Вірмен положили великі заслуги Мехитаристи через заховання обряду, плекання науки і вдержування шкіл. Конгрегація Мехитаристів повстала на основі правил св. Мехитара з Себасте (1676—1749). Осередком є монастирі св. Лазаря у Венеції і Відні, які вдержують школи в Парижі, Царгороді, Трапезунті, Букарешті, Смирні і багатьох інших місцевостях. Папа Лев XIII оснував вірменську семінарію і монастир в Бзмар на Ливаноні. Для скріплення релігійного життя між народом заложив 1843 р. патріярх-кардинал Гассун „Сестри Непорочного Зачаття“.

Незєдинені або Григорійці мають в Еміядзін (совітській Вірменії) католикоса (тепер необсаджене). В турецькій Вірменії є другий католикос в Сіс (Килікія), що резидує в Бейруті, а третій від 1113—1895 р. на острові Аггтамар (коло озера Ван). Тепер патріархат вакує і заряджує ним один єпископ. Незєдинені мали перед війною 100 епархій, з того 51 епархій під царгородським патріархом, 4 еп. під єрусалимським патріархатом, що повстав в середніх віках, 15 під патріархом в Сіс, 2 під патр. на Аггтамар і 28 під патр. в Етшміядзін. Всі епархії в Туреччині і Килікії зникли крім царгородської. На їх місце утворено тепер кілька нових. В большевицькій Вірменії нема ні священників ні церков. В Європі мають незєдинені Вірмени 2 єпископів, одного в Англії і одного в Америці.

Церкви є прямокутні в своєріднім вірменським стилі і поділені на 4 частини, звернені абсидою до сходу. Вівтар є віддалений від стіни, святилище піднесене вище від храму вірних. Ризи подібні як в грецьким обряді. Шапик-стихар, порурар-епитрахиль, коті-пояс, пазпон-нараквиці, шурчар-фелон. Діякон і священник носять мітру (саггаворт), а єпископи латинську інфулу (і то від 1181 р.), омофор, хрест на грудях і перстень на малім пальці.

З літургічних посудин не уживають звїзди і ложечки. До літургії уживають оплатка і причащають вірних під одним видом. Вірменська літургія, т. зв. св. Григорія, є зложена з єрусалимської літургії св. Якова і грецької св. Івана Хризостома. При співі уживають кимвалів і била (гонга).

Хрещення уділюють через погруження, а по хрещенню мирпомазання. Єлеопомазання незєдинені не уділюють, а католики перейняли форму єлеопомазання а також і священства з латинського обряду (єпископ святить того, кого предложать вірні). Подружжя є розривне на випадок чужоложства. Почитання ікон в противенстві до Візантійців мало розвинене. Незєдинені уживають юліянського калєндаря, а зєдинені від 1912 р. григоріянського. Символ віри говорять т. зв. атаназіянський. Незєдинені святкують по найдавнішому звичаєві 6. січня Рїздво і Йордан.

IV. ВИЗАНТІЙСЬКІ ЦЕРКВИ.

Генеза і галузі обряду.

Византійський обряд повстав з антиохійського й з каппадокійських додатків. Розвинувся він в IV—X ст. при визначній спів-

участі Сирійців у сирійській мелодії і літургічній поезії (св. Роман, св. Іван Дамаскин, св. Андрій з Крити й інші). Історія византійської Церкви з патристичних часів і доби роздору відома, тому злишне її тут переповідати.

Під цю пору, на основі автокефального принципу, що кожна нація, згл. держава, творить окрему Церкву, можна відрізнити ось такі византійські Церкви:

Нез'єдинені Греки (бз пол. міл.) мають сім автокефальних Церков, а саме царгородський патріархат, синодальну Церкву Атен і архієпископство на Кипрі.

Греко-арабські Мелхіти мають три патріархати, єрусалимський, александрійський і антиохійський та синайську архієпархію.

Крім того, византійського обряду придержуються католики — Греки в Туреччині й Греції, Італьо-Греки Калябрії Сицилії, Греко-Араби в Сирії.

Слов'яни мають три Церкви, російську, сербську і болгарську. По війні повстали нові автокефалії у Фінляндії, Естонії і Польщі.

З'єдиненими є частина Українців, Югослов'ян, Москалів і Болгар. Рівнож належать сюди з'єдинені і нез'єдинені Румуни, врешті Георгійці або Грузини й Альбанці.

А) Грецька літургічна мова.

1. Царгородський патріархат.

Царгородський патріархат мав колись в X ст. юрисдикцію над 624 епархіями. Внаслідок турецької окупації патріархи стратили свою владу так, що перед війною числили лише 87 митрополій і 16 єпископів-суфраганів, а нині ледви 50 митрополій, з того 5 в Туреччині з 200 священниками і 150.000 вірними. Від 1922 р. стратив патріархат в європейській Туреччині 13 митрополій і 25 в Малій Азії. Тому, що синод усіх митрополитів і єпископів не може зійтись, створено т. зв. „*σύνδος ἐνδημοῦσα*“, в якого склад входять царгородські достойники й титулярні митрополити. Для образування клиру існує ледви одна патріарша семінарія на Халькі й семінарія у монастирі св. Анастасія коло Тессаліоніки. З церковних часописів виходять „*Ἡ Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια*“ і „*Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς*“.

Замітними були монастирі на Атосі, які по війні підупали. Позатим підлягає патріархові ще сотня монастирів.

З'єдинений єпископ, о. Варухас, мешкає у Царгороді й має 6 священників.

2. Грецька Церква.

Грецька Церква незєдинена стоїть у звязку віри з царгородською, але в самоуправі є незалежна. На початку грецької конституції говоритья, що православна віра є державною релігією. Церквою править Св. Синод, до якого належать 75 єпископів з титулом митрополитів і 7 єпископів-суфраганів на Криті. Кожний з них має одного помічника. В склад урядуючого Синоду входять 8 єпископів під проводом атенського архієпископа. Єпископ має протосинкелла-генерального вікарія, до заряду майна економа і кількох секретарів. Головні достойники носять титул архимандрита, а парохі більших міст мають титул „*πρωτοπάπας*“. Духовенство виховується в 8 семінаріях. Найвища є в Атенах (Різаріон) з богословським відлом. Велику заслугу в оживленні богословської науки має архієпископ Хризостом Пападопульос. Виходять три богословські часописи „*Ἐκκλησία*“, „*Θεολογία*“, „*Ἀνάπλασις*“ і поважні історичні праці. Манастирів є 20, деякі ідіоритмічні з приватною власністю. Духове життя назагал слабе, деякі лаври мають 4—5 черців. Численніші є жіночі манастирі. Держава є наскрізь православна. На 6 мільонів мешканців є ледви 200.000 неправославних.

Від 1907 р. є утворена зєдинена Церква. Єпископом є о. Юрій Калявасси з 9 священниками і 2141 вірними. Питомці виховуються в грецькій колегії в Римі, основаній папою Григорієм XIII в 1576 р.

3. Архієпископство Кипру.

Св. Павло і Варнава проповідували віру на кипрійськїм острові. Відтак по римських переслідуваннях Сирійці зреорганізували Церкву, яка зберігала свою автономію, признану відтак на Ефезькїм Соборі 431 р. Кипрійське архієпископство має 5 епархій з 800 священниками і 250.000 вірних.

4. Альбанці.

До грецької мовної родини треба зачислити й Альбанців, які одначе в останніх часах стали впроваджувати до літургії альбанську мову. Вони є обряду латинського і грецького тому, що на полудне, ближче Греції, проповідували Христову віру Греки, а на півночі латиняни. Від часу іконоборства вплив Царгороду в Альбанії зріс. Всежтаки в XV ст. звязки з італійськими державами зблизили Альбанців до Риму і до XVII ст. були живі

симпатії до кат. Церкви. Частина від Епіру зверталася о поміч до папів проти Турків, головно за папи Григорія VIII. Конгреґація пропаганди започаткувала місію (1657, синайський чернець Родіно), але вона впала. Рівнож не вдержалася місія (Симеон Ляскаріс) в Цімарра. Аж за Венедикта XV прилучився до Унії архимандрит Герман з Ельбассан разом з немногими вірними.

Незєдинені (біля 180.000) утворили 4 митрополії на грецький лад і почали впроваджувати альбанську мову до Богослужень.

5. Італьяно-Альбанці й Греки.

В полудневій Італії і на Сицилії жили з византійських часів Греки византійського обряду і належали до царгородського патріярхату. В XV ст. геленський елемент зник, а потворилися грецькі та альбанські кольонії біженців, що повтікали перед Турками. В 1624 р. папа Урбан VIII надав для них єпископа, який одначе не мав над ними юрисдикції і вони підлягали латинським єпископам. Тому й не диво, що вірні переходили на латинський обряд. Прочі вірні заховують григоріянський календар і уягли златинщенню.

Папа Венедикт XV утворив окреме єпископство в Люнґро (єп. Меля). Епархія числить 40.000 вірних і 50 священників. Дуже поважним їх осередком є монастир в Гротта-Ферраті, недалеко Риму.

Б) Арабська мова.

1. Мелхіти.

В 451 р. Собор в Халкедоні проголосив догму двох природ Христа в одній особі. Єгиптяни й багато Сирійців з національної ворожнечі до Византійців осталися вірними при патріярсі Діоскурі Александрійським, що приймав одну природу й учив монофізитизму. В Єгипті називалися монофізити Коптами, а в Сирії Яковитами (від Якова Барадея). Своїх противників, що прийняли Собор, прозивали Мелхітами (малік-король), королівцями, тому, що остали прихильними византійському цареві. Так також називаються і тепер грецькі й сирійські христіяни єрусалимського й антиохійського патріярхату.

В 634 р. завоювали Араби Антиохію і Сирію, внаслідок чого Антиохія довгий час остала без патріярха. Пізніше вибрало духовенство й вірні патріярха, який замешкав в Царгороді. Араби переслідували в першу чергу Мелхітів як византофілів. В 969 — 1085 р. вернула Антиохія і північна Сирія знову під Византію

Тоді виперла византійська літургія антиохійську. Мелхітів було $\frac{1}{2}$ мільона, а Яковитів два мільони з патріархом в Дамаску (від XIV ст.). Подібно, як антиохійські патріярхи, так також і мелхітські патріярхи Єрусалиму (єрусалимський патріярхат утворено 451 р. на Халкедонському Соборі) резидували від створення латинського патріярхату хрестоносцями переважно в Царгороді й їх іменував царгородський патріярх.

В 638 р. завоювали Араби також Єгипет. Коптійські патріярхи перенеслися з Александрії до Каїро. Мелхітський патріярхат остав осиротілий через більше чим 100 літ. Щойно в 1846 р. замешкав патріярх в Александрії. Арабські Мелхіти хотіли освободитися від византійського впливу й одержати власного патріярха. Сирійські Мелхіти досягнули це в 1899 р. В Палестині прийшло було навіть на цім тлі до кривавих сутичок. В Єгипті одержали не-грецькі Мелхіти одного сирійсько-арабського єпископа.

В XVII ст. прийшли до Сирії черці Кармеліти, Капуцини й Ісусівці та розпочали унійну акцію. Деякі мелхітські патріярхи й так були схильні до злуки з Римом, а кількох єпископів признало папу головою Церкви. В 1724 р. найбільший прихильник Унії, Серафим Танас, був вибраний патріярхом. Тоді царгородський патріярх іменував незєдиненого мелхітського протипатріярха, якого підпирали Турки. Є отже три антиохійські патріярхи, мелхітсько-католицький, мелхітсько-православний і монофізитсько-яковитський. Незгоди між католиками спинили дальший розвій Унії. В 1772 р. одержав католицький патріярх Антиохії юрисдикцію над Мелхітами в Палестині й Єгипті і носить титул єрусалимського й александрійського патріярха. Опісля патріярх Максим II Мазлюм (1833—1855) досягнув у султана це, що вийняв католиків зпід юрисдикції незєдиненого патріярха, якому підлягали католики в справах подружних, діцтва і карних.

До кат. мелхітського патріярхату Антиохії належать тепер 13 епархій зо 150.000 вірними. Патріярх резидує в Каїро або Дамаску або в монастирі на Ливаноні. Патріярха вибирає синод єпископів а потверджує Рим. Єпископів вибирають єпископи, предкладаючи патріярхові трьох кандидатів до вибору. Лише в Алеппо вибирає єпископа духовенство а потверджує патріярх. Духовенство є безженне й жонате, а виховується в Дамаску, Єрусалимі (семинарія св. Анни під проводом т. зв. Білих Отців) і в Бейруті.

Унійний З'їзд

„Товариство св. Павла“, яке заложив 1903 р. архієп. Герман Муаккад, дає місії, катихизує, проповідує і проводить духовним вправам. Його осередком є Гаріса, де має велику друкарню. Старших чинів є три:

1) Шуваїрити, основані 1697 р. ОО. Василіянами з Баляманд коло Тріполіс, що зєдинилися з Римом 1697 р., мають три монастирі зо сотнею черців, зайнятих головно душпастирством, і два жіночі монастирі з 40 черницями.

2) Аллєпіни мають 7 монастирів з 55 черцями і один жіночий з 30 черницями.

3) Найсильніші є Сальваторіяни, основані архієп. Евтимієм Саїфі 1711 р. Мають біля 200 священників. Головний дім в Дераль-Мухалліс коло Саїди.

Служба Божа кат. Мелхітів була на початку антиохійська в грецькій і сирійській мові (як і в незєдинених). В XII ст. витиснула її византійська літургія. Одначе сирійська мова виперла грецьку, а в XVII ст. місце сирійської мови зайняла арабська.

Незєдинені держать через цілий рік одного агнца в кивоті, артофоріон, що освячують в страстний четвер. Католицькі Мелхіти причащаються під двома видами.

2. Синайське архієпископство.

Це найменша незєдинена Церква. Архієпископ має юрисдикцію над 50-ма черцями монастиря св. Катерини і над доколичними бедуїнами і приморськими рибакми. Христіяни все мали велике почитання до Синаю, а цісар Юстиніян поставив там монастир-твердиню. Автономію Синайської Церкви признав Царгородський Синод 1575 р. Архієпископа, що є рівночасно ігуменом, святить єрусалимський патріярх.

В) Георгійська, румунська й угорська мова.

1. Георгійська Церква (Грузини).

Легенда кладе в апостольські часи початок христіянства Грузинів, які мабуть походять від Халдейців і є мовою споріднені з протихетитами та мешкають на Кавказі в сусідстві з Вірменами. Мати Божа—каже легенда—поручила проповідувати св. Андрієві Христову віру в Георгії. Історично можна ствердити, що щойно христіянка-невільниця Ніна (Христина) навітнула Грузинів. Вона намовила короля Міріяна післати послів до цісаря Константина, від якого одержав (коло 325 р.) єпископа Йвана

й кількох священиків. До 329 р. було християнство вже державною релігією. Велику заслугу мали черці, які заклали до 200 монастирів. В XIV ст. відбували Грузини часті подорожі до св. Землі, а чималий вплив на Георгію мали монастирі св. Сави і св. Хреста.

З початку літургічною мовою була грецька, а відтак в VI ст. впроваджено георгійську. Халкедонський Собор признав зверхникові георгійської Церкви титул „Католікос іберійської Церкви“. Тоді відділено георгійську Церкву від вірменської, тим радніше, що Вірмени впали були в монофізитську ересь. Св. миро брала Георгія з Антіохії. Шостий Собор в Царгороді (680 р.) надав екуменічного патріярха католікосові в Мшета і підчинив йому всіх вірних від Чорного до Каспійського моря. Щойно в VIII ст. георгійська Церква стала зовсім незалежною. В V ст. завдали Перси Георгії важкі удари. Під Візантійцями одержали Грузини своїх королів з родини Багратидів, що правили до VIII ст. Відтак прийшли Араби і Сельджуки, перед якими мусіли Георгійці ховатися по горах. В XI ст. цар Давид II освободив край і за королеви Тамари Георгія територіяльно найбільше поширилася. На той час припадає золота доба (XI—XIII ст.) літератури з найбільшим поетом Шотта Руставеллі (вір „Чоловік в тигровій шкурі“).

В 1220 р. починаються напади Монголів. Король Руссудоне прохав у папи Григорія IX помочі, але даремне. Тоді відлучилася георгійська Церква від католицької силою обставин, подібно як і Київ. Знищення Георгії 1386 р. Тамерляном і упадок Царгороду спричинили й упадок Георгії. По Турках прийшли Перси, вимордували 5.000 Георгійців, а в 1615 р. взяли мільон до неволі. За короля Гераклія (1744—1798) край віджив і патріярх Антоній, хоч зміряв до Унії з Римом, склонився до злуки з Росією, яка й анексувала Георгію 1801 р., висилаючи останнього патріярха на заслання, при чому секуляризувала церковні добра та загарбала чверть мільярда марок.

Від 1230 р. працювали в Георгії ОО. Франціскани і Домінікани. Коли зруйнували латинське єпископство на Смирні, перенесено його до Тифлісу. В 1628 р. прийшли ще ОО. Театини й Капуцини й склонили короля і частину народу до переходу на латинський обряд. Одначе ця акція не вдержалася.

По російській революції оголошено свобідну георгійську республіку. Церква одержала патріярха Киріона II, який комунікував свій вибір папі. В звязку з проголошенням самостій-

ности Греки прогнали Георгійців з їх Іберійської Лаври (осн. 971 р.) на Атоні. ОО. Ісусівці збиралися навіть обняти там місії в 1921 р., але прийшли большевики і вимордували 5.000 Георгійців. Мученичою смертю, що нагадувала смерть мучеників-архисереїв перших століть, умер архієп. Кухіянізе в Кутаїс 1924 р.

Георгійців начисляють нині на 2,246.140 душ. Обряд з георгійською мовою має деякі свої відміни.

2. Румунська Церква

Первісні мешканці Румунії це кольоністи з часів цисаря Траяна (98—117), між якими були мабуть християни. Найстарший християнський гріб (з 235 р.) є в Нароса Служ. Християнство прийняли Румуни в IV ст., а національним апостолом уважають єп. Никиту з Ремезіяни. Вірні були переважно латинського обряду й належали під юрисдикцію Риму до VII ст. Коли Болгарія прилучилася до Візантії 870 р., Румунія була відтята від Заходу і підпала під вплив Болгарії, а від 1359 р. Візантії. Олександр Басараб, князь Мунтенії, прийняв Грека з Візантії, архієп. Йоахима Христопола, як архієпископа Угро-Валахії. Він осів в Куртеа а відтак в Букарешті. В XV ст. зайняли Румунію Турки і правили нею через кілька століть. Щойно в XIX ст. скинули Румуни турецьке ярмо.

Румунію намагався опанувати також протестантизм. Саме в 1544 р. замандрували Сакси до Семигороду і впровадили лютеранізм, що находив попертя православних Румунів. Також став ширитися кальвінізм завдяки впливам Кирила Люкаріса. Та одначе катихизм Люкаріса випер впроваджений пізніше катихизм Петра Могили (*Marturisirea ortodoxa*).

По війні, в 1925 р., прийняв архієпископ Букарешту титул патріярха і має підчинених собі 4 митрополитів і 13 єпископів з 13,000.000 вірних.

В 1688 р. зайняла Австрія Семигород і десять літ (1697) пізніше прийняли семигородські Румуни з митрополитом Теофілем Унію. Папа Пій IX підніс (1853 р.) *Alba Julia* і *Fagarasch Blaj* до гідности архієпископства з трьома єпископіями (*Gherla, Oradea* і *Lugoj*). В 1930 р. Апостольський Престіл оснував ще єпископство Мармарош з генеральним вікаріятом для Українців (62.000 і 39 священників). Зєдинених Румунів є 1,500.000. Літургічна мова є румунська, передше була грецька і церковно-словянська.

3. Мадярська Церква.

В 1073 р. византійський король Михайло Дука післав був корону угорському королеві Гейзі I. Це свідчило про близькі взаємини між Византією та Угорщиною, на якій багато було східних монастирів. По монгольській інвазії їх число змаліло. Мимо того число вірних византійського обряду не меншало, бо багато Українців з гір Карпат поселювалося на угорській долині, шукаючи там заробітку. Мукачівський єпископ Степан Панкович утворив в Гайдудорог (1873) вікаріят, а від 1912 р. окрему епархію, яка числить 106 священників із 142.000 вірних. З початку в богослуженнях уживали церковно-словянської мови, але з часом переклали богослужебні книги на угорське. Вправді Апостольський Престіл поручив уживати грецької, одначе нині таки уживається мадярської мови.

Г) Церковно-словянська мова.

1. Болгари.

Найсильнішу частину в Церкві византійського патріархату становлять Словяни: Болгари, Серби, Хорвати, Москалі та Українці.

Болгари прийшли в V-VIII ст. до Мизії, Тракії і Македонії з церковним осередком в Тессальоніке і належали до римського патріархату. Вправді Тракія належала політично до Риму, але церковно до Царгороду. Щойно 731 р. підпав цілий край під Царгород через приступлення митрополита Сальоніки до схизми Ахагія. В роках 864—865 князь Борис і нарід прийняли христіянство в грецьким обряді й від тоді починається спір між латинськими і грецькими священниками. У 886 р. прийшли прогнані з Моравії учні св. Методія. В 927 р. Рим признав архієпископові Охриди титул патріарха, який мав юрисдикцію і над грецькими й альбанськими кольоністами в Італії. В часі найбільшого розквіту за князів Симеона, Петра, Бориса II і других Болгарія була злучена з Римом до 1019 р. Відтак підпала знову під Византію і її в 1054 р. втягнуено в схизму. В 1184 р. освободилася зпід византійського панування і злучилася з Римом до 1245 р. Коли Турки здобули Болгарію, царгородський патріарх обняв зверхність над цілою Церквою і такий стан тривав через 500 літ. В 1767 р. Фонар зніс охридський патріархат. У 1860 р. хотіла Болгарія заключити Унію, але Росія перешкодила. Від 1870 р. має Болгарія свого ексарха, а від 1912 править Церквою

„Св. Синод“. Від 1924 р. шириться між народом комунізм, що підриває значіння Церкви з одного боку, а з другого розкладає її протестантизм.

Незєдинених є 4 мільони, 2.597 священників і 11 митрополитів В Богослуженнях уживають церковно-словянської мови.

Зєдинених є 5.598 вірних із 41 священниками в 6 парохіях з апостольським адміністратором єп. Кирилом Куртєвом на чолі. Зєдинені це переважно навернені богомили і павлікіяни з XVI і XVII ст.

2. Серби.

Сербська Церква зєдналася по війні під патріархом в Білгороді. Першим був Дмитро Павлович. Інтронізація відбулася в Білгороді і в Печ. По смерті Дмитра в 1930 р. наступив патріарх Варнава. Єпископів є 27 в Сербії, один в Будапешті і один в Північній Америці, священників 2500. Кандидати виховуються на богословськiм факультеті в Білгороді і в 5 семинаріях. В 206 монастирях живе всього 369 черців, а в 4 жіночих монастирях 73 черниці. Вірних числять коло 6 мільонів. Згадати тут належить про богомільців, які повстали як реакція проти передвоєнного індиферентизму. Вони видають в Крагуєвацах свій часопис. Між ними нуртують єретичні струї. Від сербського патріархату залежить ще православна чехословацька Церква з 2 єпископами (в Празі і Мукачеві) із 110 священниками і 160.000 вірних.

Сербська Церква має вплив на альбанську Церкву, яка за єпископа Висаріона Дювані створила 1929 р. автокефальну Церкву, одначе її не признав царгородський патріарх тому, що вона впровадила альбанську мову до Богослужень.

Минуле Сербів водно вагалося між Візантією і Римом. Цісар Гераклій закликав їх з Кроатами (Хорватами) проти Авар в 630 р. і тоді зайняли вони Новий Базар, Чорногору, Північну Македонію і Східню Боснію. Хорвати поселилися в Дальматії і долині Сави та прийняли християнство, з Аквілеї і Риму. Папа Мартин I оснував єпископство в Спалаті. Міжтим ріс вплив і Візантії, звідки знову Серби прийняли християнство. В IX ст. підпали Серби під панування Болгар. Князь Борис звернувся тоді до Риму за місіонарями і папа Николай I прислав двох священників. В тім часі навернено на християнство останню частину Сербії. Князь Борис обиджений на Рим, що оснував осібне архієпископство для Болгарів, прилучився 870 р до Царгороду.

В 1159 р. Стефан Неманія злучив всіх сербських жупанів, назвав себе Великим Жупаном і осів в Раза. Він був католиком і зносився з Римом, та пізніше звернувся до Царгороду і казав себе щераз хрестити. Саме тоді творився роздор і Балкан підпав під схизму. Князі Стефан II і Вук шукали злуки з Римом і папа Інокентій III прислав легатів на синод в Диоклеї 1199 р. При допомозі свого брата Сави, черця з Атос, zorganizував Стефан II автономну сербську Церкву. Сава став митрополитом в Печ і удержував зносини з Римом, головно в часі латинського цїсарства в Царгороді. В 1222 р. наложив Сава Стефанові II королївську корону, прислану папою Гонорієм III, і оснував 12 єпископств. Деякі думали, що Сава був католиком, але новіші досліди не потверджують цього. По упадку західнього латинського цїсарства, в Сербії утвердилася схизма. Наймогутніший сербський володар був Дусан Сильний (1331—55) і за нього утворено сербський патріярхат, не оглядаючись на спротив Царгороду. В 1389 р., по боротьбі на Косовім Полі, Сербія стратила самостійність і підпала під Турків. Багато Сербів вимандрувало, а частина за Магомеда II прийняла ісламізм. Біженці поселилися в Далматії й оснували там православні кольонії. По невдалім повстанні 1690 р. вимандрувало знову 37.000 родин до Полудневої Угорщини й оснували там митрополію в Карлівцях. В 1766 р. знесли Турки патріярхат в Печ і продавали єпископства Грекам, що виявляли себе для Сербів не раз грізнішими за Турків. В Церкві запроваджувано грецьку мову. Щойно 1832 р. одержали Серби полекші від царгородського патріярха, в 1879 р. автокефалію, а в 1920 р. патріярхат. Ось такий був розвій сербської Церкви.

Частина незєдинених Сербів (Ускоки) прийняла в 1611 р. Унію і папа Павло V дав єпископа з титулом в Свидниці, залежного від латинського загребського архієпископа, а в Славонії єпископа в Сірміюм, залежного рівнож від латинського єпископа. Вікаріят в Сірміюм не вдержався, а свидницьке піднесено 1777 р. до гідности самостійного єпископства в Крижевцях, до якого прилучено поселенців греко-католиків Українців. Епархія числить 50.000 вірних і 50 священників. Тепер є єпископом Преосв. Діонисій Няраді.

В латинській епархії Крк зберігається латинський обряд в церковно-словянській мові.

3. Великороси.

Російська незєдинена православна Церква перед війною оула на Сході найсильніша і найчисленніша, бо мала понад 120 мільонів вірних з 5 митрополитами, 13 архієпископами і 64 єпархіями (230 єпископів). По війні повстало кілька автокефальних Церков, московська з патріархом Тихоном на чолі, фінляндська (архієпископ з 50.000 вірними — впроваджено фінську мову), естонська з 240.000 вірними (митрополит і 3 єпархії), в Польщі (митрополит з 2,800.000 вірних) і московська еміграція (митрополити Антоній і Евлогій).

Зєдинена московська Церква скривалася перед війною і офіційно не була признана державою, одначе мала вже кількох священників (о. Зєрчанінов, о. Дейбнер, о. Вл. Абрикосов, о. Вл. Забугин, о. А. Єврейнов, о. Гліб Вєрховський і др.). Її організував наш Митрополит Андрей. В часі революції відбула вона 1917 р. синод під проводом нашого Митрополита. На чолі станув ексарх о. Леонід Фїодоров, Студит, що помер недавно на Соловках.

4. Українці.

Незєдинена Церква на Україні не могла ще відокремитися від московської мимо деяких спроб (митроп. Липківський, дипломатичні старання у Царгороді, тощо).

Найчисленнішою на Сході між зєдиненими Церквами є наша. Всіх Українців католиків в Галичині і на Закарпатті, в Австрії і Німеччині, Румунії, Югославії, Канаді, Злучених Державах, Бразилії є разом 5,162.385 по статистиці Східньої Конгрегації.

Короткий погляд на приблизне статистичне зіставлення хай потвердить сказане. Всіх християн східніх обрядів числять на 170 мільонів, з того 8 мільонів зєдинених.

I. Византійська група має на 150 мільонів — 7 мільонів зєдинених.

II. Вірмен є три з половиною мільонів із 140.000 зєдинених.

III. Сирійців є 100.000 незєдинених, 60.000 зєдинених.

IV. Халдейців і Малябарців є 470.000 незєдинених і 45.000 зєдинених.

V. Коптів і Етіопів є 4,800.000 незєдинених і 45.000 зєдинених.

VI. Маронітів є 430.000 зєдинених.

Серед Українців-католиків з огляду на далекі простори византійський обряд уляг деяким змінам і додаткам з латинського обряду. Та в останніх часах зазначився рух в напрямі зуніфіко-

вання нашого обряду. Прихильники новоуведень підносять заміт, що не знати, яку вихідну точку брати для узгіднення обряду. Перед кількома літами я дав був на викладах на це відповідь, що основою повинен стати серед нас обряд з часів митроп. Іпатія Потія і митрополита Рутського. В XVII ст. наш обряд закріпився і не улягав ще тоді постороннім впливам. Щойно кінець XVII і все XVIII століття підпали сильній латинізації. Подібно сталося у Московщині за патріярха Нікона (московський синод 1654) і Петра Великого (1689—1725), по основанню Св. Синоду (1721), коли почалися схизматицькі нововведення. Вони створили т. зв. синодальний обряд.

Така теза є приємлива і для незєдинених Українців, які не брали участі в московських обрядових реформах. Вправді можна замітити, що зроблять із собою католики Москалі, які прийняли синодальний обряд? Годі нам нині про це судити, чи в майбутньому вони задержать синодальний обряд, чи звернуться до старообрядовців і пороблять деякі зміни. При узгіднюванню нашого обряду треба буде мати на увазі деякі зміни, викликані розумними потребами часу і прийнятими всіми українськими католицькими епархіями. Навпаки, мусять щезнути всякі неоправдані додатки, що держаться „одної дзвіниці“. Жива лучність зо східними обрядами Церков може нас зберегти перед похибками. До такої однозгідности мусимо всі зміряти, хоч не є це справа одного року, але довшого часу, так як і в латинській Церкві не спетрифіковано обряду в однім дні, але по довгім часі й основних студіях.

V. ЯКІЖ РІЖНИЦІ ДІЛЯТЬ КАТОЛИКІВ ВІД НЕЗЄДИНЕНИХ?

Коли глянути на ріжниці між зєдиненими і незєдиненими Церквами, то крім більш-менш обрядових змін, що повставали по зєдиненню з Апостольським Престолом одної частини кожної незєдиненої Церкви, прочі ріжниці є майже ті самі, що між незєдиненими і цілою католицькою Церквою.

На основі теологічних незєдинених творів можна їх нині стисліше зясувати і не вистарчає вже загальникове заподання у старих католицьких догматичних підручниках. Так напр. щодо признання Апостольського Престолу, то трудність не лежить у тому, що незєдинені не признають примату папи, але в запереченню непомильности і *suprema potestas iurisdictionis*.

Щоби дійти до поєднання, треба знайти точку розбіжности, вглибитися в спосіб аргументування незєдинених і підходити до

питання також із становища незєдинених. В той спосіб можна буде підготувати майбутній спільний Собор.

Ріжниці між католицькою Церквою і незєдиненими можна поділити на дві частини, на догматичні і богословські.

I. Догматичні ріжниці є у здефініюваних правдах уже по розділі Церков. Вони є рішені раз навсе і тут не може бути ніяких уступок ані змін. Всежтаки для теологів є і тут велике поле до праці, бо вони повинні в іренічний спосіб шукати зближення і пояснення догм. Кожна здефініювана правда є лиш завершенням віри і переконанням століть у Церкві і тому наче логічним висновком з передпоилок Св. Письма і Традиції. Отож і в незєдинених, які мають те саме Св. Письмо і Передання дев'ятох століть, знайдуться напевно докази не потвердження проголошеної догми. Завданням богослова є видвинути ці аргументи й привести до зближення. Зразковим прикладом на це є догма про походження Св. Духа від Сина, яка нині по основних богословських виясненнях перестала бути каменем преткнення, як це було в минулих століттях. Поминаючи христологічні ересі й боротьбу іконоклястів, з догматичних ріжниць між католицькою Церквою і незєдиненими треба назвати п'ять, а саме:

- 1) Існування чистилища, здефініюване на Тридентійськiм Соборі,
- 2) Непорочне Зачаття, проголошене папою Пієм IX,
- 3) Непомильність і найвища юрисдикція папи, рішена на Ватиканськiм Соборі,
- 4) Канонічність т. зв. девтероканонічних книг, рівнож на Ватиканськiм Соборі і
- 5) Нерозривність подружжя, на Тридентійськiм Соборі.

Деякі з тих догм (як чистилище і Непорочне Зачаття) є спекулятивної натури, інші є позитивними тезами. Нерозривність подружжя приймають і незєдинені згідно з католицькою Церквою, лише допускають виїмок *μη ἐπὶ παραίτης* — на випадок чужолоства (Мат. 19. 9). Для теолога незвичайно цікава проблема, від коли на Сході вкралася така ексегеза тексту, чи не від часів кодексу Юстиніяна, як припускають деякі ексегети.

В дискусії очевидно не треба ставити догматичних ріжниць на вістря меча, але шукати точки опору в Св. Письмі і в східній Традиції і ствердити, що саме є догмою, а що богословським поясненням і розумовим уняттям правди. А ргіогі можна твердити, що догматичні ріжниці не є такі непоборимі, бо майже всі згадані догми є доказані в головній мірі на основі Східнього Передання.

II. З теологічних різниць наводять теологи передусім три:

- 1) Тези оперті на латинських літургічних книгах,
- 2) Схолястичне уяття і
- 3) Codex iuris canonici.

1) Під першу категорію підпадають тези, які спираються на літургічні докази — *lex orandi est lex credendi*. Та тут треба замітити, що літургій є більше й не може бути між ними суперечности в правдах віри. Коли папа Євген викладав науку про Тайни (*traditio instrumentorum* при Тайні священства, індикативна форма розршення й уділення Тайни священства — *Ego te absolvo, accipe Spiritum S. і т. д.*), то робив це тільки на основі римської літургії. Поважнішою трудністю є епіклеза. Незєдинені признають подружжя благословлене в церкві, подібно і латинська Церква (*coram patre et duobus testibus*). Багато є різниць у вясненню теологічних тез і тут справді для теолога велике поле до попису.

2) Дальшою богословською різницею є схолястика. Незєдинені не привикли до схолястичного уяття правд, хоч сама схолястика має свої початки на Сході в орієнтальній християнкій Традиції. Тут очевидно йде про відмінне сформулювання тих самих правд. Для незєдинених є більше приємлива плятонівська філософія, яка подекуди навіть краще підходить під ментальність східних християн. Зрештою були й на Заході поважні спроби оживити плятонівську філософію.

Нема сумніву, що деякі правди віри лекше пояснює плятонівська філософія, чим аристотелівська, і це треба в дискусіях підкреслювати, от хочби в науці про первородний гріх, містичне тіло Христа, тощо.

3) Накінець велике розмеження між католицькою Церквою і незєдиненими зробив канонічний кодекс. Вправді і щодо дисципліни були все різниці між Сходом і Заходом. Та коли проголошено Codex, хоч необов'язуючий східні Церкви, здавалося, що він зробить ще більшу прірву. Та нині, коли підготовляється вже Східній Канонічний Кодекс, справа стратила свою гостроту. Правда, що латинська Церква юридично уняла цілу конструкцію Церкви, та Церква не є тільки юридичним і конституційним тілом, але й містичним тілом Христа. І цю сторінку щораз більше видвгають західні теологи.

Пізнання Сходу, любов і зберігання його традицій — оце й шлях до Зєдинення, який вказують Римські Папи. Зєдинені

Церкви повинні вірно заховати Передання, щоби не розділюватися від своїх незєдинених братів в обряді і питоменностях своєї Церкви. Чим менше буде закидів, упереджень і ріжниць, тим скоріше стане зближення.

Теолози не сміють нищити, як і слушно твердять самі латинські богослови, цего, що створило в обряді і дисципліні орієнтальне християнство. Бо цим вони нарушили би цінну спадщину Церкви, яка не є ні грецька, ні латинська, але католицька.

Треба вийти поза обрядову партикулярність в католицькій Церкві. Лише глибоке переконання правдивости католицької Церкви, яка обнимає ріжні обряди і культури, спинить латинізацію східних Церков.

З короткого огляду виходить, що християнський Схід розпався на більше єретичних і незєдинених Церков в V ст., в часі христологічних спорів і великого роздору (IX—XI ст.). Поза патристичними часами й історією схизми поодинокі Церкви дальшого Сходу мають свою неріз дуже займаву історію, в нас і на Заході невідому. Майже всі вони переходили кривавий шлях жорстоких переслідувань.

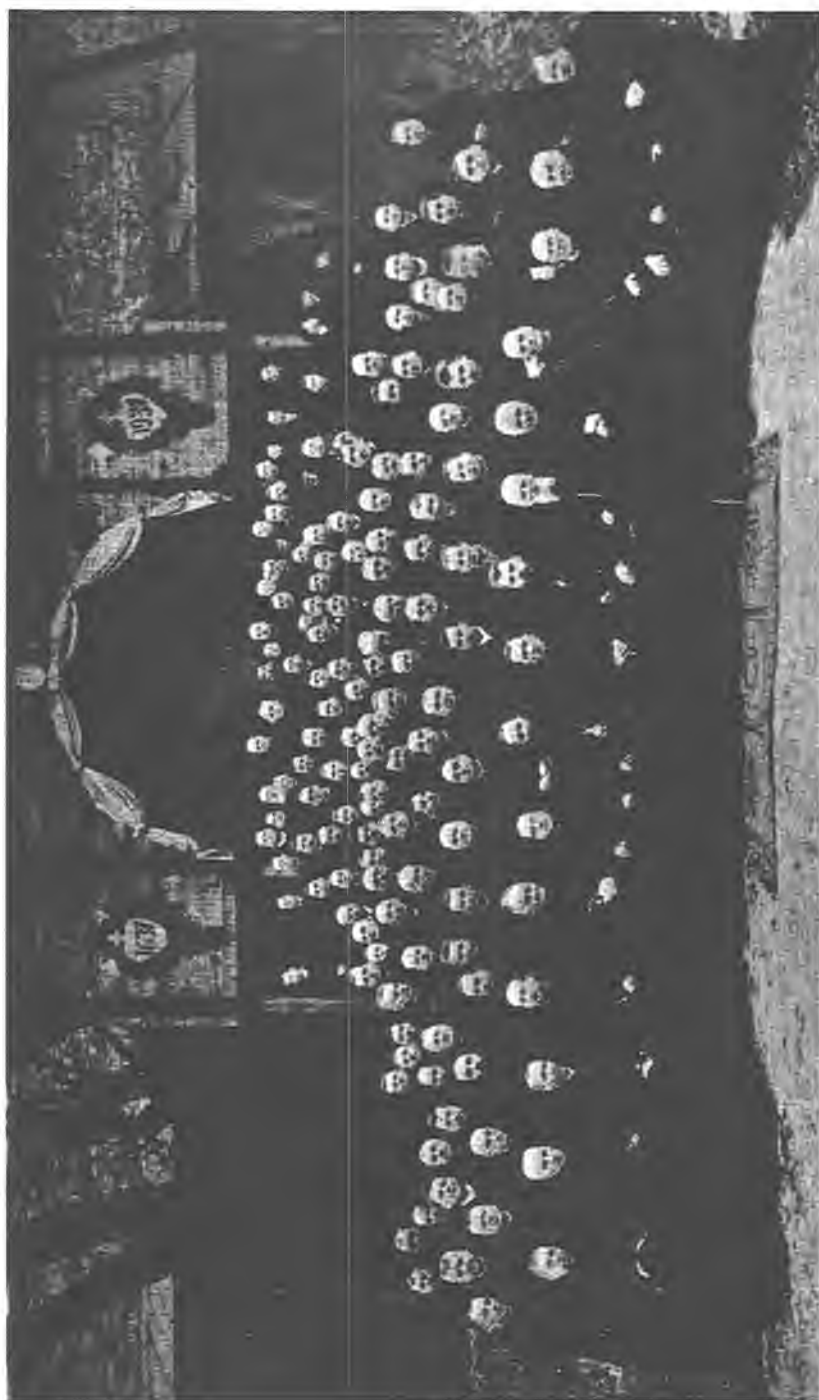
В історії поодиноких Церков були впродовж століть, подібно як і в нас, спроби зєдинення з Апостольським Престолом і часто вони не вдавалися, рівнож як і в нас. Поповнювано і ті самі похибки. Латинізування обряду спричинювало упередження і підозріння, а в наслідку ті самі невдачі.

Студії всіх східних Церков виказують старовинність деяких наших обрядових практик або їх загальне прийняття на Сході.

Для нас цікаво підмітити автономні права східних Церков, затверджені Апостольським Престолом, бо вони можуть лягти в основу і прав нашої католицької Церкви.

Переважаюча численність п'яти з половиною мільйонів на 8 мільйонів усіх зєдинених на католицькім Сході робить настакж відповідальними перед Церквою за напрям і розвій обряду і дисципліни в майбутньому. Змасакровані переслідуваннями і зведені до малої горстки вірних східні Церкви не є нині в силі ані опертися спокусам нарушування обряду й дисципліни, ані спромогтися на творчу працю. Потягнення із здогадною проминаючою користю для нас можуть нарушувати дорібок Сходу і звужувати широкий горизонт католицької Церкви. Кінчу ось таким висновком:

Щоби відновити світлу традицію Сходу і забезпечити нашому обрядові природний, самостій-

Учасники Унійного Зізду

ний розвиток, уважають учасники Зїзду коначними студії східних обрядів та історії східних Церков.

Література:

- Dom Anselme Bolton: Revue des obstacles à l' union. „Irénikon“, 1932, 61 — 70 стр.
- C. Karalevsky: Histoire des Patriarcats Melkites. Rom 1910/11.
- K. Lubeck: Die christlichen Kirchen des Orients. Kempten et Munich 1911.
- Jeanin Raymond: Les Eglises orientales et les Rites orientaux. Paris 1925.
- Dictionnaire de théologie catholique. Vacant-Mangenot (відносні статті про кожную Церкву).
- Der Christliche Orient, herausgegeben im Namen der Catholica Unio von P. Dr. Chrysostomus Baur, OSB.
- Statistica con cenni storici della gerarchia e dei fedeli di rito orientale. Vaticano 1932.
-
-

Президія Унійного Зїзду

Вислухавши низку рефератів, виголошених у справі св. Зєднання, постановляє ось шо:

I. Греко-кат. Церква має старанно плекати в собі свідомість, шо є східною Церквою у єдності з Апостольським Престолом, та берегти східню традицію. Вона має стати для незєдинених східніх Церков зразком, шо притягає до себе й показує шлях до розквіту та повноти благодатей Св. Духа.

II. Католицизм східнього обряду найкраще підходив для духовости українського народу в минулому і є у силі в майбутньому двигнути цілий український нарід із релігійно-моральної руїни після сучасного безбожницького лихоліття на Україні.

III. Східній характер українського католицизму в ділянці устрою, обряду й церковної дисципліни повинен спиратися на староукраїнських традиціях, зокрема з часів геройської доби Митроп. Рутського.

IV. Всі ідеї Митр. Рутського, отже й ідея Київського Патріярхату, є і нині корисні для розвитку українського католицизму й запорукою його розвитку.

V. Зїзд підкреслює необхідність боронити прав Галицьких Митрополитів, переємників славних традицій Київсько-галицьких Митрополитів тому, шо традиційна влада Митрополита все була основою єдності й сили греко-кат. Церкви (права Митрополитів гр.-катол. Церкви стверджені м. ін. буллями Апостольського Престолу „Decet Romanum“ та „In Universalis Ecclesiae regimine“).

VI. Щоби відновити світлу традицію Сходу і забезпечити нашому обрядові природний, самостійний розвиток, уважають учасники Зїзду конечними студії східніх обрядів та історії східніх Церков.

VII. Зібрані уважають, шо греко-католицьке духовенство в Галичині, як рідне обрядом і національністю незєдиненим у Польщі, є в першу чергу покликане до праці над зєднанням своїх братів; тому, висловлюючи свій глибокий жаль, шо саме тому духовенству замкнено доступ до унійної праці між своїми братами, звертається до Апостольського Престолу з гарячим проханням, щоби в імя успішної праці на землях у Польщі, замешкалих незєдиненими братами:

1. допущено гр.-кат. духовенство до унійної праці на землях у Польщі, замешкалих незєдиненими;

2. встановлено окрему Єпархію византійсько-словянського обряду для зєдинених, з повною юрисдикцією на теренах унійної праці.

VIII. Застановляючися над методами унійної праці, зібрані вважають за потрібне поглибити релігійно-моральне життя ось якими засобами:

1. упросити Богословське Наукове Т-во у Львові, щоби збирало відповідні матеріали до беатифікації Й. Велямина Рутського;

2. заложити Союз Зєдинених, який мав би помагати матеріально нашим унійним станицям, працівникам та піддержувати унійну працю;

3. втягати світських людей до унійного апостольства в ряццях Католицької Акції;

4. звернутися до Високих Єрархів Української Католицької Церкви з проханням зарядити ласкаво в усіх церквах „Неділю Молитов“ з відповідною проповідю в цьому наміренню, щоби ціла Галицька Церковна Провінція у повній єдності й в душі Митрополита В. Рутського йшла твердим, рішучим кроком до зреалізування Христового клича в українському народі: „Да всі єдино будуть“;

5. відношення Української Католицької Церкви до незєднєної Церкви повинно бути націховане передусім християнською любовю та бажанням створити своїм поступованням таку атмосферу, яка найкраще довела би до взаїмного порозуміння і здійснення св. Єдности.

IX. Зібрані стверджують, що т. зв. „місія православної Церкви“ на області греко-католицької Церкви в Галичині подиктована не релігійними вимогами.

X. Зібрані висловлюють своє побажання, щоби Богословське Наукове Т-во займалося улаштуванням чергових Унійних Зїздів, як вельми хосєнних для зясування ідеології і методики унійної праці.

По довго невмовкаючих оплесках, якими Зїзд прийняв резолюції, забрав голос в імені Богословського Наукового Товариства його ж Голова, о. Др. Йосиф Сліпий:

„Коли на закінчення забираю голос з рамени Ради Богословського Наукового Товариства, то мушу дати вислів великої радости з приводу відбутого Конгрєсу.

Впродовж усіх трьох днів всі ми відчували окрему Божу опіку в ділі на честь Митрополита Рутського. І за це Йому хвала!

Що могли ми відбути цей Конгрес, це завдячуємо Високопреосвященому Митрополитові, що піддав ініціативу й відкрив його своєю промовою.

Велика вдяка належиться Преосв. Кир Николаєві за провід разом із усіма Преосв. Владиками, Кир Никитою Будкою, Кир Іваном Бучком і Кир Іваном Лятишевським.

З великим зрозумінням поставились до Зїзду наші Чини ОО. Василян, Редемптористів, Студитів і Ісусівців, і за це, як також усім референтам, сердечно дякую.

Численною участю засвідчило наше духовенство разом з мірянами, як дороге йому діло Митр. Рутського. Воно ствердило своє вікове привязання до Св. Унії й виказало велике зацікавлення справами Зєдинення, готове до активності й жертв. Честь йому за це!

Виклади й дискусії стояли на дуже високому рівні й були ведені незвичайно тактовно, зрівноважено навіть у найбільше дразливих квестіях. Цей наш Зїзд повинен викликати дальшу чергу Конгресів, присвячених справам Зєдинення. Цим нашим виступом виявили ми й спосібність і охоту до продовження великого Діла й виявили наш погляд на Унію, як одиноко життєздатний і раціональний.“

Предсідник Зїзду, Преосвящений Николай Чарнецький, закриваючи офіційно Унійний Конгрес у Львові, висловив свою радість ради великого успіху, який досягнув цей Зїзд. Начеркнувши коротко, але вповні ядерно весь перебіг унійних нарад, Преосвящений Предсідник сказав:

„Якщо ми маємо працювати над церковним поєднанням наших братів, то мусимо здобутись на найбільші жертви й захвати передусім єдність між нами самими!

Врешті треба, щоби ці рішення і постанови, які зродились на Зїзді, спопуляризувались серед найширших шарів суспільности на академіях, нарадах, зібраннях, відчитих, в часописних статтях, щоб увесь народ освідомив собі своє покликання, що його жде на Сході!

Ці великі стремління треба нам натхнути широкою молитвою до Г. Бога й Преч. Діви Марії. А передусім за молитвами св. св. Йосафата й великого Подвижника Унії Й. В. Рутського та всіх наших Архиєреїв, що колись працювали для Унії — треба нам прохати у Г. Бога ласк для успішної праці над зєдиненням Церков“.

Від учасників Унійного Зїзду забрав голос о. Ігумен Климентій Шептицький, ЧСТС, дякуючи Богословському Науковому Товариству та його Голові, о. Др. Й. Сліпому, за щирий труд і працю над приготуванням і переведенням так зразкового Конгресу.

На закінчення о. Ігумен звернувся з палким проханням до учасників Зїзду, щоби спопуляризували девізу: ко ж н и й У к р а ї н е ц ь - к а т о л и к м а є с т а т и а п о с т о л о м У н і ї !

O. DR. JOSYF SLIPIYI.

Unijni zmahannia w ostannim piwstolittiu.

I. Akcia Rymu.

Koły kynuty okom na mynułe piwstolittia istorii katołyčkoji Cerkwy, to slidne w nij welyke zacikawłennia schidnymy nezjedynenymy cerkwamy, ba szczo bilsze, sprawa Uniji wybywajetsia u wsich zmahanniach nawit' na persze misce. Chocz sprawa Zjedynnennia jawlałaś pered wijnoju majže bezwyhladnoju zadla neprymyrnoho stanovyszczu mohutnioji Rosiji i jiji welykanskocho wplywu na schidni nezjedyneni cerkwy, to wsetaky welykyj optymizm pronyzuwaw peredwojennyh dijacziv Unii. Wony spodiwały sia, szczo złuka cerkow przyjde duże skoro. Mymo bezwyhladnoho stanovyszczu, beruczy sprawu po ludśky, ne brakło i jasných problyskiw, jaki zapowidały zahrawu welykoho diła. I tak carhorodśkyj patrijarch Joachym III pysaw w 1911 r., szczo chto praciuje nad usunenniam rozdwojennia Chrystowoji Cerkwy, dokonuje twor, hidnoho pochwały. Riwnož i miž nezjedynenymy teologamy buły taki, jak Petro Czadajew, prof. Suszkow, prof. Świetłow i dr., jaki wyrazno twerdyli, szczo pereponu złuky wydiatj ne tak na dogmatycznym, jak radsze na politycznym poli. Schidni cerkwy musiatj pidczynytysia Rymśkij cerkwi, bo prawda stojit' wyssze sympatij i antypatij. Jde tilky pro pryznannia werchownoji jurysdykciji Rymśkoho epyskopa. Do toho starannia Papiw, szczo by ożywyty i skriptyt dawniu akciju ta wynachodyty nowi zwiazky, zmahałysia z roku na rik.

Wže para Pij IX 1847 w enciklicy „In Summa Petri“ wzywaw w imia staroji switłoji tradyciji do poworotu j złuky. Ta, na žal carhorodśkyj patriarch Antym IV (1848 r.), widnissia do toho duże neprychylno i skazaw, szczo najbilsza suczasna jereś, ce papizm. Ne zwažajuczy na te, Papa zaprosyw patrijarchiw i epyskopiw Schodu na Watykańskij Synod, ale ani odyń nezjedynenyj epyskop ne zjawywsia na Sobori. Protywne buło j anhlikańske duchowenstwo i rosijśke prawytelstwo.

Potim znow papa Łew XIII 1894 widnissia encyklikoju „Praeclara gratulationis“ do „wsich cariw i narodiw“ i prochaw ich wernutysia do jednocy. „Kamiń predknowennia“

ce dla nych prymat, ale wony powynni hlanuty do swojej tradyciji, jaka potwerdzuye te, szczo wony pidczynialysia Apos̄t. Prestołowi i szczo teper molatsia za „zjedynnennia cerkow“. Ne z ludśkych motywiw powynni ce zrobyty, ale z lubowy od Boha. Tym bilsze szczo wony ne stratiatj czerez te ni swoich praw, ni prywilejij, ni obrjadiw: „Neque est cum dubitatis quidquam vel Nos vel successores Nostros de iure vestro, de patriarchalibus privilegiis, de rituali uniuscuiusque ecclesiae consuetudine detractare“.

Widpowiddu na te buła 1895 r. encyklika carhorodśkoho patriarcha Antyma V., w jakij win zjasowuje stanowyszcz Schodu i rižnyci miž oboma cerkwamy. W nij zakyduje win Rymowi wetyku hordist' i szczo Łew XIII chce wtiahnuty u swoji błudy i schidni cerkwy. Papa powynen stanuty na grunti perszych 7 soboriw, przyznaty pochodzennia Sw. Ducha tilky wid Otcia, potrijne pohrużennia pry chreszczenniu, używannia kwaszenoho chliba w Pr. Echwarystii, transubstancijaciju czerez epiklezu, sw. pryczastia pid dwoma wydamy, mołytyisia za spokij dusz umerłych i wyznaty łysze neporoczne zaczattia Chrysta“. Pered 9-ym stolittiam ne buło prymatu, bo odynokym hołowoju je Chrystos. Szczojno papa Nykołaj I zaczaw wydwyhaty prymat, a Fotij boronyw łysz praw Schidnoji Cerkwy. Do toho prychođytj szczo nepomylnistj papy. A odynoko nepomylnym je Chrystos.

Schidna Cerkwa — to cerkwa 7 soboriw i 9-y stolitj tradyciji. Szczo do schidnych słowianśkych apostołiw Kyryła i Metodija, to wony wyszły z Carhoroda i zaznały bilsze peresliduwań wid zachidnich łatyńskych Nimciw, czym wid pohan — Słowian. Nakineć zwertajetjsia z zakłykom, szczo by zachidni wertałysia do prawosławnoji cerkwy.

Wsi nezjedyneni Cerkwy Schodu złuczylisja z patriarchom i pryniały encykliku z radistiu. Jiji perełożeno ne łysze na wsi schidni mowy, ale na anhlijsku, nimecku j rosijśku. Encyklika buła takož wysłowom todisznych nastrojij w Rosiji.

Zrazkom krajnoho stanowyszcz je pohlad generała A. Kirejewa, jakyj każe, szczo Papa predkłada je nam najhirsze zi wsich newilnyctw, bo moralne newilnyctwo. Koły widsuwajetjsia Zachid wid autorytetu papy, to win szukaje zadosytjuczynenia na Schodi. Papstwo prědstawljaje wprawdi mohutnistj, ale my ne szukajemo syły, tilky **prawdy**.

Tak howoryły takož i oberprokuror Pobidonowcew, prof. Bielajew i dr., szczo rosijska cerkwa nikoly nie pidczy — nytjsia papśkomu autorytetowy. Hołosowi Rosiji wtoruwaw nezjedynenyj Bałkan. Doky ne zawałytjsia horda budiwla papstwa, kazaly karłowyćki teology, doty ne bude usunena perepona Uniji. Takyj buw zahalnyj stan unijnoho pyttannia pered wijnoju.

II. Aktualnistj zjedynennia po switowij wijni.

Wže pered samoju wijnoju Papy Pij X, i w czasi wijny ta po zakluczenniu myra, Benedykt XV i Pij XI starałjsia zminyty taktyku unijnoci praci i stały szukaty opory na nezjedynenych terenach. Wodnoczas sprjamuwaly wony swoju uwahu na zacikawłennia katolyćkoho Zachodu schidnim pyttanniam ta na charytatywnu akciju sered nezjedynenych w bolszewiji j Tureczczyni. Wony widdajutj najbilszu czestj dla Schodu, szczo je kolyskoju chrystijanstwa. Tam Chrystos dokonaw widkupłennia, tam upaw perszyj posiw jewanhelija, tam perszi muczenyky zrosyły swojeju krowiu zemlu. Schid wydaw switlych papiw, otciw Cerkwy, sprawźnich switył Schodu (Atanasij, Wasylj, Hryhorij, Chryzostom i dr.). Papa Benedykt XV osnuwaw 1917 r. Schidnu Kongregaciju i widdaw jij wsi sprawy, jaki widnosiatjsia do Zjedynenoho i Nezjedynenoho chrystyjańskoho Schodu. Dla naukowoho rozslidu zalożyw *Orientalnyj Instytut*. Suproty nurtujucznych łatynizacijnych teczij na Zachodi i pobojuwań pered łatynizacijeju na Schodi zajawyw otwerto, szczo Cerkwa ne je ani łatyńska, ani hrećka ani słowiaška, ale katolyćka, i szczo wsi obrjady, narody j kultury majutj w nij odnakowi prawa. („Ecclesia Christi non est latina, non graeca, non slavonica, sed catholica, nullum inter eius filios incercedit discrimen, iique sive graeci, sive slavi, sive aliarum nationum omnes apud hanc Apostolicam Sedem eundem locum obstinent“. Dei Providentis 1. V. 1917).

Z welykoju rewnistiu zaniawsia chrystyjańskym Schodom teperisznyj papa Pij XI. Wže z samoho poczatku swoho pontyfikatu wyjawyw win welyku łubow do wirnych schidnych obrjadiw. Koły na poczatku swoho pontyfikatu pryjmaw Papa schidnie duchoweństwo z dwoma patriarchamy, 4-ma epyskopamy, razem 250 osib na czoli z pok. kard. Taczci, todi na promowu widpowiw Papa do kardynała: Tak, ty maw słuszniśt', koły ho-

woryw pro okremu naszu lubow do Schodu. Te same powtorjaj Win w zworuszływyj sposib pry riżnych nahodach, dbajływyj pro spasennia 200 milioniw nezjedynenych dusz. W tij samij promowi 6. hrudnia 1923 howoryw Papa: „skažitj wsim, szczo oteć ich lubytyj wsich, szczo jich nosytj u swoim serci... howoritj i pyszitj, szczo blahosłowlajucy was, my chotily blahosłowoty jich wsich, wsich ne wyjmajucy j tych, szczo nachodiatjsia poza odnym stadom, szczo sebe nazywajutj abo zmuszujutj nazywaty zymnym jak lid i boluczym imenem „widluczenych”. Widluczenia Schodu nazywaje nieszczastiam — misera defectio (Cons. Āp. Quam curam 25/VIII 1926, maxima atque luctuosissima... discessio) Enc. Eccles. Dei z 12/XI 1923.

Nikoly Papa ne używaje zhirdnych sliw, jak schyzmatyk, apostat, jakymy szczerdo syplatj neraz pseudorewnyteli, ale każe: widluczeni brattia, syny zi Schodu i t. p. Racija cioho ne czysta kurtuazija, ale prawda, szczo wony stanowlatj Cerkwu, majutj jerarchiju, tajny, żertwu, poczytannia Pr. Diwy i t. d.

W służbach Bożych nakazuje mołytyisia za widluczenych i sam w Służbach Bożych spiwczuje i zhaduje pro Rosiju, blahosłowytj peresliduowanych i mołytyisia za Uniju, bażajucy z hlu-byny sercia zjedynennia wsich i tużytyj za dnem zjedynennia w odnim stadi.

Krim molytwy i poczytannia schidnych Swiatych poruczaje Papa studiji nad Schodom, bo inaksze wse bude istnuwaty neprochidna propastj miż Orientom i Okcidentom. Szczoby Zāchid ne uważaw Schodu za warwar, zakosteniły schyzmatykiw i temnyj, bezproswitnyj narid, a Schid znow chaj ne dywytyisia na katołyćku Cerkwu jak na switśku mohutniu organizaciju, szczo widstupyła wid tradyciji nauky perszych Otciw. W encyklici pro sw. Josafata pysze Papa, szczo „predstawnyky Schodu musiatj pozbutysia starych peresudiw i staratysia zrozumity prawdywe żyttia, jakie bje w Cerkwi, ne zwaluwaty promachiw prywatnych osib na rachunok rymśkoji Cerkwy, wystupiw, jaki osudżuje sama Cerkwa i jakim starajtjsia zapobihy, (ne in Ecclesiam Romanam privatorum culpas conferrant) — tak z druhooho boku i zachidni łatynnyky majutj dbaty, szczooby sobi pryswojity zwerszenisze i hlybsze znannia ducha i zwyczajiw Schodu“. (Ecclesiam Dei z 12/XI 1923). I tak Papa uczytyj zachidnich, szczooby pozbułyisia łožnych poniatj pro wiru j dyscyplinu schidnych Cerkow, żyjucy z nymy treba buty spra-

wedływym i pownym lubowy i ne lehkoważyty czuých obrjadiw ta wychowuwaty w tim druhych. Schidni majutj perekonatysia pro totożnistj wiry starych Otciw Schodu zi zachidnymi. W tomu naprjami wymina hadok z oboch storin je konieczna.

W cilij unijnij akcji ne može buty mowy pro jakiś ustupky w sprawach wiry i morali. Ne možna nijak aprobuwaty koncepciji kompromisowoji złyky chrystijanskyh cerkow, polyszajucy kożnomu joho wiru, bo to oznaczalo by szczo wsi chrystijański religigiji je riwni i prawdywi. Možna łszyty tilky okremisznosty obrjadowi, jazykowi, dyscyplinarni, tradyciji i zwycaji. Nema wyszczych ani nyżczyh obrjadiw i ne leżyty w interesi Cerkwy jich usuwaty. „Rym ne pochwalaje nerozważnych łatynizatorskyh posiahań“ — pysze Papa na knyżku „Janin-a „Schidni cerkwy i obrjady“, ale ochoroniaje starowynni obrjady i popyraje jich — z pownym poważanniam i lubowiu — rozwytok zjedynenych jerarchij, szczo łuczaty w sobi obrjadowi widminy z dogmatycznoju odnistiu. Jak z odnoho boku Papa każe jasno predstavyty kat. stanowyszczce, „integram tradere catholicam doctrinam“ ne zakrywaly i ne promowczuwaty, tak z druhoho widnosytysia do nezjedynenych z łubowiu. Wyrazno zaboroniuje Papa duchoweństwu skłoniuwaty prawosławnych do łatynského obrjadu. (Acta Ap. Sed. X. 1929). Pry odnij nahodi skazaw Papa nawitj riszuczo i wyrazno: *chto wystupaje proty Uninji, toj ne katolyk*.

Switłuju kartynuju ostane w prawlinniu Papy dopomohowa akcija w bolszewiji w r. 1922-3. Papa żywyw 160.000 ditej w bolszewiji czerez *kilkanadciatj misiaciw*. Sama obsłuha czysłyła ponad 2 000 osib. Datky na te składow ciłyj katolyckij swit, a peredowsim Spol. Derżawy P. Ameryky. Prytim Papa *zaboronyw robyty religijnu propagandu*. Ciu charytatywnu akciju zaczaw buw organizuwaty papa Benedykt XV, a perewiw w żyttia teperisznij Papa Pij XI. Riwnoż starawsia pro zwilnennia z bolszewyćkoji katorhy kilkoch katolyckych epyskopiw i duchownykiw. Takoż chotiw wykupyty skonfiskowanu cerkownu utwar i widdaty jiji na ricz hołodujuczych. Z wdiacznistiu buła pryniata joho pomicz Hrekam u Smyrni, Bołharam, Wirmenam i dr.

Dia skriplennia *unijnoji akcji Papa wizwaw zachidni monaszi czyny, szczo by tworyły schidni hałuzu*. (Encyklica rerum orientalium z 8. IX. 1928). Cia akcija buła wże zapoczatkowana

papaju Pijem X. za inicijatywoju naszoho Mytropołyta (Redemptorysty wyzantijśkoho obrjadu) i jiji odobryw potim Benedykt XV. Za prawlinnia Pija XI pryniały wyzantijśkyj obrjad Jezuity, Benedyktyny ta Kapucyny i Oblaty.

Szczoby pidnesty powahu obrjadu i poszanu dla nioho, braw sam uczastj i prawywu Służbu Božu u wizantijśkim obrjadi. Koždyj z nas widczuw neraz prykro nerozuminnia i łehkoważennia, koły perebuwaw na Zachodi ta musiw prawyty bohoslužennia. Peredsze 2. maja 1865 r. Pij IX. buw prysutnyj na naszij Służbi Božij, jaku prawyw o. Dolnyćkyj w S. Atanasio. Ciłujuczy jewanhełije skazaw todi Papa: Per evangelica dicta deleantur nostra delicta. Widtak 12 lutoho 1908 r. w 1500-litnij juwyłej sw. Iwana Zołotoustoho koły prawyw Służbu Božu Kyryło VIII. patrijarch hreko-melchitśkyj, buw prysutnyj papa Pij X. Wreszti 15 lystopada 1925 r. z nahody 1600-litnioho juwyłejju nikejśkoho Soboru Pij XI. braw uczastj i myrstwuwaw w Służbi Božij, jaku prawyw u sw. Petra w Rymi mytropołyt Wasyl Sucziu w hrećkij mowi. Koły 19 marta 1930 r. Pij XI widprawlaw znów Służbu Božu u sw. Petra, chor spiwaw cerkowno-słowianski pisni. Koły za papiw Lwa XII i Pija IX buła besida pro praestantia ritus Latini, to teper je wyznana ciłkowyta riwnopravnistj.

Dalsze wsimy syłamy starawsia papa skripty i rozbuduwaty stanyci Uniji, peredusim Seminariji i Kolegiji. Za nioho pobudowani Russicum, Sem. S. Josaphata, Rumunśka, Etiopśka Kolegija (1928), Semynaria w Charbini, małyj Semynar w Atenach (1923) i t. d. W Zachidnich Semynarijach poruczyw, szczo wykładały i uzhladniuwały teologiju Schodu (dogmatyku, prawo, liturgiku). Riwnož pidpomahaw studentiw uniwersytetu w Brukseli, Paryži, Berlini, Nicci, Gdańsku, Namir i druhych.

Takoż pidnis i pobilszyw schidnu jerarchiju imenujuczy kardynałom patrijarcha Tappuni i ustanowljuczy nowi eparchiji. Piwnož skłykaw zjizdy wirmenśkoho epyskopatu j ukrajinskooho 1923 r. Za ostatnich dwoch papiw wybyłysia w Rymi na unijnomu poli oś taki odynyci — jak msr. Benedetti, ep. D'Erbin i kard. Sinczero.

III. Unijni oseredky na Zachodi.

Za pokłykom sw. Otcia powstało na Zachodi kilka unijnych oseredkiw, szczo starajútjsia popularyzowaty unijnu ideju miż łatynśkym duchoweństwom i świtśkymy widprawoju schidnych bohoslužeń, wydawnycstwamy pro Schid, referatamy, zbir-

kamy i t. d. Ne jde tut oczewyдно pro terytoriji zasełeni bil-szoju kilkistiu zjedynenych jak w Juhostawiji, Czechiji, Italiji i Awstriji, ale o unijni oseredky sered samych Łatynian. Takych oseredkiw je kilka a same w Belgiji, Nimecczyni, Franciji, Angliji i Ameryci. Wony hurtujutj kruhom sebe zjedynenych katolykiw i nezjedynenych i pikłujutjsia nymy. I tak najruchływiszym takim centrom jest Monastyr OO. *Benedykty-niw w Amay* (Amé nad Mezaju). Wony wydajutj wid 1926 r. žurnal, szczo informuje pro unijnyj ruch — Irénikon. Win zahalno poszyrenyj nawitj na azijskim Schodi. OO. Benedyktyny majutj blyžkyj kontakt peredusim z prychnykamy Uniji w Belgiji i Holandiji. Duszpastyrstwo Schidnich osel w Franciji i Angliji spoczywaje w rukach OO. Redemptorystiw w Brukseli. Monastyr w Amé osnowano za poczynom naszoho Mytropolyta Andreja. Perszym orhanizatorom buw o. Boduen (P. Beaudouin). Ne zwažajuczy na dejaki ich promachy, wony stawlatjsia do Schodu duže szczyro i prychno. Widbuwajutj podoroži po Schodi (Atos, Rosija, Bołharija i dr.) i tomu znajutj Shid jak naoczni swidky. W Namir isnuwaw dowhyj czas konwikt dla rosijśkych chlopciw wedenyj OO. Jezuitamy.

2. W Franciji kilkocho oo. Dominikaniw (o. Omez, Dimon i dr.) osnuwały w 1923 r. semynar sw. Wasylija w Lil — i tam wychowuwalosia kilkocho pytomciw. Majutj harnu kaplyciu, biblioteku i ciłe urjadžennia. Teper pereminyły ce na dim studij i wydajutj tam małyj žurnal „Istyna“. W Paryži wydajutj popularnyj žurnal „L'Unité des l'Eglises“ OO. Assumpcionisty, a charytatywnoju akcijeju zajmawsia peredsze o. Tyszkewycz — Jezuit. „Oeuvre des écoles d'Orient“ i „Union française d'aide aux Russes“.

W Bawariji w Monachowi riwnoż OO. Benedyktyny założyły Kollegiju św. Andreja dla wyzantijśkoho obrjadu i z neji wže wyszło kilkow swiaszczennykiw. Kollegiju uderžuje towarystwo „Unio catholica“, jakoju zajmawsia benedyktyneć o. hr. Gallen i jakoji akcija je zwernena proty dijalnocy protestantśkoji YMCA-y sered nezjedynenych. Žywu dijalnistj rozwiw w Nimecczyni o. Berg, jakyj wydaw buw knyžku „Ex Oriente“. Riwnoż metku prapagandu wedutj o. dr M. Hornykevyć, grek.-kat. paroch w Widni i o. dr Werhun w Berlini, jakyj maje duszpastyrstwo hreko-katolykiw w ciłij Nimecczyni.

.W Angliji isnuje Towarystwo sw. Iwana Zolotoustoho, osnowane ep. Meyers-om. Riwnoż OO. Benedyktyny w Pri-

nicz wydajutj malyj misiacznyk „Pax“, bila jakoho hurtujetjsia kilkoch robotnykiw jak oo. Windslow, Bolton, Bayle i dr. Anglijci zacikawleni szcze z toji pryčyny unijnoju sprawoju, bo Anglikany starajutjsia zjedynyty z nezjedynenymi. W Ameryci Unio catholica złuczena je z Catholic Near East Welfare Association, osnowana Jezuitom o. Edm. Walch. Wony wydajutj „Atonement“ (uspokojujuczj ruch).

Mytropoljt Andrej bezposeredno po wijni objichaw buw wsi ci oseredky w Ewropi i w Ameryci i starawsia wykłady rozbuduty zacikawłennia dla Uniji. Dla rozwynennia unijnoji praci na Zachodi pokazalysia duže uspisznymy oś taki zasoby: Najpersze Zjizdy — kongresy. Krim unijnych zjizdów w Welyhradi, Prazi i Lublani tworjatjsia pry Ewcharistijnych Kongresach schidni sekciji.

Dla masowoji propagandy widbuwajutjsia Tyžni: W 1931 r. poczała wlasztowuwaty liturgiczni tyžni „Associazione cattolica italiana per l'Oriente Cristiano“, jakoji oseredkom je Semynarija Italo-Albanensis — w Palermo. Kromi toho zapoczatkuwała wona Zjizdy, z jakych perszjy widbuwsia w Rymi 23—25. kwitnia 1933 r. Win postawyw sobi za zawdanna szyryty poniattia pro Schid, pokazuwaty krasu liturgiji i organizuwaty studiji pro Schid.

Wsi Zjizdy i towarystwa musiatj prołomyty łedy i pryčylny nastrojity zachidni narody. Na zjizdach majutj sebe wzajimno piznaty i polubyty. W tomu napriami pracujutj naukowi instytuty czerez wydawannia žurnaliw i tworiw, wlasztowuwannia wystaw mystectwa i podorožej do prawosławnych oseredkiw.

IV. Perepony.

Unijna akcija tak samo po wijni wyklykała podekudy sylnu reakciju w nezjedynenych. Zrazu po rozwali buw nastrij deszczo myrnyj. W 1919 r. zastupnyk carhorodśkoho patrijarcha w Paryži mrijaw pro unijnu konferenciju i dumaw zaprosyty Papu pid umowynoju, szczo win zreczetjsia uprawy prozelitysmu na Schodi i „tyrańskoho“ prymatu.

Deszczo bilsze neprymyrymo postawywsia Germanos predstawnyk Carhorodu w Londoni na kongresi Starokatolykiw w Berni 1925 r. — nazywajuczj prymat papy „Joch barbarischer Herrschaft“. Wsi Cerkwy powynni staratjsia

uwilnytysia wid rymśkocho newilnyctwa. Todi zawałytjsia mi-sto nowoho Wawyłonu (Rym), a na rumowyszczacn powstane wsechrystyjanska swiatynia, jakoji uholnym kamenem je ne papa, ale Chrystos. Neprychylne stanovyszczce zajmujtj Ateny pid prowadom archyep. Chryzostoma Papadopoulosa.

Riwnož na epyskopskij konferenciji na Atosi 1930 r. 11. czerwnia riszeno: Z lubowiju widnestysia do Wirmen, Koptiw, Etiopiw, Chałdejiw, Jakobitiw, Starokatolykiw i Angli-kaniw, a nawpaky oberežno i negatywno stawytysia do rymo-katolyckoho Unityzmu, protestantyzmu, metodyzmu, baptyzmu, chiliazmu i dr.

Tak samo, jak widomo postawyltsia i slawiański pra-wosławni zaproszeni na Kongres u Welyhradi. Take same nadychane neprychylnostiu uperedżennia majutj nezjedyneni w bolszewiji mymo hnetu i utysku. Wseż taky wydno i bahato protwerezinnia. Dosytj prychylne stanovyszczce zaniatj były nezjedyneni Ukrajinci do katolyckoji Cerkwy.

Hołownoju pereponuje ce *prymat*. Na Zahodi zdajutj sobi z toho sprawu, szczo znaczinna papy zrosło w pra-ktycznym žyttiu duże w ostannich stolittiach, wid jakoho Orient stojaw ostoroń. Wyzantijci wse mały sebe za kultur-niszych i tomu ważko jim pohodytysia zi suprematijeju Rymu. Do toho za czasiw zachidnio-rymśkocho cisarstwa prychođyło do nacionalnych i politycznych sporiw, w jakych obi storony dopuskałtsia nadużyty i rozpaluwałj wzajemnu nenawystj.

Zresztuju i na Zachodi prymat papy wyklykaw buw sylnu reakciju i to wprodowż stolitj. Spory w XIV i w XV st. chto wyszczyj: papa czy sobor, galikanizm, febronijanizm, synod w Pistoji, Josyfinizm i Starokatolyky. Ce wse musiła katolycka Cerkwa poboroty. Wono deszczo zlahidnuje wy-stupy Schodu proty papstwa i tomu dogma prymatu mysytj perejty szcze i na Schodi hornyło muk.

Pryczyny doteperisznich neuspichiw w unijnij praci dobaczujutj zahalno u worožomu nastawłenni derżaw. Nawitj jakszczobnezjednana jerarchija chotila zjedynytysia, to zakony, jaki pryznajutj prawosławje derżawnoju religijeju w Hreciji, Serbiji, Bołhariji, Rumuniji, nastorožujutj woroži proty neji derżawni urjady, jaki stawlatjsia netolerantno do katolyckoji Cerkwy. Tak samo protywlatjsia Uniji masony, szczo majutj u swojich rukach kapitał i presu.

Nezjedynena Schidna jerarchija pryznaje, szczo hołownoju trudnistiu je pryniatia prymatu, ale narodowi howorytjsia, szczo Łatyniany to jeretyky, jaki ne pryznajutj pochodzennia Sw. Duch^a, chreszczennia ne u dilajutj czerez pohrużennia, swiaszczennyky ne nosiatj borody i t. d. Prawosławni poczytajutj jak swiatych Potija, Pałamu, Marka Ewgenika i dr. Oczewydno szczo toho ne dastjsia zminyty w odnim dni.

U nezjedynenych je welykyj wpływ switskych na sprawy Cerkwy (ministry proświty imenujotj epyskopiw, profesoriw teologiji, predstavnykiw na synodach i t. d.). Wprawdi je odynyci, jakim zalezytj na Uniji, jaki bolijutj nad oslablenniam Cerkwy czerez atejizm, ale je jich na razi szczo mało.

Do perepon Uniji zaczyslajutj takoz i nyżkyj riweń nezjedynenoho klyru, szczo ne widczuwaje braku Uniji. Wprawdi wony posylajutj sposibniszczych na zahranczni studiji, ale wony tam widczuzujotjsia wid swoich dawnych tradycij, protystantyzujotjsia i racionalizujotjsia. Todi, oczewydno, problema zluky Cerkow dla nych bajduza. Dejaki idejnisci odynyci zjedynylys by z katolyckuju Cerkwoju, ale bojatjsia, szczo ostanutj todi bez dachu i zasobiw do žyttia.

Ewropejski derżawy popyrajutj wprawdi Uniju u schidnych krajach, ale zjedyneni husto-czasto denacionalizujotjsia i czerez te nekatolyky szczo bilsze worožo nastrojeni do Katolyckoji Cerkwy. Wynoju je tut oczewydno *mandaty ewropejskych derżaw u schidnych krajach*.

Do tych perepon dodajutj wony szczo j prowyny swoji własni a same, szczo zachidni traktujotj neraz schidnych zjedynenych jak katolykiw druhoji klasy. Koły pryjmaje jich rado i hidno Papa, to jak neraz prykro jim w łatyńskim seredowyszczu, szczo ne znaje ni jich istoriji ni tradyciji ni obrjadu. A pro widnoszennia do nezjedynenych nema wże szczo j howoryty. Neraz *naśmiwajotjsia z nych* taj czasom z ukrytoju radistiu rozpowidajotj prawdywi i wydumani pochybky i błudy nezjedynenych, a prytim neznannia Schodu u zachidnych aż razytj oczi. Generał Dominikaniw Humbertus Romanus w 1273 r. każe, szczo w Rymi łysz dechto znaw hrečku mowu, a pro tradyciju schidnych i jich twory majže zowsim niszczo. My sudymo jich stroho zamistj maty terpeływistj z nymy, i hirszyimo jich swojimy sporamy. A to widnosytjsia takoz i do nynisznych czasiw.

Taki incydenty, jak toj, szczo kołys kardynał Alain de Coëtivy osporiuwaw prawowiria Besariona tomu, szczo toj nosyw borodu, nyni należatj do nepowažnoho mynułocho.

Welykyj wpływ protestantyzmu i borotjba katołykiw z nym usunuły z oczej zachidnych katołykiw nezjedynenyj Schid. Szczoby boronyty proty protestantyzmu wiru, zhortuwałysia katołyky dowkruhy Ap. Prestoła i założyły wsi do-rohy do jeresy. Tym zatisnyły i katołyckyj wydnokehr. Schid buw połyszzenyj na boci.

V. Stanowyszczе zachidnych dijaczіw.

Jak dywlatjsia na Zachodi na nezjedynenu Cerkwu? Persz za vse wony dobre znajutj z wysłowiw Ap. Prestoła i nauky bohosłowiji ta jak naoczni swidky podorožej po Schodi, szczo nezjedyneni tworiatj Cerkwu, jaka maje jerarchiju z apostołskym naslidstwom, sebto wažno świaczenych epyskopiw i świaszczenykiw, Służbu Božu, wsi tajny, poczytannia Matery Božoji, tomu nijak ne možna nezjedynenych poriwnuwaty z protestantamy, szczo ne je Cerkwoju Majutj te, szczo konieczne do osobystoho spasennia, jakszczo poodynoko nachodiatjsia w dobrij wiri. Z welykym podywom hladiatj na muczenyctwo nezjedynenoji Cerkwy w bolszewiji. Ta wsež taky i cij obahrenij muczenycoju krowiu nezjedynenij Cerkwi brakuje i to duže bahato. I tak najpersze wony je pozbawleni opiky Cerkwy, prawdywoji newisty Chrysta, jakij nihto ne može protystawytysia swidomo, szczo by ne znewažaty Chrysta, brakuje jim rowodu toho, szczo distaw kluczi carstwa nebesnoho, szczo maje utwerdžuwaty w wiri bratiw, brakuje jim dalsze nepomylnoho uczytelstwa i najwyžczo awtorytetu, brakuje jim wkaziwok Sw. Ducha, jaki obiciaw Chrystos swojij Cerkwi, szczo maje nas nawczyty riczej, jakych ne wyjasnyły szcze perszych sim wselenškych soboriw. Tomu ne dywota, szczo mymo kołysznioho bahactwa schnidni Cerkwy zubožyły, a dyscyplina u nych wpała i nymy werchowodytj polityczna włada.

Za prykładom Ap. Prestoła starajetjsia Zachid piznaty Schid, polubyty joho, pamahaty jomu dwyhnutysia i tomu zaochozjutj, szczo by braty wsiuda uczastj w bohosluženniach zjedynenych, pryjmaly sw. pryczastia pid dwoma wydamy, užywaty schidnich mołytow i t. d.

Wony starajutjsia rozumity psyche schidnych i argumentuwaty do nych konkretno, a ne, jak buło peredsze szczo konstrukcija dokaziw buła zwernena husto-czasto teologamy proty jakohoś idealnoho nezjedynenoho protywnyka, jakym chotily joho baczyty. Wony zdajutj sobi z toho sprawu, szczo schidni duże prywiazani do tradyciji ta szczo bojatjsia Uniji tomu, szczo by ne prynymaty wsich zwyczajiw łatynskoji Cerkwy i baczutj w tim łysze poszyrennia papśkoji własty. Schidni ne widczuwajutj potreby centralizajiji i zwidsy te rozbytta orientalnych cerkow ta brak odnocilnoji tradyciji, bo zahałom nastawłennia Zachodu je biłsze pozytywne, organizatorśke, aktywne, nawpaky u schidnych wono kontemplatywne, tradycyjne, melancholijne i mistyczne. Poodynoki Cerkwy organizowani po nacionalnośtiam. Prychylnyky Uniji na Zachodi zasterihajutjsia proty imperialistycznych posiahań łatynskoji Cerkwy i chotiatj maty na uwazi łysze dobro dusz i zmahajutj do czystoji religijnoji złuky bez zadnych dumok. Zachid wyriksia wsiakych sprob łatynizacijy — katolyćka zasada taka, szczo Chrystos ustanowyw odnu Cerkwu i odnoho pastyrja, naslidnyka Petra, i szczo koždyj katolyk obowiazanyj zmahaty do zjedynennia wsich. Jak wyżcze wże buło zhadano, to ne może ce nastupyty na osnowi jako-choś kompromisu, a tilky czerez pryznannia ciłoho objawłennia, bo Cerkwa ne może perestupyty meż, zaznaczenych Chrystom. Ciła schidna tradycija i schidni obrjady musiatj buty zberezeni i szczo w katolyćkij cerkwi ne może buty nijakoji supremacijy obrjadiw.

Szczo do riżnyć, jaki dilatj schidniū Cerkwu wid katolyćkoji, to rozriżnijutj jich na dogmatyczni i teologiczni. Z pryznanniam treba skazaty, szczo zachidni teology pidchopyły i rozwynuły orginalni rysy Schidnoji Cerkwy, pokazały biłsze lubowy i poszany dla Schidnioho obrjady i tradyciji czym sami orientaly. Nastrij u nych murolubywyj, prychylnyj dla Schodu a psychologiczna poczwa pryhoża. Koły zibraty skazane razom, to my ne stojirno szcze przed dowerszenniam zjedynennia, ałe wseż taky za ostanne piwstolittia unijne pytarnia projasnyłosia w welyczeznij miri. Nawitj beruczy pro domo sua, to katolyćki teology pid wpływom ciłoji akciji pohłubyły znaczo dogmatyczni doslidy nad spirnymy toczkami. Bez peresady możemo nyni skazaty, szczo zblyżajemosia do spownennia zapowitu Chrysta myłewym krokom.

Literatura:

Abendland, Slawentum und Ostkirchen. Drei Beiträge zur Unionsfrage. (Vorträge und Abhandlungen der österreichischen Leo-Gesellschaft Nr 33, 34). Wien 1926.

Dr. P. Chrysostomus Baur O. S. B. — Die Unionsaussichten im Osten. Paderborn 1931 (Separat-Abdruck aus Theologie und Glaube 1931).

Prof. Dr. theol. Ludwig Berg. — Ex Oriente. Mainz 1927.

Dr. Aemilius Herman S. J. — De Institutis et studiis Romanis (Acta VI Conventus Velehradensis). Olomucii 1933.

Der christliche Orient herausgegeben im Namen der Catholica Unio von Dr. P. Chrysostomus Baur O. S. B.

Das Notbuch der russischen Christenheit. Berlin 1939.

H. J. Omez O. P. — Les églises d'Orient et l'Unité chrétienne. Rapport présenté au Congrès Eucharistique de Lille le 3 Juillet 1931.

Pamiętnik V Pińskiej Konferencji Kapłańskiej w sprawie unji kościelnej. 1935 — Pińsk.

Statistica con cenni storici della Gerarchia e dei fedeli di rito orientale. Typogr. poliglotta Vaticana 1932.

II. - ПОДОРОЖІ

ПАЛОМНИЦТВО
до Святої Землі
ВРАЖІННЯ З ПОДОРОЖІ

ВСТУП

Паломництво до Св. Землі має в українському народі свою світлу історію. Почавши від прийняття християнства, Українці одідичили з Візантії від св. Олени велику любов і почитання до місць, освячених особою Христа, і заховали їх глибоко в своїх серцях. Впродовж тисячліття ходили численні паломництва до Св. Землі, а вернувшись довго розповідали про свою подорож дітям та внукам, знакомих і сусідам, закріплюючи таким чином живу віру в народі. Останнє наше паломництво відбулося в 1906 р. під проводом ВПреосв. Митрополита Кир Андрея Шептицького. Від того часу — лише одиницям зпоміж Українців пощастило відвідати Христову батьківщину. Війна, лихоліття, матеріальна скрута, великі паспортіві труднощі — все те стояло на перешкоді побожним путникам.

Я був мабуть самотній Українець, що в Ювілейному Році 1900-ліття смерті і воскресення Христа міг поклонитися і уцілувати Христовий Гріб та зложити при ньому благальні молитви. При цій нагоді, — і це було моє друге бажання, — хотів я побачити на власні очі християнський, повний оригінальності і екзотики Схід, про який я багато студіював — та дещо сам писав.

Після повороту я почав подавати жмути вражінь у «Меті». Та, за радою наших любителів книжки, я рішив видати їх дещо ширше окремою книжечкою, щоби залишити бодай слабкий слід у нашій літературі, відносно вбогій на подорожничі описи, — і то тим паче, що зацікавлення Св. Землею і Сходом взагалі, а також їх повоевним станом, зросло значно у всіх народів та зродило багату літературу.

Далі, хотів я оживити спомини про св. місця у наших читачів. Вправді не подавав я все — і то навмисне — точних описів відвідуваних місць, бо вони вже доволі вірно й докладно представлені в книжці о. проф. Юл. Дзеровича «Як то Русь ходила слідами Данила», — хоч, що правда, за той час неоднораз вже змінилося. Не подавав я точних описів ще й тому, що вони часом нудять, і мимо всіх старань не викликають вірного образу в читача. Долучені світліни нехай доповнять мої згадки.

Книжечка виходить як дальший томик «Аскетичної Бібліотеки Духовної Семинарії», — бо я відбував паломництво передусім з тим наміром, щоби з нього скористали як найбільше питомці Духовної Семинарії. Конференції, оповідання зі світляними образами в повечірних від-

починкових годинах, в яких я розповідав про своє паломництво, закріпляться в пам'яті ще краще, коли в руках слухача знайдеться писане слово, яке нехай заохотить його вибратися в майбутньому теж до « Обіцяної Землі » і повести зі собою вірних, щоби не заросла серед лихоліття утерта дорога українського паломника до Господнього Гробу.

Автор.

1. ВИЇЗД ЗІ ЛЬВОВА

Проца до Святої Землі манила мене вже від кількох літ. Та годі було знайти догідну умовину. Улекшив її щотільки Ювілейний Св. Рік, який спонукав різні подорожні підприємства влаштувати окремі прогульки до Св. Землі. Не без впливу на це оживлення рухливості подорожніх підприємств була теж і скріплена жидівська еміграція до Палестини.

Українці хотіли, як відомо, зорганізувати цього року також окрему прощу. Однак ця спроба не вдалася. Прийшлося долучитися до паломничої групи з Келец, яка вибралася до Св. Землі під проводом о. пралата Д-ра Собчинського. Технічну сторінку прощі перейняла фірма *Wagons Lits*.

Намічена подорож тривала 15 днів і коштувала 675 — до 1150 зол. У цьому зараховано всі видатки на паспорт, залізницю, корабель, транспорт клунків і готелі. Недовго можна було приготуватися до виїзду. Остаточне рішення запало всього на кілька днів перед виїздом, та ще й тоді не знав я напевно, чи прощі не відкличуть. Та врешті 1. травня в год. 10. вранці паспортів справи були поладнані і на пополудне назначено виїзд. Я попрощався зі своїми Товаришами — оо. настоятелями і професорами, питомцями, та зі знайомими. Від усіх чув я одно: помяніть мене на Господньому Гробі. Врешті пішов я до ВПреосвященного Митрополита прохати благословення. Велика прихильність і архи-врейське благословення Ексцеленції розвіяли деякі побоювання, які мимохіть вдираються в душу перед далекою дорогою.

— А привезіть назад — говорив Митрополит — мою мантию, яку я забув ще в часі паломництва в 1906. р.

— Щож, — відповів я, — забув був св. Павло свій плащ в Трої та привозив його св. Тимотей (2. Тим. 4, 13.), то могли й Ексцеленція лишити мантию.

З глибини душі вдячний я Всевишньому, що остаточно вибрався до Святої Землі, яку так гаряче все хотів пізнати, — та молитвою стався віддячитися Високопреосв. Митрополитові за дозвіл на виїзд.

Година 4-а після обіду — і я вже був на головному двірці у Львові. Тут довідуюся, що для прочан, яких є разом 23, у тому 12 священників, призначений окремий віз. Та ось і перша пригода: призначений для нас вагон заняли жидівські емігранти, старці, мужчини й жінки. Це переселенці до Палестини. Наш провідник заявив, що мусить цей віз опорожнити, бо він призначений виключно для паломників. Не буду описувати немилої суматохи, яка почалася біля вагону. Врешті жидівські емігранти перейшли з усім своїм добром до інших вагонів, а ми заняли наші місця. В душі зродилося мимохіть співчуття до вбогих скитальців, що йшли назустріч невідомій долі та вже так скоро, на самому початку, потерпіли невдачу.

Скоро ми зі собою всі познайомилися. Та розмова якось не клеїлася. В мене родилися різні думки. Нераз я вже вибирався в далекі подорожі по Європі, нераз судилося доволі довго вештатися по чужих краях, — та нинішні мої почування зовсім інші. То радість, то смуток огортає мене, то знов маю почування тривоги, то святочного настрою. Радію, що можу в цей Ювілейний Рік себе зарахувати до довгої низки численних українських богомольців, які з глибокою вірою, нераз і пішки, мандрували до Божого Гробу і Святих Місць у Палестині. Цілий ряд цих прочан ставив там «кадило-молитву» за український нарід, починаючи від княжих часів, від ігумена Києво-Печерської Лаври, Варлаама. В уяві виринула величя постать Данила-Мниха, що в часах для батьківщини невідрадних ходив у Єрусалим і ставив там своє «кадило за вся князя наша і за всю руськую землю». Нагадався чомусь вірш Щурата:

« Ішла з ним лиш о вітчину жура,

Мов чорна тінь вздовж берегів Дніпра ».

І сьогодні наші часи невеселі і жура давня... Пригадалося велике паломництво з 1906 року з Високопреосвященним Митрополитом Андрієм на чолі, стали перед очима бадьорі лиця покійників і живих, що довші часи розповідали про свої душевні переживання на Божій Землі. Ось о. Волянський, і о. Д-р Д. Дорожинський, і проф. гімн. Д-р Михайло Коцюба, М. Сосенко, о. А. Полянський, о. Юл. Дзерович і другі. Справді світла картина нашого релігійного життя і палкої любови до Христа! Та ось стають перед очима прегарні єрусалимські хрести, яких так багато бачив я по наших церквах на tetраподах і престолах — свідки нашого почитання Христових Місць. Безперечно це почитання Христа і боговійне почування до Святих Місць увійшло вже в традицію українських поколінь. Справді нема, здається, Українця, який не хотів би віддати поклону Христовому Гробові, побачити Святі Місця віч-у-віч. Цеж не лише наша національна традиція, але й традиція релігійного життя кожного з нас, яку кожен починає від дитинячих літ. Хтож дитиною ще, відколи почав хреститися і відмовляти Отчеш,

слухати про Вифлєсм і смерть Христа, не мріяв про те, щоби ці місця колись побачити?

Нараз чую крик і судорожний плач. Це востаннє пращаються емігранти зі знайомими. Всі бажають собі щастя в дорозі. Поїзд легко рушив. Ми всі перехрестилися. Ще кілька хвилин, зникає двірець, і ми мчимося крізь зелені левади в напрямі на Станиславів і Коломию — до Румунії. Чужинці захоплюються прегарною, горбоватою околицею. На овиді тут і там деревляні церквці. Між священниками пішла розмова на релігійні теми: про Унію, про деякі нові напрями церковної політики. Ми й не оглянулися, а вже зупинилися в Станиславові.

Як тільки поїзд рушив далі і ми минули Коломию, появилися румунські граничарі. Говорять по німецьки. Починається приготування до ревізії. Треба подати, скільки хто має зі собою грошей. Це треба доконче зробити, щоби опісля не мати труднощів, а то й не наразитися на відібрання монети, — якщо її не заподалося, — при виїзді з Румунії, у Констанці. Скінчилася ревізія, польські і румунські митні урядовці лише перейшли попри декого із нас, хоч на першій румунській стації (Grigore Ghica Voda) чомусь стерегла нас військова сторожа. Перше, що звернуло увагу, це те, що треба було пересунути вказівки годинників годину наперед. Ось ми в Чернівцях. Черновецький двірець звернув на себе увагу всіх. Чистенький, чепурний, — спадщина австрійських часів. Зрештою ніч — небагато видно. Кожний шукає місця на сякий-такий відпочинок.

Над ранком зупиняємося на більшій стації Мурашешті. Хлопці розносять овочі, чай, папіроски, і кричать при тому пронизливо. Не можу витворити собі докладного образу країни, якою переїздимо. Та всеж вражіння на загал відемне. Широкі поля в дечому схожі на необроблені подільські степи. Тут і там сторчать кукурузяницька, хати ліп'янки вбогі; церкви не стоять на видних місцях, як у нас. Великі пасовиська, полин і осет на чорноземі, худоба марна і — видно — голодна. Раз показався навіть плуг — трактор, а там отари овець і рогатої худоби, далі, воли тягнуть повільно сівачку. Тут і там молоді виноградники. По правому боці — ген тягнеться пасмо трансильванських Альп. Денеде тополі, на широких пасовиськах криниці з високими журавлями.

Минаємо стацію за стацією: Tandarei, Platonesti, Hagieni, Fetesti і ін. Залишаємо Ясси і Сучаву на боці. Цікавий вид представляє собою вилив Дунаю. Широкі озера і мочаристі, розлогі простори зарослі вербами. Ось переїздимо кілька мостів, яких бережуть жовнярські сторожі.

2. З КОНСТАНЦИ ДО ЦАРГОРОДУ

Наближаємося до Констанци. Гарний, погідний день — чисте небо. Стає навіть гарячо. Та скоро дається чути холодний вітер з полуднево-східної сторони. Знак, що зближаємося до моря. Минаємо залізничну станцію Констанца і заїжджаємо до пристані точно в год. 14.40.

Констанца — стара оселя з римських часів. Тоді звалася Томі, і тут перебував Овід на засланні. Сьогодні Констанца цим фактом пишається: по середині міста видніє статуя Овіда, що задуманий дивиться у далекий Рим. Після римських часів Томі стало одним із головніших міст Скитів. За турецької влади занепало (ще тепер видніє турецький мінарет). Нині — середня пристань. Млини, великі рафінерії нафти, магазини збіжжя, надають містові купецький характер. Є й нез'єдинена православна катедра, — зрештою нічим незамітна. Її збудував король Карло.

Коли задержали наш поїзд, носії підняли великий крик. Ладування на корабель різного товару, скрегіт двигунів, біганина — це все витворило нервову атмосферу. Забираємо свої клунки і йдемо в напрямді до корабля «Польонія». На вступі стоїть комісар — чоловік трицяти кількох років, неприродно об'ємистий. Товариші подорожі кепкують, що прецінь побачили одну товсту людину, — бо все, що дотепер бачили, було худе й марне — все одно, люди, чи звірята. Дуже чемно питають нас за паспортом, який відбирають, і впускають на корабель. Високі сходи ведуть на поміст. Один за одним спинаємося вгору, ок. 7 метрів. Білети на корабель одержав кожний ще у Львові із зазначенням кабіни. Спішимо до своїх кабін, щоби там приміститися.

«Польонія» - це перероблений у французьких варстатах старий російський «Курск», 15.000 тон об'єму і 137 м. довжини. Мальований на біло. Має 210 людей залоги, а забрав біля 600 гостей — переважно жидівських емігрантів з різних країв. Йому віддана наша доля в часі подорожі по бездонних глибинах моря. Він має завезти нас у світ Сходу. З непевности серце б'є наче молотом. Та нащо даремно непокоїтися? Ген, далеко чекає нас Свята Земля. Ум відвертає увагу на дійсність.

Починаємо приглядатися цілому улаженню, ідальням, відпочинковим салям, галеріям, корабельній машинерії, різного роду підоймам, компасам і т. д. Скільки людської праці і старань коштує це все! Улаження вигідне.

З корабля нікого не пускають. Здавалося, що треба буде скучати від год. 3.30 до 10-ої вечером, себто до часу від'їзду. Однак час минав скоро. Та нараз — неприємна несподіванка. Кажуть, корабель відійде аж завтра, бо жде ще на 200 пасажирів. Помітне негодування, — але

немає ради. Чекають ще телеграфічної відповіді. Нічого не вдієш, треба йти до кабіни. Молитва, і — спочинок. Хоч гамір не вгавав, та легкий морський воздух усиплював нас.

Над ранком пробуджуюся: глухо гудять мотори, ліжко дрожить — значить, пливемо. Та сон не випускає зі своїх обіймів. Щойно сильний голос корабельної туби будить усіх. Мряка; капітан дає раз-у-раз знак тубою, щоби не зударитися з другим кораблем.

Я зібрався скоро і йду до молитовниці на Службу Божу. Жду своєї черги — до 8 год. Відправа Служби Божої на морі має свій чар. Перший раз правлю на кораблі. Багато вірних приглядається нашому обрядові. Добре, що я взяв свої ризи. Уважно слідкують за цілою гієратичною акцією. Пливе щира молитва за страждущих на Україні. Чаша корабельна — дуже важка, щоби не перевернулася. На Великому Вході ледви вдержую її в руках. Після Служби Божої — багато запитів і прохань за поясненнями.

Виходжу на поклад; тягне холодний вітерець. Дивлюся, чи не видно Одеси й українського побережжя. Та довкола лише вода. Мряка уступає, випогоджується. Море — який масстатичний вид! Скільки разів бачу його, стільки разів усе нові почування родяться в душі. Море — це найкраща картина в книзі Божої природи. Чудове своїми *колірами*, могутне безупинним рухом, манить своїм видом. Вітер грав на хвилях якусь пісоньку, так що морщилося його лице, то знов випогоджувалось. Чорне Море, — колись носило воно варяжські військові дружини, плили туди княжі послы на щоглистих човнах, торговці, рибалки, і військо до Царгороду. Плили і козацькі чайки. Воно « любило завзятих, чубатих Слов'ян ». Зуб часу його не чіпляється, воно все таке саме. Коли людська рука накладала на рамена суші все нові будівлі, море не дало на себе нічого наложити, хіба як іграшку перенесло на своїх водах корабель. Загалом, як кажуть, завжди бурхливе, — сьогодні Чорне Море для нас ласкаве. Душа наче зливається з ним, і не може ним доволі натішитися. Всі журби й клопоти забуваються і поринають на дно. Око буває по далекому овиді, та несе зі собою душу в далечінь, призвичаює дивитися й думати у вікових перспективах. Легенько уносяться меві — видно, що ми не дуже то далеко ще від берега. Та небавом і вони залишають нас.

Корабель пливе скоро, 25 км. на годину, — а з Констанци до Царгороду приблизно 390 км. Около 2.30 год. по пол. починають сірйти береги. Очі всіх звернені в бік Царгороду. Появляються знову меві й масстатично виринають європейські й азійські береги, кам'яністі, вкриті деревами й корчами. По обох боках видно великі морські ліхтарні, далі сторчать грізно старі руїни укріплень.

На одній зі скель сидів тут на троні Дарій і приглядався переправі свого 700-тисячного війська.

Корабель підносить турецьку, червону хоругву з півмісяцем, на знак, що в'їжджаємо на турецьку територію, у Босфор.

Сам Босфор у найвужчому місці має 550 м. ширини, а довжини від в'їзду до Царгороду около 30 км. По правому боці на європейському березі звертає на себе увагу султанська палата Багчисерай, колись резиденція султана, в гарному ренесансово-турецькому стилі, далі резиденція султана Гаміда II, Ілдіс Кіоск, і місто Тарапія зі стрункими кипарисами. А вже далі Царгород, що тепер складається з трьох частин: Істанбул, Галята й Пера. По азійському боці, перед Скутарами подивляють усі палату Бейлербей Серай, збудовану в сараценському стилі в 1865. р. В ній мешкав перед війною Абдул Гамід II.

Після поладнання в'їздових і контрольних формальностей заїхали ми далі в Босфор. Дивна смуга на морі: це зударяються дві противні філії — з Чорного моря і з моря Мармара. Кажуть, що човнові важко те місце переплисти.

По обох боках, європейському й азійському, зеленіють гаї кипарисів і пальм, сторчать тонкі мінарети — турецькі вежі поруч мечетів, гарні, симетричні луки й небозвідні копули. Ці палати, городи, віллі, села й міста творять наче одну велику алею, якою ідеться немов у тріумфальнім поході. Поважно на узгір'ю пишається Свята Софія — колишня слава Сходу. А сьогодні? Які прикрі почування — схизма і музулманство...

Корабель закинув якір на середині, щоби не давати оплат за в'їзд до пристані. Та проте переїзд коштує більше ніж 30 фунтів штерлінгів. Спущено сходи до позему води. Висіло 8 осіб, а всіло 12 з човнів. Вантажать паки — товари; знову підносяться підойми і впускають вантаж на дно корабля, або виладовують з нідра на лодки. Коли глянути на дно корабля з горішнього покладу, аж голова крутиться; здається, що це бездонна паща вглитає в себе цілі вагони товарів. За той час на лодках косоокі, чорні Турки продають помаранчі, дактилі, тютюн. Спускається з корабля шнур, Турки прив'язують кіш, а подорожні тягнуть його до гори. Опісля вкидають «злоті», і кіш знову повертає вниз. До нього турецькі купці вкладають замовлені речі, — і так раз за разом. Вітер стає сильніший, ледви можна встояти на помості. В 8-ій вечором від'їздимо. Скутарі й Царгород освічені, виглядають ще краще ніж у день. Один польський священник каже до мене, що мав упередження до Візантії. Сьогодні признає, які то чудові види! Неаполь не може з ними рівнятися!

3. З ЦАРГОРОДУ ДО ЯФФИ

Пливемо. Зоряне небо над нами — плюскіт чорної води глибоко під нами. Цілу ніч з 3 на 4 травня плили ми Морем Мармара і Дарданелями. Около 8-ої год. рано минули ми Трою й Гелеспонт та виїхали на Егейське Море попри береги Малої Азії. Дальше минули острів Тенедос, відомий з троянської війни, Митіліні або Лесбос, Хіос, і коло 5-ої год. по пол. були недалеко острова Нікарії. Про ці острови згадує і Данило Мних, вказуючи на місійну діяльність св. Павла на цих теренах. Далі йде Патмос, на якому жив, писав Апокаліпсу і вмер св. Єванг. Іван. Хотілося б вступити і подивитися на місця життя великого Апостола, — але корабель з Пірею чи Смирни доходить сюди тільки раз на 15 днів. Треба би там лишитися пів місяця. Так і видно, що ці острови, які синіють довкруги, то вершки гір. Треба око призвичаїти міряти простір моря, подібно як у горах. Видається нераз, що то дуже близько, — а на ділі це віддаль кількох або й більше кілометрів. А скількиж життя в тих безмірних просторах під водою, на дні моря! Вода темносиня, — не хочеться очей відривати; може навіть краща, ніж у Синій Гроті на Капрі коло Неаполю, до якої умисне заїздять подорожні, щоби її побачити; а тут увесь час мається її перед очима. Серед такої гарної природи могла справді буяти грецька уява з цілою мітологією й поезією.

За кораблем лишається довга, ясна пасмуга з водяною піною. По обох боках видно теж кораблі, помітно живіший рух. На кораблі життя стає спокійніше, мандрівники призвичаюються до околиці, — вже не показують вчорашнього захоплення, грають у карти, співають жидівські пісні, гуляють. Море спокійне, температура приємна. Небо захмарене. Ніхто — покищо — не хорув на морську недугу. Пють багато води з Греції, що її набрав корабель у грецькій пристані Пірею. Вода дуже чиста й добра.

Субота, 5 травня рано, — минаємо оподалік Родос, звідки мав походити Гомер. Нагадується стих, який кожний учень мусів знати в гімназії:

Ἐπτά πόλεις διαρίζουσι περὶ ῥίζαν Ὀμήρου.

Σμύρνα, Ῥόδος, Καλαφῶν, Σαλαμῖν, Ἴος, Ἄργος, Αἰθῆναι.

Та і в нашій історії записаний Родос, — але сумно. На нього був засланий Олег Гориславич, про якого згадується в Слові про похід Ігоря.

Випливаємо на Середземне Море. Хвилі змагаються, більшає шум наслідком зударень з кораблем. Повне море; корабель, в осередку кола з кількадесятькілометровим лучем, хитається як шкаралупка на мугутній водній стихії, яка дає себе відчувати щораз сильніше. Вітер сви-

ще якусь грізну мелодію, а вода в'ється з болю у великі клуби. Вже рано завважив я, що голова важка. З трудом відправив Службу Божу і вийшов на поміст. Багато недужих лежить уже рядом. Корабель перемінюється в шпиталь. Майже всі подорожні, що вчора так весело бавилися й співали, нині лежать на покладі або в кабінах. Неприємне вражіння — і мені недобре. Звичайні прояви морської хвороби відбирають усяку приємність. Остаточо біль успокоївся, бо я винайшов собі місце на середині корабля, де найменше гойдання. Під вечір покращало, так що я міг піти на вечеру, — бо цілий день не можна було нічого до уст взяти. Ми познайомилися з капітаном корабля, Б. Станкевичем. Видно, чоловік іншого світа — води. Для путників дуже ввічливий. Недужі не роблять на моряків ніякого вражіння. Буває, каже, така буря, що самі моряки на руках лазять на кораблі. Сьогодні — це забавка. Більшість старшин служила ще в царській маринарці.

Під вечір теплий вітер, море успокоїлося. Вивішують ліхтарні на машини, щоби їх бачив другий корабель. Ніч провели добре. Неділя — тепло. Після Сл. Божої завважую, що зближаємося до Яффи, — до палестинського побережжя. Десята година, але берегів ще добре не видно.

Для цікавих подаю ще точний вимір нашої морської дороги, там і з поворотом, щодо простору й часу, — що його дав мені чемний головний інженер корабля. Бо думав я собі: те, що колись Данило Мних міряв на стопи і на верстви — треба мені зміряти по нинішньому.

Отже з Констанци до Істамбулу є 197 морських миль (мор. миля = 1.87 км.). Подрібно: з Констанци до Анатолі Кап (до ліхтарні на Босфорі) є 182 мор. миль, то зн. 13 годин їзди. З Анатолі Кап (Босфор) до Істамбулу 15 мор. миль, т. зн. 1 година 10 мін. їзди. З Істамбулу до Галіполі 113 м. миль, т. зн. 8½ годин. З Галіполі до Кап Гелеспонт 35 м. миль, т. зн. 2½ год. З Гелеспонту до Родосу 299 м. миль, т. зн. 22 год. З Родосу до Яффи 415 м. миль, т. зн. 30½ год. їзди.

Виміри нашої поворотної дороги, про яку буде мова дальше, є ось які:

З Яффи до Гаїфи 54 м. миль, т. зн. 4 год. їзди, з Гаїфи до Кап Сідеро (Крета) 450 м. миль, т. зн. 33½ год., з Кап Сідеро (Крета) до Пірею 212 м. миль, т. зн. 16 год. їзди, з Пірею до Кап Гелеспонт 210 м. миль, т. зн. 15½ годин їзди. Далі так само, як вище подано. Очевидно корабель спізняється, якщо віє противний вітер.

На цілу туру там і назад корабель зуживає 700 тон вугля. Менше більше 70 тон на добу при скорості 13½ мор. миль на годину.

Порядок на кораблі заведений на англійський лад, хоч є свобідне поведіння. Розповідають, що недавно був бунт матросів, і деяких з них, арештованих, відставили до Польщі.

Денний порядок такий: ½8—½9 снідання, ½1—½2 друге снідання, ½4 підвечірок, ½7 год. обід. Написи по англійськи, польськи і єврейськи.

4. У СВЯТІЙ ЗЕМЛІ

Під'їздимо щораз ближче до берега. Перше, що на обрїю починає показуватися, — це довге пасмо вкритих снігом гір, залитих ярким соняшним промінням. Та небаром показується, що це лише піскові, освітлені сонцем, пустині. Ще далі видно руді гори й цілі полоси цегляної землі, — як можна догадуватися, колишньої вулканічної ляви.

На кораблі знову метушня. Хто не зібрав своїх річей і завчасу не замкнув клунків, той має багато клопоту. Корабельна прислуга приготується до причалення. Крик, біганина, замкнення деяких переходів — це все на чуткіші одиниці робить велике вражіння і вони звичайно тратять голови, забирають чужі речі, лишають свої і викликають великий заколот.

Корабель вивісив англійську й палестинську хоругву на щоглах. Море, чим ближче до берега, тим більше бурхливе. Подорожні оповідають собі, що корабель, нераз постоявши з годину-дві на якорі в Яффі, повертає до Гаїфи, бо не може висадити подорожніх ані причалити. Цим разом море було дещо спокійніше. Яффа, як пристань, справді дуже недогідна. Не має при березі потрібної глибини для доїзду кораблів, ані захистного заливу, що спиняв би удари хвиль, а навпаки, отверте, повне море йде здовж цілого побережжя. Корабель станув у дво-кілометровій віддалі від берега і закинув якір, а лодки й моторові судна стали під'їздити до корабля, до спущених з помосту сходів, щоби забирати подорожніх на беріг.

Та висісти з корабля не було так легко, як вїсти на нього безпосередно з берега в Констанці. Лодки гоїдалися на воді, наче маятники, і важко їх було вдержати при кораблі, так що Араби-носії перекидали подорожніми як балабухами з корабля на лодку. Боязливіші одиниці кричали, — але ніхто собі з того нічого не робив. Видно — це тут звичайне явище. Умістившись на моторівці, я розглянувся кругом. Вода сильно хвилювала, так що лодка підносилася кілька метрів вгору, то знову спадала вділ. «Відважніші» замикали очі, щоби не бачити небезпеки. Оподалік було видно розбитий англійський корабель, який осів на мілину і так остався. Витягнути його мабуть стояло б більше труду і гроша, ніж він цілий варт. Сторчить як грізний знак, — як знак невдалих спроб у житті. На березі амфітеатрально розміщена Яффа. Це типове східне місто. Плоскі дахи з малими вікнами й необхідними віконницями, з огляду на жар сонця. Доми виглядають наче скриньочки. Видно церкви, більші будівлі, мінарети. По лівій стороні на рівнині розложилася жидівська колонія Тель-а-вів. Числить вона около 3.000 мешканців і має свою самоуправу. Там є й жидівська гімназія ім. Герцля, заложена ще в 1906. р.

Та нема часу ближче приглядатися, бо ось ми вже при березі. Один скок — і ми на суходолі. Слава Тобі, Господи, за шасливий переїзд.

Починається перевірка паспортів, клунків. Нас спровадили до ждальні, а за той час наш провідник з відпоручником підприємства Кука для Палестини стали клопотатися, щоби чим скорше нас відправили. Під цим оглядом справді велика вигода прилучитися до такої прогулькової виправи, бо тоді не треба самому ні бігати, ні висварюватися, ні толкуватися й переходити через усякі «іглині вуха». Урядовці говорять по англійськи, французьки, німецьки, а деякі з «наших» і краєви-ми мовами. Написи англійські, жидівські й арабські.

У ждальні завелася розмова з жидівськими емігрантами, які вийшли назустріч гостям, що приїхали будьто на поселення, будьто у відвідини, — на тему жидівських кольоній. Це дуже актуальне питання в Палестині. Є троякі роди осель: 1) квуцаг, це оселя зорганізована на комуністичний чи колективістичний лад, як напр. Кірят Ановім; 2) кібуц, це рівнож збірнота, лише менше строго колективістична; 3) мошав-ов-дім, то звичайні одиничні газдівства (кольонія в едрельонській долині Нагаляль). Обі перші одержують від національного жидівського фонду землю, яку мають по означеному часі господарювання сплатити. Так само мається справа з одиничними господарствами, з тим застереженням, що господарі не можуть землі відпродувати, лише звертають її назад національному фондові без купецької спекуляції. Знана тут з єврейських новочасних осель долина Ємек-Ізраель. Мене навіть запрошували до оселі Мерхавія у відвідини, — та, на жаль, не було на те часу, щоби скористати з нагоди. Всіх кольоній є вже сто кількадесять. Ціла кольонізація — це твір сіоністичного руху, що розбуджував щораз сильніші патріотичні почування й піддержував переконання, що властивою батьківщиною Жидів є Палестина — Ерец-Ізраель. За те й молилися жиди, щоби Господь зібрав їх на «Своім місці» (на Сіоні) зі всіх сторін світа та щоби збудував їх державу по всесвітній війні й упадку турецької влади. Всіх шкіл, вселюдних і середніх, разом з університетом у Єрусалимі і політехнікою в Гаїфі, є приблизно 200, до яких ходить несповна 20.000 молоді. На жаль, не у всіх школах є релігійне виховання, — лише в тих, що стоять під впливом сіоністів-мізрахістів:

Союз великих держав (антанта) утворив жидівську державу, на пропозицію міністра Балфура, під контролею Англії, яка там *de facto* володіє. Тому то й розвинувся еміграційний рух жидів до Палестини з цілого світу. Одні ідуть з релігійних мотивів, щоби там умерти і бути ближче Авраама, другі, т. зв. халюци, з політичних, щоби підсилити свою сіоністичну державу. Жиди збрали на ту ціль поперх 100,000,000 золотих, — відносно, як на їх фінансову спроможність, малу суму, за яку, переплачуючи високі ціни, викупувають землю. Сам фонд відбу-

дови (Кеген Хаесод) виплатив ок. мільйона фунтів штерлінгів позички. Дотепер викупили ледви 5% землі, а на 800.000 мешканців Палестини є ледви 100.000 жидів. За царя Давида населення доходило до 7 мільйонів. Араби, очевидно, вважаючи себе господарями Палестини, страшенно негодують, і на тому тлі повстають не раз і криваві сутички, як напр. у 1920 р. або 1925, коли міністр Балфур мусів втікати з Дамаску.

Негодують і християни, бо з кольонізацією напливає багато нерелігійного елемента, який розкладає мораль у цілім краю. Етичний стан комуністичних кольоній має бути просто застрашавчий. Англія шле радо також своїх жидів, бо хоче на кожний випадок і через Палестину мати дорогу до Індій, якщо б мала втратити Суєзький канал.

Та ось покінчилася наша квантана, і провідник прохав виходити та всідати до автобуса. Трубка дала знак — і ми пустилися в дорогу до Єрусалиму. Однак видобутися з пристані досить важко. Чорноскірі етіопи-носії ташать на головах міхи з маґазинів і верещать на проложих. Виминають себе вантажні вози й самоходи, та кричать візники, а до того іржуть ще й осли, так що витворюється екзотична музика, яка прямо приглушує. Врешті решт ми виїхали за пристаневу браму на дорогу. Мила несподіванка: шлях гладенький, асфальтований, ідемо як по столі. Це заслуга Англіїців, які вміють вдержати зразковий лад. В такому стані є головні шляхи в цілій Палестині. Цивілізація, технічні й комунікаційні засоби дуже удосконалені. Англіїці теж вибудували залізницю з Єгипту через цілу Палестину до Гаїфи.

Переїздимо через місто Яффу — старе апостольське Йоппе. Для кожного християнина — місце неодного спомину. Туди проходив пророк Йона, туди спроваджував Соломон майстрів, кедрину й матеріял на святиню з Тиру, тут сідали Апостоли на кораблі, вибираючися до Європи проповідувати Христову віру. Ось і храм на місці Симеонового дому, на якого криші бачив св. Петро, як спускалося полотно з неба з чотириногими звірятами, гадами, птицями і почув голос: Заколи і їдж. До Яффи причалювали і хрестоносці та звідти розпочинали бої за Святу Землю.

По дорозі минаємо Арабів у червоних фезах або білих завоях (кеф-фіях) на головах, тут і там переходять вулицею заслонені чорними серпанками (квефом) музулманські жінки, наче жалібниці. В місті рух, але й порядок.

5. З ЯФФИ ДО ЄРУСАЛИМУ

По дорозі — прегарний вид. Перед нами зелена, цвітиста Сарронська долина, znana з великої врожайности, засаджена помаранчевими й цитриновими деревами, лагідними оливками, тінистими фіґами, широколистими бананами й дрібним перцем. Гордо здіймаються стрункі кипариси, а ярина і збіжжя вкривають розлогі загони. Подібний райський вид простягається з Авіньонських Веж на Провансальську долину Родану. Там далі, за Сарронською долиною, наче для контрасту, пустиня й могутнє пасмо рудавих гір Юдеї, — а за нами широка й далека синява моря.

Ми на Святій Землі! Самі собі не віримо. В душі зроджується боговійний настрій. На тих полях кочували колись хананейські племена. В 2100-их роках перед Хр. посідав цю землю Авраам і випасав тут стада сам, а потім його потомки. Туди йшов Яків до Мізраїм, звідки щойно по 430 роках випровадив Ізраїля Мойсей; тут закликали судді вибраний нарід до почитання правдивого Бога, царював Давид і співав пісні Богові, тут панував Соломон, що своєю мудрістю дивував світ. По часах розквіту прийшов поділ Палестини на царство Юди й Ізраїля, прийшла асирійська й вавилонська неволя. Туди йшли війська Олександра Бел., Антіоха, лилася кров Макавеїв, а вкінці наступила перемога Римлян. На цих високих горах і широких долинах лунало могутнє слово старозавітних пророків. Тут і прийшов на світ Спаситель міра, що управляв і засаджував на Божій ріллі Божу науку та зрошував її кривавим потом; тут віддав Він Себе на смерть і довершив найбільшого чину на земській кулі, — Відкуплення від гріхів людського роду. Звідси почалася переміна душі й лица землі.

Дивна і грізна була пізніша історія Палестини. З хвилику, як Ізраїль відкинув Христову науку і стягнув на себе прокляття, став сам заникати, а його земля пустошити. В 70 році по Хр. Римляни здусили жорстоко повстання Бар Кохби, святиня згоріла, а Єрусалим перемінився в руїну. Так закінчилася 2000-літня історія жидівського народу в Св. Землі. Він розбрився відтоді по цілій земській кулі, і став там вести життя одиничними громадами.

Зі зростом християнства та упадком греко-римського поганства в Палестині, підноситься вона знов у всесвітній історії. Новий період започатковує св. Олена, що спрямовує великі паломництва до Св. Землі і здвигає на святих місцях величаві храми. Опустілі гори заселяють монахи й пустиножителі. Світлий розвиток спинюють перські напади. З початком VII. ст. (611 р.) перський король Хосроес здобув Єгипет, Сирію і Палестину, та обернув у руїни величаві храми, ок. 300 мо-

настирів і захистів, та вирізає 62.000 народу. На короткий час відібрав Палестину цар Іраклій (622—628) і, на колінах, поставив знову хрест у Єрусалимі, який забрали були Перси.

Тимчасом стали підносити голову сини Ісмаїла. Магомет проголосив нову релігію та рішив дальшу долю Св. Землі. Проти хреста піднісся півмісяць. У 638 р. Омар заняв Єрусалим, і іслам став паном у цілій країні. Впродовж сотки літ (661—750) Дамаск був столицею каліфів і звідтам завоювали вони світ. Всі історичні й памяті місця (гроби Авраама, Давида, Мойсея) заняли магометани і зробили з них свої святі місця. Одинокий Божий Гріб і церква Різдва у Вифлєсмі лишилися в руках християн.

Щойно коли династія Аббасидів перенесла резиденцію каліфів до Багдаду, Палестина перестала бути музулманським осередком. Час до часу стали відвідувати її паломничі гуртки, оплачуючи нераз і кровю своєю набожність до св. місць. Та спинити їх було годі. Вертаючись домів, розносять жахливі відомості про жалюгідний стан дорогих кожному християнському серцю місць.

Положення не краще. В царстві Аббасидів приходять до влади войовничі Сельджуки, а в Єгипті проголосили незалежність Фатиміди і здобули Дамаск та знищили церкву Божого Гробу в Єрусалимі (1010 р.). Те саме зробили ще раз і Туркмени (1071 р.), що рушили зі Сходу і завоювали вкортці Малу Азію, загрожуючи навіть Византії.

Тоді залунав на Заході клич — до походу проти магометан, на оборону Св. Землі. Тисячі й тисячі хрестоносців залили Св. Землю, опанували Антіохію, Вірменію до Мезопотамії та Єгипту. Стали будувати храми й твердині. Створено єрусалимське королівство. Та царство хрестоносців не вдержалося довго. В 1187 р. в Єрусалимі запановує знову іслам. Відтак заняли його Монголи, а від 1517 р. Турки. Побіч Христових храмів, повстає багато мечетів і мінаретів, з яких муєззін накликають до молитви Аллахові.

Одна за одною снуються думки з хлопячих літ, коли я вперше почув про історію вибраного народу — аж до біблійних студій на університеті.

Поважні, сумовиті думи перебивають нові мальовничі картини. Ось розлогий лан доспілого ячменю, що його робітники виривають з корінням і складають у купки. Але побіч нього росте другий ланок, ще зелений. Всі звертають на це увагу, — бо це щойно початок травня; в Палестині саме найкращий час; коли ціла рістня досягає повного розквіту. Небаром наступить тут сильна літна спека, так що вся зелень зісохне. В літніх місяцях нестерпна жара.

Раз-у-раз минають нас самоходи, один за одним, новіські й чистенькі, наче просто з фабрики; а є їх у самім Єрусалимі до 2.000. Пролітають береги дороги, на яких пізнати верстові поклади, — а вряди-годи

дрібними кроками женуть Араби навючених ослів, або поважною ходою гойдаються горбаті верблюди — кораблі пустині. Здовж дороги порозкладані рури для заложення водопроводів. Над ровами зацвіли великі какти, як живопліт. Що за зневага — подумав я собі. У нас кожна господиня береже їх як велику цінність, а тут вони викинені на рови, щоб обгризали їх голодні верблюди й осли. Переїздимо скоро через Рамлег, давню Ариматею, родинне село благообразного Йосифа й мабуть учителя Нікодима. Очі всіх звертаються на монастир Трапистів, одного з найбільше строгих чинів у католицькій Церкві. Так хотілося б задержатися й приглянутися спокійно чудовій сценерії, — але самохід мчить далі без упину. Провідник заявляє, що ми дуже спізнилися і не встигнемо виконати програми дня; а з Яффи до Єрусалиму 75 км.

Переїздимо через місцевість Каріятіярім (Kirjat Jearam), де спочив найперше Мойсеїв Кивот завіта, який опісля переніс Давид до Єрусалиму. Нині тут пишається костел Сестер Йосифіток. На ліво видно Емаус. Туди йшли засумовані ученики по воскресенню Христа. Минаємо далі німецьку кольонію, яка приймала величаво бувшого цісаря Вільгельма в часі його подорожі по Святій Землі.

Провідник голосно дає знати: Аінкарім. Всі звертають очі на сільце, що розсілося під горою; невеличке, чепурне, хатка на хатці, з малими віконцями, без зелені, лише малі доріжки ділять густо збиті домівки. Хати будовані з білого каменя або з глини. Це родинне місце св. Івана Хрестителя. Туди ходила відвідати св. Єлисавету Божа Мати і перебула там шість місяців. Тут виспівала Вона гимн над гимнами: «Величить душа моя Господа». Ще минаємо гріб Самуїла (Небі Самуель) і виїздимо на горбок, з якого показуються вже передмістя Єрусалиму. Кожний зняв капелюх і перехрестився. Хвилина глибокої, зворушливої мовчанки й застанови. В душі так і чуєш голос: скинь обуву з твоїх ніг, бо місце, на якому стоїш, святе. Це місце найбільших мук, чуд і слави Христа. Усунь всі бруди гріха, і щирим покаєнням на тому святому місці очисти свою душу. Про хвилину візду до Єрусалиму згадував і Данило Мних: усі путники позсідали з коней і попрямували пішки до Єрусалиму «і велика радість огортає кожного християнина на вид св. города Єрусалиму, і вірні заливаються тут сльозами...»

Зближаємося до Єрусалиму і бачимо його цілу панораму як на долоні. Єрусалим за часів Христа був побудований на горі Сіоні й Офель. Пізніше розбудувався на північ і захід. Обзнайомлені з топографією показують гору Акру, Кальварію, Безету, Морію і Гареб. З трьох сторін обведений Єрусалим глибокими долинами: Йосафата, Гігона і Кедрону. Задержуємося коло брами Давида і пішки йдемо вуличками до Casa Nova ОО. Францісканів, захисту для путників. Довкола зібралось вже багато торговців девоціоналіями; настирливо напрошуються і захвалюють якість і дешевість свого товару всіми мовами. Тиснуть

діти, жінки і вбогі та кричать: бакшіш (даток).

В Casa Nova багато прочан; дім прегарний, з європейським уладженням. Загалом ОО. Франціскани — найсильніший монаший чин у Святій Землі. Вони мають найсвятіші місця в Палестині у своїх руках, або на спілку з незєдиненими православними Греками. Тому носять вони також офіційну назву кустосів — сторожів Святої Землі.

По цілоденній дорозі хвилинка часу на обмиття й покріплення — і ми вибралися до Божого Гробу.

6. ПРИ БОЖОМУ ГРОБІ

Вузькою вуличкою, виложеною гранчастими, слизькими, мармуровими камінцями, сходили ми до Божого Гробу. По обох боках дороги виставлені перед крамницями товари: мясо, риба, ярина, овочі, все полудневе добро, тканини, пестрі хустки і т. п., — а побіч ремісничі робітні, бо ціле життя зосереджується тут на вузьких, тінистих вуличках. Тут і там видно на мурі зазначені стації хрестної дороги.

Завертаємо у ще стрімкішу вуличку, на якій розсілося багато жебраків і калік, що, вже здалеку почувши чужинецькі голоси, почали по арабськи кричати: Мескін (жебрак) і наставляти глиняні мисочки на милостиню. Це вже вказувало, що церква Божого Гробу недалеко. І справді, завернувши ще раз коло муру в бік, ми опинилися на виложенім плитами подвірю (17 м. × 25 м.) перед церквою Божого Гробу. Фасада в романськім стилі, дещо наднищена, хоч орнаментика шляхотна і кам'яна різьба прегарна. Збудували цей храм хрестоносці. Саме вищерблені фризи надають будові архаїзму, — хоч уже пороблені руштування, щоби розпочати реставрацію. Положення внизу і притикаючі старі доми дещо ослаблюють імпазантність будівлі. В фасаді дві брами, з яких права замурована ще в 1808 р. Над ними два анальоґічно луковаті вікна.

Вступаємо до середини з боговійним страхом і скупленням. По лівому боці внутрі, на однометровім підвищенню вистелені диванами леговища музулманської сторожі. Має вона злопамятну історію. Треба було нераз дорого оплачувати отворення брами. Султани надавали цей привілей родинам, які тягнули з того для себе великі зиски. Нераз путники розповідали, як ця сторожа, розвернувшись на софках, курила наргіле (великі водні файки), грала в кістки, та попиваючи каву, посміхалася з путників.

На щастя тепер не було нікого. Два кроки наперед бачимо червонову мармурову плиту, на якій, як каже передання, благообразний Йосиф і другі мали помазувати пахучим олієм Тіло Ісуса Христа, зняте

з хреста. Клякнувши і поцілунком віддавши пошану, ми увійшли до середини. Стаємо під півкулистою, освіченою одним вікном копулою. Внутрі на 18 масивних кольонах опираються дві галерії, одна над другою, з 18 луками. Церква в середині виложена мармуром, одначе домагається відновлення; з копули сиплется синій тинк. По середині стоїть мармурова чотирикутна капличка з цибулястою копулкою, щодо стилю без особливої ваги. Але для нас це неважне, — тільки те, що саме вона містить Божий Гріб, — велику скалу, відбиту від цілости. Над її входом завішені численні ляmpi. Входимо до нутра каплички, себто до малого притвору 3½ м. широкого, а 3 м. довгого, — бо звичайно гробниця багатих родин складалася все з притвору і властивої гробниці. Це т. зв. молитовня ангела. По середині стоїть камінь, на яким сидів ангел, що звістив мирносицям Воскресення Христа.

Всі саометно впали на коліна і стали шептати молитви, дякуючи найщиріше, з глибин душі Христові, що допровадив їх до цього святого місця. Радість витискає рясні сльози, чути зпершу тихий, а далі щораз голосніший плач. По чотири особи, пригнувши добре голову, сунемося дальше наперед крізь низький (1.33 м.) отвір, до другої каплички, де знаходиться властивий Гріб. Варто зазначити, що Данило Мних, як сам пише, сунувся туди на колінах. При боці уміщений прямокутний саркофаг, над яким висить плащениця і ляmpi. Кожний на колінах зі зворушенням цілує Божий Гріб та складає мольби за себе і за всіх, що прохали помянути їх на тім пресвятім місці.

Ніхто не звертав на других уваги; кожний, заглиблений сам у собі, полишив серцю повну свободу в молитві до Христа. Кульмінаційна точка святих переживань, найглибша і наймогутніша, а при тім без зовнішнього вислову! Тут зложене було Тіло Христа, тут воно й воскресло у славі.

При Божому Гробі, християнський Схід представився мені, наче заможний велит у дрімучому сні: Схід видав Христа, видав християнську теологію; Ігнатій, Іринеї, історики Церкви, богослови Василій і Григорій, Іван Золот., Іван Дамаскин і др. — всі вони зі Сходу. Звідти вийшло і монашество. Велика, справді, подяка належиться Сходові. Бо Світло світа прийшло саме зі Сходу.

Скількиж то сердець рвалося до того святого місця, — та не всім судилося до нього дістатися. Багато, багато впродовж 2000 літ погинуло навіть в дорозі з голоду й холоду або від диких звірів та поганських рук. Тому кожний путник відчував наглядно на собі ту велику ласку і цілий пірнув у святих думках і благаннях, які хотів зложити Христові.

Та ось дають знак, щоби виходити, бо жде нетерпеливо черга дальших путників. Я кинув ще оком по цілім просторі. Він 2 м. довгий і 1.93 широкий, виложений увесь мармуровими плитами, так що власти-

вий Гріб закритий. Кажуть, що то добре, бо інакше путники, забираючи з собою по камінчику, були б давно рознесли його. Камінь, на яким спочивало Тіло Христа, 0.66 м. високий, 1.89 м. довгий і 0.93 м. широкий. В середині висить ще 41 ламп: 13 латинських, 12 грецьких, 12 вірменських і 4 коптійські. На верху мармурова плита, на яку кладуть престіл і священники правлять Службу Божу.

Мрією кожного священника є принести на цьому місті скромну жертву. Мене стрінуло, на жаль, велике розчарування. Я прохав оо. Францісканів, щоби могли відправити, — та по довгих пертрактаціях вони відповіли відмовно. Божий Гріб належить до Францісканів і до незєдинених Греків та Вірмен, а в обопільній угоді сказано, що можуть правити тільки незєдинені православні і латинники. Обі сторони держаться строго букви пакту, і нас, католиків східніх обрядів, не допускають. Ціле товариство живо співчувало зі мною і голосно негодувало на цю свого роду аномалію. Така сама доля стрінула й наше паломництво в 1906 р. — знак, що від того часу ніщо під цим оглядом не змінилося. Ми дальше лишилися поза скобками. Таке рішення мене обурило до живого, але не вивело зі святочного настрою. По молитві за Св. Отця, за св. Унію, за здоровля Митрополита, Єпископів, за Академію, за професорів і питомців, за рідню, знайомих, а передусім за долю і волю цілого народу, за всіх, що прохали згадки, — я вийшов з трудом, добре пригнувшись, з гробу.

Неначе камінь упав мені з плечей. Якось лекше стало на серці, хоч я чув велику втому. Я станув знову перед гробом, а думка гнала одна за другою. Шукав за « кандилом » Данила Мниха. Завісив він його над місцем, де лежали ноги Христа у гробі, та відтак забрав зі собою. Десь тут і Мазепа мав заслати дари... Прийшла на думку сцена, як наше паломництво в 1906 р., обступивши Божий Гріб, співало з Мишурою до глибин душі зворушливе « Плотію уснув яко мертв, Царю і Господи », та пригадалися слова Митрополита: « Плотію уснув і поніс смерть за нас, а ми, живучи життям, наче смертю йдемо до гробу, щоби знов ожити. Деж найдемо ласку, як не у цього Гробу? »

7. ГОЛГОФТА ТА ІНШІ СВЯТІ МІСЦЯ

Від Божого Гробу попровадив нас францісканин о. Аврелій Борковський, який супроводив нас у Св. Землі, — по цілім храмі. Кілька кроків від каплиці Божого Гробу стоїть вівтар св. Магдалини, бо на тім місці мав їй явитися Христос після Воскресення, — а за тим вівтарем є церква св. Тайн, на місці, де Христос явився Божій Матері. Зараз при вході, під малим вівтариком уміщений кусок (60 см. довгий і 30 см. шир.) порфірового стовпа, при яким бичували Христа. Маго-

метани розбили цілу кольону. Друга частина знаходиться в Римі. Оба престоли й цілий церковний простір належить уже виключно до ОО. Францісканів. На них відправляв я цілий час побуту в Єрусалимі Службу Богу. По короткій молитві та усвідомленню собі обох сцен ми вернулися назад до каплиці Божого Гробу, а відтак біля каменя намащення Ісуса Христа по 18-ти стрімких сходах (5 м. висоти) вгору на Кальварію, де був розпятий Ісус Христос.

Це знов один храм простором 6×5 м., поділений двома кольонами на дві нави. Стіни заслонені червоносинім брокатом, а долівка виложена мармуровими плитами, чи пак мармуровими досками, — як каже Данило. В молитовниці під вітарем, що є власністю незєдинених православних Греків, срібна зізда зазначає отвір, в яким встромлений був хрест Спасителя. Властивий камінь, у який впущений був хрест розп'яття, видовбали Греки й відіслали до Царгороду. Але корабель, який його віз, затонув, а з ним і святий камінь.

Всі припали на коліна і по черзі цілували святе місце. Повторилася та сама зворушлива сцена, що при Божім Гробі. Всім тиснулися сльози до очей. На цьому місці умер Христос за мої гріхи, тут довершений акт відкуплення, поєднання людського роду з Богом, а водночас і найстрашніша трагедія на цілій земській кулі. Кривава Служба Божа! Так і причулися слова Христа: «Господи, прости їм, бо не знають, що творять». Звертають увагу на праву сторону, де металева плита прикриває щілину, яка повстала в часі смерті Христа. У другій наві (власність католиків) містяться два вітарі, здвижені на місці, де з Христа зняли одіж, напували жовцю і прибили на хрест. Другий вітар присвячений Божій Матері, що стояла при хресті.

Не затримуючися довше тому, що незєдинені Греки зачали своє богослуження, яке, мимоходом кажучи, співали дуже гарно, — ми анальогічними сходами з північної сторони зійшли на ліво до темної молитовниці, що підходить аж під Голгофту. За вітарем, присвяченим Мелхиседекові, позолоченими мідяними дверцятами видно щілину, в яку кинено з Голгофти всі оруддя муки Ісуса Христа. Тут знайшла їх св. Олена. Молитовниця зветься молитовницею Адама, бо — як каже християнська легенда — тут має бути похована голова Адама, на яку спливала Кров Христа і змила його вину. Тому то у стіп розп'ятого Христа малюють все чашку. Цю легенду подає як історичну правду ігумен Данило. Як через першого Адама прийшов гріх, так через другого (Христа) прийшло спасіння.

З тими молитовницями лучиться ще кілька інших: вязниця, де держали Христа, заки приготували всі оруддя до розп'яття; каплиця св. Льонгіна і каплиця св. Олені в прегарнім византійськім стилі. В ній головний вітар присвячений св. Олені, а північний, бічний наверне-ному розбійникові. Дивна річ: я щойно перший раз стрінувся з почи-

танням св. Розбійника, хоч його слово «Помяни мя Господи» повторюємо при кожнім св. Причастю.

Вправді щодо автентичности цих місць нема абсолютної певности. Археолоґи вказують на трудність, що Голгофти заблизько Гробу, — але мені здається, що це лише з огляду на забудування ті місця так зближені до себе. Колись, як не було нинішних церков, грубих стін, ріжних насипів і ушкоджень скал — а між Голгофтою і Гробом був тільки город Йосифа з Ариматеї, віддаль була достаточна. За автетичністю промовляє передання.

Всі ці святі місця вже зі самого початку христіяни почитали з великою побожністю. Тому цісар Адріян около 135 р. хотів затерти їх слід і відвернути від них увагу христіян, та закрити їх великим насипом, на яким посадив гай і вмістив статуї Юпітера й Венери. Було це страшне обезчещення святих місць, — але через цю злобу заховалися ці місця неткнені так, що св. Олена 190 літ пізніше могла усунути насип і віднайти Голгофту й Гріб Христа в первіснім стані. Цісар Константин побудував впродовж 10-ти літ дві церкви: Мартиріон, що містила в собі Голгофту, а другу Анастасіс з Божим Гробом. Храм цей стояв довго, та в 614 р., коли прийшли Перси (Хосроес II) до Єрусалиму, збурили його. Вправді патріярх Модест відбудував дещо Анастасіс, та в 1009 р. халіф Гакім зруйнував знову св. Гріб і всі церкви. 40 літ пізніше їх відбудовано на ново в скромніших розмірах. Щойно 1130—1149 хрестоносці здвинули великий храм, що обіймає всі місця розпяття і Воскресення.

Вправді в пізніших століттях прибудовано ще дещо, однак тим архітектури не прикрасили, а радше її опоганили. Від XIII ст. завідували тим храмом Франціскани. Від тоді також починають цей храм виповнювати криваві боротьби католиків і незединених між собою, а відтак христіян з магометанами. Перебудовано його ще в рр. 1555 і 1719. В 1808 р. вибух пожар і знищив базиліку Божого Гробу. За дозволом султана відбудови піднялися незд. Греки, і в тім, не дуже стилевім виді остала вона до нині.

Коли так придивлятися церквам і молитовницям на Божім Гробі, вони дуже розчаровують паломника, бо під мистецьким оглядом (архитектурним і малярським) не представляють вони великої вартости, а навпаки, деформують, разом з порозвішуваними тандитними ріжновидними лямпами, первісний вид і Голгофти (головного місця) і Гробу та окружаючого його городу благообразного Йосифа.

Багато більше вражіння і боговійний настрій повставали б у путників, коли би усунути всі мармури й відслонити первісний вид. А щоби зберегти від ушкодження, можна б було заслонити шкляними плитами. Тоді справді було б вражіння евангельської первісности, до якої тепер мусить путник доходити щойно уявою, усуваючи в думці вікові буді-

влі й кам'яні брили, — зрештою безсумнівні сліди глибокої побожності й пошани до святих місць.

8. ЛИКУЙ НИНИ І ВЕСЕЛИСЯ СІОНЕ

Вийшовши з церкви Божого Гробу, ми на хвилинку задержалися ще на подвір'ю перед храмом. Слідна була в кожного путника водночас і радість і бадьорість на лиці. Але душевні переживання як з одного боку піднесли кожного на душі, так з другого подвоїли фізичне змучення. Це був рід екстази, що підніс душу в світ євангельської дійсності, про яку дотепер мріяла й роздумувала душа лише на основі описів. Ще раз око перебігло по цілій будівлі з півкулистою банею і закріпило ще сильніше її вигляд в уяві.

Мусить це дуже пестро виглядати в Велику Суботу, коли більш як десятитисячна товпа Арабів, Коптів, Греків, Росіян, Якобітів, Вірмен, і др. виповнить вщерть ціле подвір'я і набе битком церкву, чекаючи на святий вогонь, про який згадує вже й паломник Данило. Два єпископи замикаються в молитовниці ангела і по якімсь часі виносить єпископ смолоскип та засвічує свічки головного вівтаря, а від них всі засвічують свої свічки, наче світлом принесеним ангелом з неба. Кожен чимскорше старається засвітити свою свічку. Внаслідок цього постає велике заворушення, крик, що кінчиться нерозумною смертю не одного учасника, який не витримає стиску товпи. Без сумніву деякі східні звичаї разять, і чути з того приводу наруги західних паломників; але подібне трапляється і в Італії (в часі чуда св. Януарія в Неаполі) та в інших краях. Тому неконечно є воно впливом обряду, — але радше місцевих умовин. Коли взяти ще під увагу свобідне поведіння деяких західних європейських і американських туристів, то неодна стане зрозумілим. Зрештою багато винно упередження, бо й ігумен Данило писав: «Латина же въ велицѣмъ олтари начаша верещати свойскы». Очевидно, хвалив радше грецьку відправу.

Нині на подвір'ю бавилися араб'ята й чорні коптята, а побачивши чужинців, зараз кинулися до них з криком «бакшіш», так що годі було їх позбутися. Зі сусіднього грецького монастиря гляділо кілька монахів, у чорних клобуках на голові; може чекали, чи не заїдемо до них. Хоч цікаво було б подивитися на них, на їх життя, пізнати їх спосіб думання й рівень освіти, — та провідник кликнув, що рушаємо на Сіон.

По східках до вузької брами, а там знову далось чути квиління жебраків: «мескін, мескін», — і ми потягли спадистими, вонючими і повними бруду вуличками, на гору Сіон. Довкруги гамір і крик купців та прохожих; ідуть жінки з немовлятами в лахміттю на плечах і

з кошиками на головах, а серед них протискаються навючені осли, за якими викрикують поганячі: « алі, алі » (йди, йди).

Підходимо під Сіон; минаємо останки палати Пилата, де впало страшне слово присуду на Христа: « Підеш на хрест ». Насипи глини, грузу, брили білого мармуру — піднесли так високо нинішній терен, що до давнього позему палати й вулиці треба сходити кілька або й кільканадцять метрів униз. Одно звалище сипалося на друге, євусейська твердиня двигала на своїх раменах жидівський замок, а на його руїнах вирости горді кріпості Римлян. Та й ті мусіли улягти будівлям старохристиянських часів і хрестоносного середньовіччя. Тоді прийшла арабська, турецька навала, і розтороцивши християнське надбання, почала ставити свої мечети й мінарети. Палестинська земля це наче палімпсест, записаний історією кілька разів на одній площині.

Але відвернім гадку від історичних дій і йдімо дальше дорогою. Ось і палата Ірода, до якого прийшли були мудріці зі сходу, розпитуючи про місце народження Христа. Звертає на себе увагу передовсім могутня чотирикутна будівля, т. зв. вежа Давида, що залишилася ще з Христових часів, як частина укріплення Іродових хоромів. Через браму Давида входимо на гору Сіон, символ жидівської могутності і християнської непоборності. Давид здобув Сіон від Євусеїв та побудував місто Давида, релігійний і політичний осередок Ізраїля. Тут і похований він, його син Соломон та інші жидівські царі. На Сіоні бачили в своїх видіннях пророки Месію як Володаря всевіту.

Нині Сіон забудований домами, що є повідділювані вуличками, подібними до інших. Замешкують його передовсім Вірмени, що мають тут навіть свого патріярха. Його палата враз з вірменськими монастирями стоїть на місці дому Каяфи, де синедріон судив Христа та де почув він від Христа на запит, чи є Він Сином Божим, рішуче: « Ти сказав ». На подвірю в притворі відрікався Петро Христа. Отці асумпціоністи, що закупили оподалік обширний терен і розпочали розкопи, доказують знова, що саме на їх ґрунті стояла колись палата Каяфи.

Передусім три місця заслуговують тут на те, щоби їх безумовно побачити. Є це церква св. Якова, Евхаристійна світлиця та храм Успення Матери Божої. Для заощадження часу спершу вступаємо до церкви св. апостола Якова, брата св. Івана. Вона є власністю Вірмен, і катедрою їх патріярха. Побудована десь у XII ст. та поділена на три нави. По лівому боці під вівтарем зазначене місце, де стяли голову св. Яковові. З притвору церкви, через подвіря, можна зайти до жіночого вірменського монастиря. Його молитовниця стоїть знову на місці дому архієрея Анни, до якого вперше привели Христа, увязненого в ґетсеманському городі.

По Господньому Гробі й Голгофті третім найсвятішим місцем у Єрусалимі є Евхаристійна світлиця, в якій Ісус Христос установив

Пресвяту Тайну й зіслав Св. Духа на учеників і апостолів; християнські археологи, що мають сумніви щодо автентичности інших святих місць, це місце вважають за найбільш певне — й безспірне. Коли в 70 р. збудовано Єрусалим, Євхаристійний дім залишився з кількома синагогами ненарушений. Вже в 117 р. є вістки, що він був перемінений у маленьку церкву, а в IV ст. поставлено побіч велику 5-навну базилику, яку збудував перський король Хосроес. Відбудував її патріярх Модест, а в середніх віках Франціскани, які берегли її аж до року 1551, коли відібрали її від них магометани й замінили на мечет, під претекстом, що на цьому місці буцімто знаходиться гріб Давида.

Минаючи фасад, завертаємо на ліво в браму, а там знову по сходах входимо до світлиці. Провідник попереджує, що не можна в ній ані молитися голосно, ані хреститися, а лише кожний хай тихо відмовить « Отче наш » і « Богородице Діво » для осягнення відпусту. Заплативши вступ, ми ввійшли до середини, а за нами слідком, назираючи, магометанський сторож. Ми станули перед залізною перегородою, бо на середину не можна нікому входити. Кожний схилив голову в руки і пригадував собі святі події. Тут Христос установив Пресвяту Євхаристію, тут довершена властиво Жертва Христа, — бо на Голготі було вже тільки її виконання, — тут являвся Христос по Воскресенні ученикам і переконав Тому; звідси йшов Він на Оливну гору і знісся на небо, тут зіслав Він серед вітру і шуму, в виді огненних язиків Св. Духа на апостолів, словом — тут створене було майбутнє Христової Церкви. Тут, накінець, зібралася на подвір'ях трьохтисячна громада, до якої говорив св. Петро.

В Євхаристійному храмі відбувся і перший апостольський собор, і в нім повстала перша Церква. Уява приводить перед очі Євхаристійну сцену. Повний дум і свідомости ваги моменту, висказує Христос слова: « Як дуже Я бажав цю пасху їсти з вами ». Чути слова проймаючого болю: « Один із вас зрадить Мене ». У світлиці повстає метушня, всі апостоли заворушилися. Я відчув уже раз цю сцену, коли в Медіолянні станув перед образом Тайної Вечері, Леонарда да Вінчі. Тепер знову подія потрясла мною і зелектризувала ціле єство. Пішла думка за Євхаристійними жертвами впродовж століть по цілому світі.

Розмова товаришів вирвала мене з задуми і я став приглядатися світлиці. Це храм яких 15 м. довгий, а 9 широкий. Поділений двома великими романськими колумнами, на яких спираються готичні склепіння, на дві частини. Долівка вистелена перськими килимами, як у всіх мечетах. По лівій стороні в куті є шість сходів, що ведуть до саркофагу Давида. Очевидно, що ціла будівля це середньовічний твір, — та не один із тих стінних каменів був свідком великих дій.

Під Євхаристійною світлицею є на партері аналогічний храм, у якому вмивав Христос ноги апостолам — та до нього не впускають ма-

гометани ніодного християнина; навіть не впустили цісаря Вільгельма, як він відвідував святі місця.

Недалеко й церква Успення Пр. Діви. По єрусалимському переданню Мати Божа жила на Сіоні в Евхаристійнім Домі. Власник, ученик Христа, віддав його апостолам. А мусів це бути більший комплекс, коли св. Петро проповідував до 120 людей, які містилися в тих кімнатах. Базиліка, здвигнена св. Оленою, обнімала всі забудування. Коли збудовано її, переданням зберігали християни пам'ять про місце Успення.

Саме цей терен закупив був цісар Вільгельм у 1898. р. віддав Бенедиктинам з Байрону. Католицьке Товариство в Кольонії зібрало гроші і здвигнуло величаву базиліку Успення Матери Божої, на зразок аквісгранської катедрі, та прикрасило чудовими мозаїками. Мені здається однак правдоподібнішим, що Мати Божа вмерла в Ефезі, при св. Івані, що був там єпископом.

Вийшовши на двір, ми стали розглядатися довкруги. Перед очима гора Морія, на якій стояв Соломонів храм; долом русло потоку Сілое; видно ціле збіччя Сіону. Поміж звалищами і домами веться доріжка, якою йшли апостоли Петро й Іван за чоловіком, що ніс у збанку воду і запровадив їх до дому Пр. Евхаристії. Цією дорогою йшов нераз Христос, вечором, змучений міським гамором і цілоденним трудом, в ієтсиманський город; журчав сумну пісоньку Кедрон, а місяць і зорі кидали своє лагідне світло й просвічували дорогу своєму Сотворителеві. Здається, наче б це було вчора; а то вже минуло 1900 літ...

9. «ІДЕМО В ВИФЛЕЄМ»...

Вечоріло; доходила 6 година. Сонце кінчало свій біг, а з тим згасала цілоденна спека. Наш провідник заявив, що ми перериваємо похід по Єрусалимі та ідемо самоходом до Вифлеєму. Всі радо прийняли цю вістку, бо по таким великим напруженню і по стільки вражіннях, що скоро і рвучо мінялися наче в калейдоскопі, треба було хвилини перерви й відпочинку.

Всідаємо коло яффської брами — і нумо в дорогу до Вифлеєму! Це недалеко путь, всего 8 км. від Єрусалиму. По виасфальтованій дорозі скоро їхалося — то й недовгий був наш відпочинок. Колись жахливий був стан цієї дороги. Неодно колесо розсипало на ній свої сухі кості, неодного путника болів з утоми хребет, ребра й печінки. А вжеж цією дорогою прибитий, але послушний Божій волі, вів Авраам свого сина-одинака, щоби принести його в жертву на горі Морія. Давні часи, — а скільки вмів ще розповісти історія з пізніших! З вікна автобуса видно Гору злої поради, де Каяфа мав свій хутір і там заявив синедрію-

нові, що ліпше, щоби один чоловік згинув, ніж має пропасти цілий на- рід (Ів. 11, 50) і далі грецький монастир св. Іллі, Мар Еліяс, високо на горі, наче твердиня.

Затримуємося хвильку коло гробу Рахилі, яку поховав тут Яків у дорозі до Гебруну, коли породила останнього сина Венямина. Да- ючи йому життя, сама своє скінчила. З цього місця, кажуть, чув Бре- мія (31, 15) плач ізраїльських жінок, як вели їх у неволю. Цією доро- гою йшла Пречиста Діва і св. Йосиф, йшли нею і три мудрці зі сходу, втішені, що знова засіяла їм Звізда надії. Ось і керниця названа на їх пам'ятку.

Грїб Рахилі — це невеличка будівля, із зовні незвичайно мила. Півкулиста баня і прямі, чотирикутні лінії творять прегарну симетрію і своєрідну орієнтальну стилевість. Вона мені найкраще подобалася.

По дорозі минаємо на збочах старі, сиві, оливкові дерева, що на- дають чуттєвого, але й поважного настрою; зелені фіги й виногради розвинули своє широке листя. Ще трохи — і дорога скручується й веть- ся у стїп Вифлєсму, що півколесом розложився на спадистім узгір'ю. Якась таємна лагідність віє з цілої панорами. А може біблійна історія сугерує уяву? Ні, воно таки так у дійсності. Гарні, темножовті доми з плоскими дахами, наче прямокутні скриньки, один спинається на плечах другого і вкладаються амфітеатрально. На долині розстелилося поле пастирів. «І ти, Вифлєме, нічим гірший»... Навпаки, з ним зв'я- зана історія всесвіта!

Вифлєс є дім хліба, врожаю. В ньому родився Давид і пас на цих горах та долах стада свого батька Єссе. На них шукав його про- рок Самуїл і помазав на царя. У Вифлємі на полях Вооза збирала ко- лоски Моавитянка Рут, з якої народився Овид, дідо Давида. А даль- ше: скільки крові полилося, коли це святе місце стягало довгі ряди путників, що падали від музулманського кинжала!

Заїздимо на площу перед базилікою Христового Різдва, де містить- ся печера Народження Христа. Довкола базиліки комплекс монастир- ських забудовань ОО. Францісканів, а також грецьких і вірменських монахів. Стоять гуртками мешканці. Своєрідна ноша вифлєсмок. На головах високі чепці з начіпленими монетами, прикриті білою хусткою, що спадає довкруги лица на плечі. Рукави з великими буфами, а спід- ниці темночервоні, з чорним фартухом. Мабуть це останки носі хресто- носних, середньовічних часів.

Чорніє малий отвір у брамі, — бо колись її замуровано з оборон- них оглядів, щоби музулманські їздці не заганялися до церкви і не по- бивали християн. Тепер на основі закону збереження status quo не мож- на нічого на жадному місці змінити, і тому залишено малі дверцята. Чолова стіна обдерта й опущена; не краще і в нутрі. Але сама архи- тектура — прегарна. Колись над печерою Народження з тих самих огля-

дів, що й на Божому Гробі, цісар Адріян посадив гай божка Адоніса. Однак як лиш цісар Константин проголосив свободу християнської віри, цесарева св. Олена поставила прегарну базиліку в 326 р., яку дещо змінив цісар Юстиніян (531), і в такому виді вона заховалася по нинішній день.

З темного притвору, поділеного на три часті, входить до головної нави. Об'ємом вона простора, бо 33 м. довга і 26 м. широка. Чотири ряди сорока великих жовтавих монолітних кольтон зі старовизантийськими капітелями творять п'ять нав. На архитравній стіні, що спочиває на кольтонах, пишасться частина мозаїк. Добір і гра красок, ніжність контур і правильність рисунку свідчать про високомистецький твір. На жаль, заховалася тільки частина, а саме сцена поклону трьох царів зі Сходу. Мозаїки знищили Перси за короля Хосроеса, — а тільки тому, що царі убрані в перську ношу, цей фрагмент залишено. Водночас це одинока старовинна мозаїка в Св. Землі. Інші мозаїки в церкві знищено, а є лиш на кольтонах фрески зі середньовічних часів, що представляють Святих різних народностей, яких почитали хрестоносці. Під ними багато їх підписів — Роберта з Фляндрії і других, а ті хрестоносці, що не вміли писати, вирізьблювали хрести. Звичайний і легкий спосіб увіковічити себе. Бачив я багато таких підписів і в гроті св. Бенедикта в Субіяко, — та приємного вражіння якось ніколи вони не викликували, хоч усе оставався слід по людях, бодай такий.

Недавно відкрили первісну долівку з часів св. Олени, і не одна там ще кристься старовинна цінність, якої не дозволяє винести на денне світло status quo. Храм належить до незєдинених Греків, і тому в абсиді поставлено новий, без великої мистецької вартости іконостає.

Побіч нього через молитовницю Вірмен заходить по сходах до печері. Це теж молитовниця, доволі простора, 12 м. довга, 4 м. широка і 3 м. висока. Стіни виложені мармуром і дамаском. Декуди видно чорну, окоптілу скалу. 15 лямп (4 лат.-католицькі, 5 незєд. вірменських і 6 незєд. грецьких), що блимають лагідним світлом, і просвічують настроєву темінь. При вході ліворуч малий вівтарик, а під ним на землі прикріплена срібна звезда, що написом вказує місце Народження: «*Nic de Virgine Maria Jesus Christus natus est*» — «Тут з Діви Марії народився Христос». Напроти з правого боку, три сходи нижче, капличка, де за решіткою є місце ясел, — вижолоблене коритце, в яке положила Божя Мати новонародженого Ісуса. Горять також лямпи. Ясла зберігаються в Римі в базиліці *Santa Maria Maggiore*, — хоч деревляні ясла в Палестині незнані, а був лише в скалі викутий жолобець для скоту.

З дитинною побожністю цілують усі путники звезду і поклоном чола об землю віддають честь народженому Христові. Скільки мільонів

уст цілувало це місце і кланялося до землі за особливу благодать, по словах св. Єроніма: «І я грішний, нужденний удостоївся уцілувати той жолоб, у якому квилів маленький Господь, і молитися у тій печері, де Діва породила Боже Дитя». Цілий час сторожить жовнір, щоби не було якого надужиття. Раз навіть здерли були нездвинені звідку з латинським написом і счинилася була кривава бійка.

Коли ще другі путники цілували святі місця, я не видержав і став колядувати «Бог Предвічний». Настрій такий м'який, погідний і бадьорий; нема того великого умучення, яке відчувалося в Єрусалимі на пригадку жахливих дій, що їх переживав путник на Голгофті. Уява в Вифлємі відтворює Різдво хлопячих літ, тріскучий мороз, Святий Вечір, вечірню зірку на небі, свічку в книші, сіно, дідух; звенить у вухах крик і коляди звідарів з вертепом, лунає радісне «З нами Бог» — радість розпирає груди. Всі дійсні переживання Різдва стають мрією, а колишня мрія перемінюється у дійсність. Стою в справжньому Вифлємі: «І породила свого Первенця, повила Його пеленами і положила Його в ясла, бо не було для них місця в господі. І були пастухи в тій стороні, що сторожили та тримали нічну сторожу коло свого стада. І це ангел Господній станув перед ними і ясність Господня осіяла їх» (Лук. 2, 6).

За печерою Народження є ще кілька печер: св. Йосифа, забитих немовлят, печера гробу св. Евзевія з Кретони і печера пустих гробів св. Єроніма і Павлі та її доньки Евстахії, що прийшли за Єронімом вести богомільне життя та оснували тут монастир. Пята і остання печера це місце, де св. Єронім писав свої коментарі й перекладав св. Письмо — Вульгату. Тут прожив він 34 роки і вмер у 420. р.

Різьблений мармур і «культурна» тандита приглушують настрої святої простоти євангельського оповідання, що від дитинних літ врився так глибоко в серце.

Виходимо з молитовні-печери, і попри вівтар Вірмен прямуємо до францісканської церкви св. Катерини. Терен Вірмен зазначений скісним перським килимом на долівці. Оповідають цікаву історію: коли раз Вірмени посунули килим кілька сантиметрів наперед, францісканська процесія, що йшла з церкви св. Катерини до печері Різдва, затрималася на знак протесту, домагаючися, щоби усунути килим на давнє місце. А коли Вірмени не хотіли, чекала тут три години, аж доки не приїхав давньою жахливою дорогою з Єрусалиму Великий Комісар і не зробив ладу, приказуючи Вірменам зійти на «давні позиції». Таких і тим подібних історій можна наслухатися на різних місцях або начитатися в описах латинських західних авторів. Та бувають і пересади й тенденційні натягнення, — як завважують це зрештою й самі західні путники. Справді не раз аж прикро слухати слів про поведіння і відправи нездвинених; говориться часом про них так, начеб це були диявольські про-

яви. Очевидно, це не дорога до Унії! На негідний спосіб писання про східніх незєдинених християн у Палестині прилюдно жалувався єрусалимський латинський суффраган еп. Кеан і болів над тим.

Зараз за стіною побудували ОО. Франціскани парохіяльну латинську церкву св. Катерини, зрештою нічим незамітну. По молитві перед Св. Тайнами ми ввійшли на коридор монастиря. Гостинні монахи прохали путників на шклянку вина, що було справжнім бальсамом для змучених цілоденною жарою. Монахи принесли пропамятну книгу, щоби до неї вписатися. Потім одні путники зачали оглядати картки та купувати медалики і хрестики на памятку, інші пішли оглядати Молочну Печеру, де по легенді мала перебувати і кормити Христа Пречиста Діва, втікаючи до Єгипту, — а нас кількох вийшло на терасу монастиря.

Чудовий вид розкрився перед очима: ліворуч цілий Вифлеєм — нині досить численне містечко з 12 тисячами мешканців, майже самих християн. По арабськи місто зветься Бейт Лягм, а в св. Письмі Еффра. Впадають в очі більші забудування, монастир Кармелітанок, Йосифіток, Салезіянів, монастир Серця Христового, — видно церкву Греків-католиків св. Николая, протестантський захист для прокажених, «Гантур», лічницю ордену Йоанітів, до якої бедуїни привозять своїх хорих і ждуть на полях, доки не виздоровіє недужий. На ліво Поле пастирів, що пасли стада в часі Вифлеємської Ночі. Ось на цих полях співали ангели: «Слава во вишних Богові, а на землі мир». Сонце зайшло вже, повівав лагідний зефір, тишина зачала царювати довкруги і залягав сумерк. Лягли на спочинок стада, — а як засяли зорі й ніч обняла землю, незамітно для людей прийшов на світ Христос. Снуються спомини Святої Ночі... Дивні дороги Божого Провидіння. Коли довершуються переломові дії, що змінюють відтак лице землі, відбуваються вони для загалу незамітно, і знає про це лише кілька одиниць.

І знову трубка автобуса збуджує зі святого просоння. Виходимо на площу. Рій торговців кинувся на нас. Вифлеєм знаний з того, що мешканці виробляють з оливного дерева й перлової маси гарні хрестики, вервиці, скриньочки і т. п. Йдуть торги у всіх мовах. Найрадше говорять торговці по російськи. І на найсвятіших місцях не обходиться без торгу... кожен хоче привезти памятку, і тому купує на кожному місці, при кожній нагоді.

Авто загуділо, і ми рушили до Єрусалиму. Так тяжко покидати це місто мира і спокою, що дало бодай бідний захист св. Родині, — а нині дозволило путникам пережити такі гарні, хоч короткі хвилини... Тай незвичайно повчаючи були ці відвідини. Справили не одне хибне поняття з історії Різдва, яке остало мимохіть у душі, що дивиться на Вифлеємську Подію крізь призму дитинного вертепу.

На полудне від Вифлеєму веде дальша дорога до Гебруну, першої столиці Патріярхів й Ісуса Навина, і до Мамврійської Долини. Там

міститься печера Малопеля і в ній похований Авраам та його жінка Сара, Ісаак і Ревека, Яків і Лія. Та, на жаль, була вже ніч, і ми му- сіли повертати до Єрусалиму.

Недалеко Єрусалиму є ще в пустині монастир св. Сави (Мар Саба), якого правило переняв св. Теодор Студит і другі монастирі грецького Сходу в Росії. В ньому жив св. Іван Дамаскин.

10. МОРІЯ, ГОРА СОЛОМОНОВОЇ СВЯТИНИ

Після оглядин Вифлєсму, — у понеділок раненько (7. V. 1934) від- правив я Службу Б. в церкві Божого Гробу на престолі св. Магдалини, в наміренні висловлених вчора на Божому Гробі мольб. Після відправи я ще раз оглянув усі місця, щоби краще їх пізнати. Можна було це зро- бити спокійно, бо не було натовпу, — лише всюди клячало трохи бо- гомольців.

Тому, що спільний вихід був назначений на 8.30 год., я, маючи ще годину часу, пішов до склепів, щоби купити шовкові арабські пла- щі на дальматики, та дещо памяток зі Св. Землі. З огляду на тамошню валюту (1 палестинський фунт є 28 зол.), ціни досить високі, — а коли ще хто не визнається, то може грубо переплатити. Найкраще купувати памятки в монахинь, які самі виробляють їх і продають та з того удер- жуються. Є це zarazом і милостиня для них. Розговірна мова в Єру- салимі арабська, але з торговцями можна розмовитися і по французьки, німецьки, італійськи, англійськи, а дуже часто і по російськи. Пре- гарні передусім арабські скатерті на столи.

По сніданні всі виходимо на дальшу мандрівку. Знову вниз вузь- кими вуличками (1.5 — 3 м. ширини). Рух ще більший ніж вчора. Про- давці ярин, риб, дактилів, помаранч, бананів кричать, захвалюючи дешевий товар. Несуть у боклагах воду, переганяють ослів, що звинно протискаються крізь юрбу, а навіть тягнуть за собою верблюдів, — і все те крізь вузьенькі вулички. Цікава вуличка ремісників: ковалів, шевців, столярів; навіть золотарі зараз таки при вулиці мають свої робітні.

Перейшовши з трудом крізь вонючі базарі, ми звернули крутими вуличками вбік і станули перед Муром плачу. Знаний він уже кожному зі світлин, — та дійсне вражіння далеко сильніше. Нагадує щось з остан- ків муру кикльопів. Це 18 м. високий, а 50 м. довгий мур з великих, більш як метрових камяних, мармурових брил і бльоків, — останок бодай до половини сильної огорожі, що окружала Соломонову Святиню. Цісар Адріян наказав був Жидам приступ до міста, аж Константин Вел. дозволив їм раз на рік збиратися на молитву коло муру. З часом стали

приходить і щодня. Рядом стоять, звернені лицем до муру, в сабашівках пейзаї Жиди й Жидівки, старші й молодші, — згорблені старці й старушки, яких супроводжають діти. Всі моляться, хитаються і плачуть над упадком великої святині й цілого народу. Особливо в п'ятницю вечором і в суботу тут аж роїться, бо Жидів у Єрусалимі є 50.000.

На переміну первопівець з народом, жалібним голосом голосять, заливаючися сльозами:

Первопівець: « Що запусіли палати, що збурений храм ».

Нарід: « Сидимо тут самітно й ридаєм ».

Перв.: « Що розвалені мури, що велич наша минула ».

Нарід: « Сидимо тут самітно й ридаєм ».

Перв.: « Що наші жреці погибли, що царів наших зневажувано ».

Нарід: « Сидимо тут самітно й ридаєм ».

Перв.: « Ми молим Тя, зглянься над Сіоном ».

Нарід: « Збери дітей Єрусалиму ».

Перв.: « Прийди, прийди, Спасителю Сіона, промов до серця Єрусалимові, щоб краса і велич покрила Сіон ».

Нарід: « О, глянь ласкавим оком на Єрусалим ».

Перв.: « Щоби скоро засяло царство на Сіоні ».

Нарід: « Потіш тих, що плачуть над Єрусалимом ».

Плакав колись Христос над Єрусалимом, — плачуть тепер Жиди. Я не сумнівався, стоячи коло муру, що Жиди випросять своє навернення. Тим паче, що розвинена тепер і в Європі сильна жидівська католицька акція під впливом Гітлерових законів, які ставлять поза державні скобки аж до третього покоління всіх, що походять з жидівського роду. Раді-нераді й ті німецькі католики, які почувалися Німцями, але з походження Жиди, нині стають свідомими Жидами-католиками. І в наших галицьких колах знаний п. Пістоль, частий гість ВПреоєв. Митрополита, що веде католицьку пропаганду між Жидами.

У стінах сторчать вбиті цвяхи, — а тепер втискають у щілини карточки з написом своїх мольб. Не можна брати жадного каміньчика, — а жовнір, що стереже, не дозволяє нічого рушити.

У неодного прохожого я бачив згірду усмішку, а навіть кпини (от, пхинькають), — та в мене в серці ворушилося велике співчуття. Колись діди кричали: кров Його на нас і на дітей наших; а нині вони, внуки — носіями проклону. Скільки вилито тут сліз, скільки вистогнано болю, — Бог один лише знає. Оце символ заведених надій і великих невдач, як кара за непослух Богові, — а водночас і сильний вислів невгасаемого національного почування й туги за кращим завтра.

Обходимо боком, і по ступнях виходимо на місце збуреної святині. Це великий простір, — бо був біля 500 м. довгий і 300 м. широкий. На ньому стояв храм з обширними притворами, щоби помістити нарід, який три рази до року приходив відвідати святиню й принести жертви. Вири-

нають в уяві великі спомини. Колись Авраам привів сюди свого сина Ісаака на цілопалення. Давид бачив тут ангела з мечем, зверненим до Єрусалиму. Соломон здвигнув у 969 р. пер. Хр. гідну подиву святиню. Спровадив фенікійських майстрів і кедрину з Ливану від короля Тиру Гірама і зужив увесь матеріал зі срібла, золота, алябастру, кедру, порфіру й міді, який прибирав уже Давид. Була вона чудом Сходу й перевищала красою твори фараонів. Як усе на світі минає, так і велич культури! Навуходонозор у 586 р. знищив храм, забрав золоті посудина для своїх пирів, а нарід пігнав до неволі, в якій коротав він 70 літ. На звалищах святині сів пророк Єремія і ридав з тяжкого болю. По поверті Зоровавель відбудував святиню в 516 р. пер. Хр., — але вже не таку величаву. 500 літ пізніше поставив Ірод третю. Славніша була від Соломонової тим, що бачила Христа. Ось на цьому місці звістив архангел Гавриїл народження св. Івана Хрестителя. До цієї святині принесли Божа Мати й св. Йосиф маленького Ісуса, над яким пророкував Симеон. Тут потім диспутував 12-літній Христос з ученими фарисеями, виганяв кнутом торговців, голосив Свої науки про митаря і фарисея, про вбогу вдовицю, що кинула лепту до газофілякїон, і т. д.

« Гляди, — казали апостоли до Христа, — які величаві будівлі ». — « Направду, направду кажу вам, що не лишиться з них камінь на каміні, який не буде розбитий » (Мк. 13, 1).

Грізне пророцтво сповнилося. Роздерлася занавіса Святая Святих. По невдалім повстанню Тит обернув ціле місто в руїни, а потім святиня згоріла. І справді, стоячи на Морії, наглядно, як нігде інакше, відчувається Боже прокляття.

Святиня була справді величава. Йосиф Флявій каже, що її зовнішній вид виявляв усе, щоби тільки захопити око й серце. Зі всіх сторін була украшена тяжкими золотими плитами, у яких сяла при сході сонця, наче палаючий вогонь, і разила око, як саме сонце. Для путників, що йшли до Єрусалиму, здавалася здалека неначе снігом покритий вершок. На старих звалищах повстала римська Елія Капітолїна, а на горі Морія побудував у 135 р. цісар Адріян святиню Юпітера. І знов упадок римської могутости й її святинь. І ще Юліян Апостат старався (361—363) відбудувати жидівську святиню, — одначе надармо. 36 разів здобувано в історії Єрусалим, а два рази зрівняно його зі землею. Гора стала буквально смітником Єрусалиму. Щойно в VII ст. калїф Абд-ель-Мелїк (685—705), звернувши увагу на прегарне й домінуюче над містом положення Морії, поставив мечет Омара (храм скали) в честь калїфа, що перший здобув Єрусалим. Просто архитвір мистецтва, який зі захопленням подивляють усі путники.

По восьми сходах, що кінчаються потрійним або почвірним луковатим склепінням, і то подібно на всіх чотирьох сторонах світа, підходить догори, звідки видно вже цілий мечет, вилочений зі зовні си-

німи майоліками. Це восьмикутник вписаний в коло з проміром 54 м. До середини ведуть чотири брами зі сходу й заходу, півночі й полудня. На середині півкулиста баня, якої промір виносить 22.5 м., а висота від землі 34 м., — та все таки, з огляду на великий простір цілої гори, мечет є малий, наче невеличка церковця. Будували мечет византійські архітекти в 688 р.

Очевидно до всіх забудувань на Морії, званих по арабськи Гарамеш Шеріф, треба заплатити вступ 1 доляра. Замість білетів дістається книжечку великого вісімкового формату з 24 сторінками, в якій є опис по французьки цілого Гараму. Дверник сидить на дивані при дверях і перебиває книжечку. При вході кажуть або наложити капці, або зняти обуву. Зараз за порогом у святині розсілися були музулмани й чистили ляmpi. Треба було обережно обійти. В середині темно, — щойно по кількох хвилинах око привикає. Ціле нутро в сутінку, бо світло переходить крізь округлі, барвисті шкла. Багато луків, кольон з порфіру, граніту й базальту, мозаїкові фризиди, склепіння з білого мармуру, перекладані чорним, долівка вистелена прегарними перськими килимами. Справжня гордість магометан, яких є в Єрусалимі 20.000. Це все просто зачаровує видця. Ціла копула виложена мозаїками з рогинними прикрасами. Гра красок дуже гармонійна. По середині під копулою природна скала, що на ній стояв жертівник цілопалення, на яким приносили левіти жертви цілопалення. Вона відділена, з часів хрестоносців, високою залізною огорожею, в якій залізні зводі, подібно як у розмовниці Словітського Монастиря, викликають естетичне вражіння. В середині скали пробитий отвір на долину до великого збірника, до якого спливала кров звірят, а звідти текла до Кедрону. До печер можна зійти по сходах. Смішно пояснюють цю діру магометани. Коли в печері перебував Магомет на роздумуваннях, піднісся в екстазі й своїм трубаном пробив наскрізь скалу. За часів хрестоносців мечет перемінено на християнський храм.

На полудне від мечету Омара стоїть недалеко другий мечет Ель-Акса, т. зн. найдальший (від Мекки). А зветься він так тому, бо коли його будували, то він найдальше був віддалений від Мекки. Двадцять широких сходів вниз веде з мечету Омара на велику площу, засаджену кипарисами й оливками. Між ними басен води, до якого Соломон спровадив воду з околиці Вифлеєму, — а дальше напроти луковий фронт мечету з подвійною брамою. Мечет існує вже від VIII ст. Його структура зовсім відмінна від мечету Омара. Це радше тип базиліки 88 м. довгої й 55 м. широкої, з 7 навами, поділеними рядами великих кольон. Її початок непевний. Мабуть повстала вона з переробленої церкви Божої Матери, яку збудував Юстиніян. Долівка вистелена також диванами, а особливу увагу звертає проповідниця з Алепо, гарно інкрустована перловою масою й слоневою кістю. Ліворуч засіло на боці кіль-

канадцять хлопців, яким учитель викладав Коран. Нараз дався чути сміх і крик. Підходимо ближче: це один путник старався протиснутися поміж дві кольони і « застряг » так, що з трудом треба було його добувати. Музулманське повіря каже, що хто протиснеться поміж тими двома кольонами, увійде до небесного царства. І справді, аж витерли каміння обох кольон « ревнителі », що хочуть дешевим коштом дістатися до неба.

Мечет стоїть на місці, де була палата Соломона, — бо в підземеллях мечету і побіч показують ще й тепер руїни Соломонових стаєн. До них ми не заходили, а пішли до муру, і з нього стали оглядати околицю. Зараз у долині кладовище, висохле русло Кедрону, даліше город Гетсемані й Оливна гора. Ще раз пробігає око по Морії. О, якщоб це розторощене каміння вміло говорити, — чого воно ще не розповіло би про страшну кількатисячлітню боротьбу, яку вели за Морію і погани, і жиди, і музулмани, і християни. Сонце пражить, — але кожний так захоплений видом і думками, що не звертає на це уваги.

Побачивши паломників, прийшли зараз торговці з тростяними сопілочками і стали вчити охочих грати, — очевидно з тим, щоби вже й купити сопілочку. Ми пішли даліше здовж муру й станули напроти Золотих воріт, через які в'їздив Христос у квітну неділю. Не є вони одначе тотожні з Красними воротами (ὄραία πύλη, Діян. ап. 3, 10), коло яких уздоровили св. Петро й Іван каліку, даючи тим найкращу милостиню. Золотою брамою в'їхав до Єрусалиму цісар Іраклій у 692 р., по побіді над Персами. Нині вона замурована, бо один каліф довідався про якесь пророцтво, що цією брамою має в'їхати християнський побідник, який положить кінець магометанському пануванню. Щоби унеможливити сповнення пророцтва, — казав замурувати браму.

На північно-західнім розі Гараму стоїть скала. Питаємо, що це? Колись на ній стояла вежа Антонія і була злучена сходами зі святинею. Звідси вирвали були римські жовніри св. Павла з рук Жидів, що хотіли його укаменувати.

Йдучи по площі перекутною дорогою, коло стін мечету, я вирвав на пам'ятку кілька мачків, так як це робили наші паломники в 1906 р. Користаючи з близької віддалі, вступили ми до церкви св. Анни. На місці дому, де народилася Пречиста Діва, стоїть нині в романському стилі величавий храм, украшений дуже ніжними мозаїками, що представляють життя Божої Матери; в крипті останок стіни давнього дому. На подвір'ю побіч церкви стоїть серед кипарисів, пальм і перцевого дерева мармурове погруддя кардинала Лявіжері, що поселив тут т. зв. африканських отців або Pères blancs, які ведуть греко-католицьку (мелхитську) семінарію.

Коли єгипетський патріярх Діоскур зачав учить, що у Христа є одна природа, цісар скликав собор у Царгороді в 451 р. Єгиптяни і

багато Сирійців станули в опозиції до византійських Греків і держалися науки Діоскура, і звали себе монофізитами; в Єгипті звалися вони коптами, а в Сирії якобітами. Своїх противників називали мелхітами (мелік = король; царські вірні).

Побіч церкви згаданої мелхітської семінарії поверховий великий будинок і велике подвір'я. Я зайшов до о. ректора Портіє, щоби познакомитися. Завелася цікава розмова на тему їх праці для східної Церкви. Вони ведуть гуманістичні й теологічні студії, та мають сто питомців. Це один з найважливіших греко-католицьких семінарів на християнському Сході. З великою пошаною згадував о. ректор про нашого Митрополита. Чув також про нашу Академію. Показував потім, між іншим, біблійний археологічний музей, — один з найкращих у Єрусалимі. Цей музей незвичайно влекшує біблійні студії. Як радо був би я провів тут ще кілька хвилин, щоби ближче пізнати умовини праці, приглянутися обрядам і відправам; — та треба було спішити.

Втішений відвідинами о. ректор провів мене попри церкву до саджавки Витезди. Недалеко храму стоїть коринтійська кольона, — одна з тих, що украшували саджавку. Саджавка була окружена п'ятьма кольонадами. Треба зійти по сходах ок. 16 метрів вниз, щоби побачити відкопані простори. Коло цього ставу казав Христос до 38-літнього паралітика: « Візьми своє ліжко і йди » (Ів. 5, 8—9).

Це недавні розкопи, які остаточно дали переконуючу відповідь на закид, що ніяких уздоровлень у Витезді не було, бо загалом такого ставу в Єрусалимі нема.

Археологічні розкопи в Палестині почалися щойно на добре по війні, і коли підуть таким темпом далі, винесуть на денне світло не одну гідну подиву річ і слід подій, та вже тепер випередили на цілі століття наукові досліді. Багато держав дає на ці цілі великі суми й відкриває щораз нові карти з історії Єрусалиму.

Греко-католицька церква має таке світле минуле в Єрусалимі і загалом у Св. Землі: св. Кирило Єрусалимський, Іван Дамаскин з недалекого монастиря св. Сави і др. Нині зійшла вона до підрядного значіння; лише завдяки латинським отцям, що з пожертвуванням приняли східній обряд, зберігаються надбаня патристичних часів.

11. ХРЕСТНА ДОРОГА

До передполудневої програми належала ще Хрестна Дорога. Тому ми обійшли підніжжа святині й зайшли до Лігостротос або Габбата. Звідси починається Хрестна Дорога, з якою зв'язані великі відпусти. Це також одна з найзворушливіших хвилин, які переживає паломник у Св. Землі. Крутими вуличками, виложеними подовгастими, мармуро-

вими, гранчастими плитками (за часів Христа дорога була піскова, тому йшлося довше) відбувається ту саму дорогу (хоч щодо деяких стацій є сумніви археологів), якою йшов засуджений на смерть Христос і двигав хрест. Це також прототип нашої життєвої дороги, якою несемо наш щоденний хрест. Коли прийняти за іншими археологами, що Пилат, приїхавши на час пасхи з Кесарії до Єрусалиму, замешкав у палаті Ірода коло Яффської брами, тоді, очевидно, шлях Хрестної Дороги бувби інший. Та мабуть було вигідніше йому резидувати в замку Антонія, бо недалеко була святиня, і міг скоро усувати викликуване замішання.

Похід починається побіч Літостротос, тому що до Преторіум для прочан нема доступу, з подвіря магометанської школи, або францісканських каплиць Бичування і Засуду, де побіч міститься також францісканська Біблійна школа.

Ірод побудував був коло Притвору Святині з північно-західньої сторони замок Антонія, і назвав його з вдячності для свого добродія, тріюмвіра Марка Антонія, його іменем. Там містилися військові касарні, лазні, аркади, а під той час і римське намісництво — praetorium. Від сторони міста було виложене великими каміннями подвіря, що зносилося понад вулиці. Плити мали рівчики, щоби коні й іздці, які заїздили до преторії, не совгалися. Тут римський намісник Пилат судив Христа. Розюшена юрба кричала: «Пропни, пропни Його». Щоби успокоїти товпу й відвести від смертного присуду, Пилат казав бичувати Христа; потім жовніри вложили червоний плащ і тернову корону та стали насміватися з Нього. І вивів Пилат закривавленого Христа перед юрбу зі словами: «Оце Чоловік», показуючи Його з вікон луку, що нині лучить два доми через вулицю. Не допомгло нічо, і не було співчуття; товпа домагалася смерти: «Кров Його на нас і на діти наші». Боязкий Пилат видав страшний засуд: «Підеш на хрест», і... вмив руки. Ціла подія стає тут живо перед очима.

По відчитанню пригадуючого цю сцену оповідання, та по відмовленню молитви, наш богомільний хрестний похід рушив. Попереду йшов кавас, — сторож для порядку, щоби стримувати прохожих і зробити місце коло кожної стації. Це звичай з турецьких часів.

Друга стація це вложення хреста на Христові рамена. Вступаємо до церкви «Ессе Ното», яка належить до Сіонських Сестер. Замітна їх історія, тісно звязана з о. Марія Альфонсом Ратісбонном. Це навернений багатий Жид знад Рену, що вступив до Ісусовців, та відтак виступив, бо чув покликання зайнятися наверненням Жидів. Він оснував у 1862 р. т. зв. монастир Сіонських Сестер, яких головним завданням, крім ведення приюту для сиріт, є молитися за навернення Жидів. По Освяченню на Службі Божій співають словами Христа: «Отче, відпусти їм, бо не знають, що творять» як благальну пісню за прощення

для Жидів за їх клятву: «Кров Його на нас і на діти наші». Дуже настроєва і до сліз зворушлива сцена. Каміння, з якого збудований престіл, взяте з Літостроту, бо в підземеллях церкви відкрили археолоґи частину колишнього замку Антонія, на яким саме судили Христа. У підземеллях церкви є також частина подвіря. Стоїмо дійсно на тій місці, де судили Христа.

Серед сіоністів праця Сестер знаходить відгомін, — щоправда наразі дуже слабкий.

Змучений Христос упав під тягарем хреста, і ця третя стація відбувається коло розбитої кольони на перехрестю двох вулиць. Кілька кроків дальше місце, де стрінувся Христос зі Своєю Матірю, яка не могла ввійти до Преторіюм, — а тепер, коли товпа прорідилася, мліючи витягала руки до Ісуса. На цьому місці стоїть церква католицьких Вірмен. Зрештою самі місця стацій назовні нічим незамітні.

Дорога починає підноситися вгору; за часів Христа була ще більше стрімка: сотник затримав Симона Киринейського, що вертався з поля, і казав йому допомогти нести хрест, не зі співчуття, але тому, що інакше похід їм дуже протягнувся би, а завтра пасха. Отже — спішилися. Це є п'ята стація. Побіч мала молитовниця ОО. Францісканів, — мабуть перший зав'язок їх численних і багатих монастирів у Св. Землі.

Шоста стація це місце, де, по переданню, Жидівка Вероніке втерла окривавлене і спочене лице Христа обрусом, — і, о диво, на цьому обрусі відбилося Його лице. На місці дому св. Вероніки стоїть маленька церковця, що належить до греко-католиків (Мелхітів).

З п'ятьдесять метрів дальше, на місці, де кінчилися єрусалимські мури й давня брама, упав Христос другий раз, бо тяжко було протиснутися, ще й до того з хрестом. Уява просто відвертається від страшного образу. Збитий, опльований, окривавлений і залитий потом Христос останніми силами несе хрест. Прохожі штовхають і сміються, глядять з погордою на засудженого. «Чи є горе, більше від Мого горя?» — питає в серці кожного паломника Христос. Це дуже будуючий образ, коли паломники з великим скупченням духа, клячучи на вулиці в поросі й болоті, відмовляють зі сльозами молитви і вдумуються й переживають колишній похід Христа.

Восьма стація дещо дальше за базаром і протестантським госпіцом Йоанітів. Хрест на мурі грецького монастиря св. Караламбоса вказує на місце, де Христос потішав невісти, що плакали на вид двиганого з трудом хреста Ісусового: «Дочки Єрусалиму, не плачте наді Мною, але над собою самими й дітьми своїми».

Дорога вела на узгір'я, що мало вид чашки. Це було місце виконання засуду. Дев'ята стація зазначена високою кольоною. Тут Христос мав упасти третій раз, бо була стрімка дорога. Копти, які мають саме тут свій монастир, це монофізити, що не переходять Св. Тайн. Захо-

вують александрійський обряд і літургію. Назва копти походить від арабського *kipt* = *أقباط*. Крім того є ок. 30.000 коптів-католиків.

З восьмої стації до девятої, а далі до десятої треба вертати тою самою дорогою, бо нинішні забудування змінили дещо дорогу, яка зрештою не є та сама, але лежить глибоко під звалищами.

Десята стація, і ще чотири є в церкві Божого Гробу на Кальварії. З Христа зняли одіння і дали напитися одурюючого напитку, вина й мірри, якого Христос, притуливши до уст, не випив, але віддав. Інкрустована рожа на долівці вказує місце події.

Одинадцята — прибиття на хрест, а дванадцята — це піднесення прибитого Христа на хресті. Душа кожного путника здригається на вид цих усіх сцен, — бо й сама земля дріжала, а скелі тріскали. Крок дальше — « і там Його пропняли ». Срібна зірка під грецьким вівтарем зазначає місце, де був вкопаний хрест. « Звершилося » — слова Христа, які закінчили цей страшний похід і найвищий акт віддання Богові, до якого могла піднятися людина. Серед злоби й людської підлоти довершив Христос найбільшої й наймилішої Богові Жертви. « І за мене, і задля мого спасіння вмер Христос », — з тою думкою сходили ми з Голгофти.

Тринадцята стація це зняття з хреста, а чотирнадцята — зложення до гробу.

Про девять стацій згадується в Євангелію; до них побожна традиція додала далі потрійний упадок під хрестом, стрічу з Матір'ю і втертя поту св. Веронікою. Відправа хрестної дороги сягає ще XII ст. На Сході вона не прийнялася.

Для всіх було незвичайно мило, що описані передполудневі оглядини закінчили ми на Божім Гробі.

Коли інші паломники пішли на обід, я вступив ще до греко-католицького патріархату, щоби представитися і зложити поклін від ВПр. Митрополита. Патріярха Кирила IX. не було, бо перебував під той час у Каїро; прийняв мене дуже ввічливо його генеральний вікарій Атанас Муг'ахаб. Невеличкий сальон, вбраний рідкими килимами. На стінах висять портрети Папи і патріярхів. Завелася довша розмова про тяжке положення мелхітів, на загаль матеріяльно мало засібних. Первісні християни в Палестині правили Службу Божу по сирійськи й мали сирійську Літургію. Від IV ст. стали напливати християни византійського обряду. В V ст. прийшли Вірмени, а пізніше Копти й Авісинці. Великий фермент внесли між християн усіх обрядів *христольотійні* спори.

У VI ст. організував секту монофізитів Яків Барадай, монах з монастиря біля Антіохії, що став єпископом Едесси. Вправді халкедонський собор осудив у 451 р. монофізитів, але з політичних причин монофізитизм поширився між Сирійцями, Авісинцями, Коптами й Вірменами. Звуть вони себе Яковитами.

Хоч відділення східньої церкви від католицької датується від 1054 р., то в Палестині відносини між обома Церквами були можливі ще довго пізніше. Щойно від XVI ст. починаються криваві боротьби за святі місця. Тому, що Палестина до VII ст. була византійською провінцією, вплив византійського обряду був найбільший. По новочасній статистиці, нез'єдинених християн византійського обряду є у Св. Землі ок. 35.000, Вірмен 3.000, Яковитів-Сирійців 1000, а Коптів (потомків давніх Єгиптян) і Авісинців 400; протестантів 3500., нез'єдинених Греків ок. 8.000. Вони мають патріярха, що резидує на Оливній Горі, мають 18 монастирів, кілька приютів і шкіл. Нез'єдинених Вірмен в самому Єрусалимі є 1000 під проводом патріярха, до якого належать два мужеські монастирі й один жіночий. Копти мають єпископа і два монастирі, яковити єпископа й монастир, ависинці монастир і церкву. Завзяту пропаганду веде Імка. Католиків латинського обряду начислюють 15.000. Хрестоносці установили єрусалимський патріярхат латинського обряду. За турецької влади він не існував. Щойно в 1847 р. знова відновив його Папа Пій IX. Стираються в ньому політичні впливи французькі, італійські й німецькі. Латинський семінар знаходиться в Вейт Джалю коло Вифлєму. З'єдинених византійського обряду, які уживають у Літургії арабської мови, є в Св. Землі 20.000, а всіх загалом 150.000. Називаються вони загально мелхітами, т. зн. по сирійськи «королівськими», тому що прийняли халкедонський собор, який відбувся під опікою царгородського вазилєуса.

Багато менше, бо тільки 4.000 у Палестині, а 360.000 загалом є маронітів, т. зн. католиків сирійського обряду. Звуть вони себе маронітами від св. Івана Маро († 423), ученика св. Івана Хризостома. Пізніше вони попали в монотелетську ересь і на вернулися до католицької віри в XII і XV ст. Вірмен католиків є ок. 1.000. Несповна сотка є ще сирохалдейців, що на вернулися з несторіанізму.

Слуга екзарха Муг'хахаба приніс дві філіжаночки гарячої й чорної як смола кави. Належить тут до прийнятих звичаїв, гостеві подати каву. Екзарх розпитував багато про Митрополита. Запровадив мене потім до церкви. Дуже вбога й опущена. Іконостас неповний; лише декілька цінніших ікон, — зрештою безвартісні олієдруки або іконки російського походження. В обряді прийняли вони також багато з латинського: св. Причастія під одним видом, і перстені на руках, наплечник і т. п. На пам'ятку дав мені екзарх фотографію теперішнього патріярха.

Повернувши до Casa Nova, я почув програму на пополудне. Їдемо до Єрихону, на Йордан і до Мертвого Моря, а по дорозі вступаємо до церкви Гробу Матери Божої, Гетсемані, і у Витанії до Лазаревого гробу. По обіді зараз у дорогу!

12. ГЕТСЕМАНІ Й ВИТАНІЯ

Біля Дамаскинських Воріт всідаємо знова до самоходу. Тут усе великий рух: торг овець, кіз, ослів і всякого добра. З'їздимо швидко в долину Кедрону, пізніше названу долиною Йосафата. Русло сухе, — лише як падуть дощі, тоді пливе потік. Туди переходив Христос, ідучи зі Сіону до Гетсемані, або з Єрусалиму до Витанії. Ліворуч велике збічча засіяне гробами; видно т. зв. гроби Авесалома, сина Давида, св. Якова і Захарії. Але вони не криють останків тих, яких імена носять.

По пізнішому згоданому пророцтві Йоїла (3, 2) і народньому переданню, Страшний суд має відбутися в Йосафатовій долині. Кожний Жид бажає, щоби його тут поховали і щоби близько Авраама воскрес на Йосафатовій долині.

Дальше направо долина Гиннону, знана загально як Гегенна. В ній Жиди-апостати приносили Молохові в жертву людей, і тому всі від неї відверталися. Викидали потім на це місце всякі відпадки й палили їх тут. Тому стала Гегенна символом пекла.

Минаємо капличку св. Стефана, що стоїть на місці побіч сходів, що вели до святині, і при яких укаменовано того Святого.

Десь тут недалеко на узгір'ю стеріг Савло одежі вбивникам. І видів св. Діакон небо отвором і Христа, що стояв.

Одна біблійна подія пригадується за другою; просто не можна відійти з місця.

Вступаємо до церкви Гробу Божої Матери, збудованої вже в V ст. Та Перси в 614 р. збурили її, а хрестоносці знова відбудували. По широких 48 сходах сходиться глибоко вниз, — бо ціла церква в землі, так що туди не доходить жодним вікном світло. Це рівночасно і знак, як високо піднеслася тепер поверхня землі. Двері отворив грецький нез'єдинений монах, який добре говорив по російськи. Каже, що пам'ятає ще кращі, передвоєнні часи, коли приходило багато паломників з Росії. Наліво, за вірменським вівтарем, знаходиться у викутій скалі саркофаг, до якого було зложено тіло Пречистої Діви. Багато в цій церкві вівтариків, бо навіть кожна секта має один престіл, — ба й магометани мають свій мечетик. Гріб Божої Матери з'єдинює тут усіх. По короткій молитві ми вийшли.

Та мені видається правдоподібніше (про це згадував я й передше), що Божа Мати умерла в Ефезі, де св. ап. Іван був єпископом.

З церкви йдемо просто до Гетсеманського Городу. Він розложився у стіп Оливної Гори, яку видно в Єрусалимі зі всіх сторін. До Гетсемані заходив Христос часто на молитву; сюди також пішов по Тайній

Вечері й страждав аж до кривавого поту, передбачуючи всі муки, які Його в найближчий день чекали. Місце самотнього затишку та глибокого душевного болю й страху перед розп'яттям. Прескорбна душа моя аж до смерті! З того огляду ці місця для кожного християнина такі дорогі та принадні. Нині бачимо тут сім старезних оливок об'єму 6 — 8 м., які можуть бути паростями з коріння тих олив, що пам'ятали ще часи Христа. Гарний городець з квітами плакає ф'ранцісканський братчик. Побіч стоїть велика базиліка. Все разом обведене високим муром.

Недалеко є ще печера, про яку до війни думали, що саме в ній молився і страждав Христос. Але новіші досліді виказали, що в ній Христос був тільки увязнений, і звідси відведений до Єрусалиму. Є два передання, де молився і страждав Христос уночі перед смертю. По першому — у стіп олівного дерева, а по другому — спертій об вистаючу скалу. Я сам був дуже цікавий, бо бачив цю сцену на різних образах, а передусім на образі Петра Холодного — і хотів бачити, як це приблизно виглядало в дійсності. І мушу сказати, що образ П. Холодного доволі вірно представляє цілу сценерію.

Базиліка страждання, — це найкращий храм, який здвигнули по війні ОО. Франціскани в Св. Землі. Стоїть на місці базиліки з IV. ст., — як свідчать про це основи мурів та останки мозаїкової долівки. Стиль базиліковий. Потрійний лук, опертий на мармурових кольонах, становить фронт звернений до долини Кедрону. Над луком трикутник, у якому мозаїка представляє Жертву людства принесену Отцю Його Сином. Двері бронзові, наче зі сирого матеріялу. Внутрі видно тинистий ліс кольон, тому що світло проходить крізь барвний алябастер. Але головний образ Христа в абсиді під мистецьким оглядом просто неможливий. Над кольонами дванадцять копул, виложених мозаїкою. Під найбільшою копулою головний престіл з гарного мармуру, а перед ним ліворуч природна скала, об яку, впавши на землю, сперся був Христос і в дитинних мольбах та в судорогах і страху проливав кривавий піт. Здалека вже блимали світла лямп, доходив брязкіт зброї та галас товпи, що йшла з Юдою. « Але хай станеться Твоя воля » — молився Христос; а шум олівкових віток повторював лагідним шепотом: Хай буде воля Твоя. На вид страшної події, яку ми тут неначе мали перед очима, — стали кожному з нас усі наші хрести, прикрості й болі лекшими; бо чим вони є в порівнанні з Христовою долею?... На спогад старався кожний взяти каміньчик, галузку оливи або квітку, щоби привезти зі собою пам'ятку перебутих тут хвилин.

Глянувши ще оподалік на саджавку Сілое, зв'язану з uzдоровленням сліпця, і на кладовище Гакельдама, куплене за Юдові срібняки, — поїхали ми до Витанії.

Віддаль невелика, бо тільки п'ять кілометрів. Тому Христос, коли був у Єрусалимі, вступав у гості до Лазаря і його сестер Марти й Ма-

рії, та проводив там ідилічні хвилини сільського життя. Перед Витанією показують поле, на якому росла смоковниця, що її прокляв Христос. Тепер тут маленьке музулманське сільце: кільканадцять дряхлих буд і шаласів з 200 магометанами; по арабськи зветься це село Ель Азаріег. Англійська культура сюди зовсім не дійшла, хоч близько веде культурна дорога й гудуть модерні самоходи. Обдерті діти стали скромненько коло самоходу; найменше глодало сухар, — подібно як у нашому селі.

Недалеко від дороги, але на горі серед руїн і звалищ, стоїть отвір до гробу, про який передання говорить, що в ньому був похований Лазар. 24 невідгідні й витоптані ступні ведуть в долину. Грїб складається з передсінка (3 м.) і самого гробу, три сходи нижче (2 м. широкий і довгий). Тому могла його закривати поземо лежача плита (Ів. 11, 38). Коли її підняли, сказав Христос могутні слова: «Лазаре, вийди» — і вонючий труп ожив. Яке здивування мусіло тоді огорнути цілу товпу й Апостолів! Страх перед впливом науки Христа дав уже фари́сеям остаточний товчок, щоби Його зглядити. Тут початок страшної єрусалимської трагедії. Колись над гробом стояла церква, — але по побіді над хрестоносцями грїб завалено, а церкву перемінено на мечет. Теперішній вхід до гробу зроблений з вулиці. Напроти сторчить розвалена вежа, коло якої показують місце дому Марти й Марії та багатих забудовань Симона Прокаженого.

13. ЄРИХОН І ЙОРДАН

Самохід понісся далше. З гори розкривається вид на цілу Юдейську пустиню — висушену, горбовату, ніким незамешкану, без деревини, без птиці. Лиш денедє кущики будячків ростуть на червоній, цеглястій землі. Дух жаху царює над нею, укріпивши себе нездобутими твердинями — верхами гір. Здалека видніє білий монастир св. Теодосія на місці, де мали ночувати три царі, повертаючи іншою дорогою домів. Красвид усе такий самий, монотонний, гористий, і то впродовж 37 км., аж до долини Єрихону. Часом сторчать напроти себе зриви скал або гладкі, різновидні стіни, які витесав вітер і вимив дощ. Мимохить огортає людину почуття самоти. Поруч асфальтової видно ще стару, дуже ринисту дорогу. Колись бушували туди розбишаки, так що важко було пройти подорожнім, і сюди переніс Христос терен притчі про милосердного Самарянина. Справді свобідно могли тут виводити всякі герці пройдисвіти, грабіжники, злодії й розбишаки. Тому починає Христос: «Ішов раз чоловік з Єрусалиму до Єрихону і впав у руки розбишак». При дорозі стоїть навіть гостинниця п. н. «Доброго Самарянина» (кган гатрук). На подвірю видно старі руїни, а далі останки твердині хрестоносців, що збудували її для оборони путників. На долині дорога

роздвоюється: одна провадить до Мертвого Моря, а друга до Єрихону, якою ми й поїхали. Пустиня нагло кінчається, й починається вже інший світ.

Є три Єрихони. Один з часів Христа, і він найближчий, віддалений 2—3 км. від шосе. Ірод гарно окрасив був Єрихон, засадив великі гори і зробив собі там зимову оселю. В ній і помер. З дороги видно пороблені розкопи, останки водопроводів, амфітеатру. Вони манили і приваблювали нас, бо там Христос зробив кілька чудес і там зайшов до малого Заххея. Ми попрямували далі долиною, що її серединою пливе Йордан. Минули нинішній Єрихон, що розложився між цитринами й помаранчами, міддалами й бананами, та спинилися аж коло джерела пророка Єлисея, званого Аін Султан. Воно дуже обильне в воду; саме пастухи поїли коло нього череду овець і кіз, а жінки брали воду великими посудами, або й «модерними» бляшаними шестикутними банками з оливи (Мобільоіль), що їх англійські магазинярі й шофери повикидали на вулицю. В Книзі царів (II., 2, 19—22) оповідається про це джерело, що воно було солоне і мешканці ремствували перед Єлисеєм. На це казав він принести нову миску і насипати соли. Відтак ввійшов до води, і всипавши сіль, очистив джерело. Над джерелом є будка, в якій продають, і то за дорогі гроші, овочі, содову воду, тощо. Не гаючи часу, ми пішки попрямували до викопалищ старого, хананейського Єрихону. Розкопи робили американські вчені, і так їх залишили. Жертівники, посудину, жорна, різні предмети забрано, а видно тільки сиві, глинясті великі цегли основ дому і вузькі вулички. Ісус Навин здобув його, чи радше мури впали на згук жидівських труб. Місто було невелике і окружене подвійним еліпсоватим муром. Коли ввійшли Жиди, вирізали всіх мешканців крім Рагаби і її кривних. На півночі був акрополь, обведений 3.5 м. грубим муром. Жиди поселилися в місті, а в часах царів була тут навіть школа пророків.

Оглянувши руїни, ми сіли на розкопах. Кілька літ тому американські дослідники над Єрихоном викликали навіть сенсацію в археології, бо виказали, що в XIII ст. пер. Хр. місто було збудоване внаслідок землетрусу, і відбудоване в IX ст.; однак нам не було кому цього розповісти і докладно виложити.

Я кинув оком на околицю. У стіп тягнеться долина Йордану, серединою пливе він наче срібна лента. Оподалік від дороги розбили свої шатра бедуїни і виставляють з них осмалені лица. Зелениють сади й городи полудневих дерев, жовтіють цитрини, й визирають зпоміж листя золоті помаранчі, розпростирають свої тонкі рамена виноградні корчі, бальзамове дерево, какти. Чути запах теребінту і міддалю. Прообраз малого раю. До нього запровадив був Ісус Навин Жидів з відлюдної пустині. Цей контраст може зрозуміти лиш той, хто його бачив своїми очима. Так ішов цією повною краси й принади долиною Христос, ли-

шав її як образ життєвих розкошів, і звернув лице вгору в пустиню, на північний захід, де сторчить нага, відлюдна гора Кварантанія. На тім проймаючій дрожжю відлюддю, де чути було хиба, як сичали гадюки й вили шакалі, пробув Христос 40 днів і ночей, і там спокушував Його диявол, відкриваючи прегарний вид на цілу околицю. Мов ластів'яче гніздо побудований при скалі грецький нез'єдинений монастир на місці печер, де Христос перебував на молитві й куди по нинішній день іде багато пустиножителів на богомільне життя. Справді великий контраст: врожайна долина й пустиня нагих скал, радісне життя й умертвіння.

З Єрихону на ліво, лишаючи добру асфальтову дорогу, ідемо гіршою до Йордану. Не обійшлося без пригод. Треба було переїздити через рів, з якого сплила вода, мабуть спущена здалека з Йордану, і лишилося болото. Самохід застряг; його пробували всі витягати з рова, але не допомогло. Малі Арабики бачучи, що ми так силуємося, побігли до поблискої хати, принесли сапу й вигорнули болото зпід коліс та нагорнули сухої землі. Авто негайно рушило. Очевидно, що за діло милосердя домагалися вони належного бакшішу. У часі, коли так шофери заходилися біля авта, зібралася громадка Арабів і Арабок, що йшли відай з поля. На руках несли немовлята. Лиця їх дрібні, осмалені, часто закрашені різними значками. Виглядають дуже бідно.

Ми пробували розмовитися з ними знаками, — але не вдалося. Від'ємною стороною паломництв у самоходах є те, що нема нагоди зайти десь до стародавнього села, щоби могли зблизька придивитися первісному життю, яке на Сході впродовж століть небагато змінилося. На тих місцях, куди звичайно заїздять паломники, видно вже немалий європейський вплив.

Після якої півгодини їзди ми станули над традиційним місцем хрещення Христа. Попри город, який засадили ОО. Франціскани, сходимо над беріг. Багато про йорданські води співали поети, плакали за ними Жиди у вавилонській неволі. В Старому Завіті на Йордані діялися великі чуда. Коли Ісус Навин вів Жидів через Йордан, вода розступилася як на Червоному Морі. Так само розступилася пророкам Іллі та Єлисеєві. В йорданських водах очистився з прокази Сирієць Нааман. Наш Ігумен Данило в XII ст. описував Йордан дуже вірно: «Ріка Йордан пливе бистро, береги має з того боку дуже круті, а з цього низькі, вода дуже мутна і солодка. А глибока є, чотири сяжні самої купелі, як вимірив я і досвідчив на собі, бо я перебрів на другий бік Йордану і довго проходжувався по його березі... Та є по цім боці Йордану, напроти цієї купелі, щось у роді ліса з невисокою деревиною подібною до верби. Вище цієї купелі, на березі Йордану росте щось у роді лози. Цього багато. Однак це не є як наша лоза, тільки ростина подібна

радше до чагарнику, є теж там багато тростини; і звірят тут багато і диких свиней нечислена сила, є й леопарди, а навіть льви».

Небагато змінилося мабуть від того часу. Та сама фльора, не видно лише дикої фавни, — хоч бачимо, що живуть ще шакалі, бо їх шкіри вивішують Араби на деревах як осторогу для прохожих. До ріки сходиться по нових цементових широких сходах, а потім кладкою, якою я ввійшов до човна. Вода мутна, глиняста й сива. На берегах ростуть корчі якоїсь лозини. Я обмив лице і став відмовляти тропар « Во Йордані крещающуся Тебі, Господи ».

В моїх думках проходили образи: колись над цими водами стояла сувора постать св. Івана. Ціла долина повна була людей, на ослах, верблюдах; були вчені фарисеї й прості, неграмотні люди, були світські й жовніри. Яке рішуче й залізне слово науки говорив він кожному, — алеж і з якою почестю повитав Христа! Це Агнець, що несе гріхи світу! З хрещенням Христа й починається, як відомо, властивий Новий Завіт, бо об'явилася Пресвята Тройця, найважливіше Об'явлення Нового Завіту. Тому й Теофанія було перше свято, яке стали святкувати християни.

В 1906. р. відправили українські паломники гарне водосвяття. Я міг лише тими своїми думками збудити йорданський настрій і пригадати собі євангельські події.

З великим вдовolenням виходив я з йорданської лодки, що міг подивитися на це святе і славне місце та бути в місці первопочину йорданських водосвятть.

14. МЕРТВЕ МОРЕ

Полевою дорогою побіч грецького монастиря св. Івана Хрестителя ми поїхали далі на Мертве Море. Дорога нерівна; треба було їхати де-що поволіше. Спека устала, на дворі похолодніло. По двадцяти хвилинах їзди повіяв запах сірки. Здалека видно на землі наче білий іней. Це сіль води Мертвого Моря. Воду напускають на рівнину; опісля вода висихає, а сіль залишається. Видно здалека саліну для виварювання соли, якої є в воді 24 проц. Рівниною розставлені рури для водопроводу. По одному і другому боці червоніють гори. Зближаємося до самого моря. Ось уже і його поверхня. Високі цеглясті береги, вода олов'яна, з полиском оливи, меркне в далекій синяві — за малим півостровом. Саме море довге 75 км., широке 16 км., глибоке 400 м., а поверхня нижче по земі 395 м. Дуже цікаві цифри. Побіч Каспійського Моря, це найнижча точка на зовнішній поверхні земської кулі, зв'язана зі страшним кінцем Содоми і Гомори, Адами, Сетор і Собоїм. Не знайшлося там навіть десять праведних. Араби звать це море Бар Лут, Греки асфальтовим

морем, бо має смолу. Я був приємно розчарований. Вид гарний, далека синява робить краєвид для ока дуже милим. Я представляв собі цілу сценерію дуже понурою. Щоправда нігде не видно ні пташини ні деревини. Вода спокійненько хлюпоче... довкруги мертва тишина. Навіть вітерець не шевельне, — хоча над морем звичайно тягне продув. Кінця Мертвого Моря не видно, він меркне десь ген далеко, за вистаючими берегами в мрячній синяві. Заїздимо на подвіря побіч ресторану. Чим скорше біжимо по піску до води. Вона тепла; пробуємо смак — гіркаво-солоний. Багато в ній хльору й брому, тому тут добра купіль для ревматиків. Над берегом видно сухі гиляки, яких зеленими наніс Йордан, — але тут вони всихають. Коли й риба попаде, то негайно гине, а вода виносить її на верх.

Всі, очевидно, пішли купатися. Не видержав і я, — бо якжеж бути на Мертвім Морю, і не скупатися? Вода тепла. Кожний може пливати без небезпеки, бо вода густа і вдержує тіло на поверхні. Та коли заїде в око, то кілька секунд дуже пече. Також важко в цій воді встати на ноги; голова паде вниз, а ноги підносить вода догори. По купелі треба обмити ціле тіло зі сильного осаду в солодкій воді, яку допроваджує купелеве заведення.

Провідник показує ще гору Небо, на якій вмер Мойсей. Довкруги моавські гори, за ними тягнуться моавські поля, де задержалися були Жиди, заки ввійшли до обіцяної землі. На полудні узгір'я Махеронте. Тут Ірод поставив був собі твердиню. В ній держав св. Івана Хрестителя і там казав стягти йому голову.

Так закінчили ми цей день, повний щораз нових вражіннь і глибоких зворушень. Треба ще додати, що цілу виправу зробили ми в п'яти годинах, — а колись на верблюдах і ослах тривала ця романтична експедиція бодай два дні.

В Єрусалимі я пішов до австрійського «госпіцу», куди був запрошений на вечеру. Це прегарний приют з великою терасою. Преосв. Фелінгер прийняв мене дуже гостинно. Він, бувший вихованок віденського Фрінтанеум, має знайомих і між нашими священиками та особисто познакомлений з нашим Митрополитом. Він є ректором госпіцу, а від кількох літ став єпископом помічником латинського патріярха, що саме під цю пору перебував у Римі. Усіх латинників-католиків є в Єрусалимі ок. 4.500, протестантів 1.600. На коридорах багато готичного мальовила і портретів цісарів. Багата й гарна молитовниця. Є в ній жертви, що їх зложили наші паломники в 1906. р., а саме гарний червоний фелон (Гмитрова зі Самбора), золота чаша, два служебники, три великі вишивані рушники й одна чорна панахидна кирея. Колись у майбутньому може вже бути гарний зав'язок української католицької молитовнички. Коли ми переходили коридором, Преосвященний вказав на кімнату: «Ось тут мешкав ваш Митрополит». І ми ввійшли до просто-

рої світлиці. « Так скоро минає час, — говорив далі Преосвящений — незадовго мине вже 30 років. Ваше паломництво лишило гарний спомин, — і шкода, що традиція паломництв переривається. Вашого Митрополита називали всі Араби — Великий »...

Я й не зглянувся, як уже минула 10 година вечора. Тому я розпращався, взяв митрополичу мантию і з провідником Арабом повернув до Casa Nova. Вулички темні, світло лише коло каварень, де на низьких кріслах, плетених з пальмового лика, сидять Араби в червоних фезах і курять наргілег та п'ють чорну каву. Кожний тягне водну файку і в задумі глядить перед себе. Не чути гамору, — хіба глухий стукіт кісток, якими грають.

Темними і таємничими, немов у казці, вуличками переходили ми поквапно. Крізь двері, що виходили на вуличку, проносився плач дітей, яких хтось там зацитькував. Нераз легка дроз проймала, коли десь із заулка висунулася нечаяно темна постать Араба і зникала мов тінь у темряві.

15. ОЛИВНА ГОРА

У вівторок раненько я відправив Службу Божу при престолі Божої Матері в церкві Господнього Гробу. Остання Служба Божа, — тому й душа висилювалася на найщирішу молитву. Втретє обійшов я ще всі святі місця коло Божого Гробу й Кальварії, та приглядався їм з неменшим зацікавленням, ніж перший раз. Звернув ще увагу на мармурову розету з білим мармуром посередині. Це середина світа, — як колись казали. Згадує про неї й Данило-Монах.

Зі всіх головніших місць у Єрусалимі, які кожний паломник повинен звідіти, залишалася ще Оливна Гора. Провідник з фірми Кука, п. Фарваджі, Араб-католик, справді по мистецьки розложив плян відвідин, так що ми, не гаючи часу на зайве ходження, могли за три дні звідіти Єрусалим і близьку околицю. Очевидно, асфальтова дорога і добрий шофер допомогли нам, що ми використали кожну хвилину й не прогайнували ніякої.

Коло Дамаскинської брами всідаємо знову й під'їздимо аж під саму гору. По дорозі глянули лиш на базиліку св. Стефана, яка є власністю французьких ОО. Домініканів. Це одна з найкращих єрусалимських святинь. Прегарне вражіння викликає білий мармур, перекладаний чорним, у луках. Нагадує фасад сінської катедри. Побіч є їх славна біблійна школа, яка, задля скрайніх модернізуючих поглядів о. Лягранжа, втратила на своєму доброму й заслуженому імені. Залишаємо також гробівницю цариці Олени з Адягени над Тигром, яка в 44 р. по

Христі перейшла на юдейство, осіла в Єрусалимі й тут казала себе поховати. Її саркофаг перевезено до Лювру в Парижі.

На горі Скопос звертає на себе увагу також жидівський університет, про який кажуть, що ще не переступив стадії організації. І ось ми вже на вершку гори.

На ній, по місцевому переданню, вчив Христос учеників другий раз Отченашу, і нераз вів тут розмови з ними. Накінець звідти піднісся на небо, — як згадує виразно св. Лука в Діяннях (Діян. 1, 1—12), і в Євангелію (24, 50). Вид на всі сторони. Найгарніший у цілому Єрусалимі. Місто як на долоні, зі всіма небозвідними банями церков, мінаретами, вежами мурів, тісними завулками й широкими підміськими дорогами й вулицями. На полудневий схід блищить Мертве Море і Йордан з широкою долиною, рудіють на сонці верхи гір і юдейська пустиня, далі гори Гіллеад і Моаб. Погідний день, нема ще пари в повітрі, око насичується до схочу. Справді гарний спомин на кінець побуту в Єрусалимі!

Йдемо до місця, з якого по переданню піднісся Христос на небо. В IV ст. побудовано тут округлу церкву, — та її збурих Хосроес. Щоправда, опісля відбудував її патріярх Модест, — однак магометани знову її знищили. Тоді Греки побудували нову, а магометани добудували копулу й перемінили на мечет. У середині видно природну скалу зі слідами відбитої лівої стопи Христа, коли підносився на небо. А було це сорок днів по Воскресенню, коли поблагословив учеників і апостолів та розстався з ними. Помолившись, уцілували ми сліди Христової стопи.

Децо на полудне є печера покутниці св. Пелагії, де вона й похована. Була ще тут базиліка св. Єлеони (оливярні) збудована св. Оленою, але її збурено після хрестоносців, так що не остало з неї ні сліду.

Заходимо накінець до базиліки Отченашу, що належить до Сестер Кармелітанок. Під аркадами вмуровано в стіну 35 великих прямокутних фаянсових плит з написом Отченашу в ріжних мовах. Є й по церковно-словянськи і по російськи. Може колись вставить ще хтось плити з Отченашем в українській мові. Поруч ідуть роботи над будовою базиліки Христового Серця. Поза кармелітанськими мурами показує провідник капличку, що стоїть на тому місці, де Христос плакав над Єрусалимом. Зновуж на схід францісканський монастир Бетфаге, на місці старого, нині вже неіснуючого містечка, звідки Христос вислав учеників по осла, на яким віхав у Єрусалим.

На тім покінчили ми нашу прощу по Єрусалимі, — коротку щоправда, але змістовну. Види, вражіння, оповідання подій мінялися наче в калейдоскопі. Це були дні великої праці й душевного та тілесного висилення. Об'їздимо назад, горою, Єрусалим, око кидає востаннє пращальний погляд на цілу панораму, а уста шепчуть слова: « Єрусалиме, Єрусалиме, якщо забуду Тебе, хай забута буде правиця моя » (пс. 136).

З глибин душі плила щира подяка Господеві, що дав спромогу ступати по місцях страстей і прославлення Христа й оглядати їх, — як завдаток оглядання небесного Єрусалиму.

16. САМАРІЯ

Наша чергова мета — це Назарет, 140 км. від Єрусалиму. Їдемо на північ крізь цілу Юдею. Дорога рівненька, всюди виасфальтована. З Єрусалиму до Генезаретського озера — це головний палестинський шлях, тому раз-у-раз стрічаємо самоходи особові й вантажні, часом каравану розгойданих верблюдів — аґаву, яку веде на переді мудрий ослик, похиливши голову, або кілька арабських вершників на ослах, — рідко на конях, та й до того не дуже гарних. Загалом гарних арабських коней нігде не видно, — бо їх, як хтось жартом завважив, вивезено за границю. Подібно на Сході важко з'їсти добру помаранчу, бо всі кращі призначені на експорт. Земля ріниста; декуди пасуться отари овець і чорних кіз. Ячмінь дозрів у першій половині травня; його виривають з корінем та кладуть у купки. Ростинність всюди та сама, головню фіґи й виноград. На загал агрикультура в Палестині за панування Турків значно впала. При допомозі наводнення мешканці засадили були верхи гір садами. Та коли Турки повирубували гаї, землю сполокав дощ, і тепер сторчать лише ребра скель.

Годі не згадати про оселі, які видно зі самоходу, — хоч миготять вони й пересуваються наче на екрані. Переїхавши несповна милю, бачимо узгір'я, на якому лежала старовинна Габаа, де Саул заложив свою столицю. На полудневий схід видніє Аната, звідки походив Єремія. Рівнобіжно з новою дорогою видно поруч останки римської дороги, якою їхав св. Павло до Дамаску. Зрештою кожне сільце звязане тут з якоюсь подією зі св. Письма, а кожний камінь вмів би розповісти щось старе, цікаве. 16 км. від Єрусалиму лежить місцевість Ель-Бірег, звідки мали вернутися Пречиста Діва і св. Йосиф за Ісусом до Єрусалиму (Лука 2, 41—45). За оливними садами видніє село Бейтін (Бетель), де Авраам поставив був жертівник Єгови й розійшовся з Лотом, а пізніше Яков утікав перед Есавом і снилася йому драбина, по якій сходили й виходили ангели. Хоч ми не затримувалися, — то всеж дуже мило бодай глянути на місцевість, про яку знається неодно вже з дитинних літ, з біблійної історії, і яку розмальовувала собі дитинна уява, як уміла. Он хоч би слідуюче село Джіфнег (Гафне), де мав згинути хоробрый Юда Макавейський у боротьбі зі Сирійцями за незалежність, або — за тінистим дубовим і оливковим гаєм — Сейлун (біблійне Шило), де Ісус Навин зложив Кивот Завіта здобувши Канаан. З тим залиша-

емо вже Юдею, країну мук і страстей Христа, — а вступаємо в Самарію, другу палестинську провінцію.

Туди переходив нераз Христос, йдучи з Галилеї до Єрусалиму, і тому неодне оповідання з Євангелії звязане з цією країною. На 40-ому кілометрі дорога досягає найвище піднесення. Видно дві гори, Гебаль (938 м.) і Гарізім (868 м.), а за ними в мряці білий Гермон. Звідти дорога спускається крутими серпентинами нагло в долину, і то так прикро, що мається вражіння, що ось-ось вивернеться самохід; але вправний шофер з усмішкою викручує кермою немов пером. Ще кидаємо зором співчуття на село Карят (єванг. Карйот), звідки походив Юда, що продав Христа, — і стаємо коло Якової криниці.

Перед нами довга, покрита зеленню, врожайна долина зі сіножатями. Повагом ходять по ній бузьки. З одного боку піднімається висока гора Гебаль, а з другого Гарізім, — обі знані з патріярших часів. У підніжжя місто Сихем. Коли Авраам прийшов у обіцяну землю, розбив саме в тій долині свої шатра й випасав стада. Так само Яков задержався на тих полях і викопав та вимурував глибоку (24 м.) студню. Та після того, як його сини повбивали Сухемітів, Яков мусів звідти втікати. Син його Йосиф казав себе таки тут, на батьківських полях, поховати. Так і видно білу копулу зі згодним гробом — одначе місце поховання невідоме.

Прямуємо до грецького нез'єдиненого монастиря, і через подвіря до керниці. Прегарний город: цитрини, помаранчі, евкаліпт і гранати. Над керницею знімається молитовниця, до якої запроваджує нас грецький монах, дуже ввічливий, що говорить також по російськи. Довкола керниці кам'яне цимбриння в виді шестистінника. Зеркало води видно добре, коли монах спустить запалену свічку. Ведром витягає воду і дає кожному напитися. Здавалося, що вода з 24-метрової глибини буде зимна, і тому небезпечно її пити в такий гарячий день, коли спека доходить і до 40° С. Але, на диво, вона була літна, з дуже ніжним смаком. Це хіба доказ, що терен унутрі вулканічний і гарячий. Кожне джерело на сході, це осередок життя, там повставали оселі, зеленіли городи. Де б'є джерельна вода, благословення плило з джерела на цілу околицю. Хтось добре підхопив, що східні й полудневі народи все тужать за своїми ріками й джерелами, а не за землею.

Серед звичайної гутірки уява відбігає від розмови й представляє собі Христа, що ось сів тут над керницею та вів апостольську розмову зі Самар'янкою, повну великої душпастирської второпности. Хтось зі священників став навіть читати четверту главу Євангелія св. Івана. Апостоли сходяться згори, з міста, з ідою. Прийшли Самаряни і запрошують Христа, щоби залишився в них. У Христа бувало й таке, що в інших містах замикали перед Ним мешканці браму, а похопні ученики прохали, щоби зіслав огонь з неба і знищив місто. А тут, — яка гарна

сцена великого успіху Христової праці! Ось у цій хвилині, як ніколи передше стали мені ясні слова: « Жниво велике, а робітників мало, збіжжа біліють тай колосся зачне небаром опадати ». І думка полинула ген на рідну землю, на Україну.

Недалеко коло керниці почали були монахи будувати більшу церкву й піднесли вже високо мури; та прийшли важкі часи, і робота станула, ждучи кращих. Глядимо ще на могутні дві гори. Як величаво мусіло це виглядати, коли Ісус Навин умістив кивот у долині, а весь нарід, дванадцять поколінь, зібрався на збіччах обох гір! На долині левіти з кивотом, звернені в сторону Гебаля, голосили прокляття на тих, що будуть переступати Мойсеїв закон. Всі тоді відповідали: Амінь, — і відгомін гір повторяв: амінь, амінь... Подібно, звернені в сторону гори Гарізім, голосили благословення. З необроблених каменів поставив Ісус Навин жертівник і приніс жертви цілопалення.

Самаряни повстали зі змішання Жидів з поганами, яких поселили Асирійці. Заховали вони тільки Пентатеух, — зате не прийняли книг пророків. Жиди ними погорджували й оминали їх, бо не вважали їх правдивим ізраїльським племенем. Тому мали Самаряни на горі Гарізім святиню й приносили тут жертву. Ще й тепер приносять раз у рік у день пасхи жертви цілопалення. Тоді обходять велике свято, на яке приїздить навіть Високий Комісар з Єрусалиму. Це племя є нині на вимертю, бо Самаряни женяться лише між собою. Є їх кількасот. Для чужинців вони непривітні. Одначе в Євангеліях і Апостольських Діяннях мають записані світлі картини. Ось напр. згадана подія коло керниці, притча про милосердного Самарянина, uzдоровлений прокажений, який з десяти інших одинокий вернувся і дякував Христові, тисячі навернених діяконом Филипом, до яких вислали апостоли Петра та Івана, і т. д.

Недавні розкопки відкрили старе місто Сихем. Це відкриття, разом з цілою низкою інших, яких стільки зроблено в останньому столітті, доказує зайвий раз, що й давнє минуле не пропадає безслідно. Бо навіть звалища стають основою історії майбутніх століть, а оповідання про життя їх мешканців нормою діянь і заохотою для молодих поколінь.

Їдемо далі долиною між горами; по правому боці Гебаль, по лівому Гарізім. Переїздимо через місто Наблюс. Звалося воно, від імені цісаря Веспасіяна Флявія, Flavia Neapolis. Коли Олександр Вел. наложив був важку кару на Самарію, мешканці переселилися до Сихему, — але Іван Гіркан збунив (132 р.) його. Щойно в 70 р. по Хр. відбудувалося місто Сихем під відтак скороченою назвою Наблюс. З нього походив св. мученик Юстин. Багато має джерел (ваді), як ніяке інше палестинське місто.

Властивою столицею Самарії було місто Себастієг. Основане ще царем Омрі в 880 р. пер. Хр., називалося Самарія. Щойно Ірод наз-

вав його *Σεβαστεία*. Довгий час стояло місто в тіснім звязку з ізраїльським царством; його розбудовою займався цар Ахав. Пізніше Ірод Великий побудував величаві палати, театр, святині, яких руїни з високими розваленими кольонами сторчать здалека, як свідки високого й світлого розквіту. З великим успіхом проповідував у Самарії Євангеліє діякон Филип, а апостоли Петро й Іван прийшли з Єрусалиму, щоби охрещених миропомазувати. В Себастієг була церква св. Івана Хрестителя і там переховували якийсь час його голову, — але пізніше цю церкву магометани знищили, згл. переробили на мечет.

За Себастієг краєвид зовсім змінюється. Починається Галилея. Перед очима розкривається широка ездrelьонська долина, незвичайно врожайна. Тому теж була в історії тереном дуже численних боїв, почавши від фараонів, Гедсона, Дебори й Римлян, аж до хрестоносців, Наполеона й світової війни. Тисячами споминів і сцен запліднює вона уяву. На початку долини показують місце, де браття кинули Йосифа до висохлої керниці, а відтак продали купцям до Єгипту. З котрогось із доколичних сіл мала походити Юдита, що стяла Гольофернові голову.

Їзда незвичайно приємна; сценерія зміняється, хоч це рівнина. Переїздимо через містечко Енганім, у якому Христос уздоровив десять прокажених, і лише один з них дякував Йому.

Останні дві замітні місцевості, це сухе узгір'я Гельбое, на якому був побитий Саул, і село Зерин, де пророк Ілля прокляв був царя Ахава і його жінку Езавелю за те, що загарбали винницю Набота.

Ціла ездrelьонська долина, — це вже Галилея, третя частина Палестини. Незвичайно врожайна, становить немов один просторий город. Майже ціле життя провів тут Христос, за виїмком подорожей, які відбував до Єрусалиму. Ціла околиця, спосіб життя її мешканців, тісно в'язуться з Його наукою.

Є тут і нові оселі. На ездrelьонській долині викупили Жиди значні простори землі й заложили кольонію Балфурія, названу так в честь англійського міністра. Нові забудування, стодоли, стайні.

Було полудне — і дивне вражіння залишається з такого села. Всюди спокій, віконниці зачинені задля спеки від 10 год. вранці. На полі працювати не можна, і всі спочивають. Щойно коли сонце звернеться на захід, починається рух і праця. Пригадалася італійська пословиця, що в полудне бігають по місті тільки пси й чужинці...

17. НАЗАРЕТА ЛЮБИЙ КВІТЕ...

Стрімка й крута серпентина веде з ездrelьонської долини до Назарету. Вже здалека видно стіну гори, з якої хотіли Назаретяни скинути Христа. Останки руїн вказують, що стояв на ній монастир. Опо-

далік видніє маленька молитовничка, поставлена в честь Матері Божої, яка, по переданню, на вид цієї події завмерла з болю.

Нарешті видно ближче Назарет, квіт Галилеї. Пригадує дещо Вифлем. Амфітеатрально збудовані дома (багато поверхових), прямокутні й плоскодахі; є вже немало криш, покритих червоною дахівкою. Немає лише того півколеса, як у місті Христового Різдва. В око впадають храми, монастирі, великий дім для молоді ОО. Салезіян, великі забудовання захисту ОО. Францісканів і шпиталь Милосердних Братів.

Оце місце майже тридцятилітнього побуту Христа, Його укритого буденного життя й підготувань на велике післанництво, — життя, що освячує родину й працю, даючи зразок до наслідування й уздоровлення родинних та суспільних умовин.

Заїздимо до Casa Nova ОО. Францісканів. Уладження переведені зовсім на європейський лад. По чотирогодинній подорожі, і то в саму спеку, відчули втому навіть провідники, що привикли до полудневого клімату.

У захисті вже засіли до обіду малярські паломники в числі кількадесяти осіб. Паломничий рух по Св. Землі змагається: на кожному місці можна стрінати якусь більшу групу: французьку, дуже часто англійську, також італійську, німецьку й інші. Лише не видно ніде Українця; навіть наше паломництво з 1906 р. до Назарету не їздило.

По полудні ми вибралися відвідувати св. місця. Та всі вони тут святі, — подумав я собі, — бо всюди ходив Христос, живучи тут приблизно 30 літ. А всеж таки є деякі, що дуже тісно звязані зі святою Родиною. Найперше питає паломник за дімком, у якому мешкала Пречиста Діва Марія. На тому місці стоїть нині латинський храм ОО. Францісканів, зрештою нічим незамітний. І не диво: бо його вибудували за 6 місяців. У IV стол. здвигнув був тут церкву наверхнений Жид, граф Йосиф з Тиберіяди. Пізніше її розвалено — і відбудували її аж хрестоносці, коли Танкред у 1100 р. зайняв Назарет і на вид містечка плакав з радости. Назарет відвідував св. Франціск з Асізу. Султан Бібарс, здобувши Назарет, у 1263 р. знищив святиню до основ. Щойно в 1620 р. відбудовано крипту. За турецьких часів, у 1730 р. губернатор Галилеї жив у приязні з гвардіяном Францісканів і дозволив йому, в часі своєї шестимісячної подорожі до Мекки, побудувати костел, — бо інакше на будову кожної церкви треба було дозволу султана з Царгороду. А так, ніби в неприсутності губернатора, вправді неправно вибудовано, — але вже не можна було святині руйнувати. Церква 22 м. довга, 17 м. широка, тринавна. Збирають тепер гроші на будову величавішої сятини.

Сам дімок притикав плечевою стіною до скали. Під головним престолом є крипта, до якої сходиться по 17 сходах. Під вівтариком видніє напис: « Verbum caro hic factum est ». « І Слово сталося тут тілом ».

На цьому місці явився архангел Гавриїл, привітав Пречисту Діву, і тут Вона вимовила: «Хай станеться по твоєму слові». «Богородице Діво», яке відмовляє путник, — це повторення розмови на тому самому місці. З другого боку є знову вітвар, присвячений св. Йосифові. Дальше є ще вітварі, присвячені св. Йоакимові й Анні, та арх. Гавриїлові.

Вийшовши з церкви Благовіщення, через городець засаджений квітами й побіч великого монастиря ОО. Францісканів, ідеться дальше до церкви св. Йосифа. Це стилева романська будівля, недавно здвигнена. В підземеллю є багато печер і саджавка, що належала до давнього мешкання й робітні св. Йосифа, опікуна Ісуса Христа, який ніс на собі тягар удержання цілої родини. На головнім престолі зображений св. Йосиф, як ріже дерево, а Христос йому помагає. Тут жила пресвята Родина, туди бігав як дитина Христос, туди ходив за водою і розносив виконані роботи.

Як виглядає дім св. Родини? Мабуть подібно як тепер: чотирокутна кімната, з нетесаного каменя. В середині кілька стільців до сидження, низький стіл. Під стінами ліжники й килими до спання, скриня на одежу і великий збан на воду.

Є передання, що дім в Назарету перенесли ангели в 1291 р. до Терсато в Дальматії, а відтак до Льоретто коло Анкони. Та в Назареті про це ніхто й не згадував.

Сто кроків дальше, вузькими вуличками (ще вужчими, ніж у Єрусалимі), при яких ковали робили серпи, рискалі, а дальше купці розложили свій крам, ідеться в північно-західньому напрямку до Синагоги, в якій Христос прочитав глибокі слова пророка Ісаї: «Дух Господень на мені, тому помазав мене благовістити Євангеліє убогим». Через маленьке подвір'я входить до вбогої церкви, — як довідуюся, — греко-католицької. Синагога також у посіданні греко-католиків. Слава Тобі Господи, що хоч одне памятне місце в греко-католицькому посіданні! Молоденький священик-мелхіт впровадив нас до церкви, що стоїть на місці колишньої синагоги. Церква з одним романським склепінням, будована в середніх віках. Іконостас мурований, лише до половини, т. зн. намістні образи і празники. Над мармуровим престолом голуб замість кивота. Як часто приходив сюди Христос як дитина, молодець і зрілий муж на молитву! Приходив незамітний, як кожний інший Назарянин. Звідси почав Він Свій прилюдний виступ. Тут виявив Себе ясно перший раз як Месія. Звідси вибрався завоювати світ — і його поконав.

Я познакомився зі священиком. Він дуже втішився, що я греко-католик, і прохав до себе на вечеру.

Хто приїхав до Назарету, не може не піти до джерела Матері Божої, 1 км. від Casa Nova. Це одиноке джерело в Назареті, дуже обиль-

не на воду; все коло нього багато людей, передусім жінок, що несуть воду у великих збанах на голові, а дітей ведуть за руку. Це була осередна точка в Назареті. Так певно приходила по воду і Пр. Діва, ведучи за руку Ісуса. Нині те джерело вицементоване, з луком над трискаючою водою, якою й ми гасили спрагу в гарячий день.

18. ТАВОР

По полудні мали ми ще поїхати на Тавор, який уже здалека, коли ми лиш віхали в ездрельонську долину, звернув на себе увагу й манив своєю маєстатичністю. Вибиратися пішком — це була би виправа на цілий день. ОО. Франціскани зробили на гору серпентинну дорогу, так що самоходами можна виїхати аж на сам верх. Так ми й зробили. Багато є тут власників самоходів, які тільки з того живуть. Автобусом ані більшим самоходом не можна виїхати, — тому ми пересіли на назаретські менші самоходи. Асфальтовою дорогою, якою ми прибули, заїхали знову на ездрельонську долину, потім звернули вліво на звичайний, щоправда самоходами дуже втертий шлях, і поїхали рівниною через село Дабурієт, де відай Христос лишив був інших апостолів і відтак уздоровив біснуватого хлопця. Побіч керниці, де пастухи поїли стада й верблюдів, починається серпентина. Тавор виглядає наче вівтар, і є 562 м. високий; тому треба їхати самоходом на вершок цілу годину. У перших віках християнства вело на цю гору 4.340 сходів. Підїзджаючи щораз вище, ми бачили що далі все кращий краєвид. З куців карловатой дубини й теребінту вистають звітрілі скелі. Сам верх гори це овальне узгір'я 1200 м. довге і 800 м. широке.

Відколи Ізраїльтяни заняли Палестину, гора Тавор грала визначну роль та була місцем зібрань і захисту. Дебора збирала тут 10.000 ізраїльського війська проти хананейців. Завзяту боротьбу звели тут Жиди з Римлянами в 70 р.; римський вожд Плекид, заманивши з укріпленої Йосифом Флявієм гори жидівське військо на низ, вирубав його і заводів твердинею.

Від часів св. Олени побудовано тут кілька монастирів, що їх опісля збурили Араби. Хрестоносці поставили на самому Таворі бенедиктинський монастир, — але після бою під Гаттином у 1187 р., що його хрестоносці програли, упав і монастир Бенедиктинів. Від 1631 р. посідають частину гори О.О. Франціскани й мають там захист для путників. На основах старовинного храму вибудували по війні за пів мільона доларів велику базиліку Христового Преображення. Будував її той сам архитект Барлюцці, що ставив Гетсеманську базиліку. До монастиря віздиться через велику, гарну браму, на якій повіває хоругва з ерусалимським хрестом.

Сам факт, що по переданню перемінився тут Ісус Христос, робить цілу гору незвичайно дорогою для всіх християн. Місце Перемінення міститься в храмі. Входимо до середини. Величавий храм, прегарні лужки, що спочивають на могутніх, грубесних кольонах. Крізь різнокольорові вікна входить світло. Все ж таки базиліка в Гетсемані вдалася архитектові куди краще.

Входимо до крипти під головним престолом. Спомин на пресвітлий момент переносить нас у релігійний настрій, разом з апостолами Петром, Яковом й Іваном. Справді в небесній величі явився тоді Христос, і дав їм побачити прообраз неба. Після гарячої молитви за переміну й ублагороднення на наших душах, ми вийшли з храму.

Чудовий вид розкрився перед нами. На захід тягнеться ездсельонська долина, яку видно як на долоні. Хто туди не переходив, скільки крови тут пролито! Ген, далеко синіє гора Кармель, — а тут ближче, на полудневий захід, гора Малий Гермон, що у її підніжжя присілося сільце Наїм (по арабськи Нун), де Христос воскресив молодця-одинака бідної вдови. Голим оком видно кам'яні ворота, що ведуть до села. Яка радість засіяла на лиці прескорбної матері, а рівночасно і задума у всіх, що Христос не є звичайний чоловік! Далі на полудне гора Гелбое, де згинув Саул, а ближче до Тавору село Ендор, де він питав ворожки про свою долю й вона викликувала духа пророка Самуїла. На схід видніє Тиберіяда синіє Генезарет, а за ним покритий снігом Великий Гермон; око добачує навіть Кафарнаум. У підніжжя Тавору ще невелике сільце: кольонія Черкесів, яких поселено сюди ще перед війною. На північ рудіють гори, грають у проміннях сонця червоні збічча і красується білий Назарет. Справді, це другий вид по Оливній Горі, від якого око не могло відірватися, і паломники стали повторювати за св. Петром слова: « Господи, нам добре тут бути ». І Христос любився видом з високих гір, і тому так часто стрічаємо Його на вершку; також любив гарні околиці, коли так радо перебував над Генезаретом.

На самій горі О.О. Франціскани мають прегарний город та удержують зразкові плянтації.

За Францісканським муром є ще незединений грецький монастир з гарною церковною банею.

Грудь віддихала глибоко, а серце було повне радості з прожитих хвилин. Чоловік забуває всі клопоти й журби, та здається йому, що він в іншому світі.

Вернувшись до Назарету, я скористав зі запрошення та пішов на вечеру до греко-католицького пароха. З розмови, яку ми вели по французьки, довідуся, що о. парох виїхав до Каїра, а сотрудник о. Андрій заступає його тимчасом. Гостинна велика, долівка покрита мармуровими плитами, як звичайно на Сході й Полудні. На стіні висить кілька олієдруків, — невеликий слід культури Сходу. В бібліотеці видно, крім

арабських і грецьких книжок, багато французьких. Парохія тепер досить зубожіла. Краще розвивається латинська, бо мають більше гроша, удержують захисти, забирають хлопців на виховання, а через те цілі родини стають латинниками. Мешканців у Назареті є ок. 12.000, з того 8.000 християн, а 4.000 магометан. Незєдинених Греків є 4.000.

Подали вечеру: переважно зимні страви, козяче м'ясо в квасній сироватці, дальше зготовлена на східній спосіб яєшниця, потім банани, яблука, помаранчі, вода з керниці Божої Матері, і кава.

Назарет належить до Преосв. Гажяра, що мешкає в Гаїфі. О. Андрій прохав, щоби я вступив його відвідати. Цей єпископ тут загально всіми дуже люблений.

Пішла бесіда на унійні теми, а відтак і на тамошні, палестинські. Відносини між Арабами й Жидами щораз більше загострюються. Жиди викупувають землю, платять ціни, яких ніхто не може дати, загарбують купецтво в свої руки й вибирають арабів. А це ми, — каже, — дошкульно відчуваємо. Звідси ці криваві події, про які знає Европа. Араби гарячокровні, тому похонні й скорі до бійки.

Пращаючися, отець провів мене ще вулицями Назарету, які освітлені електрикою як європейське місто; не маєть тут уже вражіння східнього старовинного города.

По дорозі запитав мене о. сотрудинок, чи не вступив би я до одного заможного греко-католика Араба. Я радо згодився. Ми звернули, і по сходах, через гарний город пахучих квітів, станули в притворі. Зараз явився господар, старший мужчина, і попрочав до гостинної.

« Вибачте, — говорив я, — що заходжу так пізно; але завтра мушу їхати дальше, а о. сотрудинок заохотив мене скористати з нагоди і вступити до вас у гостину. Чую, що ви греко-католик, як і я ».

Господар дуже втішився; прийшла його рідня. Гостинна прикрашена чудовими перськими килимами, з яких один кращий від другого. Вражала тільки недостача образів Святих. Лише на одному дивані був представлений храм св. Софії в Царгороді, а на столику св. Тереса від Дитятка Ісуса. Подали чорну каву й арабські солодкі палочки та ласощі. Розпитували багато про нас греко-католиків і дуже здивувалися, що нас так багато, аж три і пів мільона. « Чи багаті вони? » — питала господиня. Багатство імпонує арабові, — а в Палестині вони переважно вбогі, бо до праці лїнівї, під впливом гарячого клімату й магометанського фаталізму. Розмова зїйшла теж на арабсько-жидівські відносини, про які господарі говорили з великим огірченням. « А чому ж продають їм араби свою землю? », — питав я. « Бо мусіли, притиснені довгами » — була відповідь. Нині вже продають рідше. В самому Назареті є, на щастя, — кажуть — тільки одна чи дві жидівські родини. Розмова затяглася; вкінці я мусів розставатися, бо завтра рано чекала ще

дорога до Генезарету. Коли почули, що я завтра правлю Службу Божу в Синагозі, обіцяли прийти.

Так закінчив я свої відвідини в Назареті, працюючися із священником, з яким обряд заприянив мене вкортці так щиро.

19. З НАЗАРЕТУ ДО ГЕНЕЗАРЕТСЬКОГО ОЗЕРА

Вже у вівторок вечером я умовився з о. сотрудником, що буду раниньо правити Службу Божу в Синагозі. І дійсно, в середу рано (9 травня), коли я прийшов до церкви, все вже було приладжене: і ризи, і просфора, і чекав дяк. Очевидно, Службу Божу я мусів правити по грецьки, і то співану, бо читаної на Сході не правлять. Дяк мав дуже гарний голос і співав настроєво. На церкві була громадка арабів і арабок; прийшли також і вчорашні знакомі. Кілька осіб приступило до св. Причастя.

Службу Божу я правив в наміренню питомців нашої Духовної Семінарії, щоби підготовлялися до свого майбутнього священничого звання по зразку Христа, Який так основно приготовлявся, жив укритим життям, молився в цій синагозі, а щойно потім виступив прилюдно. Ця відправа глибоко врилася мені в пам'ять.

По Службі Божій, яка дещо затягнулася, я чимскорше мусів спішити до Casa Nova, забрати клунки і всідати до самоходу. Дорога до Тиберіяди веде на захід. Віддалення 34 км. З узгір'я Ель-Ханук показалася нам ще раз чарівна панорама Назарету з імпозантним Тавором, а на ньому базиліка, що виглядає однак наче пака; краще було б, коли би це був храм з небозвідною банею, бо тоді він достроювався би до маєстатичного вигляду могутнього Тавору.

Дещо нижче, видно з другого боку село Сефоріс (Sefurjeh), звідки мав походити св. Йоаким, батько Пречистої Діви. Руїни великої церкви з часів хрестоносців свідчать про почитання християн і живу традицію. З дальшого села Ель-Мешнед походив пророк Йона.

Переїзджаючи цю мальовничу околицю, ми затрималися в Кані. Кефр-Кенна положене також на горі. Є це село, до якого Христос прийшов був з Матір'ю Божою й учениками до знайомих на весілля. Наш самохід станув коло керниці, з якої слуги брали правдоподібно до шести кам'яних збанів воду, що її Христос перемінив потім у вино. Колись стояла над керницею каплиця, — а тепер оточують її ок. 3 м. високі какти й гранати. Минаючи церкву незєдинених Греків, ми пішли до церкви ОО. Францісканів, здвигненої на місці давнього храму, побудованого на пам'ятку радісного чуда. При вході до крипти видніє гарний арамаїський напис, а на землі старовинний кам'яний збан чи амфора, як зразок тих, що їх уживав Христос при чуді. По молитві ми

оглянули деякі речі з викопалин, добутих у часі будови, та закупили малі амфори, що в мініятурі представляють весільні збанки. Продають їх малі дівчатка.

«Скільки може заступництво Божої Матери», — думав собі кожний паломник, полишаючи Кану в весільній радості.

Є ще недалеко капличка св. Вартоломея, — бо на тому місці народився правдивий Ізраїльтянин, в якому не було злоби. «Чи може що бути добре з Назарету?» — сказав він, коли почув, що знайшли Месію, Ісуса з Назарету. Та побачивши Христа і вчувши від Нього лише кілька слів, переконався, що так дійсно є.

Нинішня Кана має ок. 1.000 мешканців; хати з глини, виглядають нужденно; до того село стоїть на давніх руїнах, що понуро визирають зі землі. З Кани походив мабуть Вартоломей і Симон.

За Каною, між місцевостями Туроном і Седжерагом, показують поля, якими йшов Ісус з апостолами, — а деякі з них зривали колоски. Тим дали фарисеям притоку до напасливих негодувань. За полями, яких 16 км. від Кани, виднів подібна до арабського сідла гора Джебель Корум Гаттін, під якою програли в 1187 р. хрестоносці бій зі султаном Салядином. Армія, що числила 50.000 піхотинців і 2.000 їздців, була розбита, а тим самим перестало існувати єрусалимське королівство і панування хрестоносців у Св. Землі. Останній король Guy de Lusignan дістався до неволі. Запал у хрестоносців уже передше з часом почав остигати; вони тратили гарт душі, та на зразок тубильців стали провадити легке, нераз розпусне життя. З Європи не приходила поміч ні підсилення. Остання твердиня, яка упала в 1293 році, була Акка. Турки вирізували відтак християн без милосердя.

У дальшій дорозі, за горою Гаттіном видно по лівому боці великі базальтові скали, т. зв. каміння християн (Гаджерет ен Назара). Має це бути місце, де Христос зробив одно з чуд помноження хлібів, та 7 бохонцями і кількома рибами наситив велику масу народу: 4.000 мужчин, крім того жінок і дітей (Мт. 15, 32—38 і Мк. 8, 1—9).

Наче на фільмовому екрані, пересувається далше краєвид перед нашими очима. Коли придивитися полям, то стає ясно, що саме на тому терені виросла притча про доброго сівача. На засіяному лані збіжжя сторчать каменюки-скелі, оброслі терням; перетинають ці ниви стежки, якими люди ходять пішки у поле. І тому зерно сівача падало і на камінь, і на стежку, і між терня, і на плитку камянисту землю, і на врожайну рілю.

Ще кілька кілометрів — і самохід зіздить у генезаретську долину, яка разом з озером лежить нижче від Середземного моря, і тому має підзворотниковий клімат. Це кітловина, обведена високими горами від зайорданської сторони. Трясе своїм білим волоссям могутній Гермон, — як його все представляла собі буйна східня уява.

Переїздимо через місто Тиберіяду, яке розложилося над берегом озера. Колись було воно сильно укріплене, бо видніють старі вежі й могутні мурн. Це ж столиця Галилеї, збудована Іродом Антипою і названа на честь цісаря Тиберія. Була тут гарна палата, амфітеатр, купелеві заведення, пальмові городи. Нині виглядає бідно, — бодай на передмістю, де стоять убогі хати, на яких повіває розвішене білля.

Прямуємо даліше здовж берега вперед, до Кафарнауму. Блищить плесо Генезарету. Над берегом тягнуться поля, скрізь збіжжя і ярини: огірки, горох, помідори; з під рослин визирає червона і врожайна рінь. Наче запрошують під свою тінь великі сади бананів, помаранч і евкаліпту, жовтої, пахучої акації, олеандрів, морв і гранатів. Колись тут був справді рай, вічна весна, — як каже Йосиф Флявій. Зігнені араби виривають збіжжя, а на узгір'ях розбили шатра кочівні бедуїни, подібно як наші цигани. Обдерті й обсмалені, визирають з поза полотна шатер або снуються по полі й дорозі, щоби одержати милостиню.

Дорога погана, з ямами, тому і їзда прикра; а згори пражить сонце, наймогутніший чинник на Сході. Св. Отці радо порівнювали Пресв. Трійцю зі сонцем, його промінням і жаром. У нас далеко не відчувається так його маєстату і сили, як на Сході. Це дійсно гідний твір Всемогучого Творця!

Коли я так роздумував про силу сонця, — почув, як провідник звернув увагу на мале сільце Ель Медждель, старе Магдаля, з якого походила св. Магдалина, велика грішниця, але й ще більша каянниця, що вилила була з великої любови алябастер мира на голову Христа. По цілому світі й впродовж усіх віків проповідується з Євангелієм її велику любов до Христа. Хто ж нині звернув би увагу на бідненьке сільце, якщо би не ця його землячка? Спосіб життя у селі не змінився від 1900 літ. На подвір'ю перед хатою настелене збіжжя. На дошці, яку тягнуть воли, сидить і поганяє дівчина: молотить. Захована й заповідь св. Письма: Молотячому воліві не завязуй рота. Звірята справді зі смаком заїдали клапті збіжжя. А ось перед хатою сидять дві жінки, — як згадує Христос, наче перед Страшним Судом, — коло жорон і мелять уже збіжжя. Скорше справилися, ніж сусіди.

Околиця Генезарету і саме озеро тісно вяжуться з Ісусом Христом. Тут найдовше перебував Він у часі Свого прилюдного життя. Кожна дорога, кожний камінь, кожне село нагадує якусь виголошену науку Христа.

Так у першу чергу наче відгомоном відбиває акустична Гора Блаженств, на яку глядить путник, могутню проповідь Христа: « Блаженні убогі духом, бо їх є царство небесне. Блаженні плачучі, бо вони будуть потішені. Блаженні тихі, бо вони наслідять землю »... (Мат. 5, 4—12).

З цієї околиці, — бо недалеко звідси лежало село Витсаїда (свідчать звалища коло місцевости Кірбет Мініг) — походили Андрей, Петро

й Филип, і тут зробив Христос чудо першого насичення пяти тисяч народу п'ятьма хлібами й двома рибами. Ось на цій мураві розсілася була тьма народу, — і кожному, хто з них ломив хліб, він не зменшувався в руках, аж поки всі не накормилися (Лука 9, 10—17). Нині лежать і Витсаїда і Хорозаїн у руїнах, привалені проклоном Христа: «Горе тобі Витсаїдо, горе тобі Хорозаїне!»

20. КАФАРНАУМ І ТИБЕРІЯДА — ДВА СВІТИ

Вкінці ми приїхали в Кафарнаум. Це лише румовища на 800 м. довгій і 400 м. широкій площині, на північному березі Озера. Араби звуть їх Тель Гоум. Назва Кафарнаум означала село потіхи (кефр — село, нагум — потішення); лежало воно на границі зі Сирією. Туди йшли купецькі каравани до Дамаску, і тому тут була митниця, з якої Христос покликав Матея-Леві. Над озером розвинулося риболовство. Багато мешканців жило з того заняття. Місто мало гарну синагогу, яку вибудував римський сотник. Загалом це був непересічний релігійний, культурний і купецький осередок. Тут зробив Христос найбільше чуд і розвинув Свою найживішу діяльність так, що євангелист Матей називає Кафарнаум містом Христа. Тут виплів Він сіти, які обняли цілий світ.

Самохід станув коло воріт паломничого францісканського дому Casa Nova, і ми довгою алеєю евкаліпту пішли до синагоги. Замітну річ оповідав о. Францісканин. Спочатку, як закупили цей простір, було на ньому так мокро, що кожний монах скоро діставав ревматизм і мусів забиратися. А відколи засадили евкаліптовий гай, то він так витягнув вогкість, що тепер ніхто не жалується на ревматичну недугу.

Ось ми вже на руїнах синагоги. Виглядають як розбита душа колись віруючого і святого чоловіка. З поміж трави і кущів визирають великі бльоки мармуру, на яких полишила сліди рука високо-культурної людини; а на самому краю вистає стіна і піднесений фриз на високих, могутніх кольонах. Синагога була величава, багато різьблені фризи й капітелі, — і мусів бути сотник дуже маючий чоловік, коли покрив видатки такої будівлі. Пізніше хотіли цю синагогу знову зложити з румовищ, і почали підносити архитрави; але мимо найбільшої уваги й обережності, архитрав упав і вбив кількох робітників, а інженер, вертаючися самоходом домів, вивернувся на скруті і погіб. Роботи перервано, бо прокляття тяжить на святині. На двох мармурах видно вирізьблений пентаграм — знамя Давида, і гексаграм — знамя Соломона.

Якийсь святий жах огорнув паломника. Здавалося, що серед тих мурів повно жидів, які впялили очі в Христа, як Він говорить Свою

евхаристійну бесіду про Хліб життя. Видно, як світяться очі фарисеїв. Але що ж можуть вдіяти? Чуда, що їх усі бачать — це незаперечні факти. Та ж недавно аж вийняли на даху плиту і спустили недужого перед Христа в кімнату. Навіть сотник Кафарнауму — поганин висловив Йому найглибшу пошану і віру в Його силу. Теща Симона Петра встала здорова на Його слово, дочка Яіра воскресла, багато калік ходять і хвалять Його за uzдоровлення. І тому хотіли зловити Його бодай на якійсь дрібниці. Ось Він на пирі з грішниками в митаря Леві. Порядний чоловік не буде приставити зі зграєю, — воркотіли вони по завулках. Або чи можна в суботу уздоровляти суху руку каліці, а іншому важитися відпускати гріхи, до чого має власть тільки Бог? Кульмінаційною точкою було насичення товпи хлібом; здавалося, що ось окличуть Його своїм Царем. Та прийшов зворот. Юрба хотіла матеріального хліба, а Христос обіцяв духовий — Своє Тіло і Кров. Тверде це слово, якого не хотіли розуміти... Лишилися при Христі тільки апостоли, устами Петра заявили глибоку віру й визнали Синівство Боже свого Учителя: « Господи, до кого підемо? Ти мавш слова життя вічного » (Ів. 6, 69).

Для тих, що не увірили, лишився лиш проклін Христа: « І ти Кафарнауме, чи аж до неба знесешся? аж до пекла зійдеш; бо коли б у Содомі сталися були чудеса, що сталися в тобі, залишилася би була певно до нинішнього дня. Та Я кажу вам, що землі содомській буде відрадніше в день суду, ніж тобі » (Мт. 11, 23, 24).

Кипіло тут колись життя, розносився далеко гамір купців і рибаків, диспутували вчені й фарисеї, — а нині тихо шумлять пальми й евкаліпти, і смирно спустив к'долу перець своє дрібне листячко, і тихий плюскіт води дотикає берега.

Пройняті святим жахом, ходять паломники по звалищах, і на пам'ятку... роблять знімки. Бо й чудова була святиня. Я сів на камені й передумував ці грандіозні сцени життя. Мені здавалося чомусь, наче би Христові не залежало на збереженню пам'яток по Собі як в Єрусалимі, так і в Вифлезмі, Назареті й тут. Маєте, мовляв, одну пам'ятку — Мене в Пресв. Евхаристії. І справді: перейти історію Пресв. Евхаристії в цілоземній дименсії й двотисячлітній історії... Скільки сердець Вона освятила, скільки прощень вимолила і скільки слави та звеличання Богові віддала!

Через коридор чепурницького монастиря перейшли ми до озера. Вразив мене дуже німецький олієдрук Христа, в німецькій ноші, що висів на стіні. Хіба ж, думаю, Христос ніколи так не виглядав, — а вже в Кафарнаумі зовсім не личить допускатися такого « етнографізму ».

Над озером повіяв холодок і кожний відчув відсвіження; бо було полудне, сонце пражило немилосердно, так що піт спливав потоками, а ще до того рій споминів обсідав кожного мимоволі.

Над озером покликав апостолів, починаючи від Андрея, всів до лодки Петра і говорив проповідь до народу, що стояв на березі; зробив чудо ловлі риб, успокоїв розбурхані бурєю води, ходив по воді й казав прийти до Себе Петрові, а накінець, по Воскресенню, зробив його Головою Церкви. І так одна за одною виринали події з Євангелія, як ті філії синьої води, що приходили все нові й свіжі. Так, колись стояв над цим озером Христос...

Дехто мав охоту всісти до лодки й переїхати до Тиберіяди озером (21 км. довге, 12 км. широке). Така їзда дуже приємна, але часом і небезпечна, бо на середині буває озеро бурхливе. Може тому, що йде про дув і бє нова вода з Йордану, а часом тому, що нагло зривається сильний вітер. Неодин паломник уже кликав за апостолами: «Господи, рятуй нас, бо гинемо». Глибина озера доходить від 50 до 200 м. і поверхня лежить яких 212 м. нижче позему Середземного моря.

Одначе ми мусіли всідати до самоходу, який чекав на нас, і вертатися давньою дорогою. Коло воріт ждала вже громада дітей з різними короночками з водних мушельок, нашійниками, коралями ітп., напрошуючися і заохочуючи до купна. Мою увагу звернула передусім ноша дітей: на раменах коптят були вишивки старовинних зразків, які знаходяться ще в музею в Ліоні. Хоч як уже були подерті, я мав велику охоту їх купити і привезти до музею. Нема сумніву, що й наші паломники приносили зі Сходу різні вишивки, і на їх зразок робили відтак і свої. Певно, що й купецькою дорогою приходила також до нас арабська культура, — але чималий свій вплив завдячує вона й нашим паломникам.

В Тиберіяді заїхали ми до Casa Nova OO. Францісканів, побіч церковці св. Петра. На обід подали, очевидно, рибу, а кожний паломник уважно дивився в її рот, чи не знайде часом «статира». Озеро дуже рибне, тому генезаретські риби завозять також аж до Єрусалиму. З ловлі риб живє ще й тепер багато мешканців.

По обіді дехто пішов на лодку, щоби таки переїхатися по озері; другі оглядали базар. Передусім є тут гарні збанки на воду, з яких я й купив один для музею. Є в Тиберіяді багато Жидів — 6000 на 8000 усіх мешканців. Далі є 1000 магометан і 300 християн. За часів Христа було це поганське місто. Ірод Антипа, що стяв голову св. Іванові Хрестителеві, заложив його, як уже знаємо, на честь цісаря Тиберія. Ніодин чесний жид не хотів там поселюватися, а то між іншим і тому, що передше на цьому місці було кладовище, отже, щоби не зіткнутися з трупом. Ось тому Ірод заселив його всякою збираниною. Христос до Тиберіяди ніколи не заходив. Це був поганський світ, зовсім відмінний від Кафарнауму, з іншою філософією й світоглядом. По розбиттю жидівського народу, шукали жиди прибіжища в Тиберіяді, яка стала навіть на якийсь час осередком жидівства і мала школу рабів, що

списали Талмуд. Знаний був рабін Йоханам. Християнство поширилося в IV ст., і то передовсім завдяки наверненому знатному і багатому жидові Йосифові, якому цісар Константин надав титул графа Галилеї. За його старанням повстало багато християнських храмів у цілій околиці. Також і церква св. Петра в Тиберіяді — це його твір. Збурену відбудували хрестоносці, а тепер зреставровану провадять ОО. Франціскани. Над дверми видніє напис: *Portae inferi non praevallebunt*, як заповіт непобідимости Церкви. Замітне й це, що в Тиберіяді вчився св. Єронім єврейської мови.

21. КАРМЕЛЬ

Врадуваний і веселий вертався паломник з Генезарету, а підїхавши нагору, кидав іще повний туги погляд на цілу околицю, що на пращання представлялася куди краще ніж спочатку.

Христос зачав будувати новий, надприродний світ і розвинув світогляд, понад який, природно беручи, не видумав жоден чоловік вищого і совершеннішого.

Треба було пращатися з околицею. Наша дорога вела знову через незабутній Назарет до Гаїфи. Дорога за Назаретом роздвоюється, одна веде до Наблюсу, якою ми передше приїхали, а друга (35 км.) до Гаїфи, — путь, яка нам і стелилася.

Крізь ездсельонську долину, полишаючи за собою Тавор і малий Гермон та минаючи село Яфа, з якого мабуть походили апостоли Іван і Яків, сини Зеведея, дальше через потік Кішон, ми підїздили під стрімкі, 552 метри високі гори Кармель, які тягнуться 28 км. здовж берегів Середземного моря. Вони вяжуться тісно зі життям пророка Іллі.

Коли король Ахав під впливом своєї жінки Езавелі став почитати божка Ваала, а за царем попав і цілий наїд в ідолопоклонство, явився Ілля перед царем і сказав, що за кару не впаде дощ в його царстві. Так і сталося; страшна посуха винищила край, а цар із злости хотів убити Іллю, який скрився перед ним. По трьох роках, коли нужда запанувала в краю, явився Ілля перед царем, взиваючи його, щоби перестав приносити жертви Ваалові, які є причиною Божого гніву. На жадання пророка Ахав зібрав наїд, щоби показати правдивість релігії. І пророк і жреці Ваала мали принести жертву цілопалення. Котрий Бог зішле огонь з неба і спалить жертву, та віра є правдива.

Від ранку до полудня молили жреці Ваала, щоби зіслав огонь — але даремно. Збоку лише сміявся Ілля, приговорюючи: « Кричіть голосніше! Ваш бог мабуть зайнятий, може в дорозі, або може спить, то збудиться ».

Коли потім пророк Ілля звернувся з молитвою до Єгови, впав огонь

з неба і спалив жертву. Весь нарід визнав Єгови, а жреців на приказ Іллі повбивали і поскидали в річку. Вийшов пророк на Кармель і в печері став молити Бога о дощ. Сім разів посилав хлопця дивитися на море, чи не видно хмари. Коли показалася маленька хмарка, крикнув радісно: Кажі цареві, щоби запрягав повіз і їхав чимскорше, щоби не напав його дощ. Справді незадовго впала на землю злива.

На вершку видніє навіть Ель-Мугракаг, місце жертв Іллі і жреців Ваала, а недалеко місце, де казав пророк Ілля поскидати пророків Ваала в річку. На ліво видно викопалища давньої твердині, Меїдди.

Сама Гаїфа нічим незамітна. Як портове місто, дуже рухлива. Передсказують їй велике майбутнє, звязане з розвитком Палестини. Ціла розложилася над затишним берегом заливу Акки, над яким і лежить стара твердиня хрестоносців Акка. Ми поїхали відразу на гору Кармель, до церкви Матері Божої, ОО. Кармелітів. Вже віддавна почитали християни цю гору, бо в хмарці, яка показалася, бачили прообраз Матері Божої, як Посередниці всіх ласк. Гору заселяли монахи і будували храми й монастирі, з яких залишилися руїни. Тут постав і чин Кармелітів, що з упадком Акки перестав також існувати. Відновлено його в 1767 р., а могутній монастир, що здалека виглядає наче твердиня, побудовано в 1827 р. Чудовий храм з прегарною статуєю Матері Божої з Дитятком Ісусом, що держить скаплір. По правому боці печера пророка Іллі. Сердечна молитва до Пречистої Діви закінчила паломництво по Св. Землі.

І дивна річ: тепер, коли я вже мав відіздити зі Св. Землі назад до дому, я мав вражіння, що в Європі я доходив у студіях і розважаннях крізь майже двотисячлітню історію до Христа і тодішніх умовин, усуваючи все, що створив людський розум у науці, мистецтві, й загалом у християнській культурі, — одним словом цілу форму, в яку вбрав Христове Обявлення. Коли ж я був у Св. Землі, тоді святі місця давали мені спромогу так вжитися в часи нашого Спасителя, що я зі становища тих давніх часів переглядав, неначе вперед поступаючи, 2000-літню історію людства і його перетворювання Христовою наукою.

З площі перед церквою прегарний вид на далеке-далеке море, яке, бачене з високої гори, синіє й зливається ген десь із небосклоном. Сонце хилило щораз нижче над море своє ясне і жовте, а потім червоно-румяне лице. Такий вид нелегко можна захопити, і тому він сильно займав нашу увагу. Масстатично клонилося воно щораз нижче, розсипало своє золоте проміння по воді і зазолотило цілу дорогу по морю аж до себе. А потім спровола стало спускатися в воду, — аж цілий червоний круг закрила вода. Коли на суходолі ще довго ясно, бо ізза горбів і лісів світить сонце, то на морі западає скоро сумерк. Сонце зовсім зайшло. Різнокольорове море перемінилося в сіру, а дальше в олов'яну й чорну масу.

Вертаючися до пристані, я вступив відвідати Преосв. Гажяра. Хоч хвиливу недужий, прийняв мене Владика сердечно й розпитував про наші греко-католицькі відносини, в яких добре визнавався. Цікава була розмова в справі вибору єпископів на Сході в новому закон. кодексі сх. Церков. На памятку подарував він мені греко-арабський Літургікон зі своєю фотографією. Загально відома тут річ, що Преосв. Гажяр дуже лагідний і сердечний; з лиця нагадує образ Христа, — отже типи голов Христа взяті таки дещо з дійсности, а не є тільки чисто ідеалізовані. Преосвященний був такий добрий, що казав відвести мене своїм самоходом до корабля. Так з наймилішими спогадами і найкращими вражіннями всідав я на корабель. Ніч оповила береги; а в душі щеміло: Пращай, Христова Земле, що стільки світла внесла в душу!

І такими особисто-близькими стали мені тут нараз слова нашого Мелетія Смотрицького:

«Поручивши себе Господу Богу, пустився я на дальший Схід і був на тих св. місцях, на яких зволив наш Спаситель Ісус Христос довершити відкуплення цілого людського роду. Я був у св. Сіоні, звідки вийшов Божий закон, і в місті Єрусалимі, звідки вийшло Боже Слово. На тім св. місці зложив я поклін Сотворителеві, моему Богові, де стояли Його пресвяті ноги. До тих св. місць припадав я своєю душею й тілом і цілував їх своїми негідними устами, — на яких невидимий Бог зволив дати Себе видіти в людському тілі. Був я там, де народився Єдинородний Син Божий, Бог-Слово, з Пречистої Діви, де хрестився, де проповідував спасенні Свої Євангелія, де навчав і творив чуда, де терпів і умер і в третій день воскрес, звідки піднісся на небо й сів по правиці Бога Отця Свого. Ті св. місця я відвідав, і визувши мисленні чоботи з ніг моєї душі, святим поцілунком цілував їх, як цілуються справедливість і мир, коли стрінуться з милосердям і правдою. Я цілував той вертеп, у котрім Предвічний Божий Син народився в тілі, і жолоб, у котрім був повитий в пелени та зложений. Я кропив себе Йорданською водою, в котрій Він хрестився, і пив її з моєю духовною радістю. Цілував місця, де Він був прибитий і знятий з хреста, де був похоронений і піднісся на небо, т. є. Голгофту і Гріб святий і св. Оливну гору. А притім цілував я інші місця, що їх доптали ноги Спасителя, Який благовістив мир. Цілував я також Гріб Пречистої Богородиці нашої і Приснодіви Марії в Гетсеманії, і на всіх тих місцях заносив я молитви за себе і за Тебе, пресвітлий український народе, до Господа і Бога нашого Ісуса Христа, щоби дарував нам це зі Своєї ласки, про що Сам милосердного Бога Отця за нами прохав.

Я молився, щоби роздвоєний наш український нарід був одно, як і Він зі Своім небесним Отцем є Одно, та щоби ми всі там були, де Він є. Я приносив за відпущення моїх і Твоїх гріхів Господу Богу нашому безкровну Жертву на вівтарі церкви Різдва Христового в Вифлеємі,

на вівтарі церкви Животворного Гробу Господнього в городі, на вівтарі Розп'яття Господнього на Голгофті. О, коби я міг висловити своїми словами, якою втіхою була тоді наповнена моя душа, в якій радості були там занурені всі змисли моєї душі й тіла, коли я, негідний на переблагання милосердного Бога, за відпущення гріхів моїх і цілого українського народу на тому самому місці приносив безкровну Жертву, на якому жертвував Себе Єдинородний Син Божий, нескверний Агнець, кривава Жертва на переблагання Бога Отця Свого за гріхи цілого світа. Не було в мені ніодного внутрішнього ні зовнішнього змислу, який не тішився б, не радувався, не веселився, який немов не чув би присутнього на тім місці розп'ятого Спасителя. Ціла душа моя була радістю й утіхою у своїх гадках. Раєм була мені тоді св. Голгофта. Там було мені дано відчути, які вдячні й милі є мешкання Господа сил, які прекрасні й пишні палати Господні, що їх бажає і до них звертається душа праведного. А приносив я безкровну Жертву на тому місці нашого спасення й на інших місцях в словянській мові — бо міг я і в звичайній там грецькій жертвувати —, а то тому, що за Тебе, наймиліший мій український народе, і за всі ті народи, котрі словянською мовою славлять свого Сотворителя, приносив я з особливого намірення безкровну Жертву на переблагання й очищення гріхів. В тій добрій цілі робив я це, щоби всі словянські народи поручити Господові Богові мойому в Його батьківське Провидіння з моєї священничої чести, просячи Його святу доброту, щоби зволив нам усім дорогами Йому відомими дарувати прошену Ним Самим у Бога Отця Свого Єдність, як одними устами і одним серцем внутрі Церкви Його святої славимо преславне Імя Отця і Сина і Св. Духа » (1).

22. В КРАЇНІ ДУМКИ І КРАСИ

Було темно; лише закрадаючися, виглядали з неба зірки, а на побережжю миготіли світла й хвилі вдаряли ритмічно об беріг, наче на відзд грали пращальну пісню.

Два дні й три ночі плили ми по Середземному морю, а потім Егейським морем до Греції. Корабель уже знакомий, а частинно також і дорога. Вертається з відвідин багато жидівських родин. Паломники діляться своїми вражіннями, і не можуть досить нарозповідатися.

В п'ятницю (11 травня) о год. 9.30 видно довгу, білу Крету, — острів сотні городів, як каже Гомер, — якої мешканців так ганив св. Павло,

1) Mel. Smotrzycki; Apologia peregrinatiey do krajów wschodnich. Lwów R. P. 1628, ст. 4—7.

називаючи їх «лінивими череванями» (Тит. I, 12). Пливемо побіч неї вже з годину, — а здається, що вона така мала. Море легко хвилює; наче горностаї, перебігає поверх води піна розбитих хвиль.

По полудні сенсація! Заричала переразливим голосом сирена. Алярм. Ціла залага бере на себе коркові плащі й спішить на призначені місця. Це проба, на випадок, якщо би корабель топився. Всюди метушня. Матроси спускають човни. Ціла імпреза виглядає дуже жахливо. Нагадується незабута катастрофа Титаніка. Корабель такий маленький на цьому безкрайому морю! Якщо б, не дай Боже, він тонув, то здається небагато би таки врятувалося. Серед поважної сцени не обійшлося без комізму. Деся служба знайшла котика і стала йому причіпати корковий плащ. Бідне звірятко м'явчало, але хоч не хоч мусіло явитися в носі «поготівля».

Цей алярм дав свідоцтво великої карности на кораблі, яка кожному дуже подобалася, — хоч, як я вже згадував, оповідають, що недавно відіслали закованих бунтівників із залогі до тюрми.

В суботу (12 травня) ми вже збудилися в атенській пристані Пірею. По Службі Божій вибираємося до Атен. Заворушилися спомини з гімназійних й університетських часів, стало впливати на поверхню свідомости ціле клясичне знання, що по кутах припало добре порохом. Греція все залишилася в голові як символ культури світа.

Греція — батьківщина мудрців, корифеїв, філософів, Сократа, Плятона й Аристотеля, мистців і письменників, край, прославлений Гомером; Олімп і Дельфі, Термопілі й Саламіна, Темістокль і Перікль, — все те зачало відживати. Як виглядала би нинішня Європа, якщо би не культура Греції! Тай у грецько-византійській формі виступила вона на арену високо-культурного світа. Ще й нині майже всі європейські музеї чваняться посіданням грецьких творів.

На дворі гарна погода, висувається на небозвід грецьке, ясне сонце. Воздух чистий, з корабля гарний вид на поблизкї острови й півострови. В пристані повно кораблів, більших і менших, що радо сюди причалюють, бо Греція найдешевший край. Багато тут вина, розинків, коняку, оливи, тютюну й помаранч. Закупує багато грецького вина Франція; перероблює і дорого відпродує. Греки самі не знають ще нових способів витворювання й консервування вина.

Самоходами ідемо понад беріг до Атен, метрополії, колишнього огнища науки й мистецтва. З мурів, якими злучив Перікль Пірей і Аteni, ні сліду. Колись писав Ціцерон до Квінтія, вожда римських когорт у Греції: «Не забудь, Квінтіє, що маєш провід над Греками, які скульптуризували всі народи, привчаючи їх до лагідности й людяности, і яким Рим завдячує свою світлість, яку посідає». Здалека видніє маєстатично Акрополь, що гордо держиться понад цілою околицею.

Маючи лиш один день до розпорядимости, ми старалися оглянути найважніші річи.

Місто робить вражіння дуже просторого, вулиці чисті й широкі, — бодай головні. Високі будівлі з плоскими дахами викликають поважний настрій. Це не палестинське місто, ані європейське, тому вигляд інший, скажім клясичний, — а може око глядить через призму клясичних студій. До 1833 р. Атени були малим містечком. З освободженням від Турків нововибраний король Оттон спровадив архитекта Гертнера, щоби відбудував Атени. Але він не зовсім добре вивязався зі свого завдання, бо не зміг вдуматися в чисто клясичний стиль. Нині мешкає в Атенах більш ніж мільон мешканців.

Шофер, який нас везе, хотів би дещо пояснити; говорить слабо по французьки, тому помагаю собі грекою, і з часом йде щораз ліпше, бо й усі майже назви модерних технічних винаходів взяті з грецької мови.

Перше, що хочемо бачити, то музей, щоби оглянути стару Геляду. Годі описувати скарби, що містяться в ньому. Сама геленська культура має періоди, які сягають в мрячну праісторію країни. Велика кількість предметів з кретенської й микенської доби. Цікаві свідочтва культу колонни і дерева, дальше гріб з перед 1900 р. пер. Хр., чаші. Може неодна річ видається знана, передусім орнаментика, — та це тому, бо вона була наслідувана Римлянами й другими, — але первовзір є в Греції. Провідник звертає увагу на замітну річ. Стара грецька культура з XIX ст. пер. Хр., по троянській війні загинула в 1200 р. пер. Хр. В IX ст. зачинає підноситися знову з примітиву — і це є перший період, який триває до Фідія до VI ст. Розквіт мистецтва то заслуга Фідія. Різниці між творами Фідія (краса), Скопаса (веселий) і Праксителя (серйозний вигляд), Лизіпи (багато життя) — впадають самі в око. Коли так порівняти з римськими музеями, то там є більше цілозбережених статуй. В Атенах переважно торза, повідбивані голови, руки, ноги. Три салі ваз з пребагатим етнографічним матеріалом.

Звідси на Ареопаг. Переходимо побіч добре збереженої святині Еола, бога вітрів, збудованої приблизно в 400 р. пер. Хр. Це висока, мармурова 8-микутна будівля. На всіх стінах різьби, що представляють персоніфікації вітрів, на чоловічій стіні соняшний годинник. По правій стороні Агора — ринок Атен.

Ареопаг, сіра плоска скала, це осередок, де збиралася найінтелігентніша еліта Греції. Під голим небом засідав тут суд з членів найзнаменитіших атенських родів, який видавав рішення по своїй совісті, від якого не було вже відклику. Грецький міт каже, що на цьому місці боронився перед 12 богами обжалований Арес, бог війни; звідси назва Ареопаг (горбок Ареса). Демостен накликавав з нього до оборони. Незединені Греки роблять процесію на св. Павла, відправляють вечірню і відчитують бесіду св. Павла. Ареопаг це перша християнська пропо-

відниця в Греції. Св. Павло зачав розмову зі стоїками й епікурейцями, звідси поправили його на Ареопаг. Від VI ст. пер. Хр. не можна було в Афинах впроваджувати культу нового божества, тому св. Павло навязав свою проповідь до незнаного Бога, якому й поставили атенці жертівник, не знаючи, чи вже всіх богів почитають.

Добре збережена, одинока зі всіх атенських руїн, є ще святиня Тезея — Тезейон (465 р. пер. Хр.). Ліс кольон (33 м. довгий, 15 м. широкий), симетрично уложених, з архитравами і різьбами, які представляли сцени із життя Тезея й Геракла. Чисто дорійський стиль, який унагляднює силу і маєстатичність старогрецької архітектури. Побіч у долині пороблено нові великі розкопи. Та все ж таки, в порівнанні з Римом, археологічні дослідження тут ще в пеленах. Ясна річ, що на них може дозволити собі тільки добре зорганізована й багата держава. Однак правительством Венізелоса за прикладом інших держав робить у тому напрямі великі зусилля.

Найкраще виглядають старовинні пам'ятки у Франції, яка реконструює їх, напр. у Нім (амфітеатр і *Domus quadrata*), далі замок у Каркасонні — так що приводить ці пам'ятки зовсім до первісного виду.

Коли інші прочани повернули назад до Пірею на корабель обідати, нас кількох найняло самохід, і ми поїхали оглядати Дафні і Елевзіс, віддалені від Атен 21 км. Це можна було зробити тільки в часі обіду, бо на пополудне був призначений ще Акрополь і Стадіон. Тому помаранчу і кусень хліба в руку — та в дорогу. І справді оплатилася виправа, вже хоч би тому, щоби тільки побачити незвичайно гарні краєвиди в дорозі до Елевзіс. Минаємо Перістеріон, передмістя Атен, на якому поселилися Греки, прогнані Турками. Далше видно пентиліконські гори, які доставчували мармуру на будівлі та статуї.

Дафні — це мала місцевина, в старині замітна статуєю Аполлона; тепер у невеличкім, порожнім монастирі є церковця, византійсько-центральна будівля з чудовими мозаїками з X ст. Пантократор, Успення, Поцілуй Юди, св. Акиндин, св. Евстрат, Тома, Воскресення Христа — це унікати в цілій Греції.

Їдемо далше до Елевзіс. Прямо казочна панорама: острів Салюміна, що пам'ятає з 300 р. пер. Хр. славу битву і перемогу Темістокля над Ксерксом, спокійно шафірове море, що врізується в сушу різноформними заливами, далше гори Керата і Меґара. Я бачив картини цих краєвидів у монахійському музею, а нині дивлюся на дійсність, у якій повинь світла грає різнобарвними красками.

Елевзіс було друге місто по Афинах у Атиці. Елевзіські руїни сягають 2000 літ перед Христом і вдержалися до IV ст. по Хр. Два рази в рік йшла процесія з Атен святою дорогою до Елевзіс. Свято тривало 9 днів. Походи зі смолоскипами відбувалися вночі. Ціле свято полягало в якихсь таємничих обрядах, про які дотепер ніхто з учених

не знає, бо кожному грозила кара смерти, хто видав би був тайни. Елевзійські містерії це є, як дехто каже, попередники нинішніх масонів.

При вході святиня Артеміди, при других воротах Плутоніон — святиня Аду. Даліше головна святиня містерій, у якій приймали новиків і в якій відбувалися релігійні містерії й драми. Відповідно до того сконструйована ціла будівля (багато місця для народу), — бо грецькі поганські святині в середині мало мали простору з тої простої причини, що наряд не брав збірної участі.

Диметер, богиня природи, загубила свою дочку Персефону. Ад, бог підземелля, пірвав її. По цілій землі сходила Диметера і прийшла до Елевзіс та довідалася про побут дочки, одначе мусіла пристати на це, щоби дочка третю частину року перебувала в підземеллю у Плутона; на весні виходила, а в осені сходила. З тим звязані два елевзійські свята — весні й осені. Там представляли учасникам тіні підземелля, караючихся і праведних. Оргії й вакханалії виповняли дальшу програму свята. Деякі останки статуй, капітелів, прикрас і т. ін. містяться в музею, утворенім за розкопами на горі.

Пополудні поїхали ми на Акрополь, що для кожного путника представляє найбільшу атракційну силу з памятокцілої Греції. Вже здалека купаються його мармури в лучах сонця. Це мистецька і політична гордість старої Гелюди, велика книга її історії. Це наче серце цілого міста і цілої держави. Акрополь високий понад поземом моря 156 м. і домінує над цілою околицею, сушею й морем. Кожний, хто здобував Грецію, старався опанувати замок і укріпити його.

Вступ становлять Пропилеї — украшені сходами й кольонами в дорійсько-йонському стилу. Осередок — це святиня Партенос-Атени (дівичі Атени), звідси й звана коротко Партенон. В будові святиня дуже проста, переважно прямі лінії, і в тім її геніяльність. Вправді в дійсності лінії вигнуті й скісні, але це зробив архитект умисно тому, щоби оптично їх зробити прямими. Скісно стоячі кольони здалека виглядають прямі та надають цілій будівлі великої стрункости й легкости, а при землетрусах забезпечували святиню від розвалу. Кольони не лучені залізними штобурами; вглиблення одної брили заходили в другу.

Фризи були багато різьблені; представляють вони сцени з Олімпу і з ведених воєн. Партенон будували в 438 р. пер. Хр., за Перікля, Іктінос і Каллікрат, а різьбу виконав Фідій. В середині стояла статуя Атени із слоневої кости і з золота, долота Фідія. Нема сумніву, що це була одна з найбільше монументальних будівель старовинного світа.

По лівій стороні друга святиня, в йонському стилу, Ерехтіон, звязана з мітом про назву міста. Щоби мешканці надали містові назву його імени, Позейдон вдарив об скалу і триснуло джерело, а Алена дала в дарі оливну галузку, як знак мира, і зднала собі Атенців. На цьому місці здвигнено святиню, в якій містилися ті святощі. Від сторони Пар-

тенону украшують її Каріятиди — дівчиці в довгих маєстатичних одежах, що на головах несуть коші з квітами і плодами землі, на яких щойно спирається фрриз. В цей спосіб ціла конструкція набирає легкості і великої грації. Назва Каріятиди походить від того, що дівчата, які служили різьбареві за модель, походили відаї з Карії в Лаконії.

По середині між Партеіон і Ерехтіон стояла велика, сім разів більша від природної величини статуя Атени Промахос із золотим списом, який здалека мерехтів у лучах сонця і звертав на себе увагу кожного подорожнього на кораблі, чи на суші. В часах византійського цїсарства Партеіон було замінене на церкву Матері Божої, а коли завоювали Турки, поставили мінарет для муезіна. В 1687 р. облягали Атени венеціани, і тоді Партеіон уляг великому ушкодженню від гарматніх стрїлів.

Пізніше багато старовинних різьб вивезли чужинці, передусім лїорд Ельгін, на що негодував і Байрон. Останки статуй і різьб Акрополю містяться в Акропольському Музею, що збудований у стїп Партеіону. В порівнанні з музеєм на Капітолю в Римі, він є бідніший, статуї звичайно розбиті; але рівночасно цїнніший, бо містить первовзори римського мистецтва. Уява не може прямо собі представити краси цих будівель, поставлених вже 450 літ перед Христом. Сніжнобілий мармур, різьби, могутні кольони — це все надавало особливої й своєрїдної величі. Та й приходили на думку ті тисячі й мільйони невільників, які здвинули ці будівлі. Незнаний невільник повинен би одержати честь, яку складають нині незнаному жовнірові.

Коли провідник зачав розповідати про Егея, що з Акрополю глядїв за сином Тезевм, чи вертає побїдником з Крети, — нам здавалося, що ми в мітичних часах історії і краси.

З другого боку Акрополю був театр Дїонїзоса, чи не перший і найстарший в Европі. Очевидно, по огляненню старих римських театрів у Римі й околицях, могло здаватися, що він нецікавий, та одначе він мимо цього викликає велике вражіння. Амфітеатральні сидження уміщені півколом до сцени на долї театру. Під оглядом оптичним і акустичним для нїодного глядача не було трудности, щоби бачити акцію і чути розмову. Яке вражіння мусїли викликати драми про Едипа, що були водночас і релігійною і етичною наукою для видцїв!

Далі — оглянули ми ще Стадіон. Уже в 330 р. пер. Хр. Лікурт збудував був величезну арену для гімнастичних вправ і різного роду ігрищ. Довкола були амфітеатральні місця до сидження для 50 тисяч видцїв. З упадком Греції пішло воно в забуття. Аж у повобнних часах багатир Авероф з Александрії відбудував Стадіон за 80.000 долларів, цїлий з білого мармуру, і на нїм відбуваються тепер міжнародні Олімпїади.

Вечором вибрався я ще у відвідини до греко-католицького єпископа Преосв. Калавассі. Як відомо, грецьке правительство нїяк не хотїло

признати зєдиненої з Апостольським Престолом Церкви. Одначе завдяки великій рухливості й рішучості Єпископа, правительство їх толєрує; заборонили їм тільки ходити в священничій одежі на вулиці. За зібраних 40.000 долярів в Америці Преосвященний вибудував поверховий дїм, заложив у ньому школу і бурсу, удержує малу друкарню, видає популярний тижневик. Думає ставити церкву, бо теперішня молитовниця замала. Збирає молодих, також незєдинених хлопців на науку, які стають відтак католиками, а й їх родичі прихильно відносяться тим самим до греко-католиків. У відправах заховують чистий византійський обряд, як і незєдинені. Та відвідини у східніх Владик все кінчилися для мене прикро, бо саме, коли зачалися найцікавіші теми, я з браку часу мусів вставати і спішити на корабель. Тому запрошували на довший побут.

23. ЦАРГОРОД

Борони Господи вимовити тут слово Константинопіль, чи Византія. Заборонено, подібно як у нас «Галичина». Урядова назва є Істанбуль. Коли хто інакше заадресує письмо, звертають турки назад.

Отже ми в Істанбулі. Їхали з Пірею день і ніч. Рано в понеділок, 14 травня по Службі Божій і сніданні на кораблі стали ми вибиратися в місто, маючи 10 годин часу до розпорядимости. Паспорти відбирає турецька поліція, а ми йдемо без документу, щоби, Боже борони, не залишився хто в місті. Кажуть, що хто називається Максиміліян, того турки загалом нікуди з корабля не випускають; таке осоружне для них це імя. Корабель не причалив до берега; тому знов треба всідати до лодок; але по відбутих вправах у Яффі, це не представляло великої трудности.

Місто дуже людне, не ріжниться нічим від європейського. Повно самоходів, які переганяють себе і часто спричинюють катастрофи. Саме того дня забилося через зудар двох авт кількох подорожніх англійців, від яких Царгород аж роїться. Всі вивіски писані латинкою. Місто втратило зовсім принадний вид та східній характер, і тому не звертає на себе особливої уваги. Лише старі будівлі займаво й вимовно говорять до глядача. Так у модерній часті міста. Бо в старих заулках буває як звичайно на Сході, з тим додатком, що турки ховають своїх небіжчиків побіч мешкальних домів, побілюючи плити. Таких малих кладовищ повно. Не видно ні на лік червоного фєзу, ні турецької ноші, — лише європейські капелюхи й маринарки. Поліція стоїть на перехрестях вулиць і управильнує рух. Не видно і пєів, які давніше тинялися на кожній вулиці. Їх вистріляли або вигнали на поблизький острів. Теперішній президент Кемаль Паша вживає всіх зусиль, щоби зєвро-

пеїзувати цілу державу. Сам ліберал, ставиться індіферентно до релігії, і тому не вважає на магометанські релігійні традиції. Між іншим заборонено тепер у Туреччині многоженство. Очевидно, у старій генералії знаходить він великий спротив; але молода, більше свободолюбна, ізза причини воєнних невдач стоїть по боці Кемаля Паші, бажаючи бачити Туреччину великою і могутньою державою.

Та для мене не так цікавий Істанбул, як стара Візантія. Тому через мости, що лучать поодинокі частини міста, прямуємо до св. Софії. Входимо на подвіря, засаджене старими деревами. Зовні храм не виглядає дуже імпозантно, бо при ньому пороблені різні ирибудівки. Лише головна баня, нічим неприслонена, красується на верху і опановує цілий вид. Оце велич Сходу й цілого світа, та многомовний свідок великого минулого Візантії, в порівнанні з якою цілий тодішній світ виглядав як глуха варварська провінція. Шість літ (532—537) будував його Юстиніян, під проводом архитектів Антимія з Тралес й Ісидора з Милету. Працювало денно кільканацять тисяч робітників. Скільки коштувала вона? Кажуть, — 360 сотнарів золота, т. зн. передвоєнних 360 мільонів франків. І назву дав Юстиніян гідну: Агія Софія — Премудрість Божа — на честь другої Особи Божої, що походить від Отця як Мудрість.

Входимо до середини довгим притвором. Усі стіни виложені мозаїкою, — але зверху їх потинкували Турки, бо перемінили храм у 1453 р. на мечет. Американське археологічне товариство, яке одержало дозвіл на реставрацію, відскробало вже деякі образи. Та вони прислонені папером, щоби їх покищо не світлити. Але всеж деякі мозаїки видно. Над входом до головної нави видніє мозаїка Христа, що держить Євангеліє, побіч медаліони Матери Божої й архангела Михаїла, а у стіп клячуть цісар Лев VI (886—911).

Крізь бронзову, під мистецьким оглядом дуже цінну браму вступаємо до головної нави. Величезний простір замкнений поверховими аркадами, що спочивають на могутніх кольонах. Цілість завершує небозвідна копула з 80 вікнами. Глядач на перший погляд став непорушний. Я бачив майже всі важніші європейські храми, але ніодин з них не робить того вражіння, що св. Софія. Я не дивуюся, що наші предки з Київів так захоплювалися її красою. Бо ціле єство чоловіка тут неначе піднесене у найвищі сфери мистецтва.

Баня, пробита і освітлена вікнами, висока 57 м., а в промірі має 30 м., — але при цьому робить вражіння незвичайної легкості. Це справжній архитвір людського духа. Чотири величезні магометанські таблиці, завішені на чотирьох боках, разять око, що з великою приємністю перебігає по колових лініях. Нави переділюють кольони зі зеленого мармуру й порфіру, 10 м. високі, на яких спираються бічні луки. Здається,

що кожний, хоч як невразливий на красу, інтуїтивно мусить відчувати велич цілої будівлі.

В абсиді, де був престіл і великі канделябри — нема тепер нічого, крім малого підвищення для жреця. Станувши на середині, я не витерпів і заспівав: *Ἐτι καὶ ἔτι ἐν εἰρήνῃ τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν* — паки і паки миром Господу помолімся.

Як маєстатично мусіло виглядати Богослуження, коли правили патріярхи!

А які грізні мусіли бути останні дні християнства в храмі! Багато передусім жінок і дітей скоронилося до нього. Коли Турки виломали двері та вдерлися до середини, вирізали всіх. 3.000 трупів лежало в крові на мозаїках. Оповідають крадькома цікаву легенду. Коли вдерлися магометани до храму, священник правив Службу Божу, — а зауваживши, що починається різня, взяв чашу з престола і пішов до захристії. По дорозі затримався коло стіни, яка перед ним отворилася. Священник увійшов, стіна знову замкнулася, і вийде він звідтам, коли вернеться храм християнам. Тоді докінчить Службу Божу. Чудовий символ! По правій стороні, коли стояти лицем до абсиди, показують нишком цю стіну.

Напроти неї високо на пілястрі видно слід відбитої долоні. По трупах віхав до храму Магомет II. А що мав закривавлену руку, обтер її на стіні.

Я вертався кілька разів, щоби поглянути на головну наву, і не міг остаточно відійти. Бо як приманювала краса, так з другого боку біль стискав серце, що в ній не віддається чести Триєдиному Богові.

Одна з найбільших будівель (480 м. × 115 м.) з византійських часів, у якій відбувалися перегони возами, був гіпподром. Всі найкращі мистецькі твори, зібрані на Сході, прикрашували його. Сама перегонна площа, 370 м. довга і 60 м. широка, могла змістити 80.000 видців у амфітеатральних лавах. По середині площі, — бо руїн є невеликі рештки, — стоїть нині обеліск 30 м. високий і 2 м. широкий в основі, привезений з Геліополіс цісарем Теодосієм, і мідяна, 25 м. висока кольона з вужами, привезена Константином з Дельф. Гіпподром був осередком громадського і політичного життя у Византії. Його розбили хрестоносці, а потім турки. Побіч трискає фонтана цісаря Вільгельма, як спомин його подорожі.

З черги вступили ми до « Синього мечету » султана Ахмета I. Він будований на зразок Святої Софії з тим, що замість мозаїки — виложений цілий мечет синьою майолікою з ріжними орнаментами. Стовпи, що підпирають склепіння, на яких знов спочиває головна копула, мають 8 м. проміру. Це величезні мармурові бльоки. Блеск синіх фаянсів робить мошею дуже погідною.

До інших мечетів ми більше не заходили, хоч є їх у Царгороді сто-кількадесят, і то деякі дуже величаві.

Всідаючи до самоходів, поїхали ми до царської цистерни. Це великий збірник води, який заосмотрював цісарський двір, а пізніше султанську палату. Берегли його найвірніші жовніри, щоби не затруїв хто води і тим не згладив зі світа султана, — як це в дійсності бувало.

По сходах сходиться вниз, і тут розкривається чудовий вид, освітлений електричними лампами, що грають у воді рожевими барвами. Це простір 136 м. довгий і 73 м. широкий, залитий водою глибокою на 1—2.5 м. Над нею зноситься склепіння, викуте в скелі й оперте на 336 кольонах, що стоять у 12 рядах. Кольони гарно виконані, з йонськими й коринтійськими капітелями, наче в яким храмі. Хтось із паломників раз влучно зауважив, що византійці, коли що робили, то робили навіть для підземелля по мистецьки. Охочий може переїхатися лодкою по тому підземному озері, повному таємничого чару. Але і жахливі історії лучалися тут. На цьому місці підготовлювано заговори, і то за византійських і турецьких часів. Византійські патриції рішили тут убити жорстокого Фоку і видвигнути на престіл Іраклія. Оповідання провідника в цих водних підземеллях додавало подіям ще більшої несамо-витости.

Оглянувши підземелля, для контрасту поїхали ми поглянути на цілий Царгород зі звалищ мурів Теодосія II., з V ст. Був гарний день. Царгород виступив у цілій своїй красі; на семи горбках розложилося місто. Заливи, висунені в море півострови, терасовате розложення всіх трьох частин міста з прегарними небозвідними банями, — все те творило чудову панораму, що відбивається у водах численних заливів, по яких плаває безліч лодок і кораблів. Краса Неаполю, Фльоренції, надморських і гірських міст, злучена в Царгороді. Сторчать здалека водопроводи з римських часів. Сам мур 5 м. широкий, 15 км. довгий, має 96 веж і 30 брам. Ціле укріплення складалося з трьох перстенів; небагато з нього залишилося, — але й рештки дають видцеві поняття грандіозної й титанічної будови.

Звідси було недалеко до мечету побіди, Кахріє Джамі, давньої церкви Хори. А звалася так тому, що Христос називається на збережених мозаїках 'Νυχώρα τῶν ζῶντων — Країна живих. У византійських часах була це одна з найкращих церков, яку обдаровували царі й достойники. Побіч був великий монастир. Нині вона замітна дорогоцінними мозаїками з XIV ст., з часів византійського відродження. Вже на вступі в нартексі, що має на кінці дві бані, вдаряють кожного видця мозаїки своєю величчю. Стіни виложені цвітистим мармуром. У полудневій бані нартекса представлений Христос Пантократор, від якого розходяться вглиблення бані, де в горішньому ряді є образи 24 патріархів, а в до-лішньому дванацять синів Якова, два внуки і мабуть один правнук —

разом 15 образів. Даліше в північній бані (на ліво від входу) в горішньому ряді є 16 жидівських царів, а в нижчому 11 пророків. В північній стороні нартекса медаліон Матері Божої з Христом Дитятем і образи з життя Матері Божої. Мозаїка Успення відкрита щойно перед роком, — бо до XVII ст. церква була замінена на магазин. Деякі образи сильно знищені, — але щоби подивитися на збережені, варто було б задля них приїхати до Царгороду. Деякі картини висловлюють глибоку віру, свободу мистця і високомистецьку інтелігенцію. Є й фрески, мабуть з III ст.

З цікавості треба було заглянути і на Фанар, до церкви і палати царгородського незєдиненого патріярха. Це дільниця на Золотому Розі, що її вказав Магомед II на мешкання знаменитим византійським родам не лише з Царгороду, але й із інших довколичних міст. Зветься вона Фанар, бо колись стояла тут морська ліхтарня. Тут примістилися і деякі монастирі й патріярхат. Патріярхальна церква св. Юра — із зовні нічим незамітна, відновлена будівля з XVIII ст. На фасаді видно двоголового орла Палеологів. Внутрі багато украшена. В іконостасі намісний образ Матері Божої — це мозаїка з XI ст. Переховуються і моці святих.

Палата деревляна, із зовні потинкована й помальована цеглястою краскою. В палаті висять портрети старих патріярхів, — може найзамітніша річ. Є ще музей, якого, на жаль, у цій порі не можна було оглянути. Разом з патріярхом є синод, зложений з 12 митрополитів. Прикрі спомини з історії Церкви нагадує це місце, і представляє жалюгідний теперішній стан незєдиненої церкви на Сході.

Останнє, що ще можна було оглянути, — це був Музей Старовини. Особливу увагу звертає, з поміж багатьох саркофагів єгипетських, фенікійських і грецьких, саркофаг Олександра Вел. з IV ст. пер. Хр., зовсім неушкоджений. На одній стороні басорелієф представляє Олександра Вел. на ловах, а на другій — на війні з Персами. Є теж у музею пам'ятки хититської й уртейської (Арарат), асирійської культури і др. Замітний саркофаг плачучих жінок із сидонських гробів, з пентиліконського мармуру, статуї ріжних божків східних народів, зразки пальмирської, кипрійської культури, — чого не бачиться в жаднім західнім музею. Багата є збірка бронзу, скла, порцеляни, старовинної кераміки, прикраси з византійської доби, вавилонські вази, посудини, староврейські написи і т. п.

Загалом думав я собі, що хоч у нас так багато говориться про Схід, про Византію, і поборюється її з завзяттям, гідним ліпшої справи, — то в дійсності цей Схід мало знається, навіть у науці. Бо в наших наукових дослідях він іще дуже мало узгляднений.

І слухна була заввага Преосв. еп. Варухаса, якого я відвідав, що

зв'язок між нами такий слабкий. А чейже стільки ниток лучило нас в історії!

Хоч Кемаль Паша переніс столицю до Анґори в Малій Азії й ослабив турецький елемент у Царгороді, то християн тут дуже мало, і умовини для них дуже незавидні. Про це наглядно переконався я в розмовах з Апост. делеґатом, Преосв. Марґотті і єпископом греко-католиків Преосв. Варухасом. Майже всіх греко-католицьких вірних видалили Турки з Малої Азії. Лишилося небагато в Царгороді. Та всеж таки є надія на католицьку місію. Впав султанат — а з ним і опора ісламізму. Пр. Варухас заложив школу, до якої ходять і діти незєдинених Греків, подібно як у Атенах. Є й досить значна громада Українців у Царгороді; хотілося познакомитися з нею. Та щож — коли вже вечоріло і здалека відзивалася сирена з корабля, скликаючи подорожніх.

24. ПОВОРОТ

Вечором у понеділок, дня 14 травня 1934, о год. 6. ми всідали знов на корабель. Гостини в Атенах і Царгороді були наче додатком до паломництва по Св. Землі. Вправді не дали вони повного образу — та всеж таки лишили бодай поняття про чинники, що співділали в історії з Христовою вірою й помагали їй пробитися крізь поганську темряву та опанувати душу культурної, освіченої людини. В грецькій зовнішності виступило християнство як інтелектуальний і культурний чинник, а у византійському цісарстві як державно-творчий елемент.

Коли рушив корабель, стала з води вискакувати громада дельфінів, що впродовж одного кілометра з почестю супроводила нас. Ще раз перебігло око по панорамі Босфору, що горів увесь в проміннях заходячого сонця, та наче у сні пригадав давню велич Візантії, яку вона нині втратила під пануванням півмісяця.

Плили ми цілу ніч, і на полудне дня 15 травня були в Констанці. Корабель спішився, бо завтра мав повертати в ту саму дорогу з новими паломниками, — та на жаль, знов не з нашими.

Кожний був змучений; тому висівши з корабля, спішив до поїзду і шукав місця. Вечором відіхав поїзд. Цілу ніч нісся він крізь поля Румунії. Над ранком збудив нас рух граничної провірки.

Довгою видавалася якомсь дорога зі зеленої Буковини до Львова. Години минали поволі, і поїзд наче волікся. А тут хотілося чимскорше вже бути дома.

Розпрощалися паломники, яких злучила була подорож до Св. Землі, і оставила спомин до кінця життя.

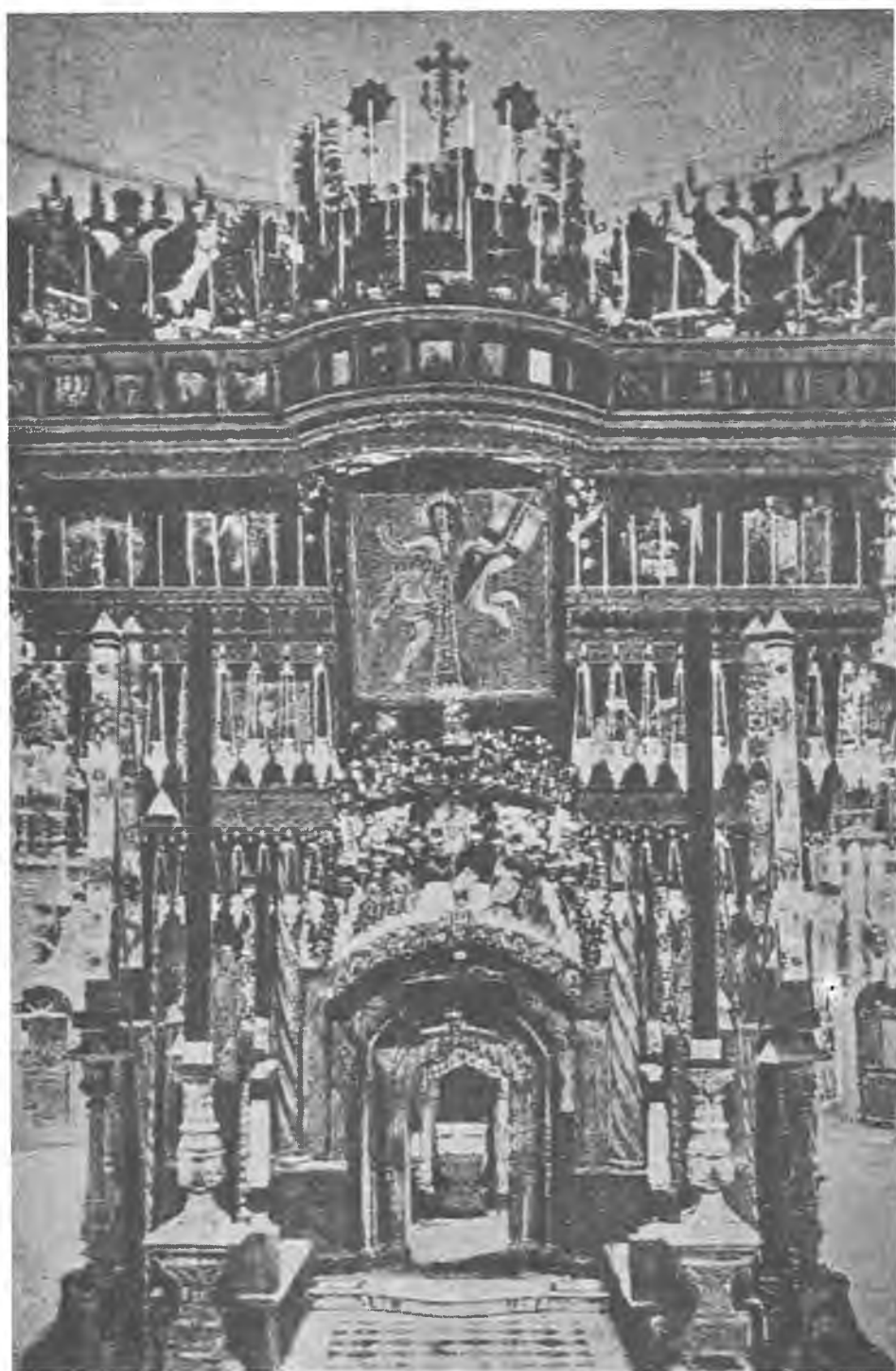
Подякою в храмі Св. Духа в Семінарії скінчив і я свою путь з мо-

литвою, щоби вона причинилася у нас до пізнання Св. Землі і Сходу загалом. Вправді основніше пізнати Схід цим разом мені не вдалося, бо це був надто короткий час, щоби всьому приглянутися, переговорити з визначнішими людьми і познакомиться з їх поглядами. Та все ж таки я утвердився ще більше в своїм переконанню, з яким їхав до Св. Землі, що ми Українці-католики становимо на Сході найчисленнішу вітку католицької Церкви, і що, хоч не хоч, спочиває також на нас відповідальність за майбутній напрям і майбутній розвиток християнського, католицького Сходу.

Jerusalem — The Entrance to the Church of the Holy Sepulchre

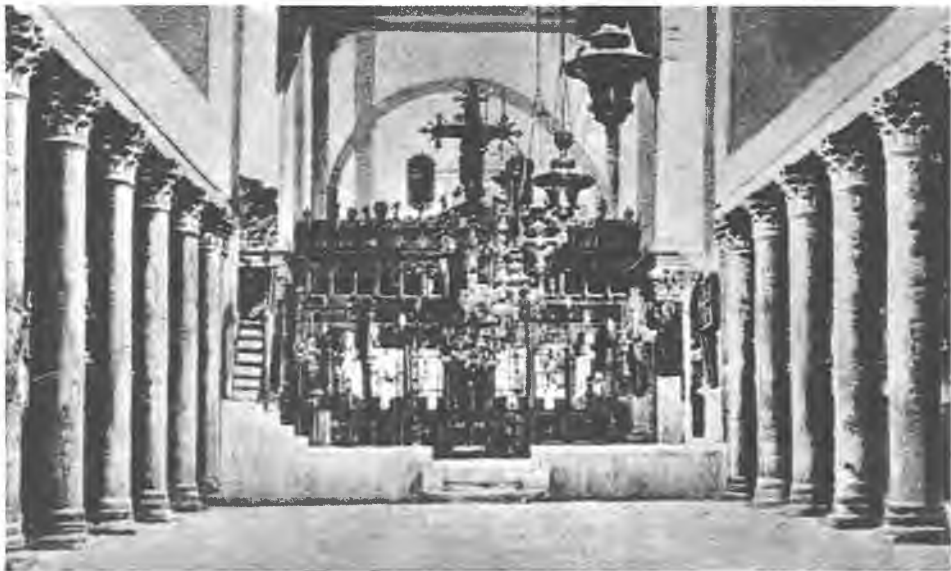
Церква Божого Гробу в Єрусалимі

Вхід до середини Божого Гробу в церкві

Гріб Рахилі, недалеко Вифлеєму

Базиліка Христового Різдва у Вифлеємі

Автор цих спогадів коло Лазаревого гробу

На Йордані

Кана Галилейська

Мур плачу в Єрусалимі

Мошея Омара в Єрусалимі

Напис на хресті Ісуса. (З Біблійного Музею в Єрусалимі)

Вуличка в Єрусалимі

Мошея Ель Акса, бачена з під аркад мошеї Омара

Араби в каварні

Молитовниця Благовіщення Пречистої Діви Марії в Назареті

Гора Тавор коло Назарету

Джерело Пречистої Діви Марії в Назареті

Палестинські водоноші

Тип з нинішньої Палестини

Звалища Синагоги в Кафарнаумі

Фриз із гексаграмом, у Кафарнаумі

Фриз із пентаграмом, у Кафарнаумі

Тиберіяда

Ерехтіон у Агенах

Новий стадіон у Агенах

Каріятиди в Атонах

Храм св. Софії в Царгороді

Цар Царів. Мозаїка з Софійського храму в Царгороді. (Кінець IX. стол.)

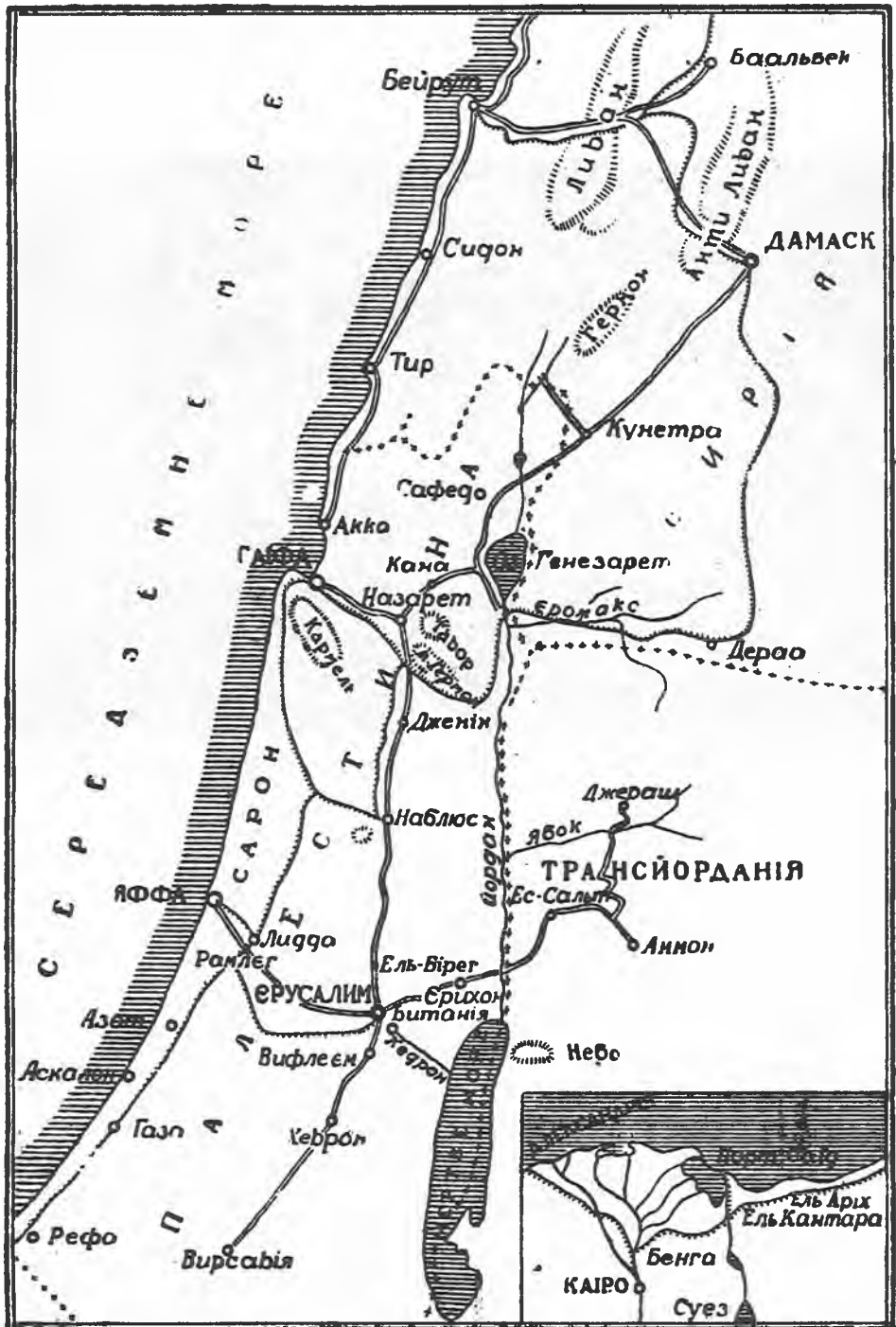
Кахріє Джамі, давня церква св. Хори в Царгороді

Христос Пантократор. Мозаїка з Кахріє Джамі

Рождество Пресвятої Богородиці. Мозаїка з Кахріє Джамі

Орієнтаційна карта Св. Землі

БІБЛІОТЕКА ДЗВОНІВ Ч. 14

ПОДОРОЖ ДО АНГЛІЇ

ЛЬВІВ 1936

ВИДАВНИЦТВО КООПЕРАТИВИ «МЕТА»

1. ПЕРЕДПОДОРОЖНЯ ПРИЗАДУМА

Коли я раз оповідав одному дуже культурному й інтелегентному нашому громадянину про свою подорож у 1928 р. по Франції та про свій побут у Ліль, він самотно перебив мені, кажучи: Треба було конечно поїхати до Лондону і подивитися, хоч би для самого вдоволення, що ось був я в Англії. Та подорож до Альбїону, відповів я тоді, заслугує на окрему увагу і підготування та вимагає довшого часу. На жаль, треба було чекати аж кілька літ, заки знайшлася відповідна хвилинка. Не було потреби, що спонукувала би звернути тамтуди свої кроки. Аж цього літа (1935), по закінченню академічного року я таки задумав вибратися в цей далекий край, що своїм розумом і спокоєм панує на цій земській кулі. Прямо якась внутрішня туга і бажання намовляли мене до того, щоби подивитися власними очима на осяги найкультурнішого народу в світі і навчитися чогось від нього.

Про Англію в нас, слава Богу, багато пишеться по часописах. Приїздили звіздам і гості, деякі навіть дуже прихильні, але рідко хто з наших виправлявся на аристократичний Острів, що, відмежований від світа, кермує його діями. І далека та коштовна дорога, і незнання мови, і брак ближчих знайомств не зводили нас з англійцями. Через те нам так важко було дістатися на ширшу арену світа.

Мої приготування зосереджувалися передусім довкруги пашпорту, цієї в нас третьої, крім душі й тіла, складової частини людини, та до роздобуття віз, які, мимоходом кажучи, досить дорогі. Одначе ці заходи облегує надія, що чейже буде можна вирватися від щоденних занять у світ і змінити бодай на короткий час свій виднокруг занять і праці. Вже сама думка про це приносить душі якусь пільгу.

2. ЗІ ЛЬВОВА ДО БЕРЛІНА

Дня 12 липня по Службі Божій виїхав я на головний двірець скоро, щоб не спізнитися. Одначе поспіх треба було негайно вирівняти вижданням, бо саме поспішний поїзд прийшов аж з цілогодинним припізненням по назначенім часі. В таких випадках треба, очевидно, спокійно сісти й не гніватися, бо *vana sine viribus iga*. Можна робити і психологічні студії й помічення, як різні одиниці на цей факт реагують. То ходили, то тупали ногами, то голосно негодували, то знову затискали зуби, — а поїзд не приходив. Я звичайно виймаю молитвослов або книжку, — і час, щоправда нудний, бо безпрограмовий, минає незамітно й спокійно. Нарешті діждалися « довгожданого » і заняли місце,

бо переповнення не було. Постій короткий; кондуктор замкнув двері від воза, підніс руку, ну — і в Імя Боже...

Коли кілька днів передтим я переїздив через золоте Поділля, то стояли ще на пні всі збіжжа, зелені як гай, напричуд гарні й високі, закосичені дискретно з боків синім блаватом і червоним диким мачком. Де даліше під Перемишлем поля наїжувалися стернею, а симетрично уложені полукіпки жита, наче ряди військ, посувалися вперед. Це перші стежі — ...осени. Коли я так дивився на вижаті ниви, якийсь сум находив на мене, бо справді зазирає осінь, хоч щойно недавно почалася була весна і тепла ще не було і ніхто не нагрівся сонцем. Пливають дні за днями. Один рік вже от-от скінчиться. Минув, як скоро минає й ціле людське життя, хоч ледви хто на це звертає увагу. Хиба аж як постарівся і став тужно співати: «Минули літа молодії»... От хоч би й тих кілька туристів, що безцеремонно розтаборилися в переділі і ведуть пусті, банальні розмови...

Ближче Кракова жнива пішли ще даліше. Вже жнуть пшеницю. Загалом, хто переїздив цілу Галичину за одним разом, цей бачив наглядно, як змінюється підсоння: найтепліше від Кракова до Ярослава, відтак від Ярослава до Перемишля; холодніша смуга починається від Перемишля до Золочева, найзимніша — від Золочева до Теревовлі, і накінець знову тепла, полуднева — заліщицька.

Але поїзд жене в протилежному напрямі, заносить фабричним димом зі саджею, в очі впадають високі комини та копальняні забудовання. Це Шлеск і його вугілля. Границя і митна ревізія. Треба подати докладно, скільки мається зі собою грошей, і граничний урядовець видає на них посвідку, бо інакше при повороті, чи пак при виїзді з Німеччини, попливе безповоротно і так пливка монета. Гітлерівці під цим оглядом дуже недовірчиві і невблагані. В переділі їхав ще консулярний урядовець, що привозив робітників із Франції, бо приязнь охолола і випрошують з краю. Нас було лише двох, тому могли пожитися до сну. Над раном ми пробудилися на передмістях Берліна.

3. В БЕРЛІНІ

Службу Божу відправив я рано без перепон та зайшов відвідати о. д-ра П. Вергуна, нашого пароха на цілу Німеччину, що ревно займається емігрантами і вміло вивязується з важкого завдання. Справді, скільки там потребуючих опіки й помочі! При тому веде він також дуже живу пропаганду, щоб познайомити Німців з нашим обрядом, нашою історією і загалом теперішнім життям цілого Сходу. Водночас старається він викликати любов і виробити зрозуміння для Сходу та освідомити також про ті кривди, які західні народи зробили Орієнтові. Влуч-

но сказав він раз на одному викладі: « Man soll (den Orientalen) zeigen, dass das Schiff Petri lauter gleichberechtigte Passagiere führt ». (Треба показати східнім народам, що корабель Петра перевозить рівноправних подорожніх).

Нераз смішком підносив він те, що крім купецького й мілітарного знання Сходу не зашкодить Німцям також пізнати його релігію й обряд. І справді чував я відтак і по інших містах, від духовних і світських, дуже прихильні слова про його розумно ведену релігійну акцію.

Хоч не мав я на меті задержуватися довше, то все таки треба було відвідати бодай деяких знайомих і поділитися вістками. А який жадний вісток про край є Українець на еміграції! Що нам тут видається незамітне і самозрозуміле, це для стуженого емігранта найцікавіша новина, а передовсім про знайомих. Як мається цей і той, як поводитьься одному і другому, чому не вдалася ця акція і т. д. і т. д. Тай про те, чого з часописів не вичитає, або коли й вичитає, то невірно собі виложить. Не диво, що вони про край і навпаки ми про них не маємо вірного й точного образу. Безпосереднього звязку не заступить мабуть ні радіо, ні телевізія. Всі незвичайно боліють над нашим внутрішнім розбиттям. Але й еміграція розбита також, хоч її точка тяготи пересувається в останніх часах у напрямі конструктивної роботи. Дещо відстали вони від дороги, яку зробили ми в останніх місяцях, і через брак живого звязку стратили й орієнтацію.

Мене цікавлять музеї, і хоч оглядав я їх вже тому сім літ, вибрався до них ще раз, бо зачував, що зайшли в них великі зміни. Головні державні музеї, Старовинний і Новий Музей, Музей цісаря Фридриха і Німецький Музей, злучені коридорами разом, так що заплативши невисокий вступ, можна цілий день ходити, звиджуючи один за одним. Велика тут кількість римських і грецьких, єгипетських та асирійських різьб і цілих гробівців. Передусім заслуговує на особливу увагу музей Пергамон, мабуть унікат в Європі. Приміщено в нім привезені зі Сходу розкопані старовинні святині, палати і величаві брами та усталено їх зрєконструовані в первісній величині й виді в уладжених до цього високих галях, критих шкляним дахом. В соняшний день постає в музею така спека, як на полудні, звідки привезено пам'ятки, так, що з цього боку вражіння чисто східньо-полудневе. Як згадав я, цей музей містить пам'ятки відкопані в Малій Азії у Пергамон, Магнезії і Прієне — привезені ще перед війною. До них долучено пам'ятки з Мілєту і Баалбек. Краса грецької клясичної архітектури з її недосяжною орнаментикою стає глядачеві, навіть з примітивним мистецьким смаком, очевидною як на долоні. Це дуже розумний помисл, що й німці стали реконструувати і приводити до первісного виду старовинні клясичні пам'ятники подібно, як це роблять зі своїми англійці і французи, як на пр. у Каркассон (Carcassonne) і Нім (Nîmes) у південній Франції. Йон-

ські і дорійські капітелі, від яких просто не можна відірвати очей, рагуш з Мілету, частина святині Атени в Прієне з височезними йонськими колюмнами і вітвар з Пергамон з могутньо різьбленим фризом (боротьби гігантів з богами), поважна статуя Палляс Атени, незвичайно симетрично збудований вітвар Артеміди в Магнезії, де на кожній пяді залишився слід високомистецької руки, — це все речі незвичайно цікаві й повчачі навіть для того, що бачив більші музеї цілої Європи. Святиню Атени і вітвар в Пергамон побудував король Евменес II. (II вік пер. Хр.). Вхід до святині украшений колюмнами і статуями, а згаданий фриз був довгий на 120 метрів. Ярмаркова брама в Мілеті (160 р. по Хр.) з емпорами, зреконструована святиня в Баалбек у Сирії коло Бейруту з часів римських імператорів (I до III ст. по Хр.), все це, як і цілий музей Пергамон, свідчить безперечно, що клясична культура стояла високо не лише в осередках, Атенах і Римі, але також і на периферіях, на провінції.

Унікатом в Європі є також відбудована міська брама і стіна престольної салі у Вавилоні. На синьо-емалюваних цеглах представлені звірята в бігу, а незвичайно високо-мистецька орнаментика (570 р. пер. Хр.) перейшла відтак до византійського мистецтва. Зреконструована вавилонська вежа манить кожного, навіть найбайдужішого глядача, а мармурові вавилонські й асирійські статуї і плоскорізьби дають незаперечне свідоцтво прастарій високій культурі Сходу. Без перебільшення можна також твердити, що хто хоче добре пізнати Схід, мусить їхати на Захід, перегризти цілу літературу й оглянути депортовані там пам'ятки.

Хто любить перськими диванами, той знайде в перській відділі на першому поверсі рідкі зразки. На мені лишила незатерте аражіння уміщена в останній салі фасада замку із Мшати в арабській пустині на захід від Мертвого Моря. Казочна плоскорізьба зовнішніх стін замку! Це дар султана Абдул Гаміда для цісаря Вільгельма II, і походить правдоподібно з 743 р., з часів Омаядів.

Відтак перейшов я в середньвічні й новіші часи, відсвіжив собі византійський відділ, італійське, флямандське, німецьке малярство, Гольбайна, Дірера, Рембрандта й ін. Втоплений навалом вражіннь до омління, я вернувся до своєї кімнати.

На другий день (14. VII.) вибрався я оглядати місто, яке я знав з давнішої поїздки. Вступив найперше до католицької катедрі — рогунди. Берлін дістав був саме тоді другого єпископа в особі гр. Прайсінга, знаного нашим передвоєнним інсбруцьким теольоґам. Попередником і першим католицьким єпископом Берліна був о. др. Барес, ректор Духовної Семинарії, в якого я був гостем у Трієрі. Рідко хто зробив на мене таке миле вражіння, як покійний, своєю культурною і дуже

природною поведінкою. — До Берліна перенісся з Мюнхену Папський Нунцій.

Для самої цікавості пішов я до цісарського замку і бранденбурзької брами, через яку їхав колись лише цісар, а тепер ходять і їздять усі торговці. Далі пішов я до райхстагу й університету, а коли я переходив недалеко палати Reichskanzler-a, мій товариш кивнув головою і сказав: Онтам мешкає Führer. На вулицях видно багато війська з райхсверри і штурмабтайлунг-у (S. A.). Військовий однострій, як передше, так і тепер, незвичайно імпонує прусакам. Коли німці забираються до якоїсь акції, то довго підготовляють, обчислюють, предвиджують всі можливості, аж відтак рішаються на виконання. Навпаки Слов'яни діють більше під впливом хвили: удасться, добре, а ні то пропало.

Дуже простий, але естетично збудований є Ehrenmal, пам'ятник незнаного вояка. Великий гранітовий шестистінний б'юк, у стіп якого лежать вінці, є мабуть найкращий зі всіх пам'ятників, поставлених незнаному воякові в Європі. Коли переходити крізь площі і вулиці, всюди видно праці при перебудовах і направах. Зрештою спокій і лад та чути пруську Strammheit. Якось чужо вражало поздоровлення, коли на Guten Morgen відповідали «Heil Hitler» — хоч про це стільки багато писали часописи і оповідали приїзжі гості з Німеччини. Коли було спитати про щось на вулиці поліциста, перше його слово: «Heil Hitler». — Легко може й чужинець вичути в Німеччині негодування й невдоволення, і не так простою і однодушною представляється справа, як оповідають за границею. Всеж таки не дасться заперечити величезна спосібність і меткість чоловіка, що опанував таку могутчу і культурну державу, якою є Німеччина. — Знакомі католики пригноблені і говорять дуже обережно. Саме вийшов був указ Герінга в справі політичного католицизму. Оповідають, що правління переводить спис церковних дібр і побоюються їх конфіскації. Націоналістична пропаганда дуже сильна та навіть кілька заманених сіл апостазувало і перейшло на т. зв. «німецьку релігію». З великою прикрістю оповідали мені це самі німці. А всеж таки католицький рух росте, бо переслідування сталять характери. Німецький католицизм завдяки своїй специфічній організації становить могутню силу, перед якою буде мусіти склонити голову і Гітлер, як зробив це і його першовзір Муссоліні.

Маючи вже до сита великоміського гамору, стукоту, свисту і нових вражіннь, ми вибралися до Сан сусі (Sans souci) до Потсдаму, німецького Версалу. Довжезні алеї, водограї, кльомби різнобарвних цвітів, шум височезних дерев впливає дуже успокоюючо на цілу нервову систему. Наче який камінь спав з плечей, таке вражіння мимохіть маєть зараз, коли вступити до парку. Сама палата Фридриха побудована на горі, а у її підніжжя терасовані великі травники й цвітники. Всеж таки, мимо свого блиску і виставности, Потсдам не дорівнює Версалеві.

Короткими відвідинами в Гетьмана у Ванзе, який мимо жури й клопотів держиться добре, я закінчив свій побут у Берліні.

4. ПІД ТЕВТОБУРЗЬКИМ ЛІСОМ

Рано (15. VII.) вибрався я в дальшу дорогу через Падерборн, бо хотів відвідати знайомих професорів «Фільософічно-теологічної Академії». З початку околиця піскова, ліси і гаї, а де дальше вижаті лани жита і поскладані в купки (8—10 снопів колоссям до гори), бо полукіпків ніде не ставлять. Подроблених піль на куски, як у нас, не видно, йно більші лани пшениці, вівса, бульби, буряків, лубіню і розлогі сіножати. Мигають перед очима села і містечка, що назовні від себе нічим не різняться: муровані, криті дахівкою, з електричним освітленням. Тут і там пасеться рогата худоба, переважно чорної краски з білими пятнами. На ці густі оселі хліба і мяса навіть в спокою на місці замало, а не то в часі війни. Не диво, що німці мусіли програти довшу війну, до якої став зі самого початку прямувати льорд Кіченер.

Монотонні краєвиди переривають Бранденбург і Магдебург, славні колись середньвічні міста. Гарний двірець украшений геніями на синім тлі. Поїзд задержується лише кілька хвилин і знову несеться крізь рівнини, збіжжя і села аж до Брауншвайгу. Червоні дахи домів чудово гармонізують із зеленими левадами. Коли дивитися на німецькі ниви, то вони всі рівненькі, нема ні більших ні густіших місць, бо рівно навожені і засіяні машиною. За Гільдесгаймом околиця горбувата і зачинають виринати Тевтобурзькі Ліси.

Пополудні приблизно в 3 годині поїзд заїхав на падерборнську стацію. Як всюди, так і тут зразковий лад, слідів війни ніде не видно.

Місто Падерборн, давня римська оселя, добре знане з часів Карла Великого. Від тоді воно є осідком архієпископа і пізніше стало також поважним католицьким осередком. Мій товариш, професор теології о. др. Брінктріне, був заклопотаний, що завтра має їхати на іспит і не може мені товаришити, хіба, каже, що маєте охоту поїхати зі мною на матуру. Дуже радо, відповів я, бажаючи познайомитися ближче з іспитовою процедурою. Річ малася так, що мому товаришеві поручили з Оксфорду перевести матуральний іспит в учительськiм жіночiм заведенню, яке провадять Сестри Найсв. Крови. Вони мають місці в Африці, в кольоніях, які по війні перейшли під Англію. Сестри, чи пак монастир, який хоче займати в кольоніях учительські та інші посади, мусить мати сили з англійською матурою. Присилають приписи до письменних іспитів, які відтак кажуть собі присилати опечатаними до Англії. Справді джентельменський жест англійців, що не приказують їхати на іспит

до себе або не висилають свого власного відпоручника і не наражують установу на поважні видатки і втрати.

Neuenbeken, місцевість віддалена 10 км. від Падерборну. Великий жіночий монастир, збудований на кількадесятьгектаровій площі. В нім живе стокількадесять Сестер, що займаються виключно місіями в Африці, й учениць, що приготвляються до них. Уладження скромне, але технічно добре переведене. Очевидно, була, як всюди, висока передматуральна гарячка, але вона з часом уступила. По розданню тем учительки-Сестри наглядали, а мій товариш совісно дбав, щоби час був точно збережений і еляборати були віддані на означену годину. Цілий час ведуться докладні протоколи. У вільнім міжчасі ми виходили до саду, який вміло плекають Сестри; також незвичайно дбайливо удержують яринний город і використовують найменший кутик. Свої корови і коні на газдівстві забезпечують самовистарчальність монастиреві.

Пополудні вернувся я до Падерборну, щоби представитися архиеп. Каспарові Кляйнові. Це старша вже людина; прийняв мене дуже ввічливо. Розповідав про наших робітників, яких перед війною було в його архиепархії багато. Звідси знає й Українців, і нашого Митрополита, а від своїх професорів чував про нашу Академію.

З черги відвідав я Семінарію і Конвікт. Німецький спосіб виховання дещо відмінний від інших. Студії тривають 6 літ. Перші чотири роки мешкають у конвікті, де порядок не різниться від семінарського, хіба що дещо свобідніший. Два найвищі роки мешкають у Семінарії. Всі ходять на виклади до Академії, яка мала в останнім семестрі 433 слухачів. Всі три установи від себе відділені. Семінарія, це новий будинок у модернім стилі. Поединчі, прості лінії без луків, долівка з маси, подібної до лінолеум, чисто вдержана і свіжо наоливлена, надають цілому домові чепурности і принади. В цім самім стилі також і молитовниця. Електричне світло, біжуча вода, кухня, пральня, консервація ярин — це все влаштоване якнайкраще. Одначе признаюся, що сам стиль для мене дещо порожній, за виїмком статуї Христа і Матері Божої, які імітують єгипетські спокійні лінії.

Віцеректором у Семінарії є о. Jürgensmeier, знаний зі своєї книжки «Die Kirche als Corpus Christi», — в якій цілу аскезу опер на Павловій догмі, Церкві як містичнім тілі Христа. На кожнім місці видно добробут, загосподарованість і достаток, а при тім велику скромність. Всіх питомців у конвікті і Семінарії приблизно 300. Тому що хотіли бачити наш обряд, о. реґенс запросив мене на другий день рано зі Службою Божою.

Подібно ведені є інші німецькі семінарії, як у Мінстері і Трієрі, які я оглядав кілька літ тому. В Мінстері є університет, і теологічні студії кінчать на факультеті, що має добре імя в католицькім світі (проф. Мавсбах, Ессер, Дікамп та ін.).

Вечером вибралися ми на прохід за місто. Недалеко синіли Тевтобурзькі гори. Нагадалися розпучливі слова римського володаря: *Vae, Vae, redde mihi legiones meas.* — Побідоносці поставили Армінієві великий пам'ятник на місці бою. Ми сіли на лавці під деревом і скоро минув вечір на гутірці про часи студій у Римі, про сучасні німецькі відносини, про положення Церкви, про наукову працю, на яку німці кладуть таку велику вагу, про заходи як виробити у світських поняття Церкви, щоби протиставитися поганським течіям і т. д., і т. д.

Слідуючого дня (17. VII.) мав я вперед короткий виклад про нашу літургію і відправив відтак у молитовниці Службу Божу, якої вислухали всі питомці з великою увагою. Як сказав мені відтак один з них: *Das war ein Erlebnis!* — то була подія в життю! Того дня відвідав я ще кількох професорів, яких всіх на обох виділах є 15 і 5 помічних сил. Професори ведуть також семінарі, так що мають за собою поважний науковий дорібок і видають крім того місячник — *Theologie und Glaube.* — Найстарший з них мабуть о. Бартман, автор догматики, яку чи не о. др. Юрик переклав був на українську мову, і вона лежить в рукописі. Цікаво, що того дня рано доручили кожному священникові число найкрайнішого націонал-соціалістичного органу «*Der Stürmer*», який в різкий спосіб виступив проти жидів, а посередньо також і проти християнської релігії, як жидівської. «Візьміть собі мій примірник на пам'ятку» — сказав усміхаючись о. Бартман, — «але вважайте на границі, щоби не закинули Вам пачкарства, бо «*Stürmer*» не має в інших державах дебіту».

О. др. Фукс, професор мистецтва, повів мене ще до катедри, в якій спочивають мощі св. Ліборія, даровані французькою єпархією в Манс. Звідси дуже тісна дружба між обома єпархіями навіть у часі війни, хоч знана є загалом неприязнь між Німеччиною і Францією. Катедру оснував Карло Великий 799 р. Впродовж віків її перебудовувано і добудовувано, тому видно сліди ріжних стилів. З мистецького боку замітна головна брама (*Paradiesportal*) з 1250 р. в романським стилю. Головний вівтар, це багатий золотом барок і нагадує вівтар у св. Петра в Римі, хоч сама катедра будована в романським і готицьким стилю. Видно, як кожна епоха клала свої верстви! Архикатедральна скарбниця зберігає цінності єпископів і архикатедри, золоті, жемчужні і срібні мітри, хрести, чаші і т. п. Зараз таки побіч катедри поверхова кам'яниця, у якій приміщений *Diözesanmuseum*, зорганізований о. Фуксом. В нім зібрані з муравлиною німецькою пильністю всі, передовсім церковні предмети падерборнської землі. Незвичайно рідким зразком є статуя сидячої на троні Матери Божої, еп. Імада з XI ст., у византійським стилю, рідка річ, бо византійська різьба властиво не існує.

П'ять хвилин від архикатедри віддалена є т. зв. *Gaukirche*, що пам'ятає давні часи раннього середньвіччя, коли германські краї були по-

ділені на « гави ». Будована в романським стилі і має рідке Розп'яття. Хрест становить пеня з трьома галузками у виді грецької букви Ψ , яких є в цілій Німеччині лише кілька. Мистець хотів очевидно унагляднити гадку про дерево життя, яка в хресті з поперечкою відсунена в тінь.

Коротка, хоч дуже займава була стріча з о. Коппом, що обіхав усі німецькі кольонії в цілій Америці, Північній і Полудневій, був у Мехіку в часі кривавих переслідувань католиків та інтервеніював з німецьким консулом у президента Каллеса, жив довгий час у Палестині, знає добре Схід, а на найближчі ферії вибирається до большевії. Як то добре було би, якщо б котрийсь з наших священників обіхав наші заморські кольонії, приглянувся їм свіжим оком на місці, поінформував край про їх потреби та зв'язав їх з нашими установами! Я певний, що до покриття видатків подорожі вони самі причинилися б у великій мірі й радо вітали б та з вдячністю працювали б.

5. КОЛЬОНІЯ Й БОНН

Пражило сонце, як на Поділля, коли в полудне сідав я до розпеченого залізничного воза, пускаючись у дальшу дорогу. Поїзд понісся крізь горбисту околицю, біля фабричних міст Гамм і Вупперталь. З них сторчав ліс коминів, над якими уносилися чорні хмари диму. Це фабрики залізних виробів. Над вечером ми вже були в Кольонії. Годі було не вступити в переїзді до неї, бо вибиратися окремо ледви чи буде так скоро нагода. Вправді був я тут уже давніше, але саме добра знайомість приваблювала мене задержатися, бо з побутом не буде великого клопоту. Кольонія має 1,000.000 мешканців, основана Цезаром над зеленим Реном, який носив на своїх хвилях здавен-давня численні кораблі і пароплави.

Як колись, так і цим разом заїхав я до Kolpinghaus-у, що його заложив світський священник Кольпінг для ремісничої молоді, її справдішній апостол. Дім дає приміщення кількохсот хлопцям, занятим у різних варстатах. У великій кухні, яку ведуть сестри-черниці, дістають харч по дешевій ціні і позамісцеві члени-ремісники. Управа вибрана зпоміж самих ремісників (між ними є багато воєнних інвалідів), але председником і секретарем можуть бути тільки католицькі священники, назначені єпископом. Організація закинула вже дуже густу сітку по всіх німецьких містах, видає свій часопис, відповідні брошурки і т. д. Хлопці мають у цім домі свої доповнюючі вечірні курси й читальні. В неділю всі йдуть на Службу Божу. Двох з них стоїть при дверях, а кожний, що входить до церкви, подає для контролі своє число, яке зараз потують і самі провіряють, кого не було. Всі члени уважають за пункт своєї амбіції відвідати гріб свого основника і прийняти там св.

Причастя. О. Кольпінг похований у Minoritenkirche у правій бічній наві, а на його гробі, прикрашенім дорогими вінцями, світиться багато свічок. Побіч виложена книга для підписів до прохання щодо канонізації. Приглядаючись цій дуже могутній вже нині організації, з почуттям гіркою болю треба було собі сказати, що в нас ця нива, — хоч головню завдяки Митрополитові й не стоїть облогом, — але ще не справлена як слід, бо крім двох-трьох священників, нема нікого, хто хотів би присвятити ціле своє життя для вбогої ремісничої молоді. Ця думка насунулася була мені колись і тепер станула перед очима та не раз повторював я її питомцям Духовної Семинарії.

В тій самій церкві, за головним престолом, знаходиться скромний гроб найбільшого побіч св. Томи мислителя середньовіччя і без сумніву найспосібнішого схолястика, Івана Дунс Скота. Його вбогий гроб-це образ долі загалу вчених людей. Лиш звичайний напис вказує, хто спочиває під прямокутною плитою.

	t i p u e z e s a i t o s s	
Galia me docuit	Joannes Scotus	Anglia me suscepit
	Sacrae Theologiae	
Galia me docuit	Doctor subtilis	Anglia me suscepit
	Ord. F. F. Minor.	
Galia me docuit	Obiit anno 1308	Anglia me suscepit
	Colonia me tenuit	

Оо. Франціскани роблять також заходи щодо проголошення його святим. Дунс Скот перший теологічно доказав Непорочне Зачаття Пр. Діви, хоч віра в цю догму була в Церкві від перших початків.

Того самого дня пішов я очевидно і до катедри. Вона видалася мені тепер ще кращою і могутнішою, ніж перед літами. Це мають геніяльні твори до себе, що чим більше їм приглядатися і чим більше в них вдумуватися, тим вони кращі і глибші. Перед цим кольосом люди лаяють по площі як мурашки. Ціла будова має в собі щось гігантського і дуже масивного. В середині полутінок. Вгору стріляють тонкі височезні пілястри і колюмни та дець високо зливаються разом у лук. Передовсім пілястри й лук над головною брамою в середині роблять величезне вражіння.

Кілька даних про розміри доповняють поняття. Церква збудована у виді хреста і має 5 нав, 144 м. довга, 61 м. широка а 88 м. висока внутрі.

Може помістити 20.000 людей. Вежа висока 160 м. і закінчена хрестовинною квіткою 8 м. великою, так що на одному листку може стати 4 людей. Фундаменти є 20 м. глибокі. Катедрі почали будувати єпископ-курфюрсти в 1248 році. Щойно по 6 століттях скінчено головні роботи і кажуть, що ціла будова коштувала 42,000.000 нім. марок. За головним престолом, мимоходом кажучи приблизно на 5 м. довгим, є багато каплиць, в яких спочивають єпископи, курфюрсти й інші визначні мужі. Величезні дубові чорні крилоси, з багатою різьбою, надають святилищеві великої поваги. Своїм різнобарвним мерехтінням звертають на себе увагу вітражі, які також надають особливого чару цілому храмові. Деякі вітражі доповнені в XIX ст., що правда в готичському стилі, але навіть невеликий знаток відрізнити їх при першому погляді. В них немає готичського стилю та інтуїтивного відчуття фінесії у виконанні, а лише наслідування форм і рисунку, подекуди досить незугарне. Це зрештою і неможливе для мистця, що перейшов уже еволюцію барока і рококо.

На дворі стемніло, але теплий вечір вивів на площу юрби народу, тамошніх і туристів, які чи то при каварняних столах, чи проходжуючись, вели гамірну розмову, — та мої знеможені ноги домагалися такої відпочинку.

Збудився я з глибокого сну слідуючого ранку (18 липня) і пішов відправити Службу Божу на гробі Скота за розвій нашої богословської науки, а з церкви Міноритів пішов знову до катедрі. Я вперше довідався, що вона присвячена св. Петрові, бо звичайно всі називають катедрі «Kölnner Dom». Погідний день, і вежа видавалася у чистім воздуху ще вищою і через те начеб дещо стратила зі своєї важкості і масивності. Можна тепер було краще приглянутися різьбам фасади. Внутрі чарівні світла вітражів перемінювали храм у якийсь надземський простір з передсмаком небесного спокою і душевного підєму. Я відчував, що за один побут в катедрі не міг уняти цілої краси і величі.

Хто є в катедрі, повинен безумовно зайти до скарбниці — Schatzkammer, що зберігає надбаня століть заможного архиєпископства, як мощі Святих, жезли, мітри, фелони і т. п. Очевидно, що та скарбниця багато цінніша від падерборнської. Найбільшою цінністю в Schatzkammer є рака з мощами трьох царів, яку привезли зі Сходу хрестоносці. Рака срібна, емаліована, з фігурами царів, має вид базиліки. Задалеко завело би вичисляти й описувати всі предмети, от хоч би різьби, рукописи, collectio сапопит з VII ст. та ін. Над одною мініатюрною різьбою із слоневої кости працював мистець не менше ні більше, тільки 30 літ. Урядження скляних шаф, сейфів і шафочок під оглядом мистецьким і технічним, разом з електричним освітленням, є без заміту. Прийшло мені тоді на думку, чому наша катедрі не здобулася дотепер на свою скарбницю, бо безперечно має річи, якими могла би похвалитися перед світом.

Недалеко від катедри є т. зв. Wallraf-Richartz-Museum, оснований каноніком цього імени, де збережені мальовила передовсім кольонської та інших шкіл. Безліч є памяток камяних, металевих, шкляних з римських часів, що свідчить про високий рівень життя у римських часах на кольонській території.

Вполудне прийняв мене кардинал Шульте, що живо розпитував про наше життя. Такі офіційальні відвідини здавалися би дуже стереотипними, та в суті річи лишають вони неодну цікаву авторитетну відомість і заввагу. Вертаючися, глянув я ще на оперу, в якій виступав наш Менцінський, і дім Рубенса, де замолоду жив маляр.

Генеральний вікарій о. др. Давід, якого я знав з Риму, запросив мене на малу прогульку автом по обіді. Ми поїхали до Бенцбергу, 28 км. від Кольонії, до нової Духовної Семинарії. Кольонська архиепархія має властиво свій богословський факультет у Бонні, але останні два роки проводять кандидати духовного стану в Семинарії. Велика віддаль має свої добрі і лихі сторони. Добрі, бо духове життя може далеко від міського гамору краще розвиватися, лихі, бо на великі свята питомці мусять брати участь у богослуженнях в кольонській катедрі, в наглих випадках недуги нема скорої помочі і т. п. Та помагають собі самоходами. Будинок кращий, ніж у Падерборні, положений на лісостім узгір'ю, серед свіжого воздуху, з наймодернішим домашнім wyposażенням. На фасаді видніє змістовний напис: *Eritis mihi testes* — (будете мені свідками). Кожний питомець має окрему кімнату з пливучою водою, конечною обстановою і вигодою. Під гігієнічним оглядом цілий дім без заміту. Молитовниця із статуями, що нагадують єгипетські, ідальні, бібліотека, коридорі, і все, кінчаючи на клямках, видержане в однім т. зв. монументальнім стилю. Щиро кажучи, то творчого в нім небагато, але тому, що цілий дім новий, виглядає дуже мило. Бракує в нім репрезентативнішого головного атріум. Може архитект умисно це проминув, бо нема в будівлі ніодного лукового склепіння, а велика галя з плоскою стелею не робила би призмного вражіння. О. Реґене опроваджував мене дуже радо від пивниці, кухні, пральні до верху дому. Між настоятелями і професорами найшов я товаришів з Інсбрука. Відвідав я рівнож о. духовника Гаґеная-я, продуктивного автора аскетичних творів. Коли тому 7 літ він держався незвичайно добре, то тепер замітно постарівся. «*Sie sind auch nicht mehr jung*» — була його добродушна відповідь. Довший протяг часу показує яскраво зміну організму. Питомці в Падерборні і в Кольонії ще були не розіхалися, тому що в німецьких школах є довші Великодні ферії. З Бенцбергу ми попрямували до Альтенбергу, де був колись монастир Цистерсів з величавим старим ґотичким храмом, т. зв. «*Bergischer Dom*», із старовинними вітражами, в яких переважає жовта барва. Положення серед гір і лісів-чарівне; не диво, що зіхалася туди тьма подорожніх і туристів. По-

біч стоїть дім «Jungmännerverein»-у, де католицька молодь відбуває реколекції, підготовчі курси, збори і т. п. Це товариство є окреме від «Kolpingsverein»-у. По безупиннім біганню і подорожуванню, це був гарний відпочинок і повчача екскурсія. Заходило сонце, коли ми верталися домів.

В Кольонії спочиває ще другий визначний схолястик, св. Альберт Великий, Домініканець. Геніяльний універсаліст, філософ, теолог, найбільший природник середньовіччя, організатор студій, палкий проповідник хрестоносних походів і діяльний єпископ. Кольонія з вдячності поставила йому пам'ятник. Кілька літ тому Папа проголосив його Учителем Церкви. Його мощі спочивають у церкві св. Андрея, і 19 липня відправив я там також Службу Божу.

На прогульці попереднього дня товариші піддали мені плян вступити до Бонну, віддаленого несповна годину дороги електричним поїздом, що іде понад Рен мальовничою околицею. Думка подобалася мені, бо Мінстер я знав добре з попередньої поїздки, через Аахен мав я й так ще переїздити, отже, для заокруглення погляду на духове життя в північній Німеччині, варто було туди поїхати, тимбільше, що це можна зробити за пів дня. Особливий інтерес представляв для мене університет, конвікт і катедра. Ідучи з двірця, я вступив лише з цікавості до «Rheinisches Provinzialmuseum», іззовні імпазантної ренесансової будівлі. В ньому знаходиться неандертальська чашка, чи пак горішня частина лоба. Колись вона мала бути «очевидним і незаперечним» свідоцтвом існування посереднього ества між малпою і людиною. Пригадую собі ще з гімназійних часів, що винахід наробив був великого шуму. Нині, очевидно, ціла теорія провалилася, бо точніші досліди вказали, що це чашка людини. В музею замітніші є ще дві річі, т. зв. Waldalgesheimer Goldschatz, золоті брансолети, прикраси, діядем з римських часів, — та нагробник сина цісаря Тита, М. Целія (M. Caelius), що погіб у Тевтобурзькому лісі. Колись місто Бонн звалося Castra Bonpensia. А по світовій війні від 1918—1926 р. займали його англійські і французькі війська. Катедра (місто має приблизно 100.000 мешканців), звана тут Münster, походить з XI ст. і є добудована в XIII ст. Представляє собою зразковий приклад, як романський стиль перетворювався в готицький.

Побіч «Beethovenhaus»-у, в яким уродився композитор і де нині утворений музей з його інструментів, приладів і писем, пішов я до університету: «Rheinische Friedrich Wilhelms-Universität». Будівля обширна, ренесансова, колишній замок курфюрстів. У цьому університеті студіювали члени цісарської родини Гогенцолернів і німецьких князів. В авлі є фреск, що представляє символи 4-ох факультетів. Виклади закінчені, і тихо було в гамірних мурах. Великою прикрасою університету є багата бібліотека, що має до 70.000 томів і кілька тисяч рукописів.

У конвікті я стрів знову кілька знайомих професорів з Риму, що з німецьким запалом присячуються науці. Пішла розмова про видання текстів Тридентійського собору, нові дослідження і змінені погляди, про історію Пастора, про нові догматичні енцикліки, так що й 3 година пополудні минула. Конвікт будований перед кількадесяти роками в готичному стилі і містить понад 200 кандидатів. З вікон чудовий вид на Рен. Завдяки інтернаціональному порозумінню і чужі кораблі підпливають до пристаней горішнього Рену. Нині надренська смуга становить осередок і серце німецької держави щодо торгівлі, промислу, а також і науки. Ціла долина Рену дуже мальовнича, з фантастичними « бурґами » « ріттерів », засаджена виноградом. В римських часах Друз старався удогіднити плавбу Реном. Є ще інші теологічні доми, в яких мешкають студенти богословії.

Бонн забрав понад сподівання майже цілий день. Найближчого дня рішив я вже остаточно виїхати до Бельгії. Можна було ще знову вступити до Трієру, колишньої римської твердині. З неї добре збереглася Porta Nigra, північна брама з двома 7 м. високими отворами. Є вона будована на три поверхи, що також між старовинними пам'ятниками нечасто можна подібати. З римських часів залишився рівнож великий амфітеатр і терми. Та до Трієру я вже не вступав, бо був там у 1928 р.

6. АКВІСІРАН

Так називали колись Римляни місто на границі Бельгії — Aquis Granum — задля гарячих сірчаных купелів. Німці називають його Аахен, а Французи Aix - la - Chapelle (Екс ля шапель). У IX. ст. було воно столицею Карла Великого, тут побудував він свою палату Pfalz - Palast і церкву, в якій його в 814 р. похоронили. Само місто більше від Бонну і має 165.000 мешканців, та стало кілька літ тому осідком католицького єпископа з окремою семінарією, яка щойно організується. Місто дуже чисто вдержане і затишне. Я обмежився, подібно як колись, до оглянення катедри і ратуша.

Карло Великий побудував свою « каплицю » на зразок церкви San Vitale в Равенні, у византійському стилі, і тому має вона вид восьмикутника з колонами й аркадами. Мозаїки прикрашують стіни. 32 колони привезені з Равенни. Вже в притворі медведиця чи пак вовк з римських часів і бронзова соснова шишка з XI ст. вказують на давні часи. Загалом усі найстарші німецькі пам'ятки — це византійські твори, як і вся культура Карла Великого носить византійські риси не лише в будівлі, але й у державнім і військовим устрою. Навіть його ловецький ріг це слонева византійська робота. Папа Лев III посвятив катедру в 805 р.; після того коронували в ній 32 німецьких володарів. На ем-

порі є збережений їх мармуровий трон. Добудовано в середніх віках святилище з 26 м. високими вітражами в готицьким стилі. Збоку стоїть проповідниця, з якої проголошували хрестоносні походи, а тепер читають у часі співаної Служби Божої євангеліє; за престолом Раа d'Ого, мініятурні золоті плоскорізьби Святих, розуміється византійської роботи. Карло Великий, бажаючи, як ми нині сказали би, зєвропеїзувати свою державу, мусів брати все з Візантії, тоді найкультурнішої держави світу.

Найціннішою скарбницею в Німеччині є саме аквісґранська. В першу чергу є там срібна, по мистецьки різьблена рака з мощами Карла Великого (Karlsschrein). Його тіло спочивало зпочатку в катедрі в саркофазі, потім (1215 р.) зложили його до тієї труни. В скарбниці багато реліквіярів, церковних риз і посудин, коронаційний хитон Карла Великого. У великім почитанню є пеленки і набедрений лентіон при розп'яттю Христа, ризи Матери Божої і рядно з усікновення св. Івана Хрестителя. Їх показують що сім літ, і тоді приходять мільйони паломників. Далше на увагу заслуговують олов'яні труни, які привіз Оттон III з римських катакомб, ризи св. Бернарда з Клерво, византійський хрест Льотара. Срібна рака св. Леопарда вирізьблена в 1910 р. На її зразок роблений срібний кивот у семінарській львівській молитовниці, призначений первісно як рака на мощі св. Йосафата і дарований ВПреосв. Митрополитом Андреем.

Про византійську культуру Карла Великого свідчать також цісарські інсигнії, яких точні копії збережені в ратуші з XIV ст. (оригінали в Берліні). І корона і меч і хрест — це все византійська робота. Ратуш збудований у готицькому стилі — фасада прикрашена дуже численними статуями королів і князів. У коронаційній просторій (44 м. довгій, 19 м. широкій) салі, прикрашеній фресками, що представляють подвиги Карла Великого, відбувалися по торжествах у церкві коронаційні церемонії 35 німецьких володарів.

7. У ЗАХІДНІХ ВИЗАНТИНІСТІВ

Побут в Аквісґрані тривав лише 3—4 години, і найближчим поїздом того самого дня (20 липня) відіхав я до Бельгії. Зараз на стації перевірили митники в залізничім возі грошевий квіт, бо бельгійська границя недалеко. За кільканадцять хвилин поїзд заїхав на стацію Herbesthal — а за нею починається вже бельгійська територія. Сценерія різноманітна, горбуватий край, оселі порозкидвані в садах, з яких час до часу видно стрімкі готицькі вежі церков. Рістня багата, листкові дерева надають країні вигляд великого городу. Збіжжя й сіна зібрані, бо тамошнє морське підсоння далеко лагідніше від нашого. Очевидно,

таких багатих і просторих ланів та лісів, як у нас, там ніде не видно. Села із критими дахівкою хатами, змодернізовані, не нагадують зовсім наших затишних і настроєвих сіл. Тип Бельгійця на загал середнього росту. Чути часто флямандську мову. Національні спори між Флямандцями і Вальонами тепер дуже гострі.

Не було часу, хоч як бажав я, відвідати наших робітників у Лієжі, яких є кількасот. Їх відвідував і правив для них пізніше Архієрейську Службу Божу Преосв. Еп. Николай Чарнецький. Не перериваючи їзди, я попрямував до монастиря ОО. Бенедиктинів в Аме над Мезою (Амау s/М). За спонукую нашого Митрополита і згодою Апостольського Престола кільканадцять Бенедиктинців прийняли византійський обряд та осіли в Аме. Черців є там приблизно 30. Мають дві молитовниці, латинського і византійського обряду; в цій останній прегарні чаші, роблені на старовинний византійський зразок, ризи ітд. Ці черці дуже совісно і точно зберігають східній обряд. На коридорах багато давніх східніх ікон. Деякі з черців були на Атосі, щоби приглянутися східньому чернечому життю. Видають французькою мовою місячник «Іренікон», що ставить собі за ціль студіювати Схід та інформувати західніх учених про східню теологію й релігійне життя. Мають також відповідну, досить поважну бібліотеку. При цьому стараються вони шукати зближення з англіканською Церквою, якому патронував пок. кард. Мерсіє. Вислідом цих заходів були конференції з лордом Галіфаксом в Malines.

Монастир розложився під горою. Як о. пріор Бельпер (Théodor Verpaix) заявив, для них він дещо затісний, і тому думають про будову нового на терені, закупленім в Tanstemont. Продажжю образків, грецьких і російських ікон, металевих хрестів і деволюціоналів стають дуже популярними між російською еміграцією й латинниками, та взагалі між західніми громадськими кругами. Ціла акція потребує довшого часу і треба тямити, що gutta cavat lapidem. — Зрозуміння Сходу на Заході не можна виробити в однім дні. Якщо розвиток монастиря пішов би правильним ходом, то він може стати на Заході, в Бельгії, Франції, Англії й Голяндії, найповажнішою станицею знання Церков Сходу і його релігійного життя, бо між черцями є деякі дуже інтелігентні сили. До монастиря вступило і кількох Росіян. Їх орган «Іренікон» стрічав я на Сході в кожного Єпископа і заможнішого пароха.

В неділю правили ми соборну Службу Божу в словянській і грецькій мові, на якій зберігають також обряд теплоти Св. Духа (ζέλον). — Засягнувши в отців інформацій про Англію (деякі з них походять з Великої Британії), я вибрався до Брісселю.

Дорога вела через Намір (Namur), де колись відвідував я російський семінар св. Юрія під управою о. Сипягіна і де жило багато російської еміграції. Околиця виглядає як гай. Видно і досить фабрик.

По долинах паслися стада білих овець, а на загонах ріс ячмінь, овес, буряки, рідше пшениця. Управляють також виноград в теплярнях під шклами. Залізничні стації дуже численні і поїздів рівнож багато, а залізниця мабуть найдешевша в світі. Рух великий, а на ріках плавають також малі пароплави.

8. БРІССЕЛЬ

Коли віхати в місто, кидаються в очі просторі і дуже дбайливо вдержувані вулиці. Є окрема траса для наколесників, бо Бельгійці їздять залюбки роверами до урядів, фабрик, крамниць, школи і т. д. Я заїхав до ОО. Редемптористів, передусім щоби відвідати недужого о. Йосифа Схрайверса, теперішнього провінціяла. Він належить до перших Отців, які приїхали до нас, щоби прийняти наш обряд, і довгий час був відтак заступником протоігумена. Високо інтелігентний і аскетично вироблений, він без розголосу працював інтенсивно над движенням нашого духового життя. Сам як аскетичний письменник має світову славу і його твори перекладені на всі європейські мови. Розмова затяглася. Приїхав був також Апост. Візитатор, Преосв. Николай Чарнецький, щоби святити молодих кандидатів Редемптористів на священників. Було незвичайно мило по довшій перерві знову стрінутися на чужині зі своїми людьми.

Тому, що в Брісселі була світова вистава, я пішов поглянути на неї. За містом розложилися пестрі павільони, по великій площі кружляла мала залізничка. Індустрія, товари, радіо, аеронавтика, плавба, фльота, колонії, фантастичні замки з водограями, астрономічна обсерваторія і т.д., представлені в історичнім розвитку, а їх оглядання забрало пів дня часу. Участь у виставі брало дуже багато держав. Особливу увагу звертала на себе церква-ротунда в монументальнім стилю, яка настроєм підходить зовсім до «технічного» духа теперішньої доби. Коли порівняти проєкт цієї церкви з бріссельською катедрою св. Годулі, то очевидно під оглядом мистецтва нема що довго спорити. А може ми занадто розніжені і не привикаємо до тих грубих ліній модерних творів — подумав я собі. — Так, — відповідало щось нишком, — але грубої дійсности маємо до схочу, а душа тужить за чимсь вищим.

Катедра св. Годулі, про яку я згадав, це найзамітніша будівля у Брісселі. Готицький стиль з XIII ст., але багато своєрідних відмін. Вежі недокінчені, щоб око собі само продовжувало лінії; різьба дещо ніжніша від кольонської. В середині луки спочивають на грубих кольонах і тому середина більше масивна ніж у кольонській катедрі. Чудові вітражі із сценами з життя Христа і з бельгійської історії. Проповідальниця деревляна; барокова різьба символізує розлогим деревом цілу

біблійну науку. Адам і Ева, орел, пелікан, пава, когут, вгорі Мати Божої — це представники і символи дій. Різьбив її, як також в Малін і Турне, Вербреген (кінець XIII ст.).

Другою атракційною річю в Брісселі є середньовічний Grand Place із золоченими зверху домами; між ними палата герцоїв з Брабанту. Площа притикає до ратуша і на ній відбувалися середньовічні турнії і різні партії стинали голови своїх противників. Hôtel de Ville (XV ст.) — це готик, будований архитектом Іваном Ruysbroeck-ом. Побіч лювенського ратуша, належить до найкращих у Бельгії.

З мистецького боку мала Бельгія може похвалитися передусім двома великими музеями, які стоять нарівні, а під деяким оглядом і перевищують музеї найбільших європейських держав. Це Musée Royal des Beaux Arts і Musées Royaux du Cinquante-naire. В першому на партері є різьби головної бельгійських майстрів, а на першому поверсі мальовила флямандської і голандської школи (А. van Dyck, Rubens, Jordaens, Memling, Granach і ін.). До найвартісніших належать образи Брігеля — (Brueghel). Накінець кілька саль новітніх картин. Скільки тисяч картин треба було зробити, щоби створити бодай кілька шедеврів! Музей святкованого в 1880 р. п'ятидесятиліття існування Бельгії обнимає праісторичні пам'ятки, дальше єгипетські (велика кількість мумій), римські, грецькі, византійські, а відтак пам'ятки середньовічного мистецького промислу (порцеляна, різьби зі слоневої кости, кераміка і т. і.).

9. ПРИ ГРОБІ КАРД. МЕРСІЄ.

Один день (23. VII.) присвятив я Малін і Антверпії. Архиспископ і кардинал не мешкає в Брісселі, але в Малін. Там також є велика, зглядно дві Духовні Семінарії з 300 кількадесять питомцями. В Малін спочиває і кард. Мерсіє. Мені йшло головної про те, щоби навязати зносини і познакомити з нашими працями тамошніх професорів, які також видають свій богословський журнал. Кільканадцять професорів мешкає в Семінарії. Старий семінарський будинок будований в готичним стилю, а новий, імпазантніший, в клясично-бароковім. Студії тривають 6 літ. Властивий теологічний факультет є при університеті в Люваніюм, де й лежить католицький інтелектуальний осередок, католицький університет, оснований кардиналом Мерсіє. Радо бувби я там заїхав ще й цим разом, щоби розглянутися в умовах наших студентів, але, на жаль, не ставало часу.

О. Ректор представив мене Кардиналові van Roy. Він, як загально кажуть, маломовний, але дуже активний і розважний. Найбільші труднощі лежать в національних спорах Фляманців з Вальонами, які від-

биваються також і на церковному полі. Щоб вийти з колізії, реколекції говорив провідник у латинській мові.

В катедрі, у бічній каплиці, поміщений гріб кард. Мерсіє. На верху бронзова фігура, що представляє кардинала на марах. На вітражах представлені сцени з життя: пресвітерські свячення, професура в Люваніюм, єпископські свячення і накінець кардинал при писанні свого патріотичного листа в часі війни, яким захоплюються наші націоналісти. Я пізнав був кард. Мерсіє в Римі, і щоб бути щирим, то він не дуже був прихильний Українцям, не визнавався в наших справах і не мав великого розуміння для нас. Зрештою це без сумніву одна з найвизначніших церковних постатей у ХХ ст.

В жіночих монастирях є кілька Українок, які справді радувалися, коли я їх відвідував. Я подивляв, як вони мужно поборюють українську тужливу вдачу, хоч ностальгія таки нероздільно їм докучає.

Як я згадав, завдяки густій залізничній сіті, комунікація між поодинокими містами знаменита. За нецілих пів години я вже був в Антверпії, такій голосній у світовій війні. Місто — найбільша твердиня Бельгії, яку заняв був ген. Безелер, лежить над устям ріки Шельде. Вправді до моря ще 88 км., але ріка дуже широка (600 м.) і 16 м. глибока. Тому до міста можуть заїздити і великі пароплави. Хотів я подивитися на заведення обрібки діамантів і на музей, але не трапив на добру пору і міг оглянути лише катедру, пам'ятники та зоологічний город. Катедра з XIV ст. належить до найкращих будівель Бельгії. В середині триптихи (образи Розпяття), кисти Рубенса, якому місто виставило пам'ятник недалеко катебри.

В зоологічному городі варт було оглянути в акваріум морську флору і фауну. Подібний є хіба в Неаполі і Лондоні. В темних водозборах при електричному освітленні можна глянути в тайну морського дна з його таємничими мешканцями. Найбільш атракційними появами є малпи, які без впину бавляться і роблять циркові скоки. Приморський легкий клімат улекшує вдержання звірят і з підворотникових полос, як льви, тигри, крокодили, струси й ін. По томлячих і напружуючих оглядинах церков та музеїв, відвідування звіринця — це відпочинок і відвернення уваги. Безпосереднім поїздом в 3/4 години вернувся я до Бріссель. Котрийсь з ОО. Редемптористів жартував, що скорше можна заїхати в Антверпії до Бріссель, як з Духовної Семинарії у Львові на Голоско або Збоїска.

10. З БЕЛЬГІЇ ДО АНГЛІЇ

Я не завважив, що минуло вже 12 днів від мого виїзду з дому, а я ще далеко не в Англії, хоч вона властиво моя ціль. Але годі було поминути рідку нагоду, щоб не подивитися на міста і людей в чужих державах та не відвідати знайомих.

24 липня в 8 год. рано виїхав я з Бріссель до Остенди. O. van de Boshe, Редемпторист нашого обряду, що довго працював у Канаді між нашими поселенцями, але через недугу мусів вернутися, служив мені радо своєю поміччю і супроводжав мене до Остенди. Він займається тепер душпастирством наших поселенців у Бельгії, Франції й Англії, тому я називав його найбільшим парохом світа, бо ледви чи котрий душпастир завідує такою розлогою територією. Поїзд помчався в напрямі моря, тому краєвид — рівнина; міняються гаї з полями.

Перебігаємо скоро міста й містечка. Коли ми переїздили коло Гандави, нагадалась мені одна подія з часу, як я відвідував це місто 1928 р. В осени 1925 вибирався я в наукову подорож по Німеччині та хотів вступити й до Бельгії. Саме кілька днів перед виїздом прийшов до мене молодий о. ван де Гегіхте, щоб познайомитися. Дуже милий у поведенні, великий ідеаліст, однак заможного купця в Гандаві, він з великим пожертвуванням вивчився нашого обряду й мови, щоби працювати над зєдиненням Церков. Хоч я був зайнятий приготуванням і не мав часу, але проведені з ним хвилини лишилися мені до нині, повні духового піднесення. Коли я згадав йому, що маю в пляні і подорож по Бельгії, він сів негайно і написав листа до свого батька та прохав мене, щоб його відвідати. Я зложив письмо до подорожних документів і розпрощався з ним сердечно. А за кілька днів довідався, що о. ван де Гегіхте умер на удар серця. Свою подорож, хоч уже мав куплений подорожний білет, мусів я тоді відложити. Щойно по двох роках я зміг виконати свій плян і, будучи в Гандаві, оглядав замок Gravensteen з XI і XII ст. та триптих братів Ван Еуск — «Почитання Агнця з XV ст.». Його забрали були німці і мусіли звернути на основі миру. Це архитвір фляманської школи, що своїми формами і зовнішністю нагадує венецьку школу. Головна думка — це відкуплення роду людського Христом. Образи містяться в катедрі св. Бава. При цій нагоді, як сказано, вступив я до батька покійного Редемпториста і передав листа, чекаючи в гостинній. За хвилину прийшов здивований батько, бо очам не хотів вірити, що це лист від його сина. Таж він умер! Так, кажу, але лист писаний ще за життя і мабуть останній лист до Вас, а тому, що це Ваша власність, хотів я Вам його звернути — і розповів цілу історію. — Чим міг би я допомогти вам? — питає мене, бо син прохав, щоб

я як найкраще вас прийняв і це його передсмертна воля. — Не маю ніяких бажань — відповідаю, мені дуже приємно, що міг Вас відвідати і познайомитись. — Всеж таки батько взяв своє авто, попровадив мене по місті, показав катедру, замок, і з сльозами в очах розпроцався зі мною.

Поїзд зближався до Остенди і заїхав над беріг моря. В порівнанні з полудневими пристанями рух менший, або радше сказати, упорядкована праця. На молях проходжується велика маса літників, кажуть, навіть з Англії, бо прожиток з причини низької валюти дуже дешевий у Бельгії. Розповідають, жартуючи, що англійські робітники приїжджають сюди на свої *Holiday* і ніюдин не хоче нести своїх клунків, бо це йому не оплатилось би.

Замітний є відплив і приплив моря, чого на Середземнім Морю не видно. Через це і пляжа не така чиста й догідна. Часто заїздять кораблі до пристані, бо багато пароплавів кружляє між Остендою і Доувер. Беріг (*Quai*) високий, так що перехід на корабель легкий, без труднощів і криків та галасу, як це було в часі подорожі до Св. Землі. Корабельні двигуни підносять клунки і скрегочуть, як журавлі від керниць на подільських степах. Ми розпращались з о. Боським (так називали його Українці), бо сирена затрубіла і «*Prince Léopold*» став зпровола віддалюватись від берега. Ціла пристань, місто з готицькими вежами стануло у приманчивій красі перед очима, нагадуючи подекуди венецьку сценерію. За 15 хвилин корабель був уже на повнім морі та в сильнім розгоні прямував до Доувер. Подорожніх було велике число, кожне місце зайняте і всі чимскорше купували лежаки, щоб увесь час не мучитися стоянням, але сівши, вдихати легкий морський воздух. Море замрачене, притьмарене і дещо непривітне, хоч спокійне. Не таке приманчive, як полудневе, бо проміння сонця задля мраки не викликають гри барв. Та все таки воно має щось таємничого в собі.

Стоїш на покладі, посередині між двома незнаними глибинами: одна губиться ген у небесних просторах, тобі над головою, друга під ногами — бездонна пропасть. Обі закриті перед очима приманчивим серпанком. Скільки історії прикрили ці води! Душа десь рвалась би, щоб довідатися про ті краї. Невідлучні товариші, стада мев, кружляють над кораблем і виловлюють кинені окрушини хліба. Їх лет такий м'який і легкий, немов би воздух ніс їх на собі, ледви замітні удари їх крил. Зникає бельгійський беріг, покидають пароплав і мев. Ще видно кораблики рибалок, що закинули сіти, та вкінці і вони зникли з овиду. Вода селєдинова. Повне море, безкрає — вражіння безконечности простору й часу! Пливуть хвилі за хвилями і ніколи не перестають. Минають, як дні життя і не вертаються ніколи... За хвилину випливають на обрію кораблі, зближаються швидко до нас і відтак чимскорше відпливають, бо їм і нам протилежна дорога. А хвилі мандрують одна за одною, а за ними біжать і думки до Англії: куди заїхати, де примісти-

тись, як розложити час, що оглянути і з ким стрінутися. Все це, не маючи наперед точних даних, годі було уложити і передбачити. Вправді було намічених кілька місць і точок, але все це таке пливке і непевне, як оці хвили. А при тому упередження, що Англіїці такі зимні, неприступні і непривітні, не говорять іншими мовами — знеохочувало не мало. Та надія на Божу поміч додавала відваги.

Безжурно гуторять подорожні, чути переважно французьку, англійську й німецьку мову. По двох годинах стали десь з моря виринати білі, високі береги Альбіону, що поволі підіймалися гордо над поверхнею моря, а на них самопевно і вигідно розсілися міста і села. Десь збоку сторчав високий вітрак, а тут ближче розвинені шатра, як кажуть, спортовців. Нагадалися Байронові слова: « Колись на острові, на славнім Альбіоні, жив молодик, що був байдужен на все добро »... По пів до третьої пароплав став зближатися до пристані Доувер (Dover). Від берега далеко в море втискаються сильні кам'яні мури, на них сторчать гирла гармат. Не дай Боже підійти тобі з лихим наміром! Пристань сильно укріплена. Корабель причалив по несповна тригодинній їзді. Висідати з корабля на беріг було дуже догідно. Ну, слава Богу, — понеслося з глибин душі.

Негайно почалася провірка паспортів. Урядовці (clerks) питаються про місце побуту, ціль подорожі, про знайомі особи, поручаючи листи і т. п. Очевидно, треба вміти бодай трохи по англійськи, бо навіть митні урядовці не говорять іншою мовою, от хочби своїх союзників, недалеких сусідів Французів. Англіїці не відчують щодо цього потреби, бо й так у цілім світі говорять їхньою мовою. Раз-у-раз чути слова: « Пліз » (please), « тенк ю » (thank you). Остаточо при провірці клунків повірили на слово, що нема нічого до плачення, і я всів до поїзду. Вози вигідні, в лише I. і III. кл., які між собою небагато рїзняються; сидження фотелеві, у возах чисто. Поїзд їде просто, не задержуючись, з Доувер до Льондону. В передїлі їхало двох Англіїців і трьох Швайцарців, які весь час говорили весело і безжурно. Їхали в гостину. *Wir sind immer gemütlich* — казав один з них, і слушно. Зате Англіїці сиділи спокійно, відповідаючи час до часу на якийсь запит. Околиця робить вражіння досить меланхолійне. Всюди пасовиська, спортові і забавові площі. Рідко показується овес, капуста і загалом городовина. Тут ближче на полудне овочеві сади і на межах рядом дерева. Подекуди пасуться корови, а вже дуже рідко коні.

Перед 4 год. пополудні поїзд став віздити в льондонські передмістя, скачучи з одної лінії на другу. Передусім звертає на себе увагу довжезна (490 м.) Кришталова палата (Crystal-house) побудована зі заліза і скла для влаштування вистав. Збудована 1852 р. Йосифом Paxton-ом. Доми побудовані з жовтавої цегли, не виправлювані іззовні мабуть з огляду на мряку. Старші кам'яниці почорніли від диму і мря-

ки. Згори видно в Лондоні багато гострих спіральних веж (spire — спайр), що характеризує види й інших міст в Англії. Накінець поїзд задержався і чути голос « Вікторія стейшен » — Victoria Station.

11. ЛЬОНДОНСЬКИЙ УЕСТМІНСТЕР

Перше вражіння в Лондоні — то величезний рух. Самоходи, автобуси, електричні трамваї, вантажні самоходи, свист, гра труб, дзвінки — все те зливається в якийсь гарячковий поспіх, з яким на всі боки перебігають піхотинці. Вулиці виасфальтовані, нема ніде пороху, зате всюди заносить бензиною. В місті видно раз-у-раз пам'ятники, знак, що шанують своїх заслужених мужів. Тип Англієця черствий, високий, добре вбраний. Бідаків на вулицях не видно.

Я попрямував до ОО. Редемптористів на Клапам Комин (Clapham Common), Сент Мері чирч (St. Mary Church), де мене прийняли в гостину. Дехто з Отців говорив навіть по французьки. При стрічі з ними не мав я вражіння англійської « ізолейшен » (isolation). Спосіб відживлювання також дещо відмінний. Рано ситий брекфест (кава, чай, гаряча шинка, яйця, масло і т. д.), в полудне ланш (lunch) — перекуска, а ввечорі диннер (dinner) — обід. На другий день рано (25. VII.) правив я Службу Божу при головнім вівтарі і кількадесять вірних приступило до св. Причастя. Літургії слухали всі уважно і я зовсім не чув, щоби для них видавалася чимсь дуже чужим, як напр. в деяких околицях Німеччини. Під цим оглядом пересічний англієць має значно ширший світогляд. І так було кілька днів. Християнське життя практикують вони постійно. Рано стараються щодня бути на Службі Божій і приступати до св. Причастя.

Найперше вибрався я до католицької катедри Уестмінстер Кетідрел (Westminster Cathedral). На моє немале здивування побачив я перед собою величезну византійську будівлю з червоної цегли, перекладаної білою. Побіч вежа Сент Едвердс Тавер (St. Edward's Tower) радше в романському стилі, закінчена малою копулкою, висока 86 м. Над головним входом мозаїка Христос-Цар, що держить Євангеліє, побіч Мати Божа і св. Йосиф, по обох боках клячуть св. Петро і св. Едвард. На горі напис: Ego sum ostium. Довжина храму в середині 104 м. Над головною навою чотири небозвідні копули, дві бічні нави відділені від головної луками і колюнами. Через вікна каплиць бічних нав входить світло до головної нави. Стіни не виправлені, лише святилище виложено мармарами і мозаїками. Найбільша представляє Христа у славі серед чотирьох Євангелистів. Також деякі бічні каплиці виложені мозаїкою; на жаль, з огляду на модернізуючу тенденцію тратять вони

дещо зі своєї принадної краси. Зате архітектура робить своїми небозвідними копулами і маєстатичними луками поважне, навіть проймаюче вражіння. Довкола великого вітваря емпори; інкрустовані трон і проповідниця достроюються до цілоти. — В абсиді бічної правої нави вже викінчена велика мозаїка Матери Божої, дещо за темна, але поважна і кидається в очі. Бічна ліва нава ще невикінчена; в ній переховуються Найсв. Тайни. На всякий випадок, коли катедрa стане в цілій своїй величі з мозаїками і мармарами, буде це унікат у цілій Англії. Основником є кард. Герберт Воон (Herbert Vaughan, † 1903), який у ній і похоронений.

Я пішов представитися новому Архіеп. Hinsley-єві, який недавно був приїхав до Лондону й обняв управу архієпархії по кард. Бирнові (Bigne). В палаті портрети англійських духовників, обстановка дещо відмінна від нашої. Сам архієпископ чоловік 70-и літ, але дуже рухливий. Не зважаючи на свої численні заняття на початку уряду, прийняв мене сейчас і дав поручення, за які я його просив. Розпитував про нашого Митрополита, про наші відносини; дещо відоме було йому з Риму. Коли я спитав, чому саме катедрa побудована у византійському стилі, архієпископ відповів, що побіч стоїть стара Westminster Abbey, архитвір мистецтва в готицькому стилі, яка тепер є в руках англіканів. Треба було англійським католикам відрізнитися від англіканів, а перевищити красу старого готику не було змоги, і тому вибрали византійський стиль. От, — подумав я собі, — в нас затирають византійську культуру, як «противну» католицькій вірі, а тут византійський стиль є саме *signum distinctivum* католицької віри. Будував її J. F. Benthley (Бентлі) в 1895—1903 рр. Коли брати історично, то в старовинній Англії византійська традиція досить жива. Папа Віталіян вислав у 669 р. двох учених черців, Теодора з Тарсос і опата Адріяна з Африки, щоб зорганізували шкільництво а Англії. В основаних ними школах вчили латинської і грецької мови. Історик Беда каже, що їх учні знали латинську і грецьку мову як свою рідну. І нині найкращі грецькі конкорданції св. Письма — то англійські видання.

Християнська віра була поширена в Англії вже в IV ст. Та коли в 442 р. уступили римські війська і прийшли Англосаси, винищили християнство. Щойно в 596 р. після Папа Григорій Вел. опата Августина і 39 черців на місійну працю. Праця йшла дуже обережно. Черці не винищували старої англійської традиції, але її християнізували. Опат Августин був висвячений на єпископа й осів у Контербері (Dovernum).

Недалеко в цій самій ділянці, у віддалі яких десять хвилин ходу, є Уестмінстер Еббі, церква давньої бенедиктинської опатії. Справжні гордоці Англії, зразковий середньовічний готицький стиль і один з найкращих храмів Європи. В 616 р. побудував церкву в честь св. Петра англосаксонський король Себерт. Коли ж збурили її Данці, відбуду-

вав її в 985 р. король Едгар, а король Едвард Ісповідник її значно поширив у 1065 р.

Нинішній вид храму датується з XIII ст. Генрих VIII усунув бенедиктинців, а королева Єлисавета віддала церкву знову під управу 12 англіканських каноніків під проводом декана (dean — дін). Зовнішній вид ставить перед очі своєрідні характеристичні риси англійського готику. Коли порівняти його з німецьким і французьким, то не є він такий масивний і важкий, як німецький, але й не такий ніжний і чепурний своєю орнаментикою, як французький Notre Dame у Парижі. Він вповні відповідає англійському типові: неважкий і негнучкий, але поважний і легкий.

В середині робить церква сильне вражіння луками і висотою. Багато пам'яток і нагробників королів, вождів, визначних мужів ітд. позбавляють храм готицької простоти, розсівають увагу і перемінують церкву неначе в мавзолей. Побіч пам'ятника Д'Ізраелі († 1881), Дарвіна († 1882), Ньютона († 1727), Дікенса († 1870), Нельсона († 1803) ітд., видніє на нагробнику поета John Gay (Гей) († 1732) змістовний напис: Life is a jest; and all things show it: I thought so once, but now I know it. (Життя є жарт, і всі речі вказують на це: Я думав колись так, а нині я це знаю).

У великій наві, посередині, гріб нежданого вояка з простеньким, але гарним епітафом. За головним престолом з образом Тайної Вечері алябастрова невисока стінка, яка відгороджує наву від пресвітерії, де розміщені каплиці з трунами королів, як королеві Марії († 1587), Маргарети († 1569) ітд. Найкраща є каплиця Генриха VII († 1509) і Єлисавети († 1603) з їх величезними саркофагами. На труні Генриха напис: «Amator omnis virtutis». Він закінчив боротьбу двох Рож, себто між домом Ланкастер (Червона рожка) і Йорк (Біла рожка). Генрих IV († 1413) започаткував династію Ланкастер і за Генриха V († 1422) здобула вона була північну Францію; однак Орлеанська Діва її за Генриха VI († 1461) відібрала. Генрих VII походив з дому Тюдор, галузи дому Ланкастер і оженився з Єлисаветою, донькою Едварда IV († 1483), з дому Йорк. Тому на воротах до саркофагів видніють рожі.

За престолом є великий хор, де черці відправляли всі богослуження. Сильне вражіння робить стеля, вкрашена звисаючими різьбами наче вахлярами. Камінь перемінився просто в легеньку сітку. Французи звуть це plafonds aigünee (павутинна стеля). Чогось у цьому роді я ще ніде не бачив. Довгі сталі, з дубового дерева і гротесково різьблені, належали до лицарів ордену Bath, а перед ними нижчі сидження для їх пажів. Над кожним тронем висить стяг і меч дотичного лицаря. В одній з бічних каплиць зберігається коронаційний трон з дубового дерева в готицькому стилі, що його казав зробити король Едвард I († 1307). На ньому коронувалися усі пізніші королі аж до Юрія V. Увесь

трон списаний вирізаними іменами; видно, що і в цей спосіб старалися люди себе увіковічнити. До бічної нави притикає музей зі старовинностями уестмінстерської опатії (книги, ризи, печатки ітд.). В Chapter House — капітульній салі — збережені фрески, а побіч, в підземельній каплиці Norman Undercroft — норманська архітектура.

В уестмінстерській частині Лондону є ще третя монументальна будівля в готичному стилі, а саме Houses of parliament, збудований Sir Charles Barry-м (1840—1850) за династії Тюдор. Будівля імпозантна, коштувала три мільйони фунтів та обіймає 11 притворів і 1100 кімнат; справжній новочасний лябіринт. В середині пішов я до обох палат. House of Commons (комінз) це саля яких 23 м. довга, з чорними фотелями, на середині крісло для провідника — спікера (speaker) і стіл з двома скринками, в яких міститься св. Письмо. В House of Lords червоні фотелі і трони для короля і королевої. На стінах образи королів, сцени з англійської історії і зокрема парламенту. Уладження люксусове. При відкритті парламенту всі являються в середньовічних костюмах, і це мусить виглядати дуже величаво. Загалом Англійці при судових та офіційних виступах убирають старовинну ношу, бо люблять зберігати давню традицію і знають, що це загалом імпонує та надає авторитету. В парламенті зосереджується ціла влада, що кермує 500 мільйонами людей. І дивне диво: коли в Європі впав парламентаризм, то в Англії він еволюційною дорогою пристосувався до обставин і при допомозі компромісів держить усю владу, бо король є радше тільки її персоніфікацією і представником.

12. КАТЕДРА СВ. ПАВЛА

Пополудні я попрямував до St. Paul Cathedral, найбільшої церкви в Англії. Нагадує вона і ренесансовим видом і розмірами собор св. Петра в Римі. Дані нехай говорять про її розміри: 152 м. довга, 110 м. висока і 36 м. широка, отже більша, ніж катедра в Кельні. Колись на тому місці стояла поганська святиня, яку пізніше перемінили на християнську церкву. Коли Саксонці її збурили, король Етельберт у 610 р. відбудував її. Кілька разів потім церква згоріла; теперішня катедра побудована в XVII ст. (закінчена в 1710 р.). Будував її Sir Christopher Wren (Урен), який після пожежі Лондону поставив багато пам'ятників і будівель. На вежі завішено 12 дзвонів; найбільший Грейт Пол (Great Paul) важить 360 кт., так як Зигмунтівський дзвін на Вавелі.

Внутрі також багато пам'ятників, м. і. маляра Тирнера († 1851), як в Уестмінстер Ебі; найбільші з них Уеллінгтона (Wellington † 1852) і Нельсона († 1805), переможців Наполеона, які й поховані в крипті.

Уеллінтон на коні, і тому такий пам'ятник у церкві дуже разить. У часі, як я оглядав мальовила Торнгілла (Thornhill), почув я відправу вечірні Григоріянським напівом і гру органів. Я немало здивувався, бо знав, що це англiканська церква — а тимчасом почув католицьку відправу. І справді це був хор англiканських каноніків; треба знати, що англiканські протестанти, передусім т. зв. Висока Церква (High Church — Гай Чирч), стараються зберігати всі практики латинського обряду, як католики. Вони правлять, а радше імітують Службу Божу, сповідають та уділяють інших тайн, хоч їх свячення неважні. Тому, крім хрещення, інші тайни, що їх вони уділяють, є лише формами. Як я чув від католицьких черців, англiкани посилали до ОО. Бенедиктинів у Солем (Solesmes) у Франції своїх кандидатів, щоб навчилися Григоріянського співу. Отже, як бачимо, можна якнайточніше пристосовуватися до католицьких форм — і не бути католиком. Тоді стало мені ясно, що цей аргумент мусить і в нас відпасти. Треба віру оперти на правдивій основі, признати живий Авторитет Апостольського Римського Престолу і цю свідомість, те глибоке переконання треба раз-у-раз виробляти й утверджувати в народі, — бо затирання обрядових різниць не допоможе і не укріпить віри.

На площі перед катедрою пам'ятник королеві Анни; у її стіп персоніфікація Англії, Франції, Ірландії й Америки. Хмари голубів сідають на площі, а люди приносять зерно й годують їх з рук, як на площі св. Марка у Венеції. Англійці обходяться зі звірятами дуже людяно; це видно на кожному кроці, головню по парках і городах.

Щоби використати невелику віддаль — бо в Лондоні на доїзд треба тратити нераз цілі години — я зайшов до маїстрату — Guild-hall (XV ст.). Люксусово улажені салі, зокрема саля гербів, саля засідань (Great Hall) 46 м. довга (Council Chambers, Common Council Chamber), музей, бібліотека і т. д. Ціла історія Лондону, в деталях нам мало відома або зовсім невідома, представлена картинами, статуями, стягами, рукописами і т. п. Загалом на кожному місці видно виставність і багатство. Образи приміщені дуже дбайливо, так само в бібліотеці чистота і лад у найменших дрібницях.

13. В ЛЬОНДОНСЬКИХ МУЗЕЯХ

Чергового дня (26 VII.) відвідав я д-ра Волод. Кисілевського, який веде Українське Бюро на Гровенер Плейс (Grosvenor Place). — Завдяки п. Макогоніві бюро поставлене престижево: дві великі кімнати в репрезентативній дільниці. З д-ром Кисілевським обіхали ми найлюдніші осередки Лондону. Найперше на Черінг Кросс (Charing Cross) — з пам'ятником Карла I (1649 р.) на коні. Він був сином Якова I. †

1625) з дому Стюартів (Stewart), який злучив був Шотландію з Англією у «Велику Британію» (Great Britain). Карло попав у спір з парламентом і його вбили у Whitehall — колишній королівській палаті, від якої названо велику вулицю. Оподалік площа Trafalgar Square — присвячена Нельсонові, який згинув у бою під Трафальгером. На 44 м. високій колумні стоїть статуя Нельсона. На Трафальгері все аж роїться від чужинців.

Властивим серцем Льондону є Пікеділі Сиркис (Piccadilly Circus), — який тягнеться на півтора кілометра. По середині статуя Ероса в бігу. Це аристократична дільниця і тут найкращі і найбагатші крамниці. На вулицях тьма прохожих, повно автобусів і довжезні черги самоходів. Яка страшенна паніка мусіла тут панувати, коли в часі війни налітали на Льондон німецькі літаки й бомбардували місто! Оповідать, що на другий день, коли населення бачило на деяких вивісках німецькі назвища, демолювало крамниці, — хоч це зовсім не були німці.

По дорозі вступили ми до Нешенел Геллери (National Gallery), де зібрані мистецькі образи XVI—XVIII ст. італійської, французької, голандської, німецької й англійської школи (Мікельанджельо, Мурілло, Веласкес, Рібера, Кореджіо, Рубенс, Ван Дайк (Dyck), Ван Аїк (Euck), Веронезе, Тіціян, Белліні). Справді аж дивно, скільки картин нагромадили Англієці в однім музею. Очевидно, кожний образ дбайливо повішений у відповідній висоті, освітленні і в підібраних рамах. Англійська школа заступлена імпресіоністами Гейнсбери (Geinsborough) і Reynolds Turner-ом (схід сонця, кораблі в пристані й ін.).

Накоротко заглянули ми до галерії портретів (National Portrait Gallery), де є понад 1900 образів королів, державних мужів, полководців, письменників, учених і мистців. Побіч Генрихів, — Ньютон, Байрон, Кіченер і т. д. Ціла історія перед очима, і легко відтак зятимити собі її. Конечно треба було б і в нас здобутися на щось подібне. Не було вже перед полуднем часу, щоби зайти до Біблійного Товариства (British Foreign Bible Society), — яке видало св. Письмо в більш як 300 мільонах примірників у 450 мовах і вдержує відповідну бібліотеку. З огляду на пізну пору треба було вертатися чимскоріше домів підземною залізницею — Underground Railways — або, як її загально звать, «туб». Вона краще уладжена ніж у Берліні й Парижі та при помочі пляну можна за менш-більш годину переїхати з одного кінця міста на другий.

Пополудне призначили ми на British Museum. Загально відомі безмірні багатства, які він криє в собі, — отже цікавість була загострена. Завязок становить збірка Sir John-a Cotton-a — (1700 р.). Фасада — перістіліон у йонському стилі на 112 м. довга, в перспективі виглядає занизька. Знаючи з досвіду, що оглядання мучить, коли нараз хотіти бачити все до подробиць, — я кидав лише загально оком,

переходячи, а пильнішу увагу звертав на рідкі зразки. На вступі розміщені різьби клясичних часів, салі лорда Ельгіна, далі у великій галі пам'ятки єгипетські, асирійські, вавилонські і т. д. Цікаві пятиножні прибрамні воли, що стояли при вході до палати в Саргон, з 721 р. П'яту ногу мають тому, щоб і зпереду і збоку було видно 4 ноги. На асирійських плоскорізьбах представлений побут, ремісники, лови на льви, чищення коней з брудів і т. п. На однім камені вирізьблені Асирійці, що перепливають ріку на буклагах, надутих воздухом і т. п. Рідкістю є папірусові підручники арифметики і геометрії з 1600. р. перед Хр. Коло пам'ятників стоять групи людей, яким фахівці-професори дають виклади.

По середині великої галі стоїть базальтова плита Rosetta Stone, яку знайшли в Єгипті в часі походу Наполеона. На ній є опис діл Птоломеем V з II ст. пер. Хр. потрійним письмом: гієрогліфічним, демотичним і грецьким. При допоміг цих написів розв'язано потім проблему читання єгипетських гієрогліфів.

В окремім салі і під окремім наглядом стоїть у сейфі закуплений від большевиків Codex sinaiticus з IV. ст. по Хр. Це Новий Завіт, писаний на пергамені дуже гарним грецьким письмом у 4 колюмнах. Бритійський Музей закупив його за 100.000 фунтів, як свідчить напис зі заявою, що королівський уряд вплатить стільки до скарбони, скільки вплатають жертводавці. Для нас трохи прикро, що такий важний пам'ятник повандрував сюди зі Сходу. Побіч стоїть також у сейфі Олександрійський Кодекс, писаний у двох колюмнах. В тій самій салі виставлена також Magna Charta libertatis з 1215 р. Надав її Іван без Землі († 1216), наслідник Ришарда Львине Серце († 1199), що брав участь у 3-ім хрестоноснім поході. Іван утратив був Нормандію на користь французького короля Филипа II і тоді був змушений надати баронам вольности.

Великою несподіванкою були приміщені в сусідній салі китайські друки з VII ст. по Хр. Збіркам кераміки, шкляних посудин, монет, етнографії примітивних народів і т. д. не було вже фізичної сили приглянутися. Всеж таки, коли я глянув на мумію Рамзеса, серед перевтоми я наче прочунав, бо побачив тіло людини зперед приблизно 4000 літ.

До Бритійського Музею належить і бібліотека, зложена з 4 і пів міліона томів. Reading room — рідінг рум — це читальня круглого виду, влаштована дуже догідно; обслуга тут дуже скоро. Не треба чекати аж кілька днів на книжку, але або дістанете її зараз, або найдалше за кілька годин. Полиці й ціла конструкція залізні, щоб забезпечити книжки перед вогнем. Оглядання втомило мене так, що не можна було вже того дня думати про працю.

На другий день вибрався я ще до дальших двох музеїв, South Kensington Museum або Victoria and Albert Museum — і Natural Museum,

— які входять у склад Бритійського Музею. Музей Вікторії й Альберта, заложений королевою Вікторією, відкрили 1909 р. Крім пам'ятників римської й середньовічної різьби є добре заступлена італійська, французька, еспанська і флямандська різьба. Гарні металеві вироби, чаші, збанки, і т. д., європейські й азійські. Також представлений розвиток стилю меблів. На мене зробив цей музей менше вражіння, але стало мені ясно, що такі збірки може мати тільки держава, яка панує над світом.

Те саме слідне і в Природничім Музею, найкращім цього роду і кількістю предметів і випosaженням. Звірята, від найменших до великанів (слонів, жираф, гіпопотамів і т. д.), представлені на тлі природи, серед якої живуть.

14. КАТОЛИЦЬКИЙ РУХ В АНГЛІЇ

На Кенсінгтон мешкає єпископ-помічник Meyers, який заложив « Товариство св. Хризостома ». Воно гуртує кількох священників і займається справами Східної Церкви, влаштовуючи відчити. З тої причини пішов я у відвідини до єп. Meyers-а. І справді він бував на Велеградських Зіздах і знає багато осіб, які цікавляться Сходом. Вказав мені також англійських священників, що цікавляться унійними справами. Розмова зійшла і на конференції в Malines. Англійська католицька опінія була проти них, бо Бельгійці і Французи не визнаються в англіканських церковних відносинах. Англікани, отже і Halifax, у французькій мові надавали протестантському поняттю католицьку форму. Англійська термінологія має втертий англіканський сенс, а перекладена на французьке, видавалася з католицького боку на перший погляд поправною, бо французька термінологія є католицька. Звідси і деяке зближення. Може в тім було і трохи англійської анімовії, бо багато Бельгійців говорило мені, що Halifax у серці був католиком і кард. Мерсіє подарував йому перед смертю свій єпископський перстень.

Католицька Церква в Англії пройшла важкий мученичий шлях. Про початки Христової віри, повні великого підєму духа, ми вже говорили. Відразу стала Церква в Англії носієм високої культури. Св. Августин, св. Анзельм, Вільгельм з Уер, Скот і інші представили Англію в католицькім світлі якнайкраще. Та прийшло XVI ст. Король Генрих VIII († 1547) розвівся зі своєю жінкою Катериною з Арагонії, але не дістав апробати з Риму. Генрих зміняв відтак одну неправесну жінку за одною (Анна Булін (Boleyn), Іванна Семер (Seymour), Анна Клів (Cleve), Катерина Howard і Катерина Parr) і королівській сваволі не було потім меж. Це викликало схизму. Вправді богослуження залишилися по давньому і нарід не орієнтувався, що діється на горі.

До того протестантам з континенту заборонили приступ до Англії. Однак на ділі ціла Англія впала у схизму. Багато Англіїців все таки в серці залишилися католиками, хоч не хотіли ворожо ставитися до короля. Ті, що явно признавалися до католицької Церкви, стягали на себе криваві переслідування і тому вигинув мученичою смертю не один рід, а слабші одиниці заломилися під обухом переслідувань.

За наслідника Генриха VIII, Едварда VI, введено цвінґліанізм і кальвінізм, відкинено літурґію і католицькі догми, як культ Матері Божої, реальну присутність Христа в Пресв. Евхаристії, заступництво Святих, чистилище і т. д. Священикам дозволили женитися. Зредаговано в 1549 р. т. зв. Prayer Book (Прейер бук), офіціальні анґліканські молитви, що становлять компіляцію, зроблену на основі католического молитвослова, літурґікона й архієратікона. Церковні добра розділено поміж прихильників та оборонців анґліканізму. По Едварді засіла на престолі Марія, донька Катерини з Арагонії. Вона вийшла заміж за еспанського короля Филипа і привернула назад католицьку віру. На жаль, Марія скоро, бо по п'яти роках, умерла (в 1558 р.). Її наслідниця королева Єлисавета († 1603) розпочала нове переслідування католицької віри і завзяту кампанію проти Папи і вкінці стратила Марію Стюарт (1587 р.). Протестантизм запустив глибше коріння і змаліло число католиків, які крилися наче в катакомбах. І так з початком XIX ст. (1814) залишилися при католицькій Церкві приблизно 160.000 душ і то з найбідніших верств. Вони крилися зі своєю вірою, а священики, яких ставало щораз менше, ходили убрані по світськи. Великою підтримкою для них були французькі священики, що, прогнані в часі революції, знайшли з політичних причин захист у Англії.

В 1820 р. лібералізм полонював цілу Європу. Не минув він також університетських осередків Оксфорду і Кеймбриджу. Основи віри в анґліканській Церкві зачали ще більше хитатися і раціоналізуватися. Між убогими поширювався методизм, що його проповідував Уеслей (Wesley 1703—1791). Він із запалом і не раз з великим самовідреченням помагав убогим і тому, як казав Ньюмен, був тінню католицького святого (the shadow of a catholic saint). Та найшлися в Оксфорді одиниці з ідеалістичними гадками (Froude, Keble і Newman), які почали пропагувати ідею злуки анґліканської Церкви з Римом. На чолі їх став Ньюмен 1833 р. Він був fellow у Trinity і Oriel College і бачив занепад релігії, але відбуваючи подорожі до Риму, не міг побороти в собі упереджень до «ватиканізму». Занедужавши в Палермо, перейшов там остаточно і духову кризу та на вернувся на католицьку віру. Це рішило про т. зв. Oxford movement і відродження католицької Церкви в Англії. Очевидно з анґліканської сторони почався наступ на католиків.

Минуло знову пів сотні літ, як стали витворюватися прихильні настрої до католицької Церкви, а на чолі руху став 1895/6 лорд На-

lifax. Вслід за тим Папа Лев XIII видав (14. IV. 1895) енцикліку «Ad Anglos», які шукають царства Христа в одности віри і мирі Спасителя. Це було перше слово Апостольського Престола по 300 роках. Англійська преса, яка все з клинами писала про «ватиканізм», поважно поставилася до цілої справи. Але небаром, коли Апостольський Престол не признав важности англіканських свячень з причини перерваної традиції, настрої змінилися зовсім. Посипалися заміти і докори нетолеранції в сторону Риму. Та всеж таки католицька віра кріпшала з дня на день і нині є вже в Англії 4½ мільонів католиків з 16-ма єпископами. В самім Льондоні, казав еп. Маєрс, є два єпископства, архієпископство уестмінстерське і єпископство Садок (Southark). Католики перестали бути в Англії нижчою кастою і займають рівнорядні місця з англіканами. Церкви повні вірних і гарно украшені. В Оксфорді і Кеймбріджі мають католики також свої осередки.

Скоро збігло передполудне і прийшов час на «ланч». Всюди при вході прохають обмити руки, бо дим бензини і коминів забруджує тіло і через те Англіїці зуживають найбільше мила. Також щоденна купіль належить до гігієнічної потреби, щоби вдержатися при здоровлі.

На пополудне призначив я «Зоольогічний Город» чи — як кажуть — Зу (Zoo). Коли йдучи, питався я про дорогу до Regent's Lark, кожний, усміхаючись, показував її мені, бажаючи веселости (enjoy), бо Льондонці йдуть туди, щоби забавитися. Дорога веде через величезний парк. На муравах спочивають люди, що вирвалися від своїх занять і вийшли вдихнути свіжого воздуха, інші веслюють на ставах або годують птиці. На кльомбах чудові квіти, а дальше тягнуться забавові площі, на яких бавилася тьма людей, бо Англієць залюбки втікає на свіжий воздух і нема там розвиненого каварняного життя, як у нас, а в реставраціях сидять хіба нижчі верстви робітників. Була субота, а тоді, хто тільки може, покидає місто, йде на село або бодай до городу й займається спортом. Гуркіт, свист, крик, шум, запах бензини, — просто примушують великоміського мешканця до того, щоби рухом і чистим воздухом підкріпити здоровля на найближчий тиждень.

Зоольогічний город справді цікавий. Передусім можна бачити найбільшу кількість полудневих птиць, зразків, яких деінде не стрінете. Льви, слони, тигри, пуми, медведі, тюлені, кози, струси і т. д. виразно різняються між собою своїми рухами в звіринці. Найбільша кількість видців задержується все коло малп, яким дають папіроски й сірники, щоби курили і забавляли прохожих. Звірят є значно більше, ніж в Антверпі. Є й велике акваріум з відрозливими крокодилями і гадинами. Переходив я так з одного відділу до другого і минуло мені без утоми кілька годин.

15. КЕЙМБРІДЖ І ОКСФОРД

Кількаденний побут у Лондоні змучив мене і прийшла мені очевидно охота поглянути на англійську провінцію, в першу чергу на англійські університети. Шлях вибрав я через Ware (Уер), де є уестмінстерський духовний семінар. Найкоротшою дорогою, себто підземною залізницею — туб вибрався я на стацію, а опісля підміською залізницею до Уер. На стаціях великий рух, гурти подорожніх спішать до поїздів. Їхали цілі родини з дітьми, одні з вудками, щоб ловити риби, інші з рушницями на полювання, зі спортовим і забавовим приладдям, шатрами, з посудинами до варення чаю і т. ін. Дещо поскладали на полиці, а дещо до клункового воза van (вен), що був причіплений на кінці поїзду. Одначе всі поводитися дуже спокійно, не гупорили голосно, як н. пр. італійці або французи. Англійці, як сказано, взагалі малоговорливі, або й зовсім не балакають і цього не вважають там за легковаження навіть знайомих. Їзда досить монотонна. Небо замрячеє. Краєвид повторяється той самий. Забавові й спортові площі, розлогі парки, подекуди літні палати, закриті старезними, кріслатими деревами, пасовища з худобою.

Семінар, чи — як кажуть — St. Edmund's College, віддалений від стації на яких 8 км. і треба було доїхати самоходом. Коли приходилося розплачуватись, то доволі важко було призвичаїтись до англійської монети. Вона не десяткова. Загально відомий є паунд (фунт) = 26 ш., що має 20 шилінгів по 12 пенсів. Крім того є кравн = 5 шіл., half crown (гаф кравн) = 2-6 шил., фльорін = 2 шіл., six pence = півшилінга. Хто ніколи не мав з англійськими грішми до діла, тому довго буде мішатися рахуба. Та англійці під цим оглядом солідні й не обманюють та не використовують незнання чужинця. Бодай мені залишилося таке вражіння.

Будинок імпазантний, у готицьким стилі, серед парку і широких майданів. Готицький стиль уважають в Англії за національно-англійський. О. ректор Brickford показував мені всі забудування. В гарній готицькій мармуровій каплиці спочиває кард. Бурн: Franciscus Card. Bourne, archiepiscopus Westmonasteriensis in Pace. Він був попередником теперішнього архієп. Гінслея й 4-ий із черги. Перший був кард. Wiseman († 1865), другий Manning († 1891), третій Vaughau († 1903). Всіх питомців є 115 і студії тривають 6 літ. Це число не вистарчає, тому багато священників приходять з Ірляндії. Всіх священників в уестмінстерській епархії є звиш 400.

Семінар, як взагалі всі каледжі, добре загосподарований, має 700 га поля, своє хазяйство, корови, коні, тощо, управляє ярину й збіжжа, має свій електричний мотор, млин і намагається бути самовистар-

чальний. Побіч є ще гімназія, щось у роді нашого малого семинаря. Молодь куди краще відживлювана, ніж у нас, має багато руху та вправляє спорт, що незвичайно корисно впливає на її здоров'я, розвій організму й моральну поведінку. Семинар оснований 1793 р. еп. Douglas-ом, отже 10 літ пізніше від нашого у Львові. Попереду льондонський семинар містився в Douai в північній Франції, з огляду на переслідування католиків. В ідальні висять портрети архієпископів і ректорів. Деякі з ректорів, а радше перші, в світській одежі, тому що загалом у тих часах священники крилися перед урядом і навіть не можна було співати Служби Божої, тільки читати. Семинар, мабуть одинокий у світі, може похвалитися 200 мучениками між своїми вихованками, а всіх мучеників має католицька Англія 300.

В семінарі є в кожному кутку якісь памятки по архієпископах, мучениках, з часів в Дуге: ризи й одежі кардиналів Бурна, Меннінга, листи Ньюмена, старі рукописи, книги й ікони, що складаються на поважний музей. Порядок дня трохи відмінний від нашого семінарського. Встають в 6-ій годині, виклади перед і пополудні.

При обіді були настоятелі й професори. Цікава поведінка. Господар сидить на першій місці й наливає росіл, крає мясо, розділює ярину й лакоминки. Слуга подає потім кожному розділену страву на тарілці. Про нас не знали майже нічого — дехто тільки чув про нашого Митрополита; все ж таки, коли зійшла мова на східні Церкви, дуже ними зацікавилися. Також були заскочені тим, що я став розповідати про англійських схолястів Скота і про Скотового попередника Вільгельма з Уер, яким я трохи займався.

По полудні відвезли мене самоходом професори до Кеймбрідж. Мати своє авто не належить тут до чогось надзвичайного. Дорога рівна, асфальтова. Переїзджали дорогою самоходи й наколесники; піхотинця не видно було ні одного. Коли я спитав, чому шофер так уважно їде, дає сигнали, здержує темпо тощо, хоч нераз було це зайве, дістав відповідь, що це тому, бо дуже строгі приписи й кари за незберігання порядку. Віддаль числять не кілометрами, але милями (mile, майль = 1760 yards = 1.609 км, 5 миль = 8 км, 1 yard = 3 feet = 0.91 м. Sea mile = 1.855 км). По дорозі вступили ми зараз у селі Buntingford до д-ра Mahoney (Мане), що є професором моральної в St. Edmund. Він є й парохом церковці, дуже гарно улаштованої й чистої, яку сам побудував. Мешканці англікани, але є коло 25 душ католиків. О. Мане людина гостинна, погідної вдачі, інтелігентна, має гарну бібліотеку і є автором англійського підручника моральної. Скоро минула година на розмовах про душпастирство в Англії, про недавні переслідування, що в англійською спокійною вдачею важко погодити. Англійська вдача, при великім джентельменстві, завзята й безоглядна. «Добре, що ідете до Кеймбрідж і Оксфорду. Це творці англійської історії. Вони виховали англійських джен-

тельменів і провідників нації, колись були аристократичними школами, нині вже демократизуються». Ми розпрощалися й поїхали далі. Самохід понісся крізь поля. Видно було й лани збіжжя, що їх колисав лагідний вітер. Нива рівна, нема густіших і рідших засівів, чи більшого й меншого росту; це через одномірну й машинову управу. Побіч уже чорніла поорана рілля. Село не відрізняється від міста, хіба що часом, і то дуже рідко, видно солом'яні дахи stodil (thatched roofs).

Легка дорога й їзда не сприкрилися. От за могутніми деревами славне старе університетське місто. Переїжджаємо побіч річки Кейм, на якій веслюють студенти. Вже почалися ферії, тому місто порожнє. Який великий гамір мусить повстати, коли на ці широкі майдани виляже 5.000 студентів! Повітря чисте — спокій, тільки вітер шумить, а вікові дерева наче передають собі спомини з минулого академічного року. За тишшя просто відбиває від льондонського гамору. Справжня прикмета наукової оселі! Будівлі гарні, могутні, стилеві — здебільша готицькі. Колись це все католицькі фундації, — а нині в англіканських руках. Взагалі щедрість у підтримуванні наукових установ — це прикмета англійського народу. Понад великими забудованнями підносяться вежі. Мешканців є до 65.000 і живуть вони здебільша з університету.

Я заїхав до St. Edmund's house, — університетського католицького дому, що його удержують світські священники. Підчас науки мешкає там 50 студентів; тепер було тільки кілька священників чужинців із Бельгії, Голландії та Індії, щоб учитись англійської мови. Був і один англійський католицький єпископ, словом: інтернаціональне товариство. Не диво, що англійському священникові легко зорієнтуватися в усевітньому положенні, пізнати умовини буття держав і націй та мати все широкий горизонт. Пригадалася мені наша хіба, як то сказав покійний Петро Холодний: Я люблю галичан, але не терплю загумінковости й покутних сварів, у яких нераз губляться.

Після чаю, який подають із молоком, пішли ми розглянутися по місті й подивитися на каледжі. Є їх 18 і вони творять університет. Будівлі колегій одна краща від одної, здебільша середньовічні, в готицькім стилі. St. John College і Trinity College збудовані в романськім стилі з прегарними луками аркад для пообідних відпочинків. У колегії кожний має окрему кімнату або й дві, й дістає харч. Щодня купіль. Найбільша колегія — це Kings College. Справді королівська палата, уфундована Генрихом VI (1440 р.). Величава каплиця з багатою готицькою різьбою, що наслідує сіткову стелю уестмінстерського хору. Прикрашують її великі вітражі. Деякі образи й орґани нагадують католицькі часи. В ідальні портрети ректорів чи мастрів, як їх звать. Велика бібліотека — це прикраса установи. Крила будови сходяться в чотирокутник, замикаючи по середині подвір'я. В такий спосіб повстало кілька

чотирикутників і за такою схемою будовані й інші колегії. Майже кожна фасада колегії — це мистецький твір.

По дорозі вступили ми й до Fitzwilliam Museum. На партері й у сутеринах розміщені пам'ятки з римських часів, і то велика їх кількість. Місто своїм початком сягає римської доби, і було культурним осередком. У 55 р. до Хр. був в Англії Цезар, але аж у 80-тих роках завоював цілу Англію Аґрікола, а в 412 р. по Хр. цісар Гонорій відкликав римські легіони. Тоді британці, щоб оборонитися перед нападами піктів, закликали саксів. Вони оборонили їх разом із германськими племенами, анґлями й ітами, але й самі запанували, поділивши край на 7 державок (гептархія). Аж король Еґарт 817 р. злучив край в одно королівство, але тоді мусів боронитися перед нападами данців і норман, так що король Етельред, не мігши дати собі ради, казав вирізати 1002 р. данців у Англії. Тоді данці зробили новий наїзд на Англію, опанували її й посадили там нового короля Свена 1013 р. Аж 1042 р. вернулася давня династія в особі Едварда Ісповідника, що збудував Уестмінстер і зробив Лондон столицею держави. З Вільгельмом I (William the Conqueror † 1087) запанувала в Англії норманська династія, а 1154 р. приходять до влади Генрих II із династії Анжу (Plantagenet). Тоді повстають перші зав'язки університету в Кеймбридж. Мабуть у 1284 р. оснували першу колегію, а папа Іван XXII признав університет як *studium generale*. Перші фундатори-добродії — це єпископи й світські магнати. Взагалі ціле анґлійське шкільництво спиралося на добродійності одиниць і товариств, починаючи від т. з. обдертюхів (*Ragged Schools*), що їх заложив швець John Pounds і розвинув граф Shaftesbury. Аж згодом держава зачала опікуватися школами.

Але йдімо даліше по музею: образи анґлійської школи, італійської (Веронезе, Пінтуріккіо, автопортрет Рембрандта, образи Рубенса, порцеляна, вази, килими тощо). Музей удержаний дуже чисто і випосажений виставно. Чимсь замітнішим, якоюсь рідкістю музей не звернув на себе уваги. Нераз іду до чужого музею з подорожнього обов'язку, бо хто зна, чи трапиться колись друга нагода.

Вернувшись до St. Edmund's house, вийшов я на терасу, щоб відпочити. Спокійне місто наче дримало по цілорічній праці. Тихо шуміли дерева, ніби розповідали спомини про студентів, що впродовж століть тут училися, гралися та нераз, як заслужені мужі, відвідували їх опісля з вдячністю. З поміж дерев стріляють у гору гострі білі вежі церков. Дрімать самітні колегії, що в своїх руках держали століттями долю Англії. Тут же виховувався цвіт найкультурнішого й наймогутнішого народу.

На другий день (29/VII) вибрався я ще раз до колегій, щоб їм краще приглянутися. Заходив до мастрів, тьюторів і сапервайзерів, щоб зорієнтуватися в організації. Всі колегії разом творять університет.

Щоб бути студентом університету, треба належати до якоїсь колегії. Це свого роду унія. Влада університету — це Сенат (Council of the Senate), що його творять три головні урядовці університету, іменовані канцлером і 18 членів, *magistri regentes*, вибрані збором професорів. Всіх професорів є 57 і 25 *readers*. Від професорів не вимагають габілітацій, тільки виказатися здібностями у практиці й науковій праці. Канцлера (*Chancellor*) вибирає Сенат і є ним звичайно дуже впливова особа в державі, князь, лорд тощо. Він назначає разом із Сенатом віцеканцлера, що властиво управляє університетом. Звичайно є це найстарший мастер колегії. Університет висилає двох послів до парламенту. Виклади відбуваються по колегіях. Бібліотека має 1,000.000 томів і 10.000 рукописів. Рік ділиться на триместри. Частиною університету є колегія, що називалася давніше *Hall* (*inns* конвікт). Кожна колегія має голову, якого звать мастер, прінсіпал (*principal*), що при допомозі *fellows* заряджує колегією; а є їх у кеймбріджських колегіях до 400.

Студенти діляться на *scholars* і *pensioners*. Перші мають права колегій і впливають на рішення справ в університеті; другі живуть у колегії, або поза колегією, але не мають тих прав. Кожний студент має сапервайзера, що займається ним під оглядом науковим та слідкує за його поступами в науці (щось у роді інструктора). Тьютор (*tutor*) піклується матеріальними справами. До кімнат не можуть входити жінки. Найпізніше до 12 год. вночі може бути студент поза колегією. В противнім випадку мусить виправдатися. В неділю обов'язані студенти ходити на богослуження. Студії тривають три роки й абсолювент дістає бакаляврат. Пізніше може вже сам студіювати. Англійським університетам роблять закид, що науковий рівень у них нижчий, як на континенті, бо вони кладуть більшу вагу на волю й фізичне виховання. Студенти носять плащі, подібні до пелерин і шапку — берет. Також мастер і доктори мають відповідну одягу. Удержання коштує 150—200 фунтів річно, зрештою залежить ще від оплат на факультеті, що не на кожному однакові. Як видно, не всі можуть собі дозволити на університетські студії, і то ще в Кеймбріджі, хоч спосібнішим дають стипендії. Снобізм і тут великий. Хто тут студіює, той має вищу освіту і мусить належати до вищого стану — так загально прийнято. Високі оплати здержують також великий приплив молоді до університету. Зате в торговельних і технічно-промислових школах оплати низькі.

Є в Кеймбріджі 5 теологічних англійських колегій (*Westminster Coll. Ridley Hall etc.*). Є також 2 жіночі колегії (*Girton College і Newham Coll.*), але вони не влучені до університету. Жінки можуть ходити на виклади, однак не можуть дістати академічних ступнів. Католиків є дуже мале число, бо коло 125 (на всіх студентів 5.000). Вони мають окремого академічного душпастиря, свою каплицю і читальню. Я хотів відвідати їх духовника, але, на жаль, не застав його вдома.

В університеті дбають не тільки про розвій ума, але так само й про вироблення моральних засад і характерности. Розвивають людяність (humanity), кладуть велику вагу на правдомовність. На них стоїть світова імперія Великої Британії. Виробляють самостійність, ініціативу й охоту до праці. Залюбки плекають спорт, відчуваючи потребу свіжого повітря й руху.

По дорозі додому хотів я купити овочів і тут заплутався, бо вагові одиниці інакші, як у нас. Треба було шукати в книжці й пригадати собі. Основою є фунт (паунд) = 16 унцій (ounces) = 453 г. Отже сто фунтів = 45 кг. Більша одиниця це stone = 6.350 кг. Такі міри є на особових вагах. Дивна річ, які Англіїці під цим оглядом консервативні.

Вертаючись, вступив я ще до Holy Sepulchre Church, круглої (ротунди) невеличкої церкви з XII ст. Збудована вона у византійсько-романським стилі і через свою глибоку старість дуже встрягла в землю. Це мабуть також архітектурна рідкість на англійській землі.

По цім короткім побуті треба було вибиратися в дорогу до Оксфорду. В полудне відіхав я туди поїздом. Точність і солідність англійців на кожному кроці велика. Вони не терплять недбайливости й нехлюйства. Знову рівнина, де-не-де лани збіжжя, переважно пасовища, на яких пасуться жовті корови. Кусків поля не видно ніде, тільки широкі лани, обсажені на межах деревами. Поле управляють машинами і тому не видно на полі селян. І жнуть і косять, звозять, і молотять машинами. Та нив мало і сіл небагато. Спитав я свого товариша в поїзді, чому це так. В Англії є великі власники й робітники. Селян властиво нема. Управляти збіжжя не оплачується, бо його привозять із кольоній, і то куди краще та дешевше. Тому хліборобство в Англії не вдержується. Зате процвітає промисл, що дає працю величезній кількості робітників. Усі вироби вивозять до кольоній.

В Оксфордї заїхав я до Champion Hall, що належить ОО. Єзуїтам. Він не має тих прав, що колєгія, але зачисляють його до університету. Тут стрінувся я з о. Walker-ом, що бував на велеградських зїздах, тому міг щиріше поговорити.

Багато забавових площ і парків із грубими старезними деревами. Місто трохи живіше, як Кеймбрідж, хоч мешканців також коло 60.000. Університет існує від XII ст. Головна моя ціль — пізнати колєгії; тому як стій вибрався я знов у відвідини. Всіх колєгій є тут 22. Corpus Christi College, St. Johns College, Merton College (для теологів), Brasenose College, Divinity School, Keble College, New College і т. ін. В Oriel College і Trinity College був fellow-ом кард. Newman і тут розпочався католицький Oxford's movement.

Найбільша колєгія є Країст-Гауз (Christ-House), що її оснував кард. Wolsey і побільшив Генрих VIII. Вежу будував Урен (1681—2).

Приміщується там 350 студентів, а будівля складається з кількох квадратних блоків, поверхових забудовань, що замикають у середині обширні подвіря. Вечоріло і я не міг уже оглядати, тому вступив до книгарні, щоб купити грецьку конкорданцію Нового Завіту, бо оксфордські видання найкращі. Обслуга в книгарні зразкова, хоч нема в англійців т. зв. купецької чемности.

При вечері міг я розговоритися з господарями. В академічному році мешкають Ісусовці, що студіюють в університеті на філософічному і правничім відділі. Тепер побудували новий дім і туди переносяться по фєрїях. Велика й гарна підручна бібліотека значно угодіє наукову працю. Оксфорд ривалізує з Кеймбріджом. Університету як такого нема. Його творять також колеґії під проводом найвищої влади, що зветься в Оксфорді не сенатом, але Convocation (конвокейшин). Всі справи полагодує Hebdamadal Council. Професори вибирають канцлера, що йменує віцеканцлера зпоміж голов (ректорів) колеґій. Оксфордський університет висилає також двох послів до парламєнту. Цей університет найстарший в Європі.

В Оксфорді кладуть велику вагу на почуття власного достоїнства й викорінують рабські інстинкти. Піддержують і підкреслюють авторитет та зберігають старі традиції. І дивне те, що англійці з одного боку дуже консервативні, зберігають старі форми, ваги, міри, монетарну систему тощо, а з другого боку вони поступові, поквалпно пристосовують усі технічні винаходи, якщо вони посувають життя вперед. Люблять реформи, але водночас вкладають усе новий зміст у старі форми. Не видно нетерпимости. Ніде мене ніхто не злегковажив, тому що я католицький священник, ані не ставився вороже. Таксамо лучить у собі англійська вдача реалізм і романтизм. Знана річ, що англійці дуже тверезі, реальні і річеві. Не дивляться, хто виступає самопевніше й відважніше, але хто виказує знання речі та орієнтується в ситуації і має потрібне підготування до свого діла. Та з другого боку так само мають нахил до романтики. Бо романтизм перше повстав в Англії (Young — Ён, Neight Thoughts, Macpherson — Макферсен, — Ossian, Percy — Персі, Relies of ancient poetry, Thomson — The seasons та інші).

Як у Кеймбрідж, так і в Оксфорді плекають студенти спорт, щоб вдержати при здоровю організм і щороку виступають у Льондоні на спортових грищах. Наука йде тут значно легше і основніше, бо мають під рукою багато музеїв, бібліотек, лябораторій та апаратів, не обтяжують без потреби пам'яті і наука набирає всіх познак дійсности, а не казок та примар.

З відправою Служби Божої не мав я ніяких труднощів. Рано знову пішов я звиджувати колеґії. Вступив до католицької церкви. Правилася Служба Божа, повно людей і багато з них приступило до св. Причастя, хоча був будний день. Який же контраст в анґліканській ка-

тедрі коло Christ-House! — Величавий храм, мистецькі й дорогі пам'ятники — але не було вірних. Грали органи, а в церкві тільки я і сторож, що робив порядок в церкві. Добре схарактеризував Бенсон стан англійської Церкви — *realis absentia*. В катедрі є найкращий із усіх гріб єпископа й філософа Berkeley-а (1685—1753).

З подвіря входите побіч катедрі до великої ідальні, прикрашеної портретами фундаторів і днів колегії — Генриха VIII, кард. Волсея, John Loke-а й ін. На вулицях коло колегій стоять гурти студентів у своїх середньовічних ношах. Всі колегії англійські, але й католицькі чини стараються мати бодай Hall-і. Відвідав я ОО. Домініканів (*Blackfriars*), Бенедиктинів, Францісканів (*Grey friars*). Всі мають домашні наукові бібліотеки, скромні, але чисті кімнати з електричним освітленням і водогонями. Навіть у Францісканів є комфорт, хоч вони звичайно мають дуже примітивну обстанову. Люди не виконують функцій, які може заступити машина.

Відвідуючи колегії, не міг я поминути і бібліотеки Bodleian Library (*Bibliotheca Bodliana*), відомої в науковім світі з 40.000 рукописів і 1,250.000 томів. Її оснував Тома Bodley 1602 р. Хоч розпочалися вже були ферії, то проте в читальні було багато студіюючих. Саме в часі ферій приїзджають учені з континенту, щоб використати вільний час. Мій товариш завів мене на вежу бібліотеки. Ціле місто творить чудовий вид. Колегії й доми криються серед старих високих дерев. Окремої принади й чару надають містові середньовічні вежі, що таємничо висуюються з парків колегій. Найкраща мабуть St. Magdalen College (Ст. Модлен каледж).

Пополудні порадили мені скористати з нагоди й поїхати самоходом до Collegium Maximum ОО. Єзуїтів у Нейттроп. Невеликий труд, асфальтова дорога і пів години їзди. Приїхали професори з Гейтроп у своїх справах до Оксфорду й запропонували їхати з ними. Кожний монастир і взагалі, як сказано, кожний середньо заможний громадянин має там свій самохід і сам ним кермує. Дорога вела знову крізь ниви й села, що небагато різняться від міст. Села будовані з цегли і тільки де-не-де дахи криті соломкою. Теплий легіт робив подорож дуже приємною. Мої товариші привикли до чужинців, бо все хтось до них приїзджає. Незабаром ми звернули на бічну дорогу і здалека побачили колегію.

Це велика, бароково стилева палата серед розлогого парку. Її купили ОО. Єзуїти від одного англійського магната й умістили там свої філософічні й теологічні студії для цілої Англії. Всіх молодих студентів є коло 150. О. ректор увічливо розповідав про майбутні адаптації. Цінністю такого наукового дому є очевидно бібліотека з найновішими лексиконами й основними творами з поодиноких ділянок. Замітне, що всі такі осередки є звичайно віддалені від міст на кільканадцять

кілометрів. Коли я питав про причину, то відповідали, що це дуже додатньо впливає на виховання впродовж кількох літ, щоб молодий кандидат міг увійти в себе і сконцентруватись. Якщо заходить потреба комунікації, то вона дуже догідна, завдяки рівним дорогам і самоходам. За пів години, і навіть скорше — говорив о. ректор — ви можете бути в Оксфорді, а на таку віддаль треба числити з периферії до City в кожному великому місті. При цім свіже повітря й грища для молодих організмів дуже корисні. По обіді завелася розмова про тамошні відносини, про унійні справи, про нові католицькі університети й т. ін. Кількох отців із Франції і Голяндії приїхали на час ферій учитися англійської мови й познайомитися з англійськими порядками та способом життя. Англійці пізніше встають і пізніше кладуться на спочинок. 7.30 або 8 год. відповідає нашій 6, або 6.30 рано, а вечірня 9 год. — 11 перед північчю. Добру годину ходив я опісля з одним професором по розлогім парку з чудовими деревами та кльомбами квітів, по забавових площах і нивах, бо до колегії належить і велика фарма, що удержує цілий дім.

Через великий парк пливе річка, що творить стави. В них годують рибу, по них веслюють охочі в часі відпочинку. Студенти часто ходять на проходи, їздять на колесах, грають у мяч, крікет і т. ін., одначе настоятелі дбають, щоб не занедбували науки. Коли ми вийшли під сусідній гай, мій товариш сплеснув руками і наче на команду стала з піль вибігати на беріг ліса тьма диких кріликів, що виводяться на полях і ніхто на них не звертає уваги, хоч без сумніву мусять вони робити великі шкоди.

16. У БЕНЕДИКТИНСЬКИХ МОНАСТИРЯХ

Вернувшись до Оксфорду, пустився я на другий день (31. 8) в дальшу дорогу до Прінч (Prinknash), бенедиктинського монастиря, що видає малий двомісячник «Рах» і цікавиться унійними справами. З Оксфорду треба було їхати на захід у напрямку Swindow до Stroud. Це остання стація, а далі ще 3/4 години автобусом, що курсує між Струод і Ілостер. Зі стації пішов я шукати автобуса; очевидно, не легка це річ відразу зорієнтуватися. Я пішов до міста і звернувся до полісмена; вони в Англії всі великого росту. Важко було з ним розмовитися через його вимову. Вкінці я міг порозумітися. Він розпитав за автобусом і поінформував мене про місце і час відїзду. Приходив потім ще три рази, щоб я не полишився, — а коли я вже всідав до автобуса, то поручив кондукторові, де має мені сказати висісти. Справді, показав велику услужність, і то не лише зовнішньою куртуазією, але й ділом. Загально всі чужинці хвалять чемність і учинність англійських полісменів.

Дорога вела крізь парки зі згадуваними вже старезними кріслатими й суковатими деревами, які подибуємо в нас на дереворитах та олівідруках. Дерева плакають Англійці дуже дбайливо, і тому доживають вони глибокої старости. По містечках і селах, через які ми переїздили, спокійно; не чути гамору ні співу, як у нас. Селяни чи міщани стояли коло своїх занять і робіт. На грищах бавилося звичайно кількоро старших людей. По несповна 1-годинній їзді кондуктор затримав на дорозі самохід і показав стежку крізь парк до Прініч, додаючи, що це недалеко. Я не знав добре, чи це місцевість, чи тільки сам монастир.

По кількох хвилинах ходу затримався я змучений у глибині парку, бо монастиря не було видно. Кругом тишина, не видно ні людини, не чути ніякого голосу; лише дятель довбав у дереві, а удари його клюва відбивалися відгомоном по цілім гаю. Пустився я ще дальше, але монастиря нема. Неспокій огорнув мене; кругом ні живої душі. Може я змилив шлях? Чи вертатися, чи йти дальше? Вертатися до мурованки чи пак асфальтівки нема чого, отже йду дальше. Нарешті ізза гірки показався хрест на церковці і великий дім. Ну, то певно монастир! Я відітхнув. Приходжу до брами і дзвону. Виходить братчик. Питаю, чи це бенедиктинський монастир. Так — відповів. Тоді я попрохав, щоби зголосив мене в о. Пріора. Небавом вийшов о. пріор Бенедикт Стюарт (Stewart), потомок шотландської родини Якова Стюарта, що засів на престолі по Єлисаветі (1603) і злучив Шотландію з Англією (Great Britain). В домі живе кількадесят черців, що перенеслися з недалекого острова Калдей (Caldey), монастиря основаного ще в V стол. Потім монастир став англіканським, і щойно в найновіших часах прийняв католицьку віру. Тому що острів мав не вигідне положення, черці за згодою Апостольського Престола перенеслися на цю посілість, яку подарував їм Thomas Dyeg. Дім дещо адаптували до чернечих потреб і поставили малу церковцю, а тепер задумують будувати і монастир і великий храм. Конституцією належать до групи бенедиктинів Subiaco в Італії, де св. Бенедикт оснував перший свій монастир. Черці мають дуже скромний харч, не їдять мяса і, мабуть, самотні бенедиктини, носять білі рясни. Дуже дбають про красу богослужень і, не вважаючи на свою затишну працю, стягають на відправи багато вірних. Побіч монастиря є великий парк з чудовими деревами, навіть полудневими, бо клімат тут лагідний. Окрему увагу звернуло на себе т. зв. малпяче дерево (monkey-tree), кріслате як дуб, але галуззя і ціле дерево не має листя, тільки листочки, уложені на зразок зеленої шишки, так що ціле галуззя це довга шишка. З парку прегарний вид на місто Глостер (Gloucester), і загалом це найкраща околиця, яку я бачив в Англії. Бенедиктини знані з того, що вміють вибирати найкращі околиці на осідки своїх монастирів.

У звязку з довгими розмовами на літургічні теми я відправив на

другий день Службу Божу, на якій було 35 черців і деякі з них приступили до св. Причастя. Кілька черців говорить по французьки, а о. Théodore Bailly малює образки на зразок наших ікон. Постарався він про наші фотографії, студіював деякі твори про іконопис і зазнайомлює Англійців зі східнім мистецтвом. До милих вражіннь, які лишилися мені в тямці, належить і гра дзвонів, кілька разів у день. Дзвони уміщені низько і серця відповідно получені прикріпленими шнурами. Один чернець перебирає ними, як на арфі і викликає незвичайно гармонійні згуки дзвонів. Голос розходить ся і відгомін відбивається від гір. Добре було б, щоб бодай деякі наші монастирі подумали про гру дзвонів, бо вона викликає справді настроєві вражіння.

Ту саму конституцію, що в Прініч, зберігає і бенедиктинський монастир у Ramsgate, і о. Пріор радив його відвідати й познайомитися з о. Бедою Уїнслоу, що саме займається східніми справами. З Прініч через Глостер вибрався я до Downside, бенедиктинської опатії, основаної в 1814 р. в полудневій Англії. Треба було висісти на стації в Chilcompton. Опатія найбільша зі всіх бенедиктинських монастирів у Англії і рівночасно й найбагатша. Черці удержують середню школу для аристократичної молоді (200 учнів), в якій учаться також і діти польської шляхти. Школа випосажена в багато природничих кабінетів. Кожний учень має окрему кімнату. Для спорту приладжені розлогі грища. Велика готичка церква коштувала грубі суми, — але це копія, яка не дає нічого нового ані творчого. В ній похований кард. Гаскет. Зацікавлення для загальніших справ і для Унії не було слідно.

Величезні заслуги для науки має бенедиктинський монастир у Фарнборі (Farnborough). Це бенедиктини з опатії Солем (Solesmes) у північній Франції, яких запросила цесарева Євгенія, жінка Наполеона III., щоб обняли монастир з церквою, в якій похована ціла цесарська родина. Опатом став о. Cabrol, знавець літургії, що почав видавати «Dictionnaire d'archéologie». Разом з ним працював літургіст Кажен (Cagin). О. Каброль, добрий знайомий нашого Митрополита, прийняв мене дуже прихильно. Монастир невеликий, має тридцять кілька черців, прегарну теологічну бібліотеку і є серцем сучасного літургічного руху, що таким благодатним впливом зазначився в цілій Церкві, — бо звідтам він у дійсності розвинувся. Черці майже всі Французи, і тому мають труднощі з доростом. Церква імітує дещо внутрі копулою і могутніми саркофагами церкву des Invalides, а зовнішніми готичкими орнаментами Notre Dame у Парижі, бо так бажала собі цесарева Євгенія.

Розмовляючи з черцями, я ближче розпитував про англійську схизму. Генрих VIII., зірвавши офіційально з Римом, лишив усі відправи по давньому, не допускав протестантів, а навіть казав палити на костирі тих, що перечили св. Тайни. Пізніше за Едварда VI. шляхта боялася,

щоб не відобрали їй загарбаних дібр, якщо б Англія стала знов католицькою; тому почала спроваджувати протестантських теологів і ширити протестантизм та важкими переслідуваннями винищувала католицьких священників. Велику поміч дало тоді англійським католикам приблизно 1.000 французьких священників, які в часі революції мусіли були покинути край і знайшли захист в Англії. Мали вони також через тодішні політичні умовини дещо легші рухи в церковнім життю.

З Фарнбори поїхав я подивитись на духовну семинарію в Уонерш (Wonersh), що належить до льондонської єпархії Садок, — бо з Фарнбори ближче, ніж з Льондону. Як я згадував, англійські виховні осередки містяться на селі, чи пак побіч села. О. Ректора (Msgr. Hallet) не було дома, тому о. Економ показав мені семинарію. Внутрішнє уладження дещо старше, хоч коли св. Дон Боско оглядав її, то сказав, що вона уладжена люксово. Нині в порівнанні з модернішими будинками годі би це твердити. Показується, що люксус — то досить умовна річ. Виховується там около 130 питомців, з яких кожний має окрему кімнату. Професори мають під руками великі бібліотеки. Розлогі грища, господарські забудування, електричне заведення, творять одну цілість із семинарією.

Коли так побути в різних духовних домах, то видно муравлину працю і нові пляни, які там стараються перевести в життя. Не бракує ніде також і своїх власних клопотів. Очевидно, що не все можна в себе дома пристосовувати, але неоднo може стати добрим товчком до всяких улiпшень та видосконалень. Одну рису англійської душі кожний з нас легко може завважити, а саме, що англійці в цілій своїй праці оперують світовими розмірами, як Китай, Америка, Австралія, Африка і т. і. Але й це правда, що скорше можна дістатися з Льондону до Дабліна, ніж зі Львова до якогось провінціального містечка. До того англієць любить їхати вигідно, як загалом у житті він все звертає увагу на comfortable. В часі подорожі по Англії стрічав я багато ірландських священників; закорінилося там, як і в Америці, ще давнє переконання, що католицьке — то айришське, а англіканське — то англійське.

З Фарнбори мав я ще в пляні поїхати до Кентербері (Canterbury) і до Рамсет (Ramsgate) та закінчити свою поїздку по англійських провінціях. Щоби дістатися до Кентербері, було вигідніше вертатися до Льондону і звідтам поїхати безпосереднім поїздом на полудне. В Кентербері, як у полудневій Англії, клімат лагідний. Рістня майже така сама, як у північній Італії: лаври, пальми, овочеві сади тощо. Саме місто (римське *Durovernum Cantuariorum*) має понад 25.000 мешканців і старовинний характер. Із середньвічних домів, луків і храмів на перше місце вибивається катедра. Вона належить до найкращих храмів Англії. Її оснував згаданий вже апостол Англьосаксів св. Августин, опат Бенедиктинів, який прийшов у 597 р. до Англії. Король Кенту

Етельберт прийняв його радо і навернувся сам на християнство разом з 10.000 підданих. Правдоподібно з його часів лишився мармуровий єпископський трон. У часі норманських нападів катедрa згоріла і на місце спаленої поставив архієп. Лянфранк та його наслідник св. Анзельм нову катедрu в ранне-готицькому стилі, а в XII ст. архієп. Вільгельм зі Сен (Sens) вибудував хор (святинище, 514 стіп довге) піднесений, як святинище в нинішніх російських храмах. Деякі каплиці кругом головного вітваря по мистецьки різьблені й украшені. За головним престолом приміщений згадуваний вже трон св. Августина, на яким нині засідає англiканський примас Англії.

По правій стороні в бічній наві плита з написом, що на тім місці вмер мученичою смертю архієп. Тома Бекет 1170 р., найпопулярніший нині англійський Святий. Коли Генрих II з династії Анжу хотів підчинити клир світському судові, спротивився тому рішуче архієп. Бекет. Тому чотири королівські вояки вбили його в катедрі.

Під хором є велика крипта з XI ст. з норманських часів, яка своїм византійським стилем заслуговує на окрему увагу. По лівій стороні катедрi є добудова в романським, а аркади (claustrum) в готицьким стилю. Луки украшені кольоровими гербами.

Найстаршою церквою в Кентербері є церква св. Мартина з IV ст., отже була збудована перед приходом св. Августина. Кілька мінут ходу від катедрi віддалена Колегія св. Августина (St. Augustine's Abbey), монастир Бенедиктинів, оснований ще св. Августином, був у середніх віках другим найбільшим бенедиктинським монастирем в Європі.

По огляненню катедрi вступив я до пароха о. Sheppan-a. Вітальня гарно убрана, зі середньовічною традиційною печею (fire place) для огнища, як зрештою в кожному англійським домі. Зберігають це огнище, бо англійці люблять, як палахкотить вогонь у кімнаті. О. парох був дуже ввічливий і сердечний, прохав на підвечірок. Розмова почалася про церковні відносини. Англiканське духовенство є краще ситуоване, ніж католицьке, бо воно дотоване державою. Католицьких священників удержують вірні. Я став розповідати про свою подорож і виявив бажання, що радо був би ще вибрався до Дабліна і до Менут, де є найбільша семінарія, але вже нема багато часу тай не маю знайомих ані не знаю умовин візду, бо Ірляндія відлучена і мабуть є якісь пашпортові труднощі. Прийдеться мабуть з цієї виправи зрезиґнувати. — О, ні, — відповів парох, — шкода, ледви чи буде друга нагода. Саме завтра вечером виїжджає мій сотруди́ник John Scally, Ірляндець, до своєї матері у відвідини. Пашпортових перепон нема ніяких. Можете їхати разом. Завтра вечером відїжджає з Льондону зі стації Юстин (Euston station). Тимчасом нині їдьте до Ремсетт вечером, там переночуєте, вполудне до Льондону, а в 9 год. вночі до Дабліна.

Розпрацавшись, я як стій відіхав до Ремсетт, бо як я згадував,

о. пріор Стюарт з Прінчі радив відвідати о. Беду Уінслова (Winslow), що займається унійними справами. Ремсетт зі 40.000 мешканцями — це найкраще купелеве приморське місто в Англії. Я заїхав до монастиря оо. Бенедиктинів. О. Опат показав цілий монастир. Вони вдержують також нижчу гімназію за оплатою в Колегії 100 фунтів стерлінгів від хлопця річно. Гімназія випосажена в природописні й історичні кабінети, учальні, спальні, забавові площі. Вдержують також і своє газдівство.

Довше міг я поговорити з о. Бедою, який справді добре орієнтується в унійних справах. Він розповідав про свої пляни, зокрема як зацікавити англійський загаль справою зєднання Церков; а воно в Англії дуже актуальне тому, що з обох сторін: і англіканська Церква і незєднені греки та росіяни працюють над взаїмним зближенням.

Ми вийшли по вечері над беріг. Звертають на себе увагу деякі новіші вулиці, при яких всі доми однакові, з такої самої блідої цегли або вицементовані кусками креміння — мабуть з огляду на морську мрак — і такого самого виду й розмірів. Одноманітний, монотонний вид. Зате прегарна сценерія над берегом, якому електричне освітлення надавало окремого чару. Тьма літників проходжувалася над берегом і вдихала легкий морський воздух.

На другий день в понеділок (5 серпня) вертався я до Лондону. Поїзди повні подорожніх. Щойно з розмов довідався я, що нині перший понеділок у серпні — один з т. зв. Bank-Holy days. Крім того є ще такі три феріальні дні в році: понеділок по Воскресенню і по Сошествію Св. Духа та 26 грудня. Тоді, очевидно, є великі знижки на залізницях (cheap ticket) і хто лише може, виїжджає з міста.

17. СТОЛИЦЯ ІРЛАНДІЇ І ЇЇ ДУХОВИЙ ОСЕРЕДОК

В 8 год. вечором ждав на мене на Юстин-стейшин о. Скаллі, так як ми умовилися. Два довжезні Irish-express стояли на пероні. Всі місця позанімані, бо їдется ніччю. Остаточо вдалося і нам знайти з трудом приміщення і поскладати валізи на полицки. Змучений задрімав я сидячи, так що збудили мене в Holy head по 2 годині. Треба було переїдати на корабель «Hibernia» і їхати морем до Дабліна.

При вступі на корабель переглядають митники лиш клунки, за візами не питають. Та на покладі стільки народу, що просто не було ні одного місця, щоби сісти. Що за причина, — питаю — і довідуюся, що сьогодні і завтра вистава коней (Horse-show) у Дабліні, а це для англійців велика принада і сенсація, незважаючи на національний антагонізм. Пішов я на горішній поклад корабля; лавки порожні, але холодний вітер і проймаюча мрак зганяла кожного, навіть найбільше

змученого, на долину. Обійшов я всі почекальні і переділи, — але все заняте. Пригноблений станув я на коридорі і бачив, що не було іншого виходу, лише стояти. А в Дабліні прийдеться цілий день добре звиватися, щоби все оглянути, — отже фізична й умова праця та змучення. Нараз приступив до мене один священник і прохає до себе. Кілька духовних заняло в реставрації софу і фотелі коло стола, зробили одно місце і примістили мене коло себе, ще й стали гостити.

Ви певно на horse-show?

— Ні, — відповідаю з усмішкою, — то був би для мене завеликий люксус, — і розповів про свою ціль.

За хвилину кількох пішло курити на коридор, а мені радили спочати. В душі відчув я велику вдяку для невідомих ірландців-священиків і було мені дуже прикро, що коли пробудився, не міг їх віднайти, щоби щераз подякувати їм.

В пристані Дабліна знову основна перевірка клунків, але мені як священникові не казали отворити, лише повірили на слово. Не диво, що вступав я на землю Ірландців, зрошену обильно християнською кровю, якнайкраще розположений. Відтак всіли ми знову в поїзд і їхали ще годину до міста. Та тут новий клопіт. В готелях заняті всі кімнати: але остаточно найшлася ще одна в готелю St. Patrick.

Може не один думає собі, що подорож — це велика приємність. Правда, але це залежить, хто і як її розуміє та яку ціль має перед очима. Заїзджати тільки до вигідних готелів і не напружувачись дивитися на міста, оглядати культурні здобутки, стрічатися зі знайомими, задержуватися всюди по кілька або кільканацять днів, висиплятися за кожним разом до сходу і не опускаючи ніодного обіду ані вечері, не числячися з матеріяльними засобами, — то очевидно, що така виправа приємна; але виїздити в наукових цілях з бажанням при скромних видатках якнайкраще використати кожну хвилину, беручи під увагу те, що не одну ніч треба провести у вагоні, щоб не тратити получения і не гаяти часу, та вдовольятися куском хліба і овочем, це знову так дуже приємно не є. Така півторамісячна подорож виснажить чоловіка до краю, хоч з другого боку полишить і немале вдоволення. Бодай щодо мене, то з кожної дороги вертався я тілесно страшенно втомлений, але все-таки духово відроджений і покріплений.

Забезпечивши собі нічліг, пішов я на місто, що має 400.000 мешканців. На площах видно пам'ятники, які поставили англійці. На перший погляд вражає ноша, у яку вбрані заслужені мужі на пам'ятниках: переважно фрак, короткі сподні і панчохи. Будівлі новіші, в клясичнім стилю, хоч місто памятає часи Птольомаєя (Eblana, Dubh-Linn — чорні багна). На склепах багато ірландських написів, хоч загально є англійські. На вулицях спокійно, але кілька тижнів тому були там на них великі бої між католиками і оренджменами, останками масон-

ських товариств з XVII ст., що поборювали Стюартів і оборонювали протестантів. Тому що наслідником престолу по прогнанні Якова II став William, кн. Оранії, названо їх Orangemen.

На вулицях мене багато людей здоровило. З початку думав я навіть, що люди поздоровляють кого іншого, але коли бачив, що за мною нікого нема, переконався, що ці здоровлення відносяться таки до мене, хоч я йшов перший раз даблінськими вулицями. Ірландці дуже шанують своїх священників і тому всюди їх здоровлять. Я вступив до кількох католицьких церков. Вірних було повно, і то в будний день. З архітектурного боку церкви нічим незамітні.

Щоб пізнати ірландське середньовічне будівництво, треба оглянути катедру св. Патрика і Крайст-чирч (Christ church) або катедру Св. Тройці. Обі вони, будовані в готичьким стилу, мають спільне з англійськими катедрами те, що внутрі багато нагробників і статуй славних мужів. Катедра св. Патрика присвячена першому апостолові Ірландії. Св. Патрик мешкав у Slemish. Замолоду його зловили пірати і продали як невільника. По 6 літах він утік до Франції і Риму, де Папа Келестин посвятив його 432 р. на єпископа і післав до Ірландії. Катедра будована у виді хреста. Основана ще в перших часах християнства, а відбудована в 1254 р. В хорі висять стяги, зброї і шапки лицарів св. Патрика, а при стіні правої нави помітна стара деревляна брама первісної катебри. На дверях вирізані численні імена.

Подібне нутро катебри Св. Тройці, будованої 1038 р. По боках також один гробовець коло другого. Стоячи над ними, мимохіть думас собі чоловік: скільки славних і заслужених людей, а ми про них нічого не знаємо, навіть самого імени.

З черги відвідав я Leinster house, тепер ірландський парламентар, носій теперішньої фактичної влади в Ірландії, в яким засідає 153 членів, а в сенаті Seanad eireann 60 сенаторів. Правительство складається з 12 міністрів. Коли опроваджував мене якийсь військовий, засідань не було, лише в менших салях працювали комісії. Перед парламентом гарна статуя королевої Вікторії на троні з жезлом у руці — як пам'ятник Марії Тереси у Відні. Загалом кругом сліди англійської культури, і мені ставало дивним, як серед таких сильних впливів, і державних і культурних, Ірландці зберегли свою національну свідомість і відрубність.

Що ірландська культура, з виїмком старовинної, є англійська, про це свідчать оба музеї, National Gallery of Ireland і National Museum, збудовані побіч парламенту. В Національним Музею варт оглянути передусім найстарші ірландські пам'ятники, намісто з Тари, дзвінок св. Патрика і чашу з Ардаг (IX ст.), хрест з Конг (Cong) — (1123). Найстарші ірландські пам'ятники носять на собі виразні сліди византійського впливу. Коли я навязав розмову на тему цих памяток з якимсь

урядовцем, він, не могучи вивязатися з питань, попросив асистента директора, що незвичайно радо пояснював походження пам'яток, які є справжньою гордістю Ірландців; завів мене до директора, прийшов ще хтось, і почалася розмова. Коли я сказав, що я Українець, зараз спитали мене: як там ваш Митрополит, як розвивається Наук. Тов. Шевченка, чи зростають націоналісти ітд. Я прямо остовпів, бо ніколи не припускав, що знайду в Ірландії людей, які так визнаються у наших справах. Директор показав книжки видані Музеєм і картки, та ще відділ кераміки, інструментів, ноші, археологічні розкопи ітд. Цікаве й те, на що звернули мені увагу в Музею, що між іменами давніх ірландських монахів є китайські імена, значить, що вже тоді були зносини з Далеким Сходом і мабуть тою дорогою йшло християнство до Японії.

В National Gallery of Ireland зберігається малярство. Я хотів подивитися на ірландські картини, але крім кількох краєвидів і побутових сцен — решта все англійська школа. Є очевидно й образи італійської, еспанської і ін. шкіл, але в меншій кількості ніж у Лондоні. Великий портрет Вільсона висить в головній салі.

Для відміни поїхав я відтак з O'Connell Bridge, найбільше людного осередку міста, до Phoenix-Park-у, одного з найбільших і найкращих парків в Європі. Кільканадцять кілометрів довгий і широкий. Окрема частина призначена для авт, а окрема для прохожих і забавових площ. На пасовиську паслися разом з худобою і чудові старі рогаті олені. В парку є палата Апостольського Нунція, ген. Buxley-a, англійського Governog-a, який має лише номінальну власть, американського амбасадора й ін.

Коли я був у музеях і там довідалися, що мене цікавить університетська справа, радили мені відвідати о. проф. Согсогап-а, який саме викладає цей предмет на університеті. І справді він дуже добре ознакомлений з цим питанням і багато писав на тему ірландського шкільництва. В Дабліні є три університети, які на англійський лад складаються з коледжів. Найчисленніший національний університет, у дійсності католицький; він має 3000 слухачів; англіканський протестантський має 1500 слухачів, а пресвітеріанський кальвіністичний до 1000 слухачів. Чи не занехають Ірландці, питав я, англійської мови і не введуть у життя ірландської під впливом теперішніх національних течій, хоч вона належить до найтрудніших мов? О ні, відповів о. Коркорен, англійська мова вивела нас у світ, їй завдячуємо наш зріст і вплив.

В дальшій розмові з о. Коркореном ми продовжували свою дискусію. На твердження о. Коркорена, що Ірландці не мають причини усувати з ужитку в себе англійську мову, я завважив, що одною зі суттєвих рис нації є саме її мова. На це мій інтерьюктор сказав: « Ось швай-

царці говорять аж трьома мовами, а творять одну націю». — «Хіба державу», — додав я. Очевидно, теоретично ми не могли погодитися, хоч у життєвій практиці його рації мають без сумніву велике значіння.

Щоб вичерпати бодай згрубша зачеркнений плян, мусів я поїхати ще до Менут (Maunooth). Було саме полудне і гарячо, але це не перешкоджало, що в Фенікс парку тут і там лежала мряка. В Менут є національна Семінарія і теологія для цілої Ірляндії. Деякі єпископи мають ще крім того свої єпархіяльні семінарії. Місцевість віддалена яких кільканацять кілометрів від Дабліна. Коли я переходив дорогою, побіч сиділо і відпочивало кільканацять робітників, які, хоч змучені, встали і поздоровили мене, припускаючи, що я місіонар. Семінарія стоїть осторонь. Це величезний будівельний бльок, чи радше чотири великі замкнені квадрати, в яких знаходять приміщення 550 питомців. Вона основана в 1521 р. Переходила ріжні перипетії. В часі переслідувань католицької віри в Англії кандидати до священства підготовлялися за границею в Ліссабоні, Тулюзі, Саляманці, Парижі й інших містах. Та від 1796 р. уряд згодився на семінарію в Менут, бо боявся революційного духа, яким надихувалися студенти за границею.

Цілою Семінарією проводить ректор. Вона поділена на три частини, якими завідують декани. Домашня молитовниця — це величавий готицький храм зі сидженнями для 600 людей. Престіл алябастровий, пресвітерія прикрашена мармурами. Професори мешкають у семінарії і видають свій тримісячник «*Dublin Review*». До розпорядимости професорів і студентів є велика бібліотека і читальня з численними журналами й часописами. Кожний питомець має окрему кімнату з конечною обстановою. Широкі забавові площі, городи і велике господарство належать до комплексу цього окремого для себе світа. Самітний та опущений стояв він, бо в часі ферій не було нікого. Студії зорганізовані на новий лад, філософія і теологія, та входять як складові частини до Національного Університету в Дабліні. Оглянення цілого дому забрало добрих дві години.

18. МЕНЧЕСТЕР

В середу, дня 7 VIII. вернувся я тим самим кораблем до Голігед в год. 845. Подорожних мало. Сіріє мряка, крізь яку пробиваються догори струнки спіральні вежі церков і круглі фабричні комини Дабліна. Короткий побут в Ірляндії лишив справді незатерті вражіння. Плюскалася вода об боки корабля і наче зливалася з думками, що переходили одну подію за одною, одну місцевість за одною. На покладі досить непривітно; коло полудня прояснилося небо і вода заграла чудовими красками. 65 морських миль (1 миля є 1.6 км.) плив корабель 3 години і в

год. 12.30 ми були в Голігед. Пристань рухлива, багато робітників занятих коло перенесення і перевоження товарів. Всі подорожні спішать чимскорше до поїздів, щоб зайняти собі місце у возі.

Я всів до поїзду на Менчестер, де живе вже довгий час кількадесят наших робітничих родин, — щоб їх там відвідати. Наш ВПреосв. Митрополит відвідував їх, ще будучи ігуменом Василян. Тоді займався ними якийсь польський священник. Дорога вела цілу годину понад беріг моря, що завдяки заливам представляв мальовничу сценерію. На півночі тягнеться пасмо гір, напроти сонця блискають поверхні озер; на полях не видно робітників, лиш на луках і пасовиськах паслися стада худоби і білих овець. Села, як всюди в Англії, затишні, але виглядом подібні до міст. Кравиди звичайно досить сумовиті, бо багато пасовиськ, а розмірно мало управленої рілі і на ній вже вижаті збіжжя. Минаємо Chester і віджаємо у фабричну полосу. І так в Уорінгтен (Warrington) велика фабрика алюмінію і льокомотив. Величезні забудовання! В годині пів до четвертої поїзд заїхав на двірець у Менчестері. Легка хмара диму оповила ціле місто. Ліс коминів надає своєрідний характер містові. Булиці широкі, доми й церкви аж чорні від саджі, великі виставові текстильні вікна, словом: на кожному кроці чути фабричний дух. Це перше місто, котре я бачив у такім понурім, чи радше може в поважнім виді. Я заїхав до о. пароха на Chetham Hill Road, до якого парохії належать наші робітники. О. Парох ревний священник. Прохав замешкати у нього і стрінутися з робітниками. Подав адресу голови українського клубу, якого я відвідав дома. Він заможний кравець. Має кілька кімнат. Діти працюють також у фабриках. По цілій Англії не видно було ватаг безробітних, як у нас. Англійці радять собі в цей спосіб, що фабрики працюють не всі дні в тижні, але скорочують відповідно до потреб і замовлень пів дня, відтак два дні, і в такий спосіб зараджують безробітній паніці.

На вечір зібрав голова клубу кількадесят наших людей, бо тоді щойно вони вільні від роботи. Справді було зворушливо дивитися на старенькі бабусі, що з палицею йшли, щоб подивитися на свого священника і почути рідне слово. Я розповів їм про наші церковні справи, про «Просвіту», «Рідну Школу», відносини на селі і т. п. Відтак розпочалася гутірка. З цієї розмови я пізнав, що вони переважно походять зі Золочівщини, піддержують звязки з ріднями і підпомагають церкви в рідних селах. Старші, хоч живуть у Менчестері кількадесят літ, почувуються Українцями. Зате в дітей затрачуються національні почування. Говорять по англійськи й уважають себе british born. Хоч тепер живеться їм важче, то все таки почувуються значно краще, ніж у Галичині. І умовини там рішуче кращі.

Обряд лучить їх в одно. Приходять на Богослуження, коли о. Боський приїжджав до Англії. Всеж таки було б добре, щоб і в краю біль-

ще зацікавилися цією кольонією. О. Парох хвалив наших людей, що вони роблять і побожні.

На другий день (8. VIII.) прохали наші люди відправити ще для них Службу Божу і сказати проповідь, і то раненько, бо відтак вони йдуть до праці. І справді вони явилися численно і вислухали Богослуження. Потім вспів я ще відвідати редактора «Catholic Herald». Ціла англійська католицька преса — це тижневики й місячники. Головніші: The Tablet, Catholic Times, The Universe; деякі з них бють 100.000 накладу. Головний редактор знав дещо про Українців, бо сказав мені, що з цілої англійської преси вони разом з «Manchester Guardian» ставляться найприхильніше до українських справ. «Завданням нашим — говорив редактор, — є виробити католицький світогляд в інтелігенції. Бо дотепер погорджували католиками в Англії як чимсь нижчим і менше культурним. Але це вдалося нам, слава Богу, перемогти і з нашими висновками рахуються вже й по міністерствах і високих школах». Відтак зійшла бесіда на канонізацію Дунс Скота, бо редактор сам походив зі Шкотії. Коли довідався про моє почитання для Скота, сказав, що це неможливо, щоб теолог, так відданий Пречистій Діві, не був святим. Коли говорив ці слова, чути було шкотський патріотизм. Накінець прохав я у нього прихильности, зокрема щоб помістив кілька інформаційних статей, що він справді відтак і зробив. Розмова тяглася б була і тягла, — та треба було спішитися на поїзд і вертатися до Лондону.

Безпосередній поїзд з Манчестеру до Лондону ніде не задержується, тому скоро, бо за кілька годин, був я на своїй квартирі. Цей день лишив я вже свобідним, бо годі було від перетомлення навіть відбирати вражіння.

19. ОСТАННІ ДНІ В ЛЬОНДОНІ

В п'ятницю (9. VIII.) треба було попрощатися зі знайомими в Лондоні і збиратися до повороту. Вони запрошували мене знову приїхати до Англії, і певно тепер вона не видасться мені такою далекою й чужою. Передусім подякував я ОО. Редемптористам за гостину. Злишній короткий час використав я ще, щоб зайти до Тейт (Tate Gallery) і до Тавер оф Лондон (Tower of London). В Тейт Геллері, званій від основника Тейт, зібране модерне мистецтво, мальовило і дещо різби. Передусім багато красвидів Тирнера. В інших експонатах переважає сентиментальність, солодкавість і романтика, а не видно глибшого оригінального змісту.

Через Bridge of London попрямував я ще до Лондонського замку. Сам міст — це одна з найлюдніших точок Лондону. Денно переходить

через нього до 100.000 народу. Довгий він на 1285 м. і 19 м. широкий. Побудований наново в 1825—31 р. Звідси видно й Monument, 61 м. високу колумну з 13 м. високою золотою кулею з полум'ям, яку поставив Wren у 1677 р. на пам'ятку жахливої пожежі в Лондоні, коли згоріло 89 церков і 13.000 домів.

Окрему увагу звертає на себе Лондонський замок чи пак вежа. Входу до середини береже сторожа убрана в середньовічну червону ношу, якою, мимоходом кажучи, дуже любуються англійці. Називають ґвардію Warders або beefeaters, ті що їдять воловину. Офіційно звуть їх Yeomen of the Guard. Сильно, кремезно збудовані, потребують, очевидно, відповідної поживи. Головний вхід є через т. з. Львину браму (Lions Gate), бо недалеко при брамі держали в городі королівські льви, які відтак (1834 р.) перевели до Зоологічного Городу в Ріджентс Парк. Tower of London — це стара цитаделя і колишня державна в'язниця. Колись за римських часів стояла тут твердиня. Грубезні мури зі сірих кам'яних бльоків настроюють гостя непривітно. Вільгельм Завойовник поставив т. зв. Білу вежу. Там стяли голову в 1535 р. Томі Морусові, канцлерові Генриха VIII, і відтак багатьом іншим. Є кілька веж. У White Tower (Білій вежі) сидів ув'язнений історик Sir Walter Raleigh. В ній зберігається нині велика збірка зброї, моделі лицарів убраних у середньовічну зброю і т. д. У Wakefield Tower — зветься вона так тому, бо тут були замкнені Йорки по боротьбі під Wakefield — переховуються за шклами королівські інсигнії і біжутерія (Crown Jewels), які оцінюють на 3,000.000 фунтів штерлінгів вартости (75,000.000 зл.). Корона св. Едварда, якої вживали королі при пізніших коронаціях. Корона кор. Вікторії має 2818 діамантів. Корона принца Уалії (Wales) є золота і не має дорогих каменів. Королівський жезл, скиптри, золота кирея, як символ влади, византійські хрести золоті і срібні посудини і т. д. Велика тьма глядачів пересувається цілий день коло тих шкляних хоронильниць. Цей королівський скарб далеко багатший від німецького в Аахен, хоч той останній має старші предмети.

Побіч замку, чи пак вежі, пливе Таміза всіяна кораблями й човнами. Хоч замок лежить нижче від позему вулиці, то все таки робить разом з Тамізою могутнє вражіння.

На кінець перед відїздом міг я ще на коротко стрінутися з п. А. Хрїстїч, знаюю з Велеградських Зїздів і з прихильности для нашого Митрополита. Вона працює як журналістка в Лондоні та інформує англійців про унійні справи. Своєю освітою та журналістичним хистом знайшла вона доступ до найповажніших англійських часописів.

Оставалося ще лише стільки часу, щоби зібрати картки, книжки і весь прибуток з Англії і звязати клунки до відїзду.

А чи не говорили в Англії про війну з Італією? — питав мене хтось. Говорили, і то багато: і про те, що Англія неприготована, і що заку-

повує багато літаків. Англійці не думають вести війни, бо не певні, чи виграли б її, — а вони не люблять програвати.

20. ПРАЩАЙ, АЛЬБІОНЕ...

В суботу (10. VIII.) в 8-й годині рано всідав я на Вікторія-Стейшен до поїзду на Доувер. Мряка лежала над містом і наче символізувала таємничість Лондону, з яким я щойно зачав був познайомлюватися і зживатися. Тимчасом наш поїзд мчався скоро і наче втікав від великоміського гамору. Сонце стало пробиватися крізь густу мряку і осяювати меланхолійні краєвиди. Думки перебігали велику історію Самітного Острова і старалися відгадати секрет всевітньої могутності і впливу англійської монархії. Просто незрозуміле, як 300 мільонами Індіців править 1200 англійських кларків. Завдяки великому промислові і припливові багатства з кольоній, цілий Острів вкритий густою сіткою залізничних доріг, що вяжуть тісно зі собою скорими і безпосередніми поїздами найдальше віддалені від себе міста, а великі і численні пароплави лучать найдальші кольонії. Серед фабричного диму і бюрової праці, яку виконують з залізною витривалістю і найвищою видатністю, вміють Англійці плекати любов до природи, замилювання до гри на вільнім воздуху, щоби вдержати черствим і молодим цілий організм. Бо й око і вухо і ціле тіло відживає на лоні природи.

Ідеал Англійця — це gentleman, благородна і мужна людина. Англієць не є отвертий і щирий у бесіді і не має серця на язичку; думає довго, що може сказати. Не любить неправди, і закинути комусь лож — to give the lie, — то важка обида. Ціле життя уняте в форми і правила, хоч кожному полишена велика свобода. Не вільно нікому заколючувати громадського спокою, але в Hyde-Park-у можна кожному говорити до схочу проти всіх і вся, і то в найяскравішій революційній формі. Бо англійці знають, що в такий спосіб виладується вся жовч з чоловіка і він вернеться відтак до нормальної праці. Цінять здоровий хлопський розум — common sense. Шанують традицію, навіть легенди, щоби піддержати патріотизм. Тому по всіх усюдах повно пам'ятників заслужених мужів. Цікаве, що Честертон, відкидаючи погляд матеріялістів, що людина має багато спільних рис зі звіриною і тому походить від неї, завважив самотетно: правда, і бжолі і муравлі працюють і дбають як людина, але ні одні ні другі не ставлять пам'ятників для своїх предків.

Англійці є самолюбні. Всюди купують свої товари — бо британські, мовляв, є найліпші — british goods are best, — хоч воно не все правда.

Англійці мають ніжний дотеп і гарний стиль, живий спосіб зобра-

жування і досадні порівняння взяті безпосередньо з буденного життя. При тім Англіїці уважають на добре виховання і форми, але зрештою самі є свобідні в руках і не люблять бюрократії ані касарняної муштри. Виробити собі почуття власного достоїнства, опанувати всі відрухи — self government, — то ціль, до якої прямує кожний Англієць у праці над собою. Він постійний у своїх стремліннях, але знає, коли треба уступити противникові, щоби не наразитися відтак на ще більші втрати. Свою духову незалежність старається оперти на матеріяльній незалежності, унезалежнити свій дім і зробити його, так сказати б, своїм суверенним царством — my house my castle; це також одна з прикмет, що вирізняє англіїця в Європі.

Думки сунулися одна за одною, а міжтим поїзд заїхав вже до пристані. Дістатися на корабель не було важко. Всюди легше випускають чужинця, ніж впускають. Поглянуть на паспорт, прибе урядовець печатку, і дальше. В 10-ій годині корабель відплив до Остенди. Подорожніх знову так повно, що на покладі й протиснутися годі. Море хвилює, корабель зпровола віддаляється від пристані. Забіліли високі береги Альбіону. Пригадалися тужливі слова Чайльд Гарольда:

Працай, мій краю, берегу рідний!
Вже ти зникаєш над синім морем.
Вітри нічні, ревучі хвилі
Співають разом із моїм горем.
Он сонце в морі тоне-сідає...
Марно за сонцем поженемося...
Працай, ясеньке, працай, мій краю!
Чим же ми в пітьмі звеселимося?

—
Не довго темну путь нам верстати;
Встане червоне знов, ніби з раю.
І небо й землю будем витати,
Та не тебе вже, рідний мій краю!
Древній будинок мій занедбають;
Заки мовчання смертне окриє,
Стежки й доріжки позаростають,
Тільки в воротах пес лиш завис.

І знов цілу увагу приковує до себе море. Кого воно не перевозило, скільки й наших переселенців не перенесло до Америки! Вітер дує, але море спокійне, хоч, кажуть, буває й навпаки: нема вітру, а воно сильно хвилює. Краска води зеленкувата, напроти сонця блищить міріядами кришталів. Здається, наче б хто висипав ними цілу дорогу аж до сонця. На овиді ще видно багато рибацьких лодок. Корабель пливе 18

морських миль на годину, — та коли дивитися на воду побіч корабля, здається, що швидкість багато більша. За пароплавом вода пухириться, клекотить, піниться і полишає за собою довгий-довгий слід, аж ген далеко зникає і поверхня вирівнюється. Якийсь тужливий настрій лишилася по собі Англія, а його піддержує ще більше море.

Не успокоює ні гамір, ні сміхи подорожніх. Ось знову показується на обрїю корабель, зближається, опускає свій стяг додолу, щоби поздоровити, а наш пароплав відповідає також; зберігає морську куртуазію, яка принята між ними. Якось відрадініше стає, коли побачити когось на далекім, самотнім овиді.

21. ЧЕРЕЗ БЕЛЬГІЮ ДО ФРАНЦІЇ

В першій годині став показуватися берег Європи; суша нижче води, бо земля кулиста. Показуються високі вежі, відтак дома. Корабель причалує справно і легко. Знов ті самі митарства з паспортом і валізами, але до того так привикається, що це вже не робить ніякого вражіння. О годині 2.30 був я вже у Брукселі. Попрацався з бельгійськими ОО. Редемптористами, забрав свої річи, і далі домів. Щоби не їхати тою самою дорогою, я пустився через Францію і Швайцарію. Хотів задержатися в деяких містах, щоби і в повороті використати далеку дорогу.

Найперше вступив я до Турне (Tournai), щоби поглянути на катедру. Вона збудована в романськїм стилі. Романських храмів є мало. Найкращий без сумніву в Тулузі. Поважні, майже небозвідні луки головної нави нагадують византійський стиль, з якого й романський розвинувся; походять з XI ст. Луки оперті на колюмнах. Перехрестна нава носить на собі виразні риси переходу до готику. Хор добудований в XIII і XIV ст., тому ціла катедра є зліпкою двох ріжних стилів. Гарну цілість становить п'ять веж, з яких найстарша середуца, а чотири бічні добудовані в XIII ст.

В катедральній скарбниці є мощі різних Святих, чаші, фелони, тощо. Найзамітнішим предметом є фелон св. Томи Бекет з Кентербері з 1058 р. Матерія византійська і вшитий зовсім на зразок византійських фелонів так, що сягає зпереду аж до стіп. Мабуть подібний є фелон у катедрі у Бріксен. Недалеко Турне у віддаленню двох кілометрів лежить монастир оо. Домініканів Сольшуар (Saulchoir). Це один з найповажніших наукових богословських осередків на Заході. В монастирі серед прегарного парку з річкою і ставом приміщені філософські й теологічні студії французької паризької провінції. Професори видають знаний в богословськїм світі журнал *Revue des sciences philosophiques et théologiques*. Вони поставили великий дім на 300 осіб біля Па-

рижа і думають туди згодом перенестися, а монастир в Сольшуар продати. На розмові з професорами про теологічні квестії минув скоренько і так недовгий час. Легко було завважити відмінний характер французів від англійського. І чемність їх інша, і спосіб думання й вислову не той самий, а рухи живіші. Годі це з'ясувати і представити, але інтуїтивно відчувається це за першою стрічею. В саях висіли старі портрети визначніших осіб з історії Церкви. Я прохав фотографій, щоби зробити копії для семінарів нашої Академії.

Пополудні виїхав я до Парижа, через Baisieux. На границі ревізії тривала досить довго, бо їхало багато Французів зі світової вистави і понакуповували в Бельгії всяких річей за дешеві гроші. Задля того поїзд стратив у Lille połącнення з Парижем і треба було заночувати.

Я попрямував до Дому Орієнтальних Студій, який вдержують ОО. Домінікани. Мають гарну каплицю з іконостасом в російському стилі. Колись, як я був тут у 1928 р., Інститут був подуманий як семінарія для російських емігрантів, якої питомці ходили на католицький університет. Ректором був о. Омез. За той час небагато змінилось, хіба побільшилася бібліотека. Інститут видає тепер періодик «Істина» для російської еміграції, що дуже добре інформує про відносини в большевії.

Хоч у Ліль є державний університет, то проте добре розвивається і католицький, а це тому, що наука стоїть у ньому вище і професори завдають собі більше труду, щоби належно підготувати слухачів, які нострифікують відтак іспити в державнім університеті. Замітне також і те, що католицький університет у Ліль одинокий з 4-ох католицьких університетів у Франції, що має медичний відділ. Я вспів відвідати кількох професорів, хоч був час ферій і деякі повиїздили на відпочинок. Професор міжнародного права жалувався між іншим, що сучасні держави нехтують права меншин. Було це саме по заяві міністра Бека в Женеві.

В Ліль працювали колись у копальнях наші робітники, але тепер осталося лише кілька родин. Місто спокійне і дуже пригоже для студій. Нарікань на безробіття не було чути, бо виселено чужинців і свої могли приміститися в копальнях та інших робітнях.

22. ПАРИЖ

Рано відходив поїзд до Парижа. Дорога вела через Дуе, згадуваний вже духовий осередок католицької Церкви на Заході. Жнива на докінченню. Треба зупинитися в Парижі, щоби пригадати собі і Notre Dame і музеї. Здалека видніє вежа Айфля, 300 м. висока, ціла з заліза.

Паризька катедра — це один з найкращих зразків готику. Великою багату менша від кольонської, зате далеко чепурніша і ніжніша.

Збудована в XII—XIV ст., коли готичкий геній досягав у своїй творчості зеніту. Зазнав той храм великої зневаги, коли в часі французької революції перемінено його на святиню богині розуму і відтак на магазин.

Фасада поділена на три поверхи. В першій три великі брами і Христос-Цар Слави. Над Ним 28 статуй жидівських царів. На другім поверсі в середині Мати Божа, по боках Адам і Ева. Третій поверх — то галерія струнких колодн, відтак над ними чотирикутні вежі. В середині катедра має вид хреста і складається з п'яти нав. У цілім храмі царить полутінок, в яким красуються чудові різнобарвні розети — круглі вікна. В скарбниці частина тернового вінця Христа, дорогі хрести, чаші, монстранція з 2000 діамантами, які прегарно світять, коли згасити світло, — коронаційний плащ Наполеона і т. д. Здається, що французький характер знайшов найкращий вислів у катедрі Notre Dame: ініціативний, легкий, естетичний.

Недалеко стоїть церква St. Julien le Pauvre — мініятура Notre Dame, але з іконостасом. Вона належить до Мелхитів. Доповненням французького готику є церква St. Séverin, зразок т. зв. style flamboyant. З капітелів колодн, на яких спираються луки, розходяться ребра склепін і творять наче горючий смолоскип.

Другий зразок паризького готику — це Sainte-Chapelle, побудована тим самим архителем Петром de Montereau в XIII ст., як королівська каплиця. Чудові вітари. Вона міститься в Palais de Justice. В сутеринах палати заглянув я до Conciergerie, тюрми, де в часі революції в'язні чекали на гільотину.

Найбільші цінності переховує в собі без сумніву музей Лювр (Louvre). Велика збірка пам'яток єгипетських, вавилонських та асирійських, грецьких і римських, і то найкращих. Коли так переїхати європейські музеї, щойно тоді можна набрати поняття про багатство східної культури, велику її продуктивність і красу. А скільки ще тих пам'яток знищених, а скільки знову спочиває прикритих в землі і чекає на чергові розкопи. Я залишив збірку порцеляни, кімнатної обстановки і т. п. та пішов до малярства. Найбільше образів Рубенса з гігантними постатями. Зовнішнім блиском і виставністю світять образи Павла Веронезе. Багато з тих образів великанських розмірів; далше найкращі картини Рафаеля, Тиціана і Леонарда да Вінчі. Злобно у сміху Джоконди не віддає ніяка копія, яку я дотепер бачив. Вистане перейти всі салі і глянути лише мимоходом, щоб вичерпати останні психічні і фізичні сили. А всеж серед чудових архитворів таки людина наче забувається і переноситься в інший світ.

Деяким відпруженням є саля біжутерії з короною Наполеона. Вона представляє окрему картину в історії Франції. Коли раз говорив я з одним французьким роялістом і спитав його, чи волів би на троні потомків Наполеона, чи французьких королів, відповів без надуми: Оче-

видно королів, бо наполеонські часи і їх слава — то метеор без традиції. А всеж таки коли вступити до Hôtel des Invalides, то відчуваєте могутню силу Наполеона. Величезний саркофаг з порфірового мармору, уміщений по середині катедри в гробівці з підписом N, а по боках у каплицях спочивають вожди наполеона Duros і Bertrand та брати його Єронім і Йосиф. І музей зброї та мундурів, і пам'ятки по генералах і Наполеоні (кінь, сідло, ліжко і т. д.) — це все свідки військового генія Франції. Наче продовження є на Елізейських Полях L'arc de Triomphe de l'Etoile, поставлений на пам'ятку походу в 1805—6. р. Під триюмфальним луком спочиває під скромною плитою незнаний жовнір: Ici repose un soldat français mort pour la patrie 1914—1918.

Іншу картину представляє Versailles, віддалений від Парижа 20 км. За одну годину можна доїхати трамваєм. Версаль лежить серед горбів, покритих зеленим лісом.

Імпозантно представляється королівський замок і стара королівська резиденція, побудована Людвигом XIV. Його статуя на коні, подібна до римського Августа, пишається по середині великого подвіря.

Внутрі, у довгій коридорі, статуї всіх французьких пануючих. Далше саля зеркал (17 вікон і 17 зеркал), у якій в 1871 р. коронувався пруський король німецьким цісарем, — але тут саме підписали теж Німці 28 червня 1919 р. жахливий для себе мир. Підписали, бо мусіли, хоч тепер не виконують постанов. Салі Людика XIV прикрашені казочно, на стінах або малюнки або гобеліни, що представляють сцени з панування королів. Вершок становить апотеоза Людика XIV — roi soleil. Своєю виставністю надавав Людик тон цілій Франції й Європі. В довжезній салі битв представлені кампанії, що їх виграли Французи, починаючи від Пуатіє 752 і дальші. Річ ясна, що це дуже інструктивне для знання історії. В цьому напрямі прийдеться нам, Українцям, ще багато доганяти.

Через вікна видно довгі алеї, квітники, що грають естетичним уложенням кольорів, стави й водограї, на які тільки могла спромогтись вибуяла людська уява. Далше палати « Великий і малий Тріанон », у яких менші держави підписували мир. Біля палати Musée des voitures, заповнений старовинними королівськими повозами. Серед дерев сільські хати, покриті соломою і став Нептуна — зразок села біля найбільшої виставности.

В Парижі по вулицях рух, хоч спокійно; але на осінь заповідали революцію. На щастя, до неї не прийшло, бо робітничі справи поладнано мирним способом. Коли я йшов понад Секваною, над якою бовтались і лодкарі і рибалки, відживали спомини з лектури Юлія Цезара, що колись зводив тут з Галійцями завзяті бої.

До Institut catholique і до Sorbonne — я не заходив уже, бо був там у 1928 р., зрештою це були фєрії, то й нікого не можна застати.

Зайшов лише до St. Sulpice, Духовної Семинарії, яку ведуть Сульпіціани, де вчився колись митр. Куїловський і кількох наших священиків. Вони мають ще другу Семинарію коло Парижа в Issy, де розміщується до 400 питомців, і то з цілого світу. Можна було мені легко туди доїхати підземною електричною залізницею Métropolitain, чи пак Метро-м. Сульпіціани — це згромадження світських священиків, які займаються вихованням клиру. На цім полі поклали великі заслуги. Зі справжнім вдовolenням розмовляв я з о. ректором і професорами на педагогічні теми і видно було їх велику ерудицію й досвід. Та всеж таки їхні умовини далеко не ті, що наші і тому не можна їх висновків пристосовувати en gros у нас. Врешті це стара, загосподарована Семинарія, з виробленою традицією і давньою славою.

23. ЧЕРЕЗ ЛІОН І ШВАЙЦАРІЮ ДО АВСТРІЇ

Ліон знаний кожному з нас з історії Унії. Розложився над Роданом. На горі красується храм Пречистої Діви Notre Dame de Fourvière, що нагадує арабський стиль і до якого можна доїхати залізничкою. В місті на кожній вулиці крамниці шовкових матерій. Але що ж залишилося з часів Ліонського Собору 1274 р.? Церква св. Івана Хрестителя і византійський процесійний хрест. St-Jean — катедра улягла прибудовам з пізніших часів, передусім фасада. Саме велися розкопи під головним вітарем, при нагоді реставрацій. Шукали за скарбом (чаші й і.) закопанам в часі революції і знайшли лише місце запрестольного трону з часів Собору.

Цікавий « Місійний Музей », бо Французи ревно займаються місіями, а французький уряд, хоч дома ставиться не дуже то прихильно до Церкви, підтримує місії і спирається на них в колоніях та інших східних краях. Одинокий у своїм роді — це Музей тканин — Musée historique des tissus, де зберігаються зразки ткані матерії від найдавніших часів, передусім зі Сходу. В Ліоні є також католицький університет, в яким учив знаний у нас професор теології Танкерей.

Сценерія змінюється, коли виїздити з Ліону до Швейцарії. Поїзд всувається між височезні гори і маєте вражіння, що то високі мури, хоч полудневі Альпи не такі дикі. В Женеві треба було чекати на подорожні кілька годин, тому рішив я піти в город. Адже від дитячих літ чув я назву того міста, де м. ін. Люккені забив цїсареву Єлісавету. Ось показують місце вбивства і дальше острівчик Русса з його статуєю в молодечім віці. Прегарна панорама над озером Леману. Вулиці незвичайно чисті і милі. З цікавості треба було поглянути на палату Союзу Народів. При вулицях крамниці годинників, бо найкращі їх робітні і найліпші годинники — жєневські. Монтблянку не було видно, бо засло-

нений хмарами. Женева була м. ін. осідком акції Кальвіна і тому там поставили великий пам'ятник церковним новаторам.

Задержався я ще в Ціриху, столиці Швейцарії. Місто гамірне і має гарне положення. В Музею (Schweizerisches Landes-museum) найцікавіші кімнати з цілою обстановою, збережені з середніх віків, і середньовічна аптика; з археології печера з чоловіком з крем'яної доби.

В городі пам'ятник педагога Пестальоція, який тут уродився. Муравлина праця вбогої Швейцарії видна на кожному кроці. Багато готелів і гостинниць, і то по всіх усюдах, бо край живе з чужинців. Гарні краєвиди, передусім коли поїзд переїздить понад озера, або піднесеться на гори, звідки розкривається далекий вид на вершки гір, покриті снігом. По дорозі у Форарльбергу, Тиролі і Сольногороді тьма туристів, що з наплечниками й палицями вибираються в гори на прогульки. Очевидно, інші звичаї, інший спосіб життя — просто інший світ, коли порівняти з Англією та Францією. В поїзді чути й англійську мову. Багато англійців навідує Австрію в часі ферій; я стрічав навіть деяких з них вертаючи з Ірландії до Англії.

24. З ВІДНЯ ДО ЛЬВОВА

Доходила 2-га година, коли поїзд зближався до Відня. Давня цісарська столиця живе ще славою минулих днів. Рух менший, як колись, але всюди шлялися чужинці і переходили наче чумацькі валки прогулькові групи. Старі музеї, пам'ятники, цісарські палати — все твори давньої монархії. Нова республіка не створила нічого помітного.

На другий день пішов я до церкви св. Варвари, щоб поклонитися мощам св. Йосафата й відправити Службу Божу. Мощі Святого приміщені в окремій каплиці. Коли прийде час, що той Святий вернеться в рідні сторони? — була провідна думка молитви і працання.

Відтак відвідав я церкву св. Стефана — зразок австрійського готику — середина між кольонським і паризьким, щоб доповнити поняття європейського готику. Для заокруглення належить ще сюди медіолянська катедр, також своєрідний зразок.

Та ось я вже в Галичині.

Чорніла рілля, де перед двома місяцями колисалися збіжжя. Вже сходило нове жито і пшениця, завдаток майбутности. Поїзд зближався до Львова, до давніх занять. Час поїздки минув скоро, хоч так напружував і виснажував. Та все таки залишилося сильне вражіння з Англії, як імперії всесвітнього розміру. І льондонські катедри-кольоси, і бездонний Бритійський Музей, і Льондонська Вежа, і широка Таміза, і великани-кораблі, і вуличний рух, мов крутіж гурагану — все це зливалось в одно поняття грандіозности. А всеж таки, яке воно далеке від Божої Величі!...

1. Мапка Великої Британії

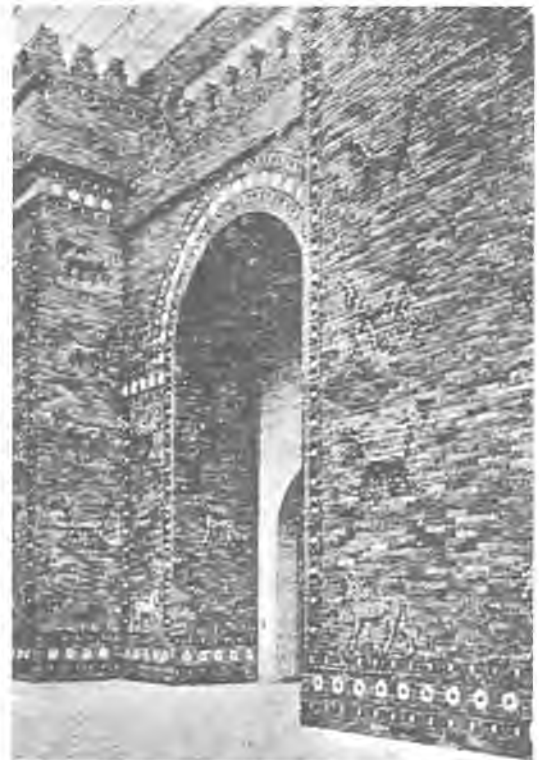
2. Віттар з Пергамон

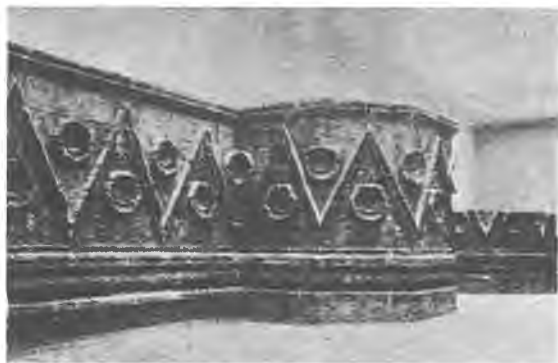
3. Деталь з фризу вітара в Пергамон

4. Ярмаркова брама в Мілеті

5. Міська брама в Вавилоні

6—7. Два зразки плоскорізьб з Мшати

8. Катедра в Кольонії

9. Деталь з раки Трьох Царів, у скарбниці
кольонської катедри

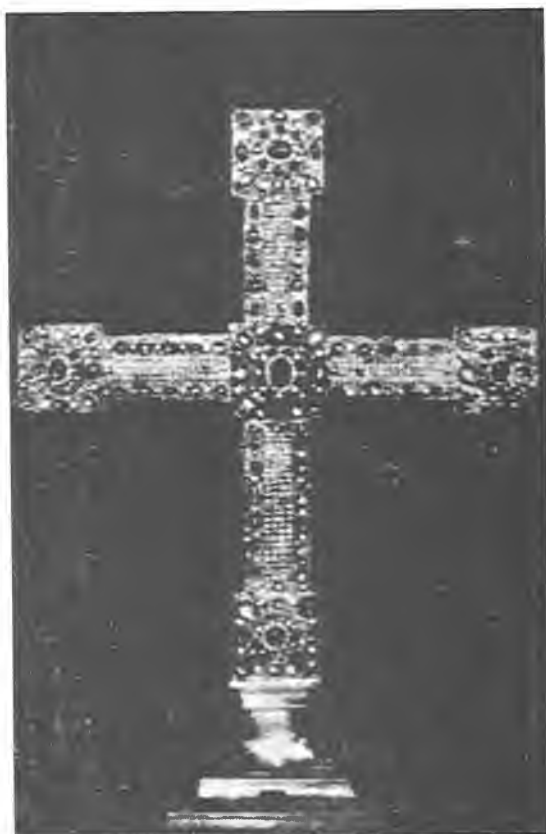
10. Статуя Матери Божої у візантійському стилі з XI. стол., у Падерборні

11. Immaculata (статуя з Марія Лааш)

12. Византійський хрест Льотара

13. Хрест німецького цесарства

14. Рака св. Леопарда

15. Рака Карла Великого

16. Катедра св. Годулі в Бріселю

17. Катедра в Малін

18. Каплиця з гробівцем кард. Мерсіє в Малін

19. Провідниця в малінській катедрі

20. Мери над морем

21. Католицька Уестмінстерська катедра
в Лондоні, зовні

22. Католицька Уестмінстерська катедра
в Лондоні, нутро

23. Кардинал Ньюмен

24. Westminster Abbey в Лондоні

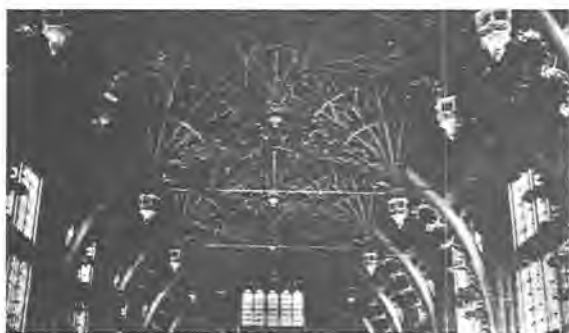
25. Катедра св. Павла в Лондоні

26. Коронаційний трон у Westminster Abbey

27. Таблиця в пам'ять полеглих 1914—18 (Westminster Abbey)

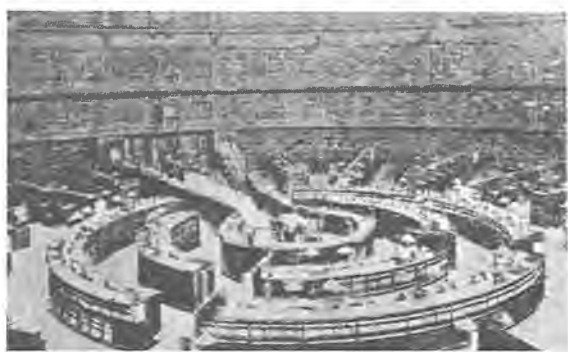
28. Різьблена стеля у Westminster Abbey

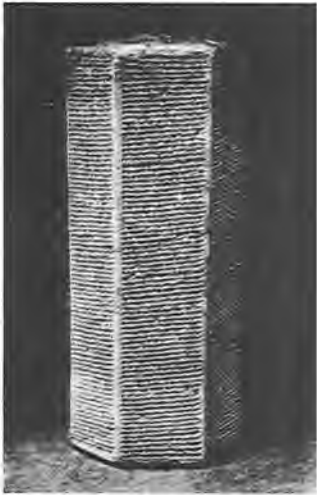
29. Парламент у Лондоні

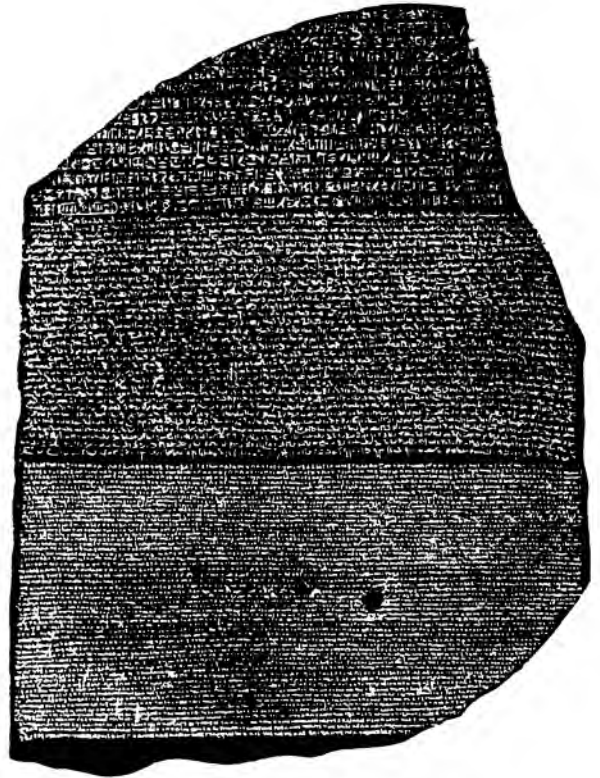
30. Бритійський Музей у Лондоні

31. Читальня Бритійського Музею

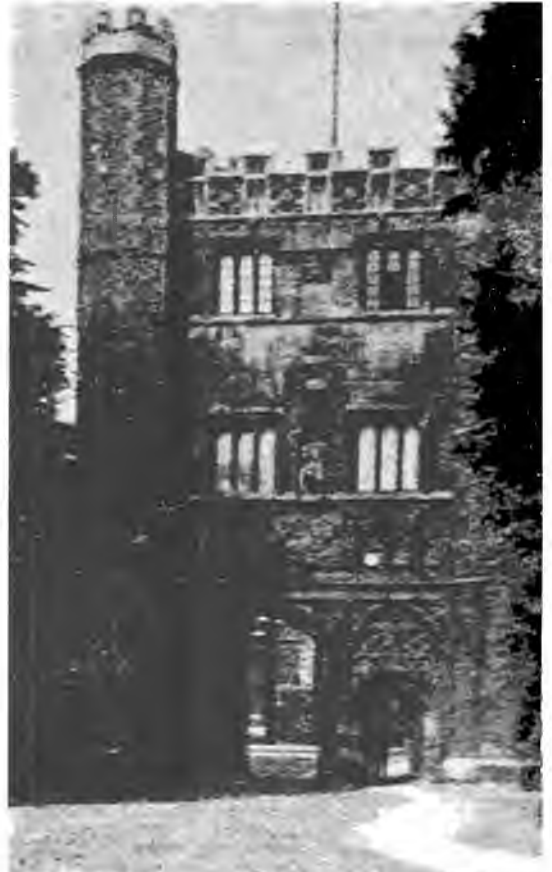
32. Валець з асирійським письмом

33. Rosetta Stone

34. Каплиця в King's College, Cambridge

35. Trinity College в Кеймбрідж

36. Christ Church в Оксфорді

37. Їдальня в Christ House, Оксфорд

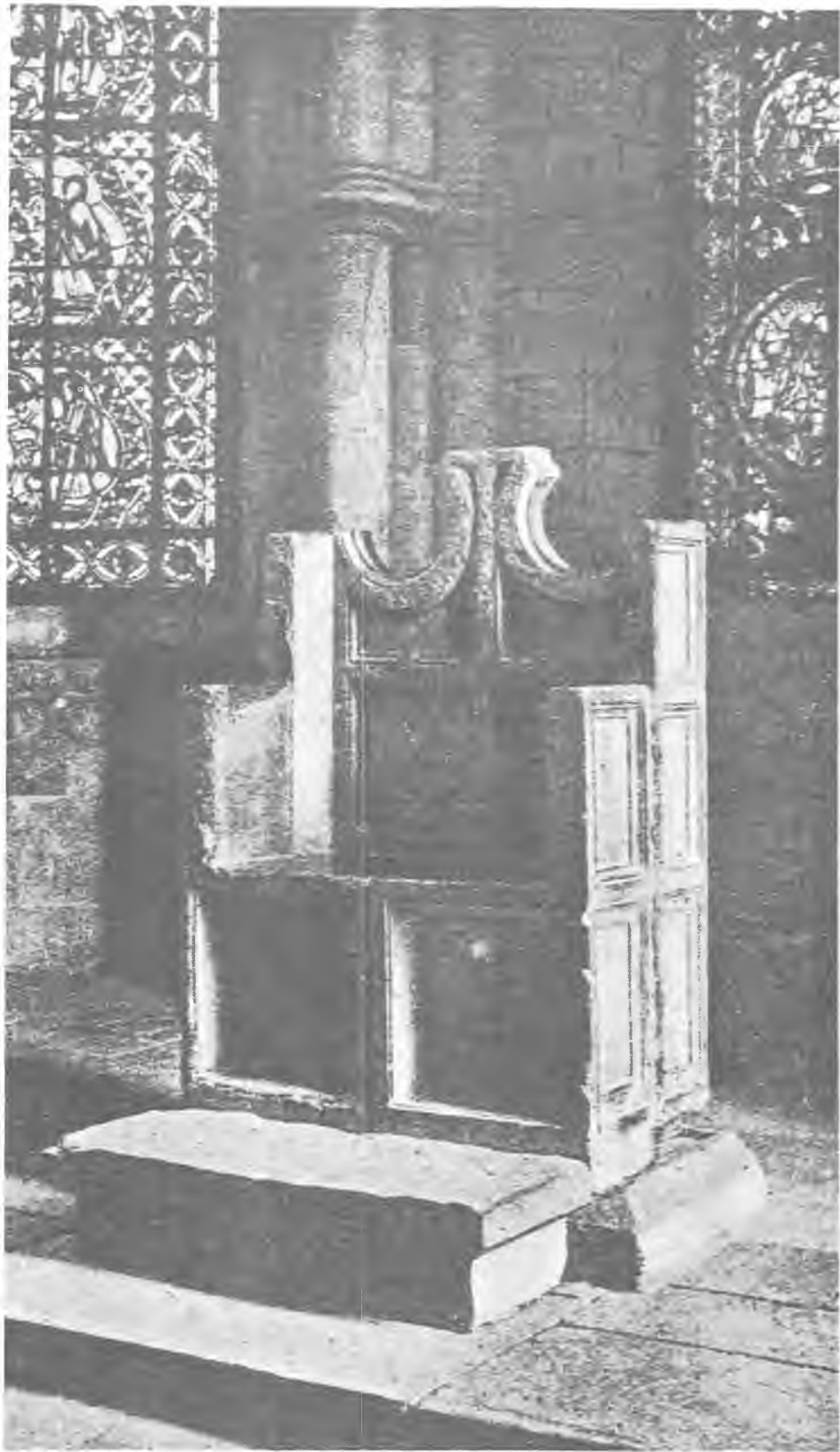
38. Бенедиктинський монастир у Фарнбори

39. Катедра в Кентербері

40. Церква св. Мартина в Кентербері

41. Старинний трон у Кентерберійській катедрі

42. Christ Church у Дабліні

43. Катедра св. Патрика в Дабліні

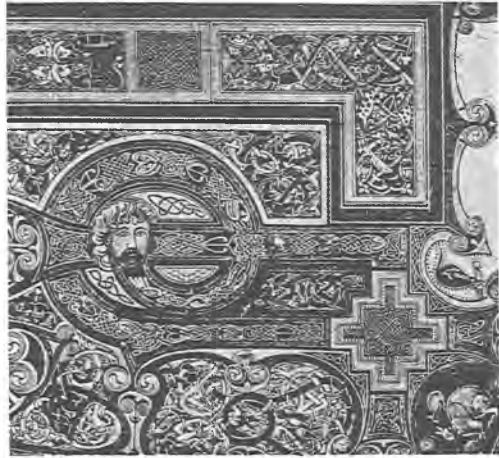
44. Хрест з Конт

45. Ірландський хрест

46. Чаша з Ардаг

47. Зразок прикраси ірландського рукопису

чний рух в Дабліні на O'Connell Street,
у центрі міста

49. Парк Р'оніх у Дабліні

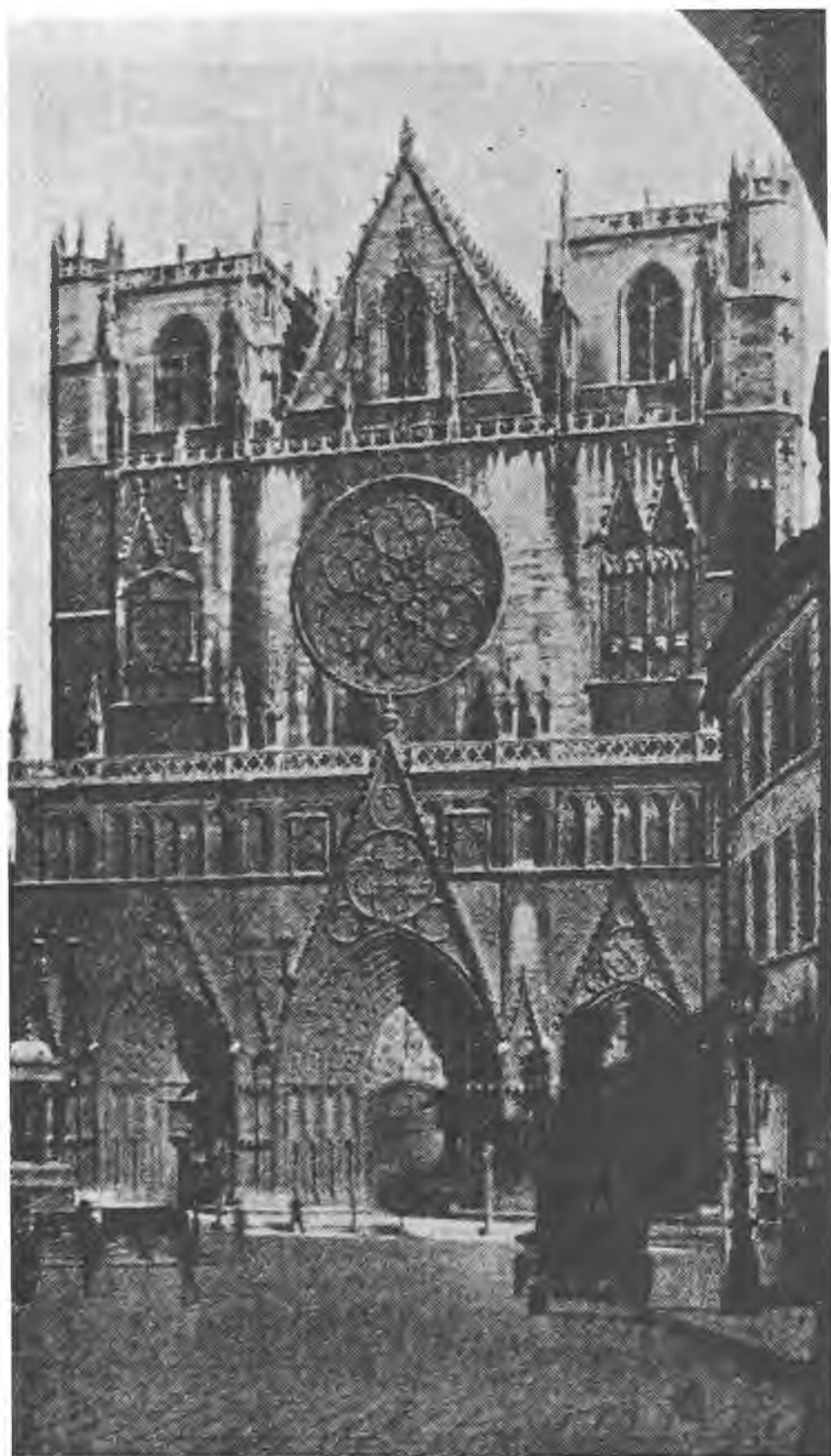
50. Лондонський Замок

51. Катедра в Турне

52. Сторожа при брамі Л'юндонського Замку

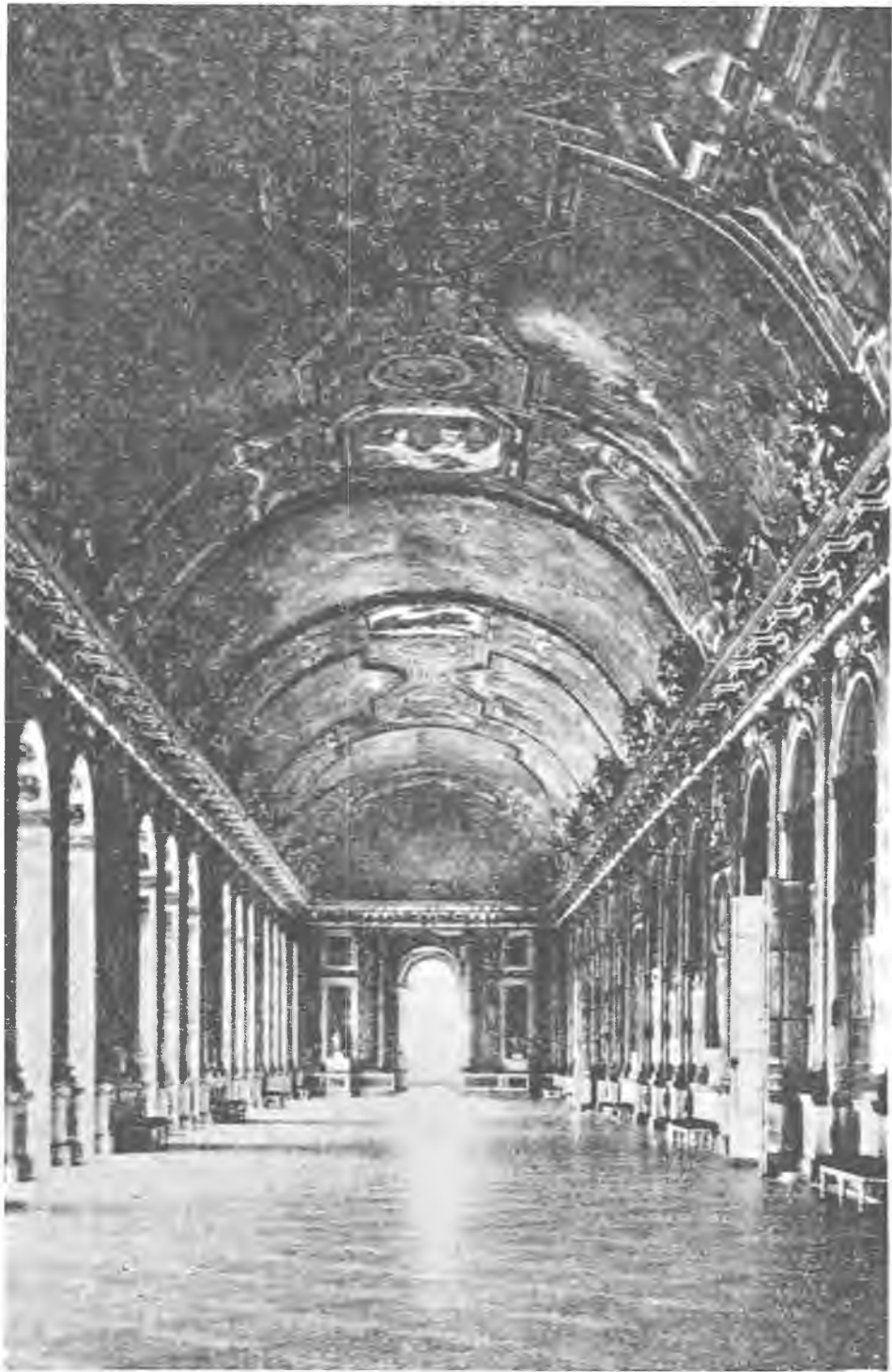
53. Катедра св. Івана в Ліоні

54. Катедра Notre Dame у Парижі

55. Храм Notre Dame de Fourvière в Ліоні

56. Саля зеркал у Версалю

57. Басейн Аполлона у Версалю

Подорож по Сицилії

1. ПО ДОРОЗІ НА СИЦИЛІЮ

Хто весною їхав до Риму, зустрічав певно по дорозі багато Німців, від яких довідувався, що прямують до Риму і через Неаполь на Сицилію. Боротьба Гогенштавфів, часи Фридриха II, таки залишили в жилах Німців «Дранг нах Зіден», що по сьогодні проявляється бодай у туристичній експансії. Зрештою, хто вже є в Римі і Неаполі, повинен глянути і на цікавий, повний історичних споминів острів Сицилію.

27 травня 1937, будучи в Римі, вибрався я також на Сицилію.

Поїзд несеться скоро по римській Кампанії, оспівуваній і клясиками. Вона зберігає все ще свій давний принадний чар спокою і безжурного затишша. Поважно сторчать муровані водопроводи, що наче довга аркада тягнуться з недалекого пасма гір до Риму. Широкі, безкраї виниці, перетикані пальмами, кипарисами і сивими оливками, а там череди овець на пасовиськах, то знову помаранчеві й цитринові сади навівають на душу поетичний спокій. Попри міста і села, що попритулювались до узбіч гір, пробігає поїзд, а за ним у думках давня історія воєн, облог, налетів орд на ці землі, де кожний квадратний метер має на собі більше історії, як у решті Європи цілі милі. Новий залізничий шлях тягнеться вздовж побережжя (бо старий іде серединою півострова біля Монте Кассіно), зближається час від часу до берега і відслонює прегарні види на море з свіжим, легким воздухом. Минаємо нове місто з європейським комфортом Літторію, яке Муссоліні побудував на висушених багнах. Вечорів, ми в Неаполі. Треба пересісти на другий поїзд до пристані.

Вечір, доходить дев'ята година. Полагодивши провірки й оплати, всідаю на корабель, що пливе прямо до Палерма. Прегарна панорама! Побережжя, місто Неаполь, пристань освічена тисячами світел, які наче ясна нитка обвивають усі заливи. Серед них мерехтять зелені, червоні й сині світла реклями. Спокій запанував над цілим містом, не чути ні гамору ні метушні, ні співу. І на кораблі не веде ніхто голосних розмов, всі наче піддалися настроєві. Здалека видно Везувій з пасмугою ясного диму, що опанував цілий краєвид і наче стеріг нічного спокою. Не можна відірвати очей від чарівного виду. Нагадалась мені подекуди ще краща панорама Царгороду.

Корабель став злегка відчалювати. Поверхня моря спокійна. Здавалось, корабель наче сунувся по рівнині. На ясний небозвід з безліччю зізд викотився повний місяць і відбився в плесі. Вимріяна, ідеальна, тепла полуднева ніч, повна тьмности і принади. Зникають береги, лише вода і погідне чисте небо у своїм повнім маєстаті.

2. ПАЛЕРМО І ЙОГО ІСТОРІЯ

На другий день (28.V.), в 8.15 год. вранці стали виринати береги Сицилії, зразу ледви видні, та потім щораз більші і вищі, рудаві і ген, дальше на верхах, вкриті зеленню. Ось острів, що має свою окрему і багату історію. І в Церкві відогравав він колись — *Μεγάλη Ἑλλάς* — Магна Граесія — визначну роллю. Сицилія то окремих світ, нині з 4 міліонами мешканців. Старовинний міт зображує Сицилію, як Тифея великана: його рот це Етна, а звязані ноги це західній кінець острова. Він лежить горілиць, два роги східнього берега то піднесені руки.

Ось як співає муза Каліопа в Овідових *Метаморфозах* (Тіфон):

« Перша Церера наш ґрунт розвернула закривленим плугом,
 « Перша землі надала делікатнішу страву та овоч.
 « Перша закони дала — та й все тут дарунки Церери.
 « Я — б її славила тут, коли б мала спроможність зложити
 « Вірші, що варті її, бо хвали ж вона варта запевно.
 « Острів бучний Трінакріс, що лежить на громаді Гігантів,
 « В дужій ваготі своїй надавивши їх всі пригнічає,
 « Теж і Тіфона, що смів до етеру піднести наді»;
 « Цей же змагається ще і силкується часто підвестись,
 « Тільки правицю йому Авзонівський Пелор іще давить,
 « Лівую руку Пахін, Лілібей же натиснув на ноги,
 « Голову Етна стиска; Лежучи отам завжди на спині,
 « Кида пісок він і геть викида собі полумя ротом.
 « Часто силкується він від тягару землі відволатись,
 « Скинути міста важкі та великі гори із тіла.
 « Тим то тремтить і земля лякається цар мовчаливців,
 « Як би в широкою щіль не відверлась земля і зенацька
 « Світло, що пройде у щіль, не злякало тремтячої тини.
 « Лиха цього боючись, із темрявих будинків господар
 « Вийшов і в гарнім візку, що запряжено чорними кіньми,
 « Дбало обіхав усі Сицилійського краю підстави » (1).

У заливі, на плоскім спаді, терасовато розложилось Палермо, стара грецька пристань Панормос. Одначе його заложили Фенікійці, і тому здавна підлягав він Картагіні. Картагінці провадили тут війни з Римлянами, які врешті в 154 р. здобули Палермо. Картагінський вожд Гамількар укріпився був на горі Айркте, тепер Пеллеґріно, але не вдержався. Нині видно цю гору з корабля, і готель на верху, який там поставлено, щоб заманити гостей прегарним видом. Але, як розказували на кораблі, готель стоїть пустий, і власник мусів опустити високу позицію, якої колись не міг вдержати і Гамількар.

(1) Іван Сердешний (Стешенко): *Метаморфози Овідія Навона* — Львів 1893, 95.

Я заїхав до католицької Малої Семинарії византійського обряду, в якій виховується 20 учнів, що потім, коли мають покликання до священства, йдуть до Грецької Колегії в Римі. О. Ректор Пернічяро прийняв мене радо, тим більше, що я мабуть перший Українець духовний, що заїхав до їх Семинарії. Вона приміщена за містом у літній віллі, бо будинок Семинарії з прегарною церквою в середині міста винаймали школі, щоб фінансово підсилитися. Але тепер бачать, що це дуже невідгідно, і думають переноситися до міста. Теперішня вілля положена серед цитринового, помаранчевого й бананового саду. Семинаристи, веселі й моторні, розпитували про наші церковні відносини, які овочі в нас ростуть, яка школа, про збірки поштових значків, тощо. Мило сходив з ними час, проведений на вечірнім відпочинку.

Зараз по Службі Божій вибрався я до кард. Лявітрано, архієпископа, щоб подякувати йому за запрошення на Унійний Конгрес до Риму. Вулицями видно багато палат, передусім з норманських часів, з византійською та арабесковою орнаментикою. Стара й бурхлива історія, що творить головну частину середньовіччя. Чужі війська пересувалися по Сицилії, як по шахівниці. Від VI до IX ст. панували тут византійські цісарі. В 535 р. Белізар здобув Палермо від Готів, а в 830 р. завоювали його Сарацени, так, що в Палермі мешкав емір. Вже передтим, в VII ст., почали Араби виправлятися й нападати на Сицилію. Византійці побудували багато твердинь і скріпили флоту, але в IX ст. Араби осіли коло Мацари і дібралися до Сиракуз. Византійці відперли їх, однак Арабам прийшли на поміч корсарі (магометани) в 829 р. і допомогли їм у 878 р. здобути і збудити Сиракузи та потім Таорміну, осередок Византійців на Сицилії. Ось так панували Араби півтора століття. Християнам не можна було тоді будувати церков. Положення було важке і виглядів на освободження не було. Щойно коли на місце династії Аглярбідів прийшла згодом династія Фатимідів і відділилася від Африки, можна було думати про прогнання Арабів.

В 1038 р. післав византійський цісар наємне військо (з Русичів і Варягів) до Сицилії. До нього прилучилися і Нормани, які перейшли з Салерно і освободили острів від наїзників. Та коли византійський вожд Маніякес хотів зробити себе всевладцем Сицилії, Нормани виступили проти нього. Війна розгорілася в цілій Сицилії так, що скористали з цього магометани і запанували знову над островом. Треба було ждати міжусобиць між Алі Ібн Мама, провідником арабської аристократії, і Магометом Ібн Тімма в Сиракузах. Ібн Тімма, побитий, закликав Норман, що з допомогою Роберта Гвіскарда, князя Апулії, і Роґера, князя Калябрії, побили Арабів і здобули від Сараценів Палермо та цілу Сицилію. Син Роґера, Роґер II, в 1130 р. казав коронувати себе на короля. За нього повстала *Capella Palatina*. Його наслідником був Вільгельм II (1167). В тім часі побудовано катедру в Монреалю. Він умер без сина,

і тому прийшли Гогенштавфи — Генрих VI і Фридрих II, розпочинаючи новий період боротьби.

Коли Папа викляв був Фридриха II в часі хрестоносних походів, тоді дав Сицилію братові французького короля, Карлові з Анжу. Сицилійці, невдоволені прикрим пануванням Французів, справили « сицилійську вечірню » 31 березня 1282 р. і в самім Палермі вирізали 2.000 Французів. Почин до різні дав прихильник Гогенштавфів, Giova de Procida, лікар, що його Карло позбавив майна. Карло вислав флоту проти Сицилії, але Петро з Арагонії, як наслідник з Гогенштавфів, вже стояв із своїми кораблями коло Трапані і йому піддалася ціла Сицилія. Ось таку історію за час середньвіччя проходив цей острів; її нікими свідками залишилися численні пам'ятники. Знання історії конєчне, бо інакше пройдете побіч пам'ятників і не звернете на них належної уваги. Різні деталі доповнять і поширять знання.

3. КАТЕДРА, КАРД. ЛЯВІТРАНО І ВИЗАНТІЙСЬКІ МОЗАЇКИ

І справді на кожному кроці пам'ятник, що нагадує якусь дуже важну дію. По дорозі звертає на себе увагу театр Polyteam збудований в грецькім клясичнім стилю, з мальованими киноварем мармурами, на старогрецький зразок.

Доходжу до катедри. Вона стоїть на прєсторій площі. Віком сягає XII століття. Деякі прибудови пізнішого походження. Норманський стиль (мішанина готичного й арабського), дрібна декоративна різьба, сараценський дах, жовтаво-кремова краска цілої будівлі ззовні надає їй своєрідного вигляду. Дзвіниця злучена з катедрою великим луком. Нутро у виді латинського хреста, тринавне, з могутніми колюмнами. У бічній наві гробівці королів і тому катедра тісно зв'язана з історією Сицилії. В ній спочивають історичні особи. В порфіровім саркофагу цісар Генрих VI († 1197) і Фридрих II († 1250). Оба гроби отвирали археольоги і знайшли тлінні останки в цісарських одежах, з відзнаками. За Фридрихом II спочиває Ротер II († 1154). Над саркофагом небозвідний бальдахим. У підземній церкві поховані 24 архиспископи, а між ними й основник катедри Walter of Mill († 1190).

Побіч катедри — стара, величезна архиспископська палата. В середині в саях висять на стінах портрети архиспископів. У ждальні багато гостей. Кард. Лявітрано невеличкий ростом, природний у поведінці, скоро орієнтується. Великий прихильник Унії, був Папським делегатом на Сході, визнається у східніх церковних справах, бачить велич з'єдинених Церков, але й нераз непереможні труднощі. Розпитується про наші церковні справи й унійний рух. У Сицилії живе ок. 20.000 Альбанців византійського обряду. Багато з них під зовнішнім напором

златинцилося. Кардинал старався, щоб вони дістали свого єпископа, що й сталося саме восени 1937 р. На ту ціль хоче він віддати церкву «La Martorana», яка належала колись до візантійського клиру, як свідчать унутрі прегарні мозаїки. Церква названа так від Альойсії Марторана, основниці монастиря, якій передано церкву в 1591 р. Храм заложив вождь Роґера, Георгіос Антохійський. У ньому три нави, переділені гранітовими орієнтальними колюмнами. Головна прикраса це мозаїка. Ікони представлені поважними красками: Благовіщення, Усцення, Введення в храм, св. Йоаким і Анна, Христос коронує Роґера, з підписом *Роґерос реґ*, ктитор Георгіос клячить перед Божою Матір'ю.

Увагу кожного прохожого на Piazza Bologna звертає бронзова статуя цісаря Карла V, як він присягає на сицилійську конституцію.

Побіч Museo Nazionale — багатий на різьби, метопи з ріжних святинь, предмети з викопалищ, почавши від передісторичних часів, жемчуги, монети, образи, тощо. Зразок палермійських мозаїк в Palazzo Real. Це найцінніша річ.

Королівська палата положена на найвищій узгір'ї міста. Побудували її Араби ще в IX ст. на місці давньої римської претури. В XII ст., за норманських часів, палата була королівською резиденцією. Улаштована вибагливо. Найкраща тут каплиця. Подвіря прикрашене колюмадою. До королівської палати не було вступу, але до каплиці я міг увійти, хоч тепер її реставрують. Поставлена Роґером II в 1129 р. Досить простора, 32 м. довга, 13 широка. Високої мистецької вартости мозаїки, чудова гра красок у півтемряві, старовинний візантійський і сараценський стиль та західні форми творять гармонійну цілість. Колюмни з єгипетського граніту, «сіроліпо» і білого мармуру. Осмигранна з 8 вікнами копула надає цілій будові королівського маєстату. Велика мозаїка Христа в абсиді, сцени зі Старого Завіту, далі Божа Мати, св. Яків, Петро, Андрей, св. Йосиф, Пророки, один образ кращий від другого. Постаті виступають живо, бо саме мозаїка має цю прикмету, що образи виглядають назовні живіші, ніж мальовані. Нагадався мені цісарська каплиця в Познані, копіювана з Capella Palatina, побудована німецьким цісарем, — про яку однак нігде не говориться.

4. МОНРЕАЛЕ І ЙОГО ЦІННОСТІ

Пополудні поїхав я з о. ректором Пернічяро, що став в міжчасі єпископом, до Монреалу, щоб оглянути і там славну катедру з мозаїками. Монреаль положений на горі серед помаранчевих і цитринових садів, сім кілометрів від Палерма, і має нині ок. 30.000 мешканців. Їдеться трамваєм і ввесь час манить око гарний вид на Палермо та на гори Пяна деї Гречі (Piana dei Greci), де є найбільша альбанська парохія.

По дорозі, службовик трамваю почав зі мною, якимось неспіливо, розмову. Він припускав, що я з Галичини, і коли виявилось, що здогад його був правдивий, дуже тим утішився. Він сам у часі війни був довгий час у Карпатах і навчився трохи нашої мови. Дуже нарікав на сніг, що, бувало, як почав падати, «то не міг знайти кінця». Чув теж, що багато Українців жило в полоні на Сицилії.

Катедра положена в середині міста, ззовні мало помітна під мистецьким оглядом. Як я згадував, збудована в 1189 р. королем Ротером II, також у норманському стилі, разом із замком, який перенесли ОО. Бенедиктини на монастир. До середини провадять бронзові двері з плоскорізьбами і візантійською орнаментикою (43 сцени з Старого і Нового Завіта). Всі мозаїки на золотім тлі, як і в Палермо.

Цілий храм виложений мозаїкою — простір 6.400 квадрат. метрів. Вірний, що вступає до святині, відразу переноситься в інший світ. Його зустрічає поважний, величезних розмірів, благословлячий Христос в абсиді. Перше враження проймає кожного до глибини душі. Далі видно розмальовані події з Старого Завіту (сотворення, гріх, ковчег Ноя, патріярхи, 23 предки Христа, Енох, Ной і Мелхиседек, Іван Хреститель та ін.) і Нового Завіту (життя Христа, Пречиста Діва, Христос «коронує Вільгельма II). І Вільгельм I і II, що за їх часів будувалася катедра, поховані у правій наві. В лівій спочиває мабуть св. Людвик IX († 1265). Монреальська катедра різниться від інших візантійських мозаїкових храмів тим, що має багато світла; вона ясна і її орнаментика трохи відмінна від софійської та венецької. Кільканадцять кроків від катедри стоїть згаданий монастир Бенедиктинів. З прегарною аркадою (cortile) квадрат, 50 м. довжини, з мистецькими колонами.

Накінець відвідав я ще архієп. Філіппі, що був Апостольським делегатом у Царгороді. Він мешкає в гарній, ренесансовій палаті. Гостинний архієпископ визнається також в українських справах. Воно не раз аж дивно, що люди, які далеко живуть від нас, так добре поінформовані про наші справи.

5. ДОРОГА ДО СИРАКУЗ І СТАРОВИННА ІСТОРІЯ СИЦИЛІЇ

На другий день, 29 травня, я поїхав до Сиракуз, — бо бути на Сицилії і не поїхати до Архимедового міста, якимось не випадало б. Рано, по Службі Божій, яку співали всі семинаристи, попрямував я на залізничний двірцець. Треба було переходити через ринок. Безліч ослів і осликів, великих і малих, що привезли ярину, стояли на площі і ржали дивними голосами. Такий концерт ледви чи ще де можна почути. Бачив я теж, як везли велику рибу, іноді 3 м. довгу — саме був сезон на полов.

До Сиракуз далека дорога, але торпедовий вагон (lattoria) жене

дуже скоро. Зразу прямує понад море, а далі підносяться вгору. Лани збіжжа — $\frac{3}{4}$ Сицилії засіяні пшеницею — тут простиглого й зібраного, там зеленого, на різних плоскорівнях. Жнива починаються з кінцем весни і тривають до осені. На долах доспіває збіжжа раніш, на горах пізніше. Так само й ярина (лани бобу), виноград і овочі. Сицилійські вина (Марсаля, Мессина, Сиракузи), важкі, до 17% алькоголю, тому їх мало п'ють, і мабуть тому не видно в Сицилії грубих людей, як у Італії. На горах насаджувано цілі гаї евкаліптового дерева, щоб витягали вогкість і чистили воздух. Тоді, очевидно, менше комарів і — пропасниці.

Ближче Катанії, заснованої Халкедонцями в 729 р. до Хр., пусті, нагі гори, в яких є копальні сірки (zolfo). Колись промовляв тут Алькібіяд і намовив Катанців до боротьби разом з Атенцями проти Сиракуз. З Катанії дорога веде знову камінистим тереном понад море. Варто було вступити до Таорміни, що славна з найкращого краєвиду на Сицилії і була історичним містом за византійського панування до X ст. Одначе лихе отримання вимагало забагато витрати часу, і тому я поїхав далі крізь найурожайнішу долину Сицилії, про яку згадує вже Ціцеро, до Сиракуз.

Поїзд зближається під Етну. Вона округла і має до 140 км. в обводі. Верх обвила мряка. В осені, коли вона спокійніша, можна підїхати і під сам вершок. Що ближче під Етну, то скелі й узбіччя більш нагі.

Разом зі мною їхав, як показалося пізніше, лікар; хоч з вигляду непривітливий, в розмові дуже милий. Медицину кінчив у Палермі; має свою віллу недалеко колишньої Архимедової вежі, з якої Архимед палив ворожі кораблі, а він лікує хворих. Розмова зійшла на стару історію Сицилії.

Міти розповідають — казав мій співрозмовець — про кикльопів, і з тих перед історичних часів є останки кикльопських мурів на Monte S. Giuliano. Опісля мешкали на Сицилії Іберійці й Сиканці, а з Італії завандрували Сикілійці. До тих первісних мешканців прийшли Фенікійці (XI-IX ст. перед Хр.), оснували кольонії і привезли тканини (славну колись багрянцю), та посудини, які зберігаються до нині по музеях. З Фенікійцями прийшли і Еліміїці троянського, чи півсемітського походження. Накінець у VIII ст. приплили Греки (Халькіс і Коринт) та оснували кольонії. Коринт заложив Сиракузи, Родос — Гелю (Terza nova); а Геля оснувала Акраґас.

Коли Греки гнобили й визискували Фенікійців, — закликали вони посвоячених Еліміїців та Картаґінців, і тому міста Motye' Sölois і Panormos стали картаґінськими провінціями, з якими сицилійські Греки мусіли вести війни. Греки (полководець Гелон) побідили під Гімерою. Сиракузи і Акраґас процвітали за Гіерона I., брата Гелона. Піндар і Айсхіль, які в V ст. прийшли на Сицилію, величали його. Також жили там Емпе-

докль, поет і філософ, Горгіяс, поет Теокрит і ін. Поставили чудові святині, геленська культура заволоділа цілим краєм. От бачите, — скавав лікар, — яких славних людей мала Сицилія. А говорив він це з таким пройняттям і радістю, що аж дивно було.

По містах панували тирані, а їх нераз за жорстокість проганяли. Згодом між Дорійцями і Йонцями повставали міжусобиці, з яких скористали Картагінці і в 409 р. опанували Сиракузи, Акчазан, Гелу і ін. Тиран Діонісій I (406 р.) в Сиракузах зібрав всю силу і прогнав Картагінців, тому що малярія кинулася серед картагінського війська. За нього Сиракузи дійшли до найбільшої сили. Та нашій історії не кінець!

В Абатоклі у Мессинії найнялися були у військо Мамертинці, сини Марса, і потім оснували там державу, незалежну від Сиракуз і Картагінці. Вирушив проти них Гієрон II з Сицилії в 274 р. і облягав їх. Тоді Мессинці предложили твердиню Римлянам в 264 р., а ці розпочали I пунійську війну (264-241) і знищили Картагіню. Гієрон II удержався як союзник Риму до 216 р. і вмер як 90-літній старець. За нього жили поет Теокрит і Архимед († 287 р. в Сиракузах).

Наслідники Гієрона виступили проти Риму, але Римляни здобули Сиракузи і Аґраґас через зраду. Опісля Сицилія стала провінцією Риму і його шпихлірем. Невільники управляли землею і випасали худобу для великих посілоостей римських патриціїв. Звідсіля і надужиття, здирства, а в наслідку війни невольників (139-101). Ціцero обжаловував управителя Верреса (73-71) за страшну господарку. Він також подає і опис із Сиракуз: *Oratio Verg. IV. 117.*

В часі мандрівки народів Сицилія впала. Прийшли Франки і Вандали, але, побиті, лишили Сицилію Одоакрові. За Теодориха перейшла Сицилія до Остроготів. Белізар, византійський полководець, здобув Сицилію в 535 р. і Византійці панували там до 9 століття.

Доїзджаємо до пристані. Велика об'ємом і замкнена молями. Розмірами пригадує, що колись, за грецьких часів, Сиракузи нараховували до пів мільона мешканців. Найперше поїзд прямує через узгір'я, на яких за Архимедових часів стояло Епіполє. Звідси видно пристань як на долоні, тому для Архимеда була легка вогнева операція. Король Гієрон поставив був тут велику палату, а Діонісій I — Акрополіс.

Сиракузи мали спершу дорійський, аристократичний устрій. Негодування викликали повстання і вигнано великих земельних власників. Останні закликали тирана Гелона з Гелі і ввійшли назад до Сиракуз, але тоді остали під пануванням Гелона (485 р. пер. Хр.). По Гелоні наступив його брат Гієрон I (476-467). Коли Сиракузанці хотіли зберегти на Сицилії своє панування, Сеґести закликали Атенців, які завоювали в 414 р. Епіполє, однак там не вдержалися. По внутрішніх спорах засів на престолі Діонісій I, що відпер Картагінців, завдяки тому, що серед картагінського війська кинулася малярія. Він обвів Сиракузи муром,

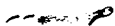
20 км. довгим. За нього Сиракузи дійшли до найбільшої слави. Про його сина Діонісія оповідають, що він здер зі статуї Зевеса, що стояла в його святині, золотий плащ, що його жертвував Гелон з золота, здобутого на Картагінцях. Мав Діонісій додати саркастично, що плащ зазимний на зиму, а зотяжкий на літо, і дав на те місце вовняний.

Коли Картагінці стали знову напирати на Сиракузи, ці останні закликали до помочі (277) Пирга, який хотів заволодіти Сицилією. Але даремно, бо мусів покинути Сицилію, а Сиракузанці вибрали королем Гіерона II. Його внук Гіеронімос перейшов на сторону Картагінців і спричинив втрату незалежності Сиракуз. Тоді боронив їх Архимед, та вкінці в 213 р. Марцель здобув таки Сиракузи. Від тоді впали славні Сиракузи до рівня незамітного міста, яке має тепер ок. 35.000 мешканців.

Страбон (173-127 перед Хр.) числив мешканців Сиракуз на пів міліона, а місто на 33 км. в обводі. Це було коли не найбільше, то певно одно з найбільших старовинних міст.

Ми розпрацалися з лікарем, і може більше не побачимося. Все ж таки лишив він у мене прегарне вражіння ввічливого, скромного сицилійського громадянина і Архимедового сусіда, що захоплений був містами й історією своєї батьківщини.

Життя пливе своїм руслом, майже ніхто не цікавиться тепер давньою історією, навіть не звертають уваги на гріб великого і скромного ученого, що остане зразком для всіх віків. Вже Ціцеро чванився, що аж він відшукав гріб, а ніхто з його співжителів не займався тим.*).

*) Iam ex eadem urbe humilem homunculum a pulvere et ravo excitabo, qui multis annis ante fuit, Archimedem. Cuius ego quaestor ignoratum ab Syracusanis, cum esse omnino negarent, saetum undique et vestitum vepribus et dumetis indagavi sepulcrum. Tenebam enim quosdam senariolos, quos in eius monumento esse inscriptos acceperam, qui declarabant in summo sepulcro saphaeram esse positam cum cylindro. Ego autem cum omnia collustrarem oculis — est enim adportas Achradinas magna frequentia sepulcrorum — animum adverti columellam non multum e dumetis emibentem, in qua inerat sphaerae figura et cylindri. Atque ego statim Syracusanis — erant autem principes mecum — dixi me illum ipsum arbitrari esse, quod quaererem. Immissi cum falcibus multi purgarunt et aperuerunt locum. Quo cum patefactus esset aditus, ad adversam basim accessimus. Apparebat epigramma exesis posterioribus partibus versiculorum dimidiatis fere. Ita nobilissima Graeciae civitas, quondam vero etiam doctissima, sui civis unius acutissimi monumentum ignorasset, nisi ab homine Arpinate didicisset.

6. ГОРДОЩІ АРХИМЕДОВОГО МІСТА

Потяг заїздить на чепурну стацію. Багато туристів. В місті з давньої слави залишилися свідками будівлі і святині. В середині нового міста святиня Діяни з дорійськими колюмнами. Також єпископська катедра вбудована (VII ст.) в дорійські канельовані колюмни (до 8.5 м. високі) колишньої святині Мінерви. Ще нині видно навіть добре гарні округлі капітелі. Коло дверей мармурова старовинна хрестильниця, що її піддержують леви.

Напроти музей, один із найбагатших на Сицилії. Находяться в ньому речі мистецької вартости, як саркофаг Адельфії, жінки графа Валерія, статуя Венери (без голови), бюст Зевеса і ін., сицилійська культура, збір монет, церковні ризи, тощо. Це все джерела, без яких історик Сицилії не може обійтися. По дорозі проходить багато людей — лица здебільша грецького типу.

В своїм описі Сицилії згадує Цицеро про Сиракузи ось так: «Що город Сиракузи найбільший з поміж грецьких міст і найкращий з усіх, про це ви часто чули. Так справді є, як говорять, бо має не тільки сильне положення, але з усіх боків, і від суходолу і від моря, має прегарний вид. Має також пристані, що доходять майже до самих домів»*).

Недалеко від катедри, над морем тече джерело Fontana Aretusa — джерело Аретузи. Колись плила з нього солодка вода, по землетрусі 1170 р. солоня. Старий міт — як передають Овідій і Вергілій — каже, що ловчиню-німфу Аретузу переслідував божок пельопонезької ріки Альфей. Вона втекла на острів Артигіо (Сиракузи), а Артеміда перемінила її в джерело; та Альфей дігнав її як воду в морі. Має це означати, що культ Артеміди Альфеї перенісся з Олімпії до Сиракуз. Поза теперішнім містом лежало старе. Там нині залишився ще грецький театр, викований в V ст. до Хр. у скалі. Його сидження уложені амфітеатрально в 46 рядах. Спереду видно видовбані в скалі діри на опори для сцени. Це третій щодо розмірів театр (150 м. в промірі) із грецьких театрів. За театром, на горі, давне кладовище — пусті каверни-печери. З самої гори, з муру чудовий вид на Сиракузи й околицю. Можна було б з приємністю прохажуватися та радіти гарним видом і споминами, якби не спека, від якої просто голова крутилася, бо згори пражить сонце, а з землі пече розпа-

*) *Urbem Syracusas maximam esse Graecarum, pulcherrimam omnium saepe audistis. Est iudices. ita, ut dicitur. Nam et situ est cum munito tum ex omni aditu, vel terra vel mari, praeclaro ad aspectum, et portus habet prope in aedificatione amplexuque urbis inclusos; qui cum diversos inter se aditus habeant, in exitu coniunguntur et confluunt. Horum coniunctione pars oppidi, quae appellatur Insula mari diiuncta angusto, ponte rurens adiungitur et continetur.*

лений до гаряча мрамур. Сиракузи, це найгарячіше місто в Сицилії і тому там росте папірус, не раз на 10 м. високий.

В холоді дерев порозсідалася громада людей. Підходжу ближче, починаю розмову; це еспанські втікачі. Бідняги, аж сюди їх загнала недоля.

Одна цікава річ, якої деінде не видно, т. зв. лятомія — *Latomia del Paradiso* *Ottocchio di Dyoniso*. Це побіч театру велика щілина з давнього каменолому — 57 м. довга, 21 м. висока, а згодом малий отвір, що виходить до театру, звідки докладно можна було чути, що полонені, вкинені до цієї тюрми, навіть легеньким шепотом говорили. Якийсь Німець, тоді, коли я там був, цілими годинами висвистував ріжні мелодії любувався прегарним відгомонам. Про ці *utumiae* (*λάς*) — камінь і *τέμβω* — тну) говорить і Цицеро. Жахлива тюрма, в якій гнили один на однім невільники і полонені. Зверха *Latomia del Paradiso*, бо побіч гарний сад полудневих овочів. Ага Гіерона II (23 м. широка, 185 м. довга), на якій принесли 450 волів в честь Зевеса за освободження Сиракуз від тяжкої, нестерпної тиранії Тразибуля (467). Гіерон II відновив лише цей жертівник (240 до Хр.). Кількасот метрів далі римський амфітеатр з часів Августа, також викований в скалі — театр трохи в занедбанім стані. За амфітеатром церква Сан Джованні з 1182 р. і катакомби. Церква теж занедбана. З боку церкви вхід до крипти св. Маркіяна, що походить з IV ст. Замітні, але мало збережені фрески Пресвят. Тройці і св. Маркіяна. Повно румовища, бо мало господарі цікавляться тим, хоч о. д-р С. Баррера написав про це спеціальну студію. Щоб зробити образ св. Маркіяна для Підлиської Гори, хотів я конечно дістати образок св. Маркіяна, але нігде не було його.

За церквою вхід до катакомб. Впроваджує нас монах Францісканин з лямпою. Головні галерії 3 м. широкі, 2.5 м. довгі. Це просто скрите підземне місто. На середині обширна каплиця. Під престолом був похований єпископ. По обох боках молитовні провадять довжезні коридорі, що перехрещуються в ріжних напрямках. На перший погляд видаються ті катакомби більші, ніж римські. Видно навіть, що стелі коридорів були прикрашені штукатурою. По обох боках коридорів вижолоблені каверни на тіла. З гарніших різьб і прикрас помітно, що там поховані були деякі заможніші християни. У вижолобленнях лежить ще тепер багато костей. Грунт — це вистигла вульканічна лява, суха і легка до жолоблення. Нема вогкості і тому було приємно в полудневу сиракузанську спеку проходжуватися по катакомбах і відпочити серед тихої атмосфери перших святих християн.

Християнство датується в Сиракузах від I ст. Св. Павло задержався був там в переїзді в 61 р. три дні. Мучениками були перші єпископи Катанії, Акрагасу, Палерма, Мессинії і ін. В V ст. Єпископ Риму уважався за митрополита Сицилії, римська Церква мала там великі посілості.

Звідси походить такий тісний зв'язок Риму з Сицилією. Багато Папів, це уродженці Сицилії, як Агатон (678 р.), Лев II, Стефан IV (768 р.) і ін.

Коли так думка скаче з події на подію і мчить через століття, сиракузанська земля і море промовляє до нас мовою тисячліть. Мимохіть тиснеться питання: Чим врешті ті всі туземні змагання кінчаються? Великою купою звалищ і згарищ. ...

Тією самою дорогою вернувся я назад до Палерма. На жаль, і коли їхав і вертався попри Етну, все була вона закрыта димом. На стації в Палермі ждали гостинні господарі, щоб відвести мене додому.

7. ГРЕКО-АЛЬБАНЦІ ТА ЇХ ОСЕЛІ

Завдяки о. ректорові я познайомився в Палермі з визначнішими греко-католицькими священиками й світськими. Передусім вибиваються дві особи, а це брати Петротти. Один з них, священик, викладає грецьку мову в університеті в Палермі та написав кілька наукових праць з альбанського й сицилійського минулого. Другий, лікар, це секретар уніоністичної акції в Італії, на чолі якої стоїть сам кард. Лявітрано. Вони приходили до Семинарії і ми гуторили на сицилійські церковні й світські теми. Щоб мене зазнайомити краще з альбанським буттям, лікар запропонував мені, щоб я поїхав до найбільшого їх села, Пяна деї Іречі. І справді другого дня ми попрямували туди автом. Була неділя (30-V). Гарна погода. Ми виїхали за Палермо, і шлях поволі здіймався вгору. Переїхали ми через малі оселі — околиця гориста, збіжжа, а далі верховина, полонини і порослі травою верхи гір. Ми їхали так тридцять-кілька кілометрів. По дорозі годі було говорити з людьми; що більше вверх, то ноша змінюлася.

Врешті доїхали ми до села. Розложилося воно у стіп гір і подобає скоріш на гірське містечко. Має ок. 10.000 мешканців і постало в 1487 р. Входимо до головної церкви, що має належати новому єпископові. Іконостасу нема і взагалі помітні сильні сліди « литинізуючого періоду ». Архітектура гарна, церква обширна, але потребує основного ремонту.

Правилася Служба Божа. Пізнати деякі відміни від теперішнього грецького обряду і латинський вплив. Людей небагато, переважно жінки. Спів гарний і голоси ніжні.

В церкві кілька кращих образів мистця Д'Антоня, передусім св. Миколай. Головний образ — Матери Божої Одігітрії, який принесли з собою альбанські втікачі, коли покидали свою батьківщину. Почитання і прив'язання до Матери Божої в них дуже велике. За престолом, у захристі стара бібліотека й архів, прегарні старі, гаптовані ризи. Найцінніше з усього — грецька Євангелія з XI ст., що її також принесли Альбанці, втікаючи зі своєї батьківщини. Я радив, щоб вони з

того створили свій малий музей, який певно буде притягати подорожніх і зробить їм добру рекляму.

В селі є аж 4 парохії византійського обряду з окремими церквами. Є також і одна латинська. Я обійшов усі. В новіших церквах є вже іконостаси. Відвідав я також малий інтернат — захист для дівчат, що його удержують монахині. Всі говорять по-альбанськи і намагаються зберегти свій обряд. З тераси на даху захисту найкращий вид на ціле село й високорівню.

Опісля був я ще в кількох домах, щоб подивитися на життя Альбанців. Деякі досить заможні. Займаються переважно управою ріллі. Ноша жінок сороката, зближена до грецької. Зверху накидають на себе нагортку, в роді мантиї.

Звідки ж взялися тут Альбанці? — питаю. Ще в XV ст. виемігрували вони під напором Турків, бо їх великий князь Скандерберг не міг устоятися. Вони осіли в Калябрії і на Сицилії. Пізніше їх дуже латинщено, але ще нині є їх усіх в Італії понад 100.000. В останніх десятиліттях Апостольський Престол занявся ними; щоб зберегти їх перед златинщенням, утворив окрему епархію та іменував єпископа византійського обряду в Люнгро в Калябрії.

На Сицилії віддав тогочасний латинський архієпископ у Палермі альбанським втікачам на осідок саме Пяна деї Гречі. Є ще кілька альбанських сіл, між іншими Меццоюсса, де є монастир ОО. Василіян з Гротаферрати.

На Сицилії належать Альбанці аж до двох латинських архієпископів, в Монреалю і Палермі. Саме тепер стараються, щоб злучити їх в окрему епархію з окремим єпископом, що й сталося недавно. Треба подивляти в Альбанців велике привязання до свого обряду, що зберегло їх і не дало їм розплистися серед латинського моря. Залюбки співають вони народню пісню: « Прощай, Альбаніє, вже тебе більше не побачу ».

Вернувшись, оглянув я ще властиву семинарію в місті і церкву з гарними образами, кисти одного з ченців з Гротаферрати та відвідав гріб о. Юрія Гузетти (Giorgio Guzetta), що розпочав альбанський ренесанс. Був то святий священик, з роду Альбанець, але златинщений. Належав до Ораторіянів. Взявся ревно за двигнення альбанської Церкви і византійського обряду. Остався до смерти латинником, бо вважав, що так може серед тодішніх обставин більше допомогти своєму народові й Церкві.

8. УНІЙНА АКЦІЯ ДЛЯ СИЦИЛІЙСЬКИХ АЛЬБАНЦІВ

У неділю ввечері зішлися ми ще до семінарії на розмову. Семінарія, це справді осередок альбанського руху. Прийшов о. проф. Петротта, лікар д-р Росоліно Петротта і о. віцеректор, молодий Іван ді Маджджо. Вони мають у своїх руках цілий провід унійного альбанського руху. Їх журба — зберегти свій народ, а в конкретнім випадку одержати остаточно свого єпископа.

Великим їхнім покровителем є кард. Лявітрано, який також має до них повне довіря і помагає їм справді по-батьківськи. Заохочені енцикліками Св. Отця і унійним рухом серед Словян, оснували вони в себе в 1928 р. *Circolo di Studi sull'Oriente Christiano*. На жаль, каже о. Петротта, хоч як Альбанці історично й географічно близькі до християнського Сходу, то на ділі ментальністю вони від нього дуже віддалені і ним досі не займалися. Тому хочуть звернути свою увагу на з'єдинений і нез'єдинений Схід.

Спочатку християнство ширилося на Сицилії у латинським обряді, але від часів цісаря Констанса став переважати византійський обряд, з'єдинений з Римом. Не піддалися вони іконоборству, але залишилися вірними Апостольському Престолові. Щоправда, пізніше Григорій Асбеста, архиспископ Сиракуз, святив Фотія, але сам Григорій не жив у Сиракузах і схизма не знайшла сильнішого відгону на Сицилії. Навпаки, Сицилійці видали багато святих: св. Зосим єп. Сиракуз був учеником св. Петра, св. Лев, мученик з Катанії, св. Лука з Таорміни, багато письменників, монахів-Студитів. Далі побудували Сицилійці безліч церков і монастирів, прикрашених византійськими мозаїками. Все це свідчить про визначний вплив византійського християнства й культури на Сицилію. Навіть в арабсько-норманській добі він був тут дуже значний. Та в XV ст. византійський обряд майже щез з Сицилії і тоді саме примандрували сюди Альбанці. Вони навязали до старих східніх традицій і піддержали їх.

Головний осідок східнього обряду є Мала Семінарія, хоч яка вона, на наші відносини, мініятурна. Вона скуплює біля себе одиниці, що займаються Сходом і відправою богослужб у византійським обряді, репрезентує східню Церкву на Сицилії. Оснував її, як сказано, Ораторіянець о. Гузетта в 1734 р. і тому обходили величаво її 200-літній ювілей у 1934 р. З вдячності стараються сицилійські греко-католики про канонізацію о. Гузетти.

Згаданий скромний Кружок «Чіркольо» почав свою метку діяльність. Саме в 1929 р. прийшов до Палерма теперішній кард. Лявітрано і занявся щиро ділом з'єдинення, так що в 1930 р. влаштовано в Палермі від 27.IV. до 4.V. «Тиждень для Сходу». Тоді приїхав сюди і

єп. Д'Ербіні. Впродовж тижня виголошено там низку цікавих рефератів. Ось їх заголовки: Єп. d'Herbigny: Боротьба совітів з релігією; Єп. Schiro: Про літургію; Єп. Mele: Про літургію; Пос. A Pesorars: О. Юрій Гузетта; о. R. Sarasso: Почитання Божої Матері на Сході; De Meester: Способи прискішення З'єдинення; P. Gordillo: Папські Енцикліки; P. Mula: Навернення мусулман; о. Lorenzo de Salemi: Капуцини в Греції; о. В. Tgarolipo: о. Іван з Парми і Бонавентура; о. Mignosi: Св. Августин в Ліоні і Схід; о. G. Pedrotta: Східня Церква перед і по схизмі; о. Stinco: Зв'язки сицилійської Церкви зі Сходом; о. Spallanzani: Думки і бажання в справі унійної акції і про вплив византійського мистецтва й музики.

Та впало тоді одно слово, що викликало великий спротив у Сиракузах. А саме там сказав котрийсь із доповідачів, що хоч Сицилія причинилася до схизми, бо Григорій Асбеста святив Фотія, то проте вона хоче ревною працею на полі з'єдинення відплатитися Апостольському Престолові. Тоді Сиракузанці запротестували проти того, кажучи, що вони в схизмі ніколи не були, а Григорій Асбеста ніколи в Сиракузах не мешкав. Щоб їх перепросити, рішено відбути в 1931 р. « Унійний тиждень » у Сиракузах. Тоді виголосили там між іншим доповіді: о. Петротта про византійський обряд на Сицилії, о. Музумечі про Григорія Асбесту, о. Пернічіяро про сицилійських Святих і ін. По таких вдалих спробах перетворено « Кружок » в « Associazione cattolica italiana per l'Oriente Cristiano », а на її чолі станув кард. Лявітрано. За її прикладом постанала в Римі « Pia Associazione di S. Nicola di Bari ».

Сицилійська Асоціація влаштувала потім у 1934 р. « Унійний тиждень » у Венеції і відсвяткувала 200-літній ювілей своїй семінарії. Венецький унійний похід на площі св. Марка належав до найкращих маніфестацій.

« Четвертий тиждень » відбувся в Барі 1936 р. Для цікавості — ось список тем рефератів у Барі: Єп. Mele: Точки єдності: 1) Евхаристія, 2) Почитання Божої Матері, 3) Почитання св. Миколая; Єп. Sanna: Про великих Отців Східньої Церкви; Єп. Rostigno: Папа і поворот нез'єдинених; Єп. Faleonieri: Взаємна любов; Проф Mignos: Церква і революція в Росії; P. Minisci: монах з Grottaferrata: Про з'єдинення в Італії; De Meester: Літургійний культ Пр. Діви; P. Mauroda Leonessa: Релігія в Абіссинії; о. Ricciotti; Великі унійні Собори; о. Morello: Католицьке Апостольство для христ. Сходу; G. Castriolle: Про Альбанію.

А в наступнім « Conventus internationalis pro Oriente Cristiano » в Римі рішено сентралізувати цілу унійну акцію створенням постійної ради в Римі, до якої входили б представники окремих націй.

В літературі зазначилася Асоціація виданням у двох томах *Annuario della Associazione cattolica italiana per Oriente Cristiano* за 1936 і 1937 р. І так справді цьому невеличкому гуртові вдалося розбурхати цілу Італію і нема сумніву, що вони ведуть перед у цілій унійній акції в Італії.

Ми говорили довше на різні теми. Очевидно йшла мова і про наші відносини церковні, національні та про інші речі. Розмова затягнулася до пізньої ночі. Тепла ніч, то й не відчувалося втоми. «Тепер на Сицилії безпечно — казав один із співбесідників. Колись страшно було вертатися вечером і небезпечно для життя. Бушувала ославлена сицилійська бригантаджджа — (brigantaggio і знана вам «мафія» (1).

Тепер безпечно будемо вертатися додому, а ви спокійно спіть до завтра, бо дорога до Джірдженто далека. Дорога до Сиракуз і до Джірдженто переконає вас, що Сицилія велика»...

9. АГРІГЕНТ І ЙОГО СВЯТИНИ

Другого дня вранці вибрався я знову в дорогу. Хоч утомлений вчорашньою дорогою, проте з браку часу мусів я забути на втому та не жатися нової цілоденної спеки. Іду до Агрігенту. В нас мало знане місто, хоч зберегло воно стільки пам'яток високої старовинної культури і положене найближче Африки. Давнє грецьке Акрагас (Ακραγας). Дорога веде серединою Сицилії на полудне в сторону Африки. Краєвид часто гористий, нагі, нічим некріті гори, гнейс, лупок, крейда. В долинах лани збіжжя і бобу, індійські фіґи, японські несполі, широколисті банани, дактилеві пальми, бавовна, оливки — все те зливається у своєрідну панораму. Поїзд несеться часом і верхами, тому око може обняти широчезні простори. Чим вище, тим зеленіші збіжжя і ціла рістня. На полонинах череди овець, кіз, ослів, мулів і свиней. Здалеку видно клуби диму. Це знані копальні сірки (Zolfari, Recalmuto і Cattolica). У воздуху заносить сірчаным запахом і порохом. Околиця назагал більше дика, в протилежності до попередньої біля Сиракуз.

Акрагас (Джірдженто, тепер Агрідженто), ще останнє місто, яке побудували Греки на Сицилії у 581 р., родинне місто Емпедокля. В нім панував ославлений тиран Фаляріс, що живцем спалював для молоха людей. На замку стояв спіжевий бик, до якого вкидали живцем жертви.

В пунійських війнах заняли місто остаточно Римляни і назвали його Агрігентум. Нині воно таке велике, як Сиракузи, і числить коло 30.000 мешканців. В старовині мало воно 200.000 мешканців, а з невільниками і до 800.000. Положене на горі, з чудовим видом на цілий залив і море. Типи людей фенікійсько-картагінські й арабські.

Дорожкою підіхав я через місто на самий вершок, де збудована катедра, що опановує цілу околицю і прегарний краєвид. Катедра при-

(1) Законспіроване тайне товариство, що постало на тлі нужди населення і опанувало майже всі ділянки життя на Сицилії. Звідси й термін мафія.

свячена Сан Джерляндо (San Gerlando) і збудована в XIV ст. Нутро і зовнішність катедри змодернізовані, лише вежа зберегла старовинний вигляд. В середині катедри зісталосся ще кілька колодн. В захристії добре збережений саркофаг з клясичних часів. Зверху гарно різьблені релієфи, що зображують міт про Гіпполіта і Федру. Вузькими вуличками вертаюся в напрямі стації до музею. В нім зберігається величезна скількість статуєток божків і героїв, лямпок, посудин, що їх знайдено при розкопах. На I. поверсі кілька образів-красивидів, малюнків старих будівель, зрештою нічим незамітних.

Властива принада для подорожніх, це старовинні святині Аґрігенту. Їду до них. Стара римська дорога, подекуди її частини виложені ще давньою цеглою. По обох боках шляху до святинь розлогі, темно-зелені цитринові гаї. Це терен старовинного міста. Певно криють вони в собі цінні мистецькі пам'ятки, яких ще не видобула рука археолога. Підїзджаю у полудневу спеку до найдалше положеної святині Юони. Звідси мабуть найкращий вид у Аґрігенті. Нове місто притулене до гори і зсувається терасовато вниз. По лівій стороні сади і розлогі лани збіж. На полудне кілька святинь, одна за другою, а далі пристань і море. Спека страшенна, правдиво африканська, хоч африканських берегів не видно. Попри святиню веде стара дорога, виїжджена в камені, так, що добре можна вимірити ширину римського воза. Побіч — викопані в скалі гроби, розбиті й поторошені вандальською рукою.

Вигляд сятині Юони виявляє простоту з високомистецьким смаком. Вона була присвячена т. зв. Юоні Ляцінія. Чистий дорійський стиль. Її збудовано в V ст. пер. Хр. Гарні дорійські капітелі, прості, без орнаментики метопа та поважні колодні зливаються у незвичайно маєстатичну цілість. Колодні симетрично уложені, так, що 13 є в довжині, а 6 у ширині. Довжина святині виносить 49 м., а ширина 19 м. Мабуть у підібраній гармонії ширини і довжини та в уложенні колодн лежить неперевищена краса і велич простоти. Святиня підноситься на терасоватій підмурівці — сходах і тому робить вражіння, наче б виростала з землі. В середині стояла статуя, якої — очевидно — тепер нема.

Кілька хвилин ходу вниз дорогою стоїть святиня Конкордії, одна з найкраще збережених святинь з V ст. Всі колодні уложені як у святині Юони. Стиль незвичайно простий та тому такий монументальний і маєстатичний. Знову 13 колодн у довжині і 6 у ширині (hexastylus peripteros) Колодні мають 1.5 м. у промірі і тому вигідно можна було сховатися за ними в тіні та спокійно любоватися архітектурою. Лагідний зефір повівав від моря. Щойно тоді зрозумів я його чар серед спеки та поетичне надхнення клясичних поетів, що присвячували йому стільки уваги і величали його благодатний вплив на втомлену і виснажену людину.

Відітхнувши трохи, я пішов знов тією самою дорогою, вниз до катакомб. Вони походять з II. ст. Саме тоді у найсильніших поганських осе-

редках стало процвітати християнське життя. Знаком цього є катакомби. Скрилося воно в підземелля, щоб набрати сили і повалити всевладних божків. Християни почали копати гроби коло шпихліра, який видобали в землі-ляві для переховання збіжжя. З шпихліра — σύλλος зробили молитовницю, а побіч неї почали копати коридори з аркосоліями і льокульями на мерців. Якщо хтось з тодішніх самовидців встав і розповів про подвиги перших християн і їх неустрашимість у вірі і життєвій боротьбі, ми зрозуміли б краще надприродний процес, що почав діяти в поганських душах.

За катакомбами лежить ще в руїнах святиня Геракла, з якої намісник Сицилії Веррес хотів забрати крицеву статую Геракла. Дальше стоїть святиня Зевса і Кастора й Полюкса. Почав їх відкопувати якийсь Англієць і не докінчив складати всіх колодн. Побіч святинь знову багато відчинених, мабуть сплюндрованих гробів, що серед оточуючої краси роблять пригноблене вражіння. По лівій стороні, лицем до моря, стоїть висока вежа Tomba di Tegone (405-200 пер. Хр.), мабуть пам'ятник володаря Тімовона († 337?), що похований у Сиракузах. Зрештою Терон (488-472), якого славить Піндар, був знаний зі своєї доброти і лагідності. Найславнішим володарем був Емпедокль (490-430), що старався полекшити долю мешканцям і тому аґрігентійці його просто боготворили.

Були це милі і зворушливі переживання з клясичного світу і початків християнства. Хотілося ще скочити до Африки — цеж недалеко, бо тільки 120 км., — однак недостача гроша і часу казала вертатися до дому. Знову тією самою дорогою, просто до пристані.

10. ПОВОРОТ

На пристані вже ждали о. ректор Пернічіяро, тепер вже єпископ, і доктор Петротта. Небагато було часу на розмову. Треба було входити на корабель, бо він точно в означений час відходить. Ми щиро розпрощалися. Короткий побут зблизив нас до себе.

Я увійшов на поміст. Той самий вид, який я нераз бачив перед відчаленням корабля. Зібрані на березі махали руками й хусточками, може неодні вже більше не побачаться. Заскрипіли підвої і двигуни, позамикано двері і на знак сирени корабель став помалу й мавстатично відбиватися від берега. За кілька хвилин ми виїхали з пристані на повне море. Довкола синява. Здалеку золотаві, легкі хвилі, якими море наче давало слабкі позначки життя по цілоденній спеці. Заходило сонце за хмари. Високі скелі берегів Сицилії зачервонілись, спроквола стали обвиватися легким серпанком мряки і зникали... Багато рибалок виїхало на нічний полів, розпустили вітрила і сунулися по воді, незначно дотикаючи

веслами поверхні. Закидали сіти. Ще хвилинка, в сумерку потонули рибалки та зникла з виду Сицилія.

Недовгий був мій побут на Сицилії — та стільки нових вражіннь! Здається, наче сон минуло цих кілька днів, й пересунувся наче в калейдоскопі остров, його мешканці, міста і велика історія.

На кораблі гамір, годі протиснутися — так багато подорожніх. Гуторять, курять, ходять по помості. Чути розмови на купецькі, наукові й політичні теми. Купці і прогульковці діляться своїми вражіннями, всі вдоволені з своїх виправ. Коло 11-ої години в ночі гамір втихає і чути лише плюскіт води.

Над ранком, коли сонце сходило, показалися береги Неаполю. Зразу лише їх силуетки, а далі щораз краще і виразніше, — одна з найкращих панорам світу. По лівім боці Неаполю залив і пристань Pozzuoli, де причалив був св. Павло і пробув там 7 днів. Дальше елізейські поля з виставними віллями Ціцерона, Горація й цезарів, побіч Сольфатара з вигаслим вульканом, де ще нині добуваються випари й гази. Накінець найстарша грецька оселя в Італії, Кіме, зі своєю сибіллею.

По правім боці Везувій, чистий і ясний, як рідко коли. Дим підносився просто вгору, як з димаря. Перед кільканадцяти літами, коли я ходив на вершок до кратеру, було повно диму і мряки, так що аж коло полудня прояснилося. У стіп нерозлучні жертви Везувія — Помпеї, Геркуланум, Стабіє, засипані в 63 р. до Хр. Разом цілі міста, дома, святині і людей присипав Везувій лявою й попелом. То була жахливо-трагічна сцена, як мешканці, втікаючи, брали на голову подушки, щоб охоронити себе від ударів каменів, що їх викидав вулькан. А що затьмив він попелом і димом сонце, то втікачі брали в руки смолоскипи, щоб знайти дорогу. Пригадую собі кілька таких сцен з Помпеїв, де, по відкопанні ляви, видно, як утікав якийсь патрицій з посудиною повною золота і впав на землю. Його скарб висипався і разом з ним патрицій опинився під лявою. Інший знову не вспів утекти з собакою. Старший Пліній прийшов з Мізенум з фльою на поміч загибаючим містам, але сам не втік перед смертю.

Наче ниткою тягнуться над берегом міста Соренто, місце уродження Торквата Тасса, з незабутнім видом на море, Салєрно, Амальфі, Пестіюм, — колись цвітучі міста, а нині веселі містечка. Накінець перед нами острів Капрі з славною блакитною гротою — grotta azzurra. Пригадую собі також, як у її воді все набирало срібної краски, а малі хлопці вмить ловили вкинені сольди, поринаючи у воду. Ціла околиця має в собі стільки радости й погідної усмішки, що навіть дуже прибитий чоловік, забув би тут усю журбу та зрадів би. Сам Неаполь, серед помаранчевих і цитринових садів, оливок, піній, кактів і винограду будився зі сну.

Корабель щасливо причалив. У пристані гамір, спів, веселі лица, купці виспівують «ранні пісні» про свої товари і заохочують до купна.

Кажуть, що в Неаполі — навіть як ведуть на вулиці злочинця до карцеру, то він весело співає. Нема тут студіні ані голоду, ніхто не кулиться і легко добуде хліба на прожиток. Які щасливі ці люди півдня!¹

¹ Бракують світлини в Сицилії, тому що книжки не можна було ніде відшукати. Ред.

Кілька вражін з Лемківщини

Багато пишеться і оповідається про Лемків, про їх русофільство, схизму, їх впертість, та всетаки цікаво побачити їх зблизька, приглянутися їхньому життю, познакомитися з тамошніми відносинам, подивитися на них безпосередньо, а не через відповідно наставлені очиці часописних репортерів, щоби потвердити „свою“ правду.

Лемки — так звать їх від слова „лем“ — самі себе називають русинами, руснаками, замешкують гори Карпати за Сяном по сей бк і по той в Чехословаччині. Числять їх на пів міліона. Лемківські села тягнуться під самі Татри. їх говір відріжнюється особливо тим, що наголос паде все на останній склад та має багато словацизмів і польонизмів.

Коли переїздити через лемківські села, то подибується багато польських літників, що приїзять там передусім з Варшави на лікування до Криниці і на відпочинок. Сама Криниця ділиться на Криницю-живець і Криницю-село. Криниця-живець спольщена майже ціла, передусім через викуплення ерекціональних парцель тамошньої греко-кат. парохії і селянських ґрунтів під купелеві заклади і віллі. Навпаки Криниця-село заховало народній характер. Видніють українські написи, писані етимольогією. Прегарна велика многобанна церква опановує з узгіря цілу околицю. Не диво, сеж королева Лемківщини! Мурована і тим відріжнюється від інших. Також стилем стоїть осторонь. Звичайно лемківські церкви деревляні. Такі церкви зпереду подібні до старої башти, на якій спочиває найвисша башта, за нею низша копула, над престольною частю ще менша. Не рідко стрічаються старі іконостаси лучших іконописців XVI-го ст. Церква ще й тепер в Лемка справжній осередок цілого його життя і думання. Він цікавиться найменшою річю, а привязання до давньої традиції і жах перед винародовленням не

герпить нововведень. Можна сміло сказати, що мимо деяких хиб се найбільш церковне племя в українськiм народі. Мабуть недоцінювання сеї ціхи викликувало непорозуміння в церковних справах. Лемко любить молитву, коли нема Служби Божої, то він бере книжку і сам в тім часі молиться.

Не треба аж довгих студій, щоби переконатися о тім, що ціла Лемківщина остала позаду від цілого українського сучасного руху. Дуже рідко на селі (на пр. село Злоцьке, що завдяки там. священникови може бути зразком для Лемківщини) стріньється читальню „Просвіти“ або кооперативу, а їх оснoвування відтягнулиби лемка від його пересадностей в церковних справах і занялиби йшими справами. Вина лежить в великій часті в тім, що лемківські парохії занимали під ряд кілька священничих родів та переходили з батька на сина. Витворилися своерідні умовини і патріархальні відносини села до священника, які зі всіми дрібницями хотять подекуди задержати парохі ще й тепер, не думаючи ніяк приноровитися до новочасного „лібералізму“ селян, якого набираються вони на роботах або поїздках. На тім тлі повстають тертя. Між священниками стрічається глибоко-побожні святі одиниці, яким добро Церкви лежить дійсно на серці, але не все здають собі справу з духа часу. Їх дійсно гризе т. зв. православна пропаганда і призадумуються поважно над способами, якби їй протиділати. Коли зайти на приходство, вас витають щиро і гостять сердечно зі справді старою українською гостинністю. Спитати в розговорі про причини православної пропаганди, то не почувте вдоволяючої відповіді. Вони і не зовсім свідомі потайної, а то й явної агітації. А в котрих селах шириться православіє? А от тут довкола: Ізби, Перунка, Милик, Фльоринка і др. Звідкиж почалося „православіє“ в Ізбах? Там був парохом великий любитель грецької мови. Гомера він напам'ять знає. За свої грубі провини був суспендований, перейшов на перекір на православіє тай агітує на ярмарках між селянами, що їм хочуть забрати „тверду, хлопску, руску віру“. В Варшаві має попертя і так деморалізує сусідні села. В другій парохії почалося від требів і невдоволені перейшли на „православіє“. Денед негодували селяни, що жена священника стоїть коло престола, а не на церкві і звідси непорозуміння, що кінчаться апостазією. Через подвір'я пароха, переходили люди в ліс. Мимо заборони пароха вони дальше ходили. Священик виточив процес і виграв, але кільканадцять хат перейшло на православіє. Доколичні священники радять йому перенестися. „Щоби всі до одного перейшли на православіє, то я не вступлюся і на своїм покажу“. Апостазій було би ще більше, якщо з переходом церква і приходство належалиби до „православних“. Ставити нову церкву і приходство, то для лемка завеликий видаток, хоч і на нього ча-

сом здобудеться. А наші дяки — тягне даліше господар — то також своєрідні філософи. Розглять зізди, тайні засідання і „радять” над вірою і церковними справами. Покутуємо за старі гріхи! В проповідях нарід чув замало про католицизм, а польське сусідство і страх перед винародовленням робило його лемкови чужим. Бо треба знати, що всьо, що „пілске”, того лемко не любить. Та всеж не можна того пересджувати, бо слідні латинські впливи в іконописі, різьбі і ін.

Подивляти треба, що на пр. села Шляхтова, Явірки, Біла Вода і Чорна Вода, положені коло самої Шавниці, яка також була колись українська, держуться своєї віри і народности, хоч окружені, неначе оаза, польськими селами.

Там знова в іншій селі не злюблять люде священника за його різьке українство.

Та переживають апостати заслужене розчарування. До села Перунки прийшов батюшка, всі дуже тішилися, нарід горнувся. Та небаром почав романс з сільською дівчиною і одної ночі зник з нею зі села. Сміх на цілу околицю, а рівночасно й наука!

А вже роля священника скінчена на селі, коли „міряни” не почують „всіх вас православних християн”. Якраз входить до кімнати один бувший провідник делегації до Преосвященого Єпископа в справі залишення „православних”. „А чому ж ви так за тим словом впоминаєтеся”, питаєте його. „А так є — відповідає — в старих, твердих книгах і ми так привикли. Коли чуємо „всіх вас” то нам здається, що всі телята, лошата. . . . і вас да помянет, наче би ми вже ніщо не значили”. З огляду на той опір народу, багато священників, мимо заборони, співали „всіх вас православних християн”...

Найдавніші села, то Андріївка, дочерна Милика коло Жегестова і Вафка в Грибівськім коло Фльоринки. Деякі села памятають часи наших князів. От вибираємося до Тилича, про якого привязання до свого обряду і народности згадує о. Камінський. Дорога веде серед гір і високих смerek. В княжих часах воно звалося Орнава. Містечко розляглося в широкій кітліні, багато сонця, затишне місце. Далі видніє дорога через гору, куди ходили Тиличани до Мушини на богослуження. Он і церква деревляна новіша з 1870. р. а оподалік камінь, де стояла колишня стара, ізза якої почався спір. В польського пароха переховується хроніка, де докладно записана сумна історія тиличської громади.

Виходить священник з погідним лицем і запрошує до себе. Завдяки щирости господарів почуваетеся, як в себе дома. Видно кілька українських часописів на столі, знак, ще дома цікавляться й іншими справами.

В церкві маєстатичний образ Матери Божої, ікона св. Варвари, яку лемки дуже почитають. В парохіяльнім архіві переховуються статuti брацтва „Непорочного Зачаття Пречистої Дви“ затверджені епп. Шумлянським і Атанасієм Шептицьким (1759 і 1773. р.) Почитання Матери Божої серед лемків особливше. Оповідують, що коли приїздний батюшка виступив в однім селі проти Непорочного Зачаття, селяни розійшлися сейчас, а успіх православної агітації зовсім знівечений.

Дальше веде дорога до Мохначки, в якій розгорілась була православна пропаганда та завдяки дбайливості пароха зовсім притихла. Шляхом тягнеться валка підвод, що везуть боровину, мінеральну землю до купелевих заведень в Криниці. В селі можна подибати коло хати карлика, кретина, чи, як кажуть лемки „бортака“. Мабуть се вплив гірського тамошнього клімату. По дорозі між горами будихатки циган, що заходять сюди з Угорщини. Цікаво подивитися на Мушину, за княжих часів „Плохе“. Мушиною названо від ддича Мухи. Та жаль серце стискає, з колишньої церкви ні сліду. Осгалося лиш кілька родин, а прочі? Перед війною перейшли на „пільське“, бо не хотіли платити конкуренції на нову церкву. Знова двірська служба примушена переходити на латинський обряд і так поволі Мушина спольщилася. Села назагал небогаті, як звичайно гірські оселі. Заробіток коло дерева, сіна, годівля худоби і т. п. се головні джерела прожитку. Так Войка, Злоцьке, Щавник і ін.

Світська інтелігенція вихована в польських школах, володіє дуже добре польською мовою, а противно української не знає і не старається пізнати. Говорить страшенною тарабанщиною, мішаючи лемківський говір з польською мовою. Навпаки, коли говорити з простолюддям, то з приємністю можна дослухатися старих українських слів, або бодай слівних пнів.

.....

3 життя російської еміграції

Коли переїхати головні європейські міста, то всюди можна там подибати великі кількатисячні громади російських емігрантів. На вулицях і в поїзді чується нерідко російську мову. Загостити до їх товариств, то в розговорах дають вони вислів своєму незavidному положенню, а в своїх поглядах щодо майбутнього дуже різняться. Одні живуть споминами минулих днів, інші, не беручи під увагу теперішнього положення, снують уявні пляни, заправлені густо-часто жадобою мести за свої терпіння і нав'язні ніжною поезією. Пісня „Замело тебя снегом, Россіє!“. Та є й такі що здають собі справу з гіркої дійсности і стараються зорганізованим гро-

Студенти I року Богословської Академії у вересні 1938 р.

Студенти I року Богословської Академії у вересні 1938 р. під пам'ятником митр. Андрія.

мадам роздобути запомоги на тяжкий прожиток, або найти заняття та в той спосіб забезпечити бездомних.

Нетяжко подибати, що високий урядник нанявся за слугу в харчівні, а його жінка за кухарку. Ось під церквою в Парижі жінка прокуратора військового трибуналу продає образці і листки, кусаючи засохлу просфору та готова в своїй сердечности поділитися нею з вами. На загал російська еміграція держиться церкви і про це свідчить участь у богослуженнях, відчитках, релігійних сходинах і т. д. В Парижі, Ліль, Ніцці, Намір, Берліні і Празі є не лише незєдинені православні церкви, але й католицькі зі своїми душпастирями, наставленими Апостольським Престолом. У всіх емігрантів без різниці є дуже велика пошана до нашого Митрополита Андрея. І як Католицька Церква зискує щораз більше на впливі, хоч щоправда не без помітної реакції, то незєдинена тратить на значінню і повазі. Внутрішні роздори і схизми між єрархією ударемнюють незєдиненій Церкві і так вже слабій вплив на громадянство. Генеза тих свар така:

В часі наступу Врангля утворився „найвисший церковний уряд полудневої Росії“, тому, що з патріархом Тихоном не можна було ніяк скомунікуватися, „Управління“ назначило архієпископа Евлогія зверхником всіх російських церков на Заході. По розбиттю армії Врангля найвисший уряд перенісся до Карловиць в Югославії, де зібралися всі незєдинені російські єпископи на еміграції і затвердили Евлогія з тим, що він відповідальний перед патр. Тихоном. Та 5. мая 1922 Тихон уневажнив Карловицький Синод і передав всю власть митр. Евлогієви. Затверджений митропол. Евлогій толерував з опортуністичних зглядів Карловицький Синод. Та на засіданню Синоду 29 червня 1926 прийшло до гострої сцисії. Евлогій і Платон пустили засідання, а митр. Антоній видав посланіє, в яким закинув Евлогієви непослух, а митр. Платона обвинив о се, що хоче самостійно креувати американську митрополію. Синод в Карловицях назначив нового єпископа для Берліна. Мимо великих старань посторонніх чинників не могло прийти до поєднання.

Літом 1927 р. видав митроп. Сергій, заступник містоблюстителя патріяршого престола, Петра, що є засланий в Сибір, декрет, в яким зажадав, щоби духовенство на еміграції закинуло всяку політику. Евлогій повинувався, а Антоній ні. Цей останній склонювався навіть до того, щоби на еміграції вибрати патріярха. Однак закинув цю думку тому, що загальна опінія була противна. По смерті Николая Николаевича признав Антоній великого князя Кирила царем, а Карловицький Синод обвинив Евлогія о большевизм. Митр. Антоній провадив всюди царську політику і так односторонно, що сам Синод закинув йому, що непокликані світські чинники вдираються до церковної власти. На це Антоній мав

сказати: „По що говорити про церкву? Хто думає нині про неї, хиба 4 єпископи, 5 священників і 4 вірних. Прочі уважають церкву як середник на використання то правицею, то лівицею. В такому випадкові красше, хай використовує правиця“.

Митр. Антоній знаний зі своїх ліберальних поглядів в теології, (не признає 7 тайн), є великим оборонцем царської Росії і тому в консеквенції не признає патріярха. Евлогій знова в справах віри більше консервативний, хоч в останніх часах став піддержувати тісніші звязки з англіканами й протестантами. Він є прихильником централізаційного напрямку в особі патріярха. На конгресі некатолицьких віроісповідань „Faith and Order“ брав участь, але не підписав ухвал.

Закидують йому його противники між іншим і те, що правив заупокійну Службу Божу за бл. п. кардинала Мерсіє. Спір триває далше.

В останнім часі митр. Сергій усунув Евлогія та іменував на його місце митр. Елевтерія управителем західно-європейської незєдненої російської єпархії, а його помічником єп. Венямина. Тоді Евлогій віднісся до царгородського патріярха, який зробив його ексархом. Більшість лишилася при Евлогієви, а значна частина, м. ін. деякі визначні богослови признали Елевтерія. Митр. Антоній прибрав титул „блаженнішого“, уважаючи себе головою закордонної російської церкви.

Великий вплив на російську еміграцію має УМСА, яка удержує російські філософічні і теологічні видавництва, уряджує конференції, оплачує літництва для дітей і т. д. Завдяки її піддержці „Академія релігії і філософії“ видає „Путь“ (Бердяєв, Н. Степун, В. Зєнковскій, о. С. Булгаков).

Богословський осередок становить „Богословський Інститут в Парижі“, який оснував Евлогій в 1924 р. Учуться там звиш 30 студентів, а ціле удержання Інституту стоїть 20.000 доларів річно. Видатки покриваються збірками та англіканськими й американськими підмогами. Звідси та прихильність до англіканів.

Між молододою емігрантською генерацією слід підмітити „Християнское движение русских студентов“, що стоїть в звязку з Бенедиктинами в Атау і брацтвом св. Кирила і Методія. ОО. Єзуїти утримують інтернат російських хлопців в Намір у Бельгії, а ОО. Домінікани в Ліль від кількох літ ведуть духовну семинарію, з якої вже вийшло кількох ревних католицьких російських священників. Домінуюче становище займає тепер прегарна велика Російська Колегія в Римі, здвигнена за Св. Отця Пія XI, завдяки старанням єп. Михайла Д'Ербіні.

Священнича санаторія в Гребенові

Зріст і сила нації запевнені тоді, коли вона ві всіх напрямках і ділянках ритмічно пробиває собі шляхи і зараджує потребам і вимогам, які ставлять час і умовини. Те саме, що до цілого народу, відноситься й до поодиноких його кляс і станів, бо з їх рівномірним розквітом і закріпленням могутніє ціла нація. Не диво тому, що супроти нових подувів часу кожний стан і кожда установа проявляє свіжі, сильні старання зорганізуватися і забезпечитися в своїм діланню. Здавалосяби, що се самозрозуміле і для нашого духовенства! Квіт народу, вибране і відділене силою свого божого звання і покликання, дається найлекше і найміцніше сконсолідувати і з'єдинити, щоби забезпечитися в осяганню і веденню до найвисшої ціли. Та на жаль, з болем серця треба се сказати, що воно відносно до сили, рішучости і скорости ворожих плянів, перегруповань і наступів замало проявляє активности і меткости. Вправді можнаби тут навести багато виправдуючих причин, що не раз кульмінують у впертій короткозорости одиниць і мішанню своїх власних амбіцій з добром загалу — та не о се тут ходить...

А вжеж в тій кволости найбільше вражало кожного, хто кинув свіжим оком на життя нашого духовенства, що воно так мало думає про свою самоохорону і не дбає о забезпечення себе на випадок недуги і старечої немочі. А прецінь збереження, скріплення і відзискання фізичних і духових сил одиниць, і то звичайно найкращих, що легко заважають на здоровлю, для діяльности духовенства річ превеликої ваги. В нинішних умовинах упавші ряди тяжко

заступити рівновартними силами! Самозрозуміле отже, що німецьке, австрійське, швейцарське, французьке, чи польське духовенство (Закопане, Ворохта і др.) подбало заздалегідь про відпочинкові і кураційні дома для своїх членів.

Може скаже хтось, що наші священники, переважно жонаті, жиючи на селі в родині, не відчували так діймаючо потреби відпочинку і покріплення в недугах. Та се лише так здається. Хто мав нагоду переїхатися по наших селах, не згадуючи вже про міських священників, і побути хоч кілька годин в їх домах, той легко переконався о якраз чимсь противнім. Парохіяльні, а нераз родинні клопоти, безвпинна праця грудьми і горлом, душевне виснаження і пересилення, що мстяться відтак в цілій діяльності, се часті гості в домах нашого духовенства, яких ніщо не заспокоїть, як лише зміна воздуха, залишення занять і повний відпочинок через якийсь час. Нераз можна почути: виїхавби, на відпочинок і лікар радить — та не маю де і не знаю, як там... Народне учительство, хоч жиє в тих самих умовах, давно вже зарадило собі в тім напрямі.

З тим більшою радістю треба повитати в нас оснування кооперативи „Священнича Санаторія“, що саме поставила собі за завдання виповнити ту прогалину в нашім життю. Осідком кооперативи, як читаємо в статуті, є місто Львів, а її метою є удержувати і вести літництва і санаторії, а при тім також бурси й інтернати для дітей та ремісничі майстерні. Членський уділ виносить 10 дол., який можна сплачувати по 2 зол. місячно. Головою надзірної ради є о. др. Климентій Шептицький, ігумен Студитів, а дирекцію творять о. крил. Дам. Лопатинський, о. дир. Дзерович і о. С. Смачило, парох Гребенова. Совісний і рухливий провід і заряд дають певну запоруку найкращого розвою „Санаторії“.

За час свого тримісячного існування кооператива здобулася на закупно віллі „Зелемін“ в Гребенові, на границі Скільщини і Тухольщини, за ціну 7.800 дол. Дня 19. червня 1930 р. Впреосв. Е. Митрополит Кир Андрей в сослуженню Преосв. Кир Никити Будки і многих священників довершив при великім здвизі народа посвячення нового дому. Вибір дому і місцевости був під кожним оглядом влучний. Вправді відзиваються голоси, що більша є потреба приміщення в купелевій місцевости на ревматизм, гостець, жолудкові і внутрішні недуги, та се лише свідчить, що „Санаторія“ мусить старатися о скорі закупно таких домів в Черчу, Трускавці і ин. Куплена двоповерхова вілля від інж. Козаневича, обнимає 20 кімнат, більших і менших, їдальню, кухню і пивниці. Від полудня, сходу і заходу попроваджені балькони для верандовання. Вілля нова, чиста, незвичайно світляна і воздушна. Заряд харчування обняла в сім році

п. Козаневичева, а факт, що десятки гостей зпоза Санаторії бере обіди й вечері, свідчить найкраще про їх якість і добір. Удержання для члена стоїть 6 — 7 зол. денно, а з правою білянсу і виплаченню довгів дирекція обіцяє знизити оплату і до половини.

Священича санаторія—Зелемін, побудована на узгір'ю, має найкраще положення в Гребенові. Зі всіх сторін простягаються мальовничі, гірські види. На полудне у її стіп лежить Гребенів, опоясаний з одної сторони бистрим Опором, а з другої залізничним шляхом, ген дальше видніє Зелем'янка зі своїми залізно-йодовими і бромово-соляними купелями. На північ і схід синіють вершки Парашки і могутнього Зелеміну. Віддалення від гостинця і високе положення хоронять віллю від пороху і диму. І під оглядом практичним і естетичним вибір справді прегарний! Все на очах, по середині села красується величава, в гірським стилу побудована церква. Станула вона завдяки рухливості молодого о. пароха Ст. Смачила.

Стежок і проходів, дальших і ближших по дооколичних соснових і смерекових лісах, є без ліку. По тих, колись непроходимих борах відбували князі і княжі бояри гучні лови на турів, медведів, вовків, диків і оленів. Для сильніших і здоровіших літників є приманчіві прогульки на Парашку, Зелемінь, Тростян і др., — з яких захоплює видця: Бескид зелений в три ряди саджений! Сонічні воздушні і в рвучій ріці купелі, поїздки до дооколичних міст і сіл — Лавочного, Славська, Тухлі Хащовання, Хітара, Волосянки, Головецька, Сколього, Синевідська, Бубнища і др. відсвіжують ум і кажуть забути всі клопоти і жури та махнути рукою на свари.

Скільщина і Тухольщина має своє світле ім'я в нашій історії і в історії нашої Церкви. Тут здвигнув народ прегарні стилеві храми з гарними іконами високої мистецької вартости. Тут грізний ставила опір татарам земля короля Данила. Тут співав колись заклопотаний о. Николай Устіянович безжурну пісню :

Верховино, світку ти наш!
Гей, як у тебе тут мило!
Як ігри від пливе тут час,
Свобідно, шумно, весело...
Там то бренить трембіти звук,
Щебече любо сопівка;
А як звіря завіє гук,
В челюсти плюне му цівка.

Своїми гарними образами вкрашав Корнило Устіянович божі дома. А й новіші муровані храми в Славську і Тухлі се гордощі української культури. Се найкращі наші новочасні церкви, будовані в византійсько-українським стилу. Славчанська церква, розмальована Мод. Сосенком, а Тухлянська арт Балою, стягають зі всіх усюдів видців, ляків

і знатоків мистецтва. При тих церквах старі наші священники, оо. Юхнович, Качмарський, Йосифович, Ревакович, Мосора, Левинський і др. гідні слуги Божі і заслужені громадяни. Ревністю, невсипучою працею, совісністю, начитаністю, зразковим ладом в церкві можуть бути прикладом для кожного священника. Розмова з ними — се солодкі хвили відпочинку й науки. Поруч них молоде рухливе покоління духовенства — майже в кождім селі видніють синьожовті написи кооператив і читалень. Скільщина і Тухольщина вдержують свій високий культурний рівень!

По оба боках Гребенова два свідки. Під Сколем Святославова могила — грізне мemento з братовбийчих воєн і свар в нашім минулім, „щоби діти памятали каїнську злобу“ — а за Тухлею Маківка, облита жизненою кровю наших борців.

Верхівя гір, верхівя слави,
Шумить, шумить сосновий ліс;
По битві на полях Полтави,
Тут вперше український кріс
Спиняв московських полчищ лави.

Мова століть зливається з шумом чорних борів. Відгомоном лунає тупіт тисячів полків і грюкіт гарматних гирл...

Ось новий підйом — там на Маківці пластунів табор складає присягу і святить прапор!

Стоїш на скалі. Небо оперлося о верхівя зелених гір, високо кружляє орел — беркут, в корчах шелестить гадюка. Рінистий Опір з каменя на камінь срібну воду переливає і таємну пісню говорить... Хваліте Господа с небес,... Сонце и луна... Горы і всі холмы... Зв'єріє и всі скоти, гади и птицы пернаты...

„Топчуть неба сині ниви, недобитки хмар“. Лине думка за думкою.

На широкий шлях барвистий
злотосиню даль
Мрійно лине порив — чистий
Мов кришталь.
Рій за роєм поривають
Мрії — кристалі
Світлотінню вигравають
На чолі
Далі й далі.. хід гальмують
Терни й манівці:
Як іти? Куди прямують
Стежки ці?
Рій вагань гнітить — лякає
Меркнуть кристалі..
Пі хслодний вис тупає
На чолі

Та, на Тя, Господи, уповахом.

День минає, кінчає сонце свій міліонововерстовий біг.
Тягне з круч і долів холодом. Довкруги обвиває гори темінь.
Вертаймо в нашу Санаторію — Зелемін.

Церква в Заздрусти (пов. Тербовля).

Апост. Нунцій Кортезі виходить з митрополичої палати до собору св. Юра (осінь 1938 р.).

ДОДАТОК

*В доповненні до тт. II і III-IV
містимо на цьому місці дві публі-
кації, яких тексти віднайдено
щойно в останньому часі.*

Редакція

ПРАГМАТИЗМ В ФІЛЬСОФІЇ І ТЕОЛЬОГІЇ

На полі філософської думки слідний в наших часах сильний анти-інтелектуалістичний напрям. Є се очевидний зворот від раціоналізму XVIII і XIX віку. Бо як в тих двох століттях перецінювано значіне розуму, уважано його ві всім послідною інстанцією — так тепер його не доцінює ся. Проти інтелектуалізму станули волонтаризм, містицизм, моралізм і інші напрями, обняті в філософії назвою ірраціоналізму. По стороні сих послідних станув і прагматизм¹. Як кожна нова система чи напрям, мусів і він звести доперва боротьбу, щоби здобути собі право горожанства в історії філософії. А як завзята була ся кампанія, вказують слова одного з критиків прагматизму: Наколи спір між теольогами і філософами вів ся до тепер мечем і копієм, то ось їх місце заняв стрільний порох². Кульмінаційною точкою сього спору була нагальна дискусія американських і німецьких філософів на третім міжнароднім філософичнім конгресі в Гайдельбергу (1908). Від тоді передовсім почали в Европі цікавити ся наукою прагматизму. Причиною сього не була лиш новість як така, але і актуальність доктрини.

Вік, в яким живем, се передовсім вік розвою практичних наук, що за всяку ціну хочуть улекшити чоловікови боротьбу о істнованє та зменшити його зависимість від материяльних конечностей і потреб. Вони стали ся так важним чинником в житю, що можуть навіть впливати на спосіб думаня у людини. При якій небудь праці — умовій чи фізичній — приходиться ся нераз чути питаня: По що се придасть ся? Чи буде з того яка користь? *Primum vivere, dein philosophari* — стало майже девізою нинішної доби. Консеквентно відтак в житю лиш те має вартість і заслугує на увагу, що є корисним. Питанє « що є правдиве » зводить ся і утотожнює ся з питанєм « що є корисне ». І коли сучасна філософія не признає сталого критерия для наших думок і поступків, оставсь прийняти на його місце користь житєву — біольогічну³. Тим стремлінням нашого часу прагматизм надає лишє філософичну форму. Заки приступим до самого начерку сеї доктрини, гляньмо вперед на його гєнезу.

Коли виступив прагматизм на згаданім конгресі — мав вже тоді

¹ Етимольогія сього слова вказує на грецьке *πράγμα* (= чин, діло), з яким стоять в звязи вирази: практичність і практичний.

² Dr. Th. Lorenz — *der Pragmatismus*. Internationale Wochenschrift (1908) II, 943.

³ Гл. *Szkice o modernizmie*. Kraków 1911, 193.

за собою більше як 30 літ розвою. Вітчизною його є практична Америка — сей край долярів, тому то проф. Гутберле зве його іронічно «die Philosophie des Dollars»⁴. Зразу формувала ся нова думка несвідомо. В 1878 р. оголосив англійський льогік Пірс (Peirce) статю «як зробити ясними наші поняття?», в якій дав нарис нової філософії. На поставлене питанє відповідає він, що зробим їх тоді ясними, коли возьмем під увагу їх практичні консеквенції, се є їх діланє і вплив на наше поступованє. Поняття наші, як також і суди є в дійсности правилами нашого діланя. В тім самім напрямі працювали відтак дальше Дюві (Dewey, проф. в Нью Йорку) і Шіллер (F. C. S. Schiller, проф. в Оксфорді). Однак до поширення прагматизму причинив ся в першій мірі Уїлліям Джемс (W. James, † 1910). В циклу своїх відчитів, які появили ся друком п.з. «Прагматизм»,⁵ дав Джемс систематичний виклад нового філософичного напрямю. Послідніми часами появила ся незвичайно богата література з сеї области. В Італії виходить навіть журнал Leonardo присвячений прагматизмови — а його редактором є Папіні (Papini). В Франції напрям сей дещо відмінний від англоамериканського, звісний під іменем «la philosophie nouvelle». Між німецькими філософами зачисляють до приклонників прагматизму Маха, Оствальда, Брузалема, Якобі (Günther Jakoby) і Ніцшого.⁶ Взагалі всі поважнійші журнали не виключаючи і наших, старали ся познакомити своїх читачів з сею наукою.

Перейдім тепер до самої доктрини прагматизму — а то найперше до його методи думаня і теорії правди, що становлять його суть,⁷ а відтак до його спорідненя з сучасною теологією. Не від річи буде рівнож навести деякі заміти проти прагматизму зі сторони критики.

I.

Перебуваючи раз в горах, вернув Джемс сам з проходу і застав своє товариство, як вело завзято філософичний спір. Сфінгували собі диспутанти такий случай: За пнем дерева криє ся вивірка а по противній стороні пня стоїть чоловік і хоче її побачити. Тому обігає пень довкола, але рівночасно виконує рух по пни і вивірка та ховає ся все по против-

⁴ Dr. C. Gutberlet — der Pragmatismus. Philosophisches Jahrbuch (1908) t. 21, 437.

⁵ Книжка ся вийшла в переводі німец. проф. Брузалема (1908) а в польськїм W. James — Pragmatyzm, przełożył z ang. W.M. Kozłowski. Wraszawa 1911. Цитати наведені після сього переводу.

⁶ Що до сього послідного — гадки поділені. Цікавий читач може заглянути до статей W. Eggenschwyler-a і R. Müller-Freienfels-a. Archiv für Geschichte d. Philosophie (1912 і 1913).

⁷ Сам Джемс говорить, що прагматизм є «передовсім методою а відтак генетичною теорією сього, що зове ся правдою». (Pragmatyzm, 37).

ній стороні, щоби чоловік її не побачив. І хоч кілька разів обігав він сей пеня, мимо того не побачив вивірки, бо вона все скривала ся. Ніхто не сумнівав ся, що чоловік окружає пеня дерева, — але чи окружає і вивірку, на се одні відповідали « так », другі знова « ні ». Диспутовали над сим довго і не могли ніяк погодити ся. Тому, коли зявив ся Джемс, кожда сторона просила, щоби прихилив ся до її гадки і в сей спосіб порішив остаточно спір. На се відповів Джемс: По котрій стороні правда, — се залежить від того, що п р а к т и ч н о має ся на думці, коли говорить ся, що чоловік окружає вивірку. Коли під словом « окружати » розуміє ся стояти найперше на північ від вивірки, відтак на схід, полудне, захід і знова на північ, то чоловік окружає її, бо займає ті положення одно по другім. Колиж возьмем другий случай, де « окружати » значить, що чоловік стає найперше перед нею, відтак з правої сторони, з заду, з лівої і знова прямо, то очевидно, що він не окружає вивірки, бо в наслідок ріночасних рухів, які вона виконує, черевце її є стало звернене до чоловіка, а хребет в противну сторону.⁸

Отсю анегдотку наводить Джемс, як примір на прагматичну методу. Він поступив собі тут так, як повинен поступати в таких спорах кождий прагматист. Метода прагматична служить якраз до розв'язання спорів метафізичних, які инакше не можна би рішити. « Полягає вона — каже Джемс — в таких случаях на інтерпретованю кождого понятя, через пробу витягнути з них відповідні практичні консеквенції ».⁹

І много, впевняє згаданий філософ, відпало би спорів, колиб рішати їх сим способом. Щоби розв'язати якийсь спір, а тим самим одержати ясне понятя річи, о яку спорить ся, питає ся прагматист, яка наступить к о н к р е т н а ріжниця, коли одна з двох можливостей буде правдивою. « Коли не можна знайти ніякої практичної ріжниці, тоді обі альтернативи, кажучи практично, значуть одно і те саме — а всяка дискусія є даремною ».¹⁰ Ось кілька примирів на се! Чи в світі панує вільна воля — чи доля, се має в практиці велике значінє, бо коли нема вільної волі, тоді всякий поступ в світі є впливом конечности і прикладати чоловікови до нього свої руки — річ злишна. Инша річ, чи світ має початок чи ні? Прагматист скаже, що дискусія над тою квестією пуста. Консеквенцій не буде з того ніяких в житю, чи світ існує від віків, чи ні. Спором о практичній значіню є: Котрий світогляд має за собою більшу рацию, чи матеріялістичний, чи спіритуалістичний? Коли взяти під увагу світ існуючий, що має перед собою будучність, тоді — каже Джемс — альтернатива: матеріялізм чи теїзм має значенє in

⁸ Пор. Pragmatyism, 24 sq.

⁹ Ibid. 25.

¹⁰ Ibid. 26.

concreto. Фільософія глядить в будучину і питає ся: Що сьвіт обіцює? « Дайте нам матерію, яка обіцювала би нам по в о д ж е н ь, якої права наказували би її вести наш сьвіт до совершенства, а кождий второпний чоловік буде її обожати... ».¹¹ Річ ясна, що матерія не може сповнити сих вимог. Лиш понятє Бога може стати підпорою для наших надій.

Задачею фільософії є виказати, чи буде яка конкретна ріжниця з того, наколи ся або та формулка сьвіта є правдивою. Розвязка однак не повинна полягати на означеню якогось слова пр. Бог, матерія, абсолют і заравом бути завершеном метафізичного дослїду. Прагматист розпоряджаючи такими і тим подібними понятями, послугує ся ними наче знарядями при упорядкованю дійсности. Бо сьвіт, в його розуміню, се щось неготового, не викінченого — се радше безладний хаос, який жде доперва привернення ладу. Тому в прагматизмі не ходить, чи якесь понятє або суд є вірним відбитем дійсности, але чи вони є здібні до упорядкованя сього хаотичного сьвіта.

Так після прогматичної методи рішають спір не теоретичні розумованя, але практичні наслідки. Розум наш є наче оружем в тяжкій борбі о істнованє. Він має зробити з абстрактних понятє середники, якими можна би осягнути дану ціль. Метода ся признає отже примат практичного розуму над теоритичним. Приклонники прагматизму кладут її « во главу угла » цілої доктрини. Деякі навіть кажуть, що суть прагматизму становить якраз його метода, хоч не бракує і таких, які уважають, що він в многім стикає ся з метафізикою. Прагматисти надають своїй методі характер посередництва між ріжними сьвітоглядами. Кождий дослїдник повинен нею послуговувати ся, коли хоче дійти до справді цінних вислїдів. Згаданий італійський прагматист Папіні порівнав сю методу з коритарем в готели, в якім видно много кімнат по обох сторонах. В одній з них занятий фільософ творенем нової системи, в другій благає хтось о сильну віру, в иншій дослїджує хемик сьвійства матерії а в ще иншій пише хтось атеїстичну книжку. Всім їм коритар є спільний і кождий з них, що хоче дістати ся до своєї кімнати, мусить ним п е р е х о д и т и.

* * *

Оглядаючи ся за практичностю і користию, посунули ся прагматисти ще один крок дальше, кажучи, що практичність і користь є не лиш цілю, до якої змагаєм, але також камінем цробним і ціхою правди. Вистарчить, щоби щось було корисним, а буде тим самим правдивим. « Тут якраз маєм, каже Шіллер — цілу основу прагма-

¹¹ Ibid. 57.

тизму, жерело звісного парадоксу, що правда залежить від її наслідків і що «правдиве» мусить бути «добрим», «корисним» і «практичним». ¹² *Verum et utile convertuntur!* Користь є одиноким критерієм правди, інших крім неї нема.

Правди не розуміють прагматисти як згідності між пізнанням а дійсністю. Після них не можна так дефінувати правди, бо ми не в силі переконати ся, коли та згідність заходить або ні. ¹³ Тому у Джемса правда не є особною категорією, ріжною від добра і рівнорядною з ним. Вона не є чимсь вічним, абсолютним і сталим, що містило би ся в наших понятях. *Правдивими стають ся* ¹⁴ поняття доперва в наслідках, які справджують їх в житю. Для правдивости понять, верифікація (справдженє) не є тільки акциденсом, чимсь, без чого їх правда може обійти ся — але вона становить суть їх правдивости. Лиш такі поняття є правдивими, яким можна надавати силу, які можна справджувати і переводити в чин. Ложні знова ті, з якими годі се робити.

Мати правдиві поняття чи суди є річю необхідною в житю, однак посіданє се не повинно бути цілію в собі а лиш средством до заспоковня житєвих потреб. «Коли громадим правди, не маючи заміру ніколи ними послугувати ся, то поступаєм як той скупар, що збираючи скарби, забув вкінці, пощо їх громадив». ¹⁵ Задачею правдивих понять є робити чоловіка здібним до діланя. Коли хтось — наводить такий примір Джемс — зблукав ся в лісі і грозить йому голодова смерть, то для нещасного, що побачить якусь стежку, найважнішою річю є понятє дому, яке сейчас повинно виринути в нього, бо сею стежкою може він зайти до якоїсь оселі і уратувати жите. Колиб блукаючий не мав був «надєтатового» (заощадженого) понятя — в тім случаю дому — не міг би був спасти ся. Се понятє було для того чоловіка середником — *інструментом* в його акції. Звідси говорить ся в прагматизмі також про *інструментальну теорію правди*.

II.

Свою методу і теорію правди примінив прагматизм передовсім в релігії, до якої, загально кажучи, ставить ся прихильно. Строго критикує він сей погляд, начеби релігія була пережитком, для модерного людства зовсім злишним. З якоїж точки обороняє прагматизм релігію?

¹² Dr. F.C.S. Schiller — Humanismus. Beiträge zu einer pragmat. Philosophie. перекл. на нім. мову Dr. R. Eisler, Leipzig 1911, 210.

¹³ Ті, що боронять стійности сеї дефініції уважають критерієм правди *евіденцію*.

¹⁴ від грец. слова *γίγνομαι* стаю ся — зве ся ся теорія правди *генетичною*.

¹⁵ Günther Jakoby — Der Pragmatismus. Leipzig 1909, 25.

Як в теорії правди, так консеквентно тут питанє *к о р и с т и* відграє перворядну ролю. Правдивість релігії залежить від наслідків, які вона спричинює. Прагматисти твердять, що ся релігія, яка уможливила найліпше жите і йому сприяє, є найправдивішою. Однак, котра форма з них є найвідповіднішою, сказати годі, бо не знати ще, « котрий тип релігії з ходом часу взагалі найбільше буде чинним ».¹⁶ Покищо і християнізм і магометанізм і буддизм та др. мають однакове право на істнованє, о скілько проявляють жите та відповідають вимогам одиниць, бо мимо ріжниць, які заходять між релігіями « кожда з них в більшій або меншій мірі є чинною, помимо того, що з теоретичного боку насувають ся дуже поважні трудности ».¹⁷ На них прагматизм не звертає уваги, бо сі трудности, після нього, не мають в практиці значіня. Рівночасно, як змінюють ся потреби одиниць і народів, змінє ся і релігія, бо її правдивість зникає, скоро тратить ся віру в її благодатний вплив і скоро вона не може заспокоїти потреб чоловіка. Отже вартість релігії не осуджують прагматисти після сього, чи її автором справді є Бог через дане обявленє, а лиш чи дана релігія може причинити ся до усовершеня дійсности. Елементу Божого, надприродного ні релігія ні віра в собі не містять. Віру уважають прагматисти за обяв житевий, подібний до многих инших пр. до потягу за красою, щасливостію і т.д.

Так само справляє ся прагматизм з питанєм про істнованє Бога, про безсмертність душі і и. Прагматист не пізнає і не понимає Бога; він потребує лише Його, бо в сьвітї йому з Богом ліпше. Доказати Його істнованє, се переступає границі розуму, але вірити в Нього, се біологічна конечність. Сьвіт надзmysловий, об'єктивно істнуючий, не улягаючий еволюції — се для прагматистів люксус, на який вони не можуть собі позволити.

В кругах теологів звернув увагу на прагматизм — модернізм, якого вітчиною є також Америка, де виступив він в теології під назвою « американізму ». Лиш що коли прагматисти не дають першенства покищо жадній релігії, то модерністи¹⁸ уважають католицизм для людства найвідповіднішим з форм релігійних. Впрочім стоїть модернізм майже на тій самій основі, що й прагматизм. Передовсім вплив прагматизму слідний у Le Roy. Згідно з прагматистами не признають модерністи об'єктивности і сталости правди. Вона є щось такого, що мусить йти в парі з духом часу. З сього слїдує, що правди віри — догми можуть улягати зміні. Пrawdами теоретичними, предметом розуму вони не є — але радше прав-

¹⁶ Pragmatyzm, 167.

¹⁷ Humanismus, 383.

¹⁸ З голосних імен модервістів назвати треба сі: Тірель (Tutell в Америці), Муррі (Murri в Італії), Льюасі і Ле Роа (Loisy і Le Roy в Франції і и.

дами моральними, нормами практичного поступованя.¹⁹ В відповідний спосіб пояснює Le Roy значіне догм. Пр. «Христос воскрес» мало би значити, що треба відносити ся до Христа так, як відносили би ся ми до Нього перед його смертю, або як до сучасного нам. Подібно «Бог є особою» значить: треба заховувати ся зглядом Бога так, як заховували ся би ми зглядом якоїсь особи людської.²⁰ Але як представляти собі сю особу, ту вже модерністи лишають кождому свободу. Очевидно, що кождий буде собі її з'ображувати, як йому найдогіднійше в практичнім житю.

Супроти такого прагматичного пояснюваня догм висувають католицькі теологіи сю трудність, що не до кождої з них можна приложити таку егізегезу. «Бог є один» відносить ся не до волі, але до розуму. Ціль тут є пізнанє як таке, а не норма діланя. Та однак на сей закид відповідають модерністи (Loisy, Labertonnière і др.), що догма о стілько властиво має значіне, о скільки помагає до доброго діланя. Виходило би отже, що треба таку догму покинути або заступити иншою, коли оказує ся не корисною до згаданої ціли. Се була би лиш дальша консеквенция з їх засадничого твердженя. Вправді Le Roy признає, що догми самі в собі є незмінними, але в відношеню до нас вони все таки лиш символи, улягаючі еволюції. Застереженє се не ослаблює попередних тверджень і після такого розуміня догма перестає бути властивою догмою.

Рівнож виказують модерністам неконсеквенцию в сїм, що коли хто приймає практичну вартість догми, мусить імпліците признати і теоретичну. Лиш тоді можна відносити ся до Бога як особи, коли Він справді істнує як індивідуальна личність, а не тільки як фікция, якій в дійсности нічого не відповідає.²¹ Пощо мав би чоловік дурити себе та сповняти обовязки зглядом Бога, коли онтологічно розбираючи не знати, чи той Бог є особою та чи взагалі істнує. Бо ідучи в слід за прагматистами, відкидають модерністи розумові докази на істнованє Бога. «Серце наше відчуває Бога» каже один з корифеїв модернізму!

В основу отже сього погляду лягла метода прагматична і генетична теория правди, яку проф. Гіслер, в наведеном висше ділі зве навіть «п і д в а л и н о ю м о д е р н і з м у».

¹⁹ До сього то відносить ся опрокинена 26. теза в декреті папскім «Lamentabili sane exitu» (1907): Dogmata fidei retinenda sunt tantummodo iuxta sensum practicum id est tanquam norma praeeptiva agendi, non vero tanquam norma credendi. Denziger — Enchiridion symbolorum, Friburgi 1911, n. 2026.

²⁰ Пор. Gisler — der Modernismus, Einsiedeln 1912, 581.

²¹ Пор. J. Piccerelli — De catholico dogmate universim. Neapoli 1911, 77 і Julius Bessmer — Philosophie u. Theologie des Modernismus. Freiburg 1912, 287.

III.

На перший погляд наука прагматистів видає ся дуже приманчивою. Реальне жите надає тут тон цілому способови думаня. Недивно тому, що в так, будь що будь, короткім часі зеднав собі він тільки приклонників. З другої знова сторони не бракло і не менше завзятих противників, т.зв. анти-прагматистів. Щож отже оспорує критика в прагматизмі?

З повисшого короткого начерку слідно, що прагматизм кладе передовсім натиск на се, що одиноким критерієм правди є користь. Коли однак приглянути ся ближше, то показує ся, що понятє користи, яким маєм означувати правдивість других понять само дуже не означене.²² Бо можна розуміти під ним добробут одиниці і суспільности, духову і материяльну культуру, інтелектуальний і моральний поступ — все те і инше подібне можна підтягнути під обсяг понятя користи. Коли будем руководити ся добром одиниці, — легко можем попасти в колізію з иншими користями, які також могли би бути дуже добре мірилами наших думок і вчинків. Припустім, що за користь треба уважати се, що буде для многих тревало пожиточним. Єще і тоді не будем знати на певно, що щось є корисним або ні, бо не зможем відрізнити правдивої користи від позірної, коли на инших критериях не вільно нам оперти ся, хиба при помочи другої користи, а сеї знова при помочи третьої і т.д. без кінця. Впрочім користь не лише була би критерієм не означеним, але й змінчивим. Жите наше пливе раз у раз, а з ним зміняє ся користь і шкода. З тих отже причин не можна згодити ся на се, що хосен є одиноким і найвисшим критерієм правди. З другої сторони годі відмовити слушности твердженю, що користь є в силі бути мірилом правди, але підпорядкованим критеріям інтелектуалістичним. Вже перед прагматизмом звернули були філософи увагу на се, коли ставили пр. в етиці норми хосенні для чоловіка, але не висували на перше місце і не генералізували сього критерия.

То саме, що до мірила правди, можна замітити і до цілої методи прагматизму, після якої забираючи ся до рішення якогось спору, треба поставити собі питанє, чи він має для нас в загалі яку житеву вартість і відповідно до сього видавати осуд. Вправді в деяких случаях завдавати собі таке питанє було би оправданим, але надавати сьому загальне значінє — значило би попасти в екстрем. Є квестії, в яких гру входить чисто теоретичний інтерес. Ледви може мати яку практичну вартість спір пр. над авторством і часом повстаня якоїсь книги Старого Завіта, або квестия,

²² Поп. Prof. Dr. W. Switalski — der Wahrheitsbegriff des Pragmatismus nach W. James. Braunsberg 1910, 54.

в яким хронологічному порядку слідує по собі діяльогі Плятона. Практичних наслідків дошукати ся тут трудно, а коли навіть були би, то так далекі, що ледво чи можна брати їх на згляд.²³

Філософ німецький Ейкен в однім з послідних своїх творів завважує ще що до розвязки метафізичних спорів методом прагматизму, що вона не вдовольюча. Возьмім примір, котрий світогляд має за собою більшу рацию, чи материялізм чи спіритуалізм. Прагматист скаже, що послідний, бо він більш відповідний для життя. Для материяліста — каже Ейкен, се за слабкий аргумент. Треба би йому доперва се виказати, бо він переконаний, що його світогляд є як раз більше сприяючий для життя чим інші. — Так при рішанню таких і многих подібних квестий, треба брати в першій мірі до помочи інтелект.

А тепер що до самого поняття правди! Прагматисти ідентифікують правду з вартостию, або сказати яснійше з користию. Правда понять після сеї теорії залежить від наслідків в житю. Треба доперва ждати на практичну вартість поняття чи суду, щоби можна сказати, що вони є правдивими або ні. Мимохіть насуває ся ту питанє, чи хосенні наслідки можуть все свідчити про правду понять і судів? Досвід учить нас чогось противного. Може бути відповідне представленє фактів історичних для якоїсь ціли хосенним, однак при тім незгідним з дійсностию, отже неправдивим. Так само, коли хтось має світогляд материялістичний і каже, що йому в житю з тим добре, з того не слідує ще, що він є правдивим. Рівнож міг іслям причинити ся до розвою культури, а мимо того бути ложною релігією. Коли би держати ся прагматичної теорії правди — каже один з критиків — вистарчило би вказати на користь якоїсь теорії, щоби стала вона вже правдивою. Вправді користь була і є нераз спонукою до дослідів, бо наше пізнанє взагалі є тенденційне, себто стараєм ся пізнати передовсім се, що є для нас хосенне. Однак по при се є вроджене нам бажанє пізнати річ, не лиш до чого вона придасть ся, але якою є вона в собі. Тому Кант сказав, що « є се закид зарівно не мудрий, як і несправедливий, який роблять пусті голови великим мужам, працюючим мозольно і пильно питаючи ся: на що то придасть ся? »²⁴ Ні Галілей ні Нютон не мали на оці користи, а лиш передовсім правду як таку. Видно вже з сього, що конечної звязи між правдою а хісном нема, а тим самим не можна робити тих двох понять тотожними та лучити їх в одно. « Пожиточність може бути ціхою правди, але ніколи не може ста-

²³ Пор. Dr. John M. Eachran — Pragmatismus, eine neue Richtung der Philosophie. Leipzig 1910, 63 sq.

« Нива » ч. 15 и 16.

²⁴ Najpiekniejsze mysli Kanta. Warszawa (Arct) 1905, 32.

новити її сути ані входити в зміст її поняття».²⁵ Супроти сього отже та засаднича теза прагматизму не може утримати ся.

Виходячи з сього принципу, що правда залежить від верифікації — наслідків, мусіли остаточно дійти прагматисти до релятивізму. «...Ми мусим — каже Джемс — жити правдою, яку дає нам нинішній день і бути готовими узнати завтра її за лож».²⁶ Правди пр. математичні, льогічні, які загально уходять за вічні, узнають прагматисти також такими. Релятивні правди значать у них то, що звичайно зве ся переконаннями. «Таке моє переконанє» сказав би прагматист «така моя правда». Знамя універсальне і надіндивідуальне, яке мала до тепер правда, стратила вона у прагматистів, бо вони зробили її залежною від одиниці. «Переконаня» можуть упасти перед аргументами слідууючого дня, однак не потребують все змінити ся як «правди» прагматистів.²⁷

Загалом кажучи ціле понятє правди набрало в прагматизмі иншого значіня, ніж мало до тепер. Не диво тому, що проф. Віндельбанд, анальогічно до моралі Ніцшого «jenseits von Gut und Böse» називає льогіку прагматистів «eine Logik jenseits von Wahr und Falsch».

Попри заміти піднесені проти теорії правди і методи, які відносять ся рівнож посередно і до релігії прагматизму та до спорідненого з ним модернізму, — має прагматизм і деякі добрі сторони. Инакше годі пояснити собі, як могло би признавати ся до нього тільки визначних філософів. Передовсім в заслугу треба вмінити прагматизмови се, що виступив він проти пересадної спекуляції та звернув увагу на значіне життя і здорового розсудку для філософії, які то чинники легковажили собі деякі з філософів. Лиш що підчеркуючи сі моменти, він не устеріг ся, щоби не попасти в другий екстрем.

²⁵ Prof. Dr. W. Windelband — *der Wille zur Wahrheit*. Heidelberg 1909, 8.

²⁶ *Pragmatyzm*, 123.

²⁷ Поп. K. Groes. *Was ist Wahrheit?* Internationale Wochenschrift (1910) IV, 1360.

НАСЛІДУВАННЯ ХРИСТА ЧОТИРИ КНИГИ ТОМИ ГЕМЕРКЕНА КЕМПІЙСЬКОГО¹

1. Нові видання і переклади «Наслідування Христа» свідчать беззаперечно про живучість думок і їх вплив на духове життя в християнській католицькій і нез'єдиненій православній Церкві. Вправді, в найновіших часах історики оспорюють авторство книжки Томи з Кемпіс, але сам зміст остає незмінний. Це справді книжка, писана, як кажуть, кров'ю, — передумана віками життєва християнська мудрість.

Кожна гадка, кожне слово має свій зміст. Покійний о. Йосиф Схрейверс завважив раз, що в поодиноких розділах провідна гадка недотягнена до кінця. Може це й правда, але ніхто «Наслідування Христа» не читає від початку до кінця.

«Наслідування Христа» видаване, як сказано, тисячі разів, постало вже перед 1427 р. Нема нині сумніву, що після Св. Письма це найбільше читана книжка впродовж століть, яка до наших днів не втратила своєї актуальності і почитності та перекладена вже на приблизно 100 мов. Читають її залюбки не лише католики, але і православні нез'єдинені, протестанти і інші, віруючі та невіруючі.

2. Вона поділена на чотири книги. Загально подають, що автором книжки є Тома з Кемпен Гемеркен. Справжній автор невідомий, а називають від XV ст. бодай 35 авторів, між ними св. Бернарда з Клерво, Бонавентуру, Діонісія Картуського, Івана Герсона і інших. Сам автор скриває себе і лише в I 5,6 — збуває відповідь ось такою заміткою: «*Non quaeras, quis hoc dixerit, sed quid dicetur, attende!*» Нема сумніву, що то Томі з Кемпіс належить остання редакція твору.

В I книзі автор старається переконати читача про конечність внутрішнього миру і покори, які можна досягнути через відвернення від світу і від всезнайства, сердечний жаль, свідомість неминучої смерти та Божого суду.

II книга трактує про Боже Царство. До нього входить душа через скорби і терпіння, смуток і опущення, а це царство є в самій душі (II, I, I). Незавідну поміч знаходить душа в Христі, як в невідлучному приятелі, що є зразком і дає приклад несення свого хреста. Пеаном в честь хреста і хрестоносців кінчиться II книга.

В III книзі оспівана велич і роля надприродної ласки в житті людини та видвинена творча сила ласки

IV книга — то приготування до св. Причастя.

¹ Гл. «Богословія» 1943-1963 (Т. XXI-XXIV) Кн 1-4, 115-117.

Про «Наслідування Христа» існує вже непроглядна література, а найосновнішим твором є: P. E. Puyal, L'auteur du livre «De imitation Christi» 2 vol. Paris 1899-1900.

3. Коли кинути оком в минуле, то перші українські переклади «Наслідування Христа» зробили питомці Духовної Семінарії у Львові, і вони були поширювані в рукописах. Це треба з признанням зазначити. Ці й інші літературні праці та аскетичні переклади і передусім літургичні твори свідчать додатно про їх серйозність духовного звання, не раз заправленого сміховинками.

В 1891 р. був напечатаний переклад Юліяна Насальського з Бережан, а наклад покрив о. Лев Джулинський, парох Лапшина біля Бережан. Ще старший переклад появився в Перемишлі, в 1850-их роках, мабуть о. В. Терлецького. «Наслідування Христа» в церковно-слов'янській мові вийшло в Почаві. (Гляди: Шах Ст., Між Сяном і Дунайцем. Мюнхен 1960. стор. 238-241).

Переклад єпископа Йосифа Боцяна, то великий поступ вперед. І рідке знання мови, і точність висловів, і філософічне і богословське знання роблять твір незвичайно глибоким і мавстатичним, і щоб його зрозуміти, треба читачеві мати відповідне формування. Далеко легшим, під тим оглядом, є переклад Наталени Королевої.

Переклад єпископа Боцяна появився в кількох перевиданнях. Перше вийшло в 1920 р., в Жовкві, у Видавництві ОО. Василіян, під наглядом самого автора. Опісля, переклад в спадку одержала Духовна Семінарія у Львові, що є його власником. Вона видала друге видання. Цього, очевидно, ніхто тоді, за життя Покійного, не важився оспорювати. Можна радіти, що «Наслідування Христа» знаходить широкий круг читачів і серед нинішнього, загроженого матеріалізмом, людства.

ПОКАЖЧИК ІМЕН І РЕЧЕЙ
INDEX RERUM ET PERSONARUM

А

- Аахен 54, 271, 272, 311
Абатокль 354
Абгар з Едесси, цісар 117
Абдул Гамід II, султан 262
Абисинія 111, 361
Абрль-ель-Мелік, каліф. 193
Абрикосов Вл., о. 134
Авари 132
Августин, св. 288, 302, 303, 361
Августинці 112
Авесалом 201
Авіньон 175
Авраам 46, 173, 175, 176, 191, 193, 211
Австралія 302
Австрія 56, 130, 151, 318
Автокефалія 73, 74
Агатон 358
Аггаї 117
Аггтамар — острів 123
Агрігент 362, 363
Агріколя 294
Аддаї 117, 118
Адам 181, 275, 316
Адама 206
Аддіс Абеба 111
Адельфі 356
Адоніс божок 188
Адріян 182, 188, 191, 193
Адріян з Африки 282
Азарія опат 122
Азія 118, 121
Аінкарім 177
Аін Султан 204
Айкен 389
Айлорос, патр. 108
Айслер Р. 385
Айсхіль 353
Аквильонов 74
Аквілея 132
Аквісгран 272, 273
Акиндин, св. 231
Акра 177
Акрагас 353, 357
Акрополь 229, 231, 233
Акрур 112
Аксум, Король 111
«Acta Academiae Velehradensis» 10, 70
«Acta Apostolicae Sedis» 150
Акчазан 354
Александрія 108, 109, 111, 127, 233
Александрійський обряд 107, 108, 112
Александрійський Патріярхат 73, 107,
108, 109, 111, 112, 113
Alain de Coetivy, Card. 156
Алешпо 127, 194
Аллепинці 116, 128
Альбанія — албанці 60, 124, 125, 350,
359, 361, 362
Альба Юлія 130
Альберт Вел., св. 54, 271
Альбіон 259, 280, 312, 313
Альпи 166, 318
Альтенберг 270
Амальфі 365
Аме над Мезою 54, 89, 92, 152, 274, 373
Америка 38, 78, 79, 84, 103, 118, 123,
132, 134, 150, 152, 153, 234, 267, 285,
288, 302, 313, 386
Аміда 119
«Ανάπλασις» журнал 125
Анастазій, св. 124
Анастазіс — церква 182
Аната 210
Андрей, св., апостол 74, 128, 221, 224,
271, 351
Андрій Критський, св. 124
Англiканська Церква 56, 79
Англія 52, 54, 56, 118, 123, 152, 153,
173, 257, 259, 264, 274, 277, 279, 280,
281, 282, 284, 285, 286, 289, 290, 291,

- 292, 294, 295, 298, 300, 301, 302, 303,
304, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 319,
21
- Анґора 239
- Анзельм, св. 288, 303
- Анкона 215
- Анна, архієрей 184
- Анна Булин 2 8
- Анна, королева 285
- Анна, св. 127, 195, 214, 351
- Антверпен 276, 277
- Антим IV, патр. 146
- Антим V, патр. 147
- Антим VII, Царгородський патр. 71
- Антимій з Тралес 235
- Антиохійський обряд 107, 116, 123
- Антиохійський Патріярхат 73, 107, 115,
116, 117, 126, 127
- Антиохія 107, 113, 126, 127, 129, 176, 199
- Антиох, цар 175
- Антоній Аріда, патр. 116
- Антоній, митр. 372, 373
- Антоній, патр. 129
- Антоній, св. 108
- Апамеа 116
- Апольон 231
- Апостоли 74
- Апостольський Адміністратор 42
- Апостольський Престіл 30, 34, 36, 38,
42, 73, 80, 86, 91, 93, 101, 104, 109,
119, 120, 130, 131, 135, 137, 140, 142,
147, 148, 156, 158, 234, 285, 290, 300,
359, 360, 361, 372
- Апулія 349
- Араби 108, 118, 121, 126, 127, 129, 174,
177, 183
- Арбель 117
- Ареопаг 230, 231
- Арес 230
- Ариматея 177
- Аристотель 229
- Арісцес опат 122
- Аріяни 78, 111
- Ардаг 306
- Арміній 266
- Артеміда 232, 262
- Архєпископство Кипру 125
- Архимед 60, 354, 355
- Асбест Григорій 360, 361
- Аскетична бібліотека 6, 163
- Асмара 112
- Ассемані 116
- Ассиро — Халдейці 117, 119
- Associazione cattolica italiana per l'O-
riente Cristiano 153
- Ассумпціоністи 152
- Атаназій, св. 108, 111, 148
- Атени 50, 125, 151, 229, 230, 231, 232,
233, 239, 251, 252, 262
- «Atonement» — журнал 153
- Атос 124, 130, 133, 152, 154
- Ахав 213, 225
- Ахерем 112
- Ахмет I, султан 236
- Афраат 117
- Аффрика 58, 264, 265, 302, 349, 362, 364
- Б**
- Баалбек 261, 262
- Бава, св. 278
- Бавер, архієп. 90
- Baur Chrysostomus P., Dr., OSB. 140, 158
- Багдад 119, 120, 176
- Багчисерай 169
- Базета 177
- Baule 153
- Байрон 186, 233, 286
- Балой 376
- Балядити 116
- Баляманд 128
- Балфура, міністер 173
- Балфурія 213
- Барадай Яков 126, 199
- Барес, о. др. 262
- Барий Ч. 284
- Барі 361
- Бар Кожба 175
- Барлюці 216
- Бартман, о. 266
- Басараб Олександр, князь 130
- Беда, історик 282
- Беда, о. 304
- Беджан П. 120
- Безелер, ген. 277
- Бейрут 109, 115, 116, 122, 127, 262
- Бек, міністер 315
- Бекет Т. 303, 314
- Белізар, полководець 349, 354
- Белліні 286
- Бельгія 54, 56, 152, 272, 273, 274, 275,
277, 278, 279, 288, 314, 373
- Бельпер, о. 274
- Бенеш, през. 90

- Бенсон 298
Бентлі І.Ф. 282
Бенцберг 270
Берг, о. 152, 158
Бергебрей, теол. 114
Бережани 392
Берестейська Унія 99
«Берестейська Унія» — Єп. Е. Ліков-ський 105
Берклей 298
Берлін 52, 54, 151, 152, 158, 259, 260, 263, 264, 273, 286, 372
Берн 153
Бернард з Клевро 273, 391
Бертранд 317
Бессмер Ю. 387
Бетель 210
Белаєв, проф. 148
Бзомар 122
Біляєв, проф. 42
Бібарс, Султан 214
Біблійне Товариство 286
Біблійний інститут 46
Бідла, о. проф. 80
Біла вода 369
Білгород 70, 79, 80, 132
Білі Отці 127, 195
Білорусь 84, 86, 106
Бірітуалізм 28, 81, 82, 85
«Благовісник» — журнал 71
Боболь, монс. 78
«Богословія» — журнал 6, 391
Богословська Академія 6, 18, 32, 34, 89, 100, 104, 163, 180, 196, 219, 239, 268, 277, 371, 392
Богословське Наукове Товариство 6, 34, 89, 95, 99, 102, 103, 104, 106, 143, 145
Бодлей Тома 298
Бодуен, о. 152
Божий Гріб 48, 163, 164, 165, 176, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 188, 191, 199, 208, 227, 228, 241, 242
Бойківщина 62
Бокшай, о. 71
Болгарія 91, 130, 131, 132, 150, 152, 154
Болгарська Церква 124, 131
Бологов 24, 74, 77, 78
Bolton Dom Anselme 140, 153
Бонавентура 361, 391
Бонн 54, 367, 270, 271, 272
Борис, князь 131, 132
Борис II, князь 131
Борис, св. 85
Борковський А., о. 180
Боско І., св. 302
Боснія 132
Босфор 48, 169, 239
Боський, о. 279, 309
Боцян Й., єп. 14, 28, 40, 70, 81, 84, 392
Бош ван де, о. 278
Брабант 275
Бразилія 134
Бранденбург 264
Братислава 89
Браунзберг 388
Брауншвайг 264
Бритійський Музей 58
Бріксен 314
Брінфорд, о. 291
Брінктріне, о. 264
Брюссель 54, 151, 152, 274, 275, 276, 277, 314, 326
Будапешт 132
Будка, єп. 100, 104, 144, 375
Букарешт 122, 130
Буклей, о. 307
Буковина 122, 239
Бун Герберт, кард. 282
Бурдяк, о. 91
Буржоа, о. 91, 92
Bunp, Card. 77, 291
Бурдеана Яков 113
Бучко І., єп. 100, 104, 144
- В**
- Ваал 225, 226
Вавилон 262, 322
Ваврик, о. 91
Вайгаун 291
Вайс, проф. 89, 91
Вайсман, кард. 291
Vasant-Mangenot 140
Валерій 356
Валія 311
Walch Edm., S.J. 153
Вальонці 274
Ван — озеро 123, 264
Вандали 354
Варвара св., Церква 58, 319
Варлаам 165
Варнава, патр. 132
Варнава, св. 125
Вартоломей з Больонії 121

- Вартоломей, св. апостол 111, 220
 Варухас, єп. 124, 238, 239
 Варшава 367, 368, 389
 Василій Вел., св. 50, 110, 148, 152, 179
 Василіяни, оо. 71, 86, 91, 99, 103, 128, 144, 309, 359, 392
 Ватиканський I Собор 16, 136, 146
 Ватиканський II Собор 16, 20, 22, 32
 Вашіца, о. др. 70, 71, 73, 80, 89, 91
 Вежа Антонія 195, 197, 198
 Везувій 347, 365
 Вейт Джалю 200
 Велеград 12, 14, 16, 22, 30, 32, 38, 69, 70, 71, 86, 87, 92, 93, 103
 Велеградська Академія 10, 92
 VII Велеградський Унійний Конгрес 88, 93
 Велеградські З'їзди 8, 10, 14, 16, 20, 22, 24, 26, 30, 32, 42, 69, 70, 78, 88, 89, 99, 154, 158, 288
 Велика Британія 286, 296, 300
 Величковський В., о. 100
 Веляскез 286
 Венедикт з Субяко, св. 188, 300
 Венедикт XIV, папа 109, 121
 Венедикт XV, папа 86, 115, 126, 148, 150, 151
 Венедиктинці 54, 56, 70, 91, 92, 115, 151, 152, 186, 216, 274, 285, 298, 299, 302, 303, 304, 352, 373
 Венера 182, 356
 Венеція 122, 285
 Венізелос 231
 Венямин 187
 Веняминов, митр. 83
 Вербреген 275
 Вергілій 356
 Вергун П., о. др. 52, 152, 260
 Веронезе 286, 294
 Вероніка, св. 198, 199
 Веррес, управитель 354, 364
 Версай 56, 263, 317, 342, 344
 Верціревський А., єп. 122
 Вестмінстер 281, 282, 284, 295
 Верховський Гліб, о. 80, 134
 Виковкаль Ар., о., ЧСВВ 70, 76, 89
 Вікторія, королева 288, 311
 Витанія 200, 201, 202, 203
 Витезда 196
 Витовтов 26, 80, 81, 82, 83
 Витсаїда 221, 222
 Вифлєм 166, 186, 187, 190, 191, 200, 214, 223, 227, 243
 Віргілій, папа 78
 Відень 58, 122, 152, 157, 306, 319
 Візантійський обряд 107, 110, 114, 120, 123, 124, 150, 151, 200
 Візантія 46, 48, 50, 58, 74, 77, 80, 113, 115, 116, 121, 122, 124, 125, 126, 127, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 147, 153, 163, 167, 168, 169, 170, 171, 176, 181, 195, 200, 214, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 253, 273, 347, 352
 Вілінський С., др. 91
 Вілнок, о., Т.І. 91
 Вільгельм зі Сен 303
 Вільгельм з Уер 288, 292
 Вільгельм I, король 294, 311, 352
 Вільгельм II 352
 Вільгельм, цісар 177, 186, 236, 262
 Вільдельбанд 390
 Вільсон 307
 Windslow 153
 Віпер 90
 Вірмени 120, 121, 122, 123, 128, 129, 134, 150, 154, 176, 180, 183, 184, 188, 189, 198, 199, 200
 Вірменський Обряд 120, 123
 Віссаріон 156
 Віталіян, папа 282
 Волинь 100
 Володимир, св. 24, 28, 78, 85
 Волсей 298
 Волянський, о. 165
 Вольна Академія Духовна 82
 Вооз 187
 Ворен Х. 284, 311
 Воронезе П. 316
 Вороніж 82
 «Vorträge und Abhandlungen der österreichischen Leo-Gesellschaft» 158
 Востоков 71
 Врангель 372
 Вселенська Церква 8, 14, 18, 20, 22, 24, 28, 30, 32, 34, 36, 42, 52, 72, 73, 74, 75, 76, 78, 79, 80, 81, 83, 85, 91, 105, 108, 115, 126, 127, 135, 137, 138, 146, 148, 154, 155, 156, 157, 177, 179, 185, 200, 215, 224, 227, 228, 238, 265, 266, 267, 268, 271, 289, 301, 304, 315, 391
 Вук 133
 Вуппергаль 267

Г

- Гааба 210
 Гавриїл, Архангел 193, 214
 Гагенай, о. 270
 Гаджега, о. др. 24, 71, 77, 78, 85
 Гажяра, вп. 218, 227
 Гаїфа 171, 172, 173, 174, 218, 225, 226
 Гайдельберг 381
 Гайдудорок 131
 Гакім Халіф 182
 Галилея 211, 213, 214, 221, 389
 Галичина 122, 134, 142, 143, 260, 309, 313, 352
 Галійський обряд 107
 Галіфакс, льорд 274, 288, 289, 290
 Галлен, о. 152
 Галлет, о. 302
 Гамід II, султан 169
 Гамількар 348
 Гамм 267
 Гандава 278
 Гарєб 177
 Гарізім 211, 212
 Гаріса 128
 Гарнак 76
 Гассун, патр., кард. 122
 Гатгин 216, 220
 Гебаль 211, 212
 Гербон 187
 Гегенна 201
 Гегіхте ван де, о. 278
 Гедеон 213
 «Н 'Εκκλησιαστικὴ Αλήθεια» журнал 124
 Гей I. 283
 Гейза I, король 131
 Гейтроп 298
 Гелеспонт 170, 171
 Гелон 354, 355
 Гелю 354
 Гельбое 213, 217
 Генезарет 217, 219, 221, 225
 Генезаретське Озеро 210, 219
 Генрих II, король 294, 303
 Генрих VI, король 293, 350
 Генрих VII, король 283
 Генрих VIII, король 283, 288, 289, 296, 298, 301, 311
 Гераклій, цісар 116, 129, 132
 Геракль 231, 364
 Herbigny 77
 Герді Ферд., о. 70
 Гері 354
 Нерман Aemilius, Dr., S.J. 158
 Герман з Ельбассан 126
 Герман Муакнад, архиеп. 128
 Гермон 211, 217, 220, 225
 Гермополіс 109
 Гернакулям 120, 365
 Гертнер 230
 Герцель 172
 Гетсеманський сад 195, 200, 201, 217, 227
 Гиннон долина 201
 Гігон — долина 177
 Гієрон I 353, 354
 Гієрон II 354, 355, 357
 Гієронімос 355
 Гілеад 209
 Гільо, Т.І. 70, 78
 Гінзлей, архиеп. 282, 291
 Гірам 193
 Гірман Іван 212
 Гіслер 387
 «Histoire des Patriarcats Melkites» —
 С. Karalevsky 140
 Гітлер 53, 54, 192, 263
 Глинка Л., о. 100
 Гліб, св. 85
 Глубоковський 82
 Говард Катерина 288
 Годула, св. 275
 Гойдич, вп. 91
 Гойдич Ст., о. 91, 92
 Голігед 309
 Голяндія 120, 152, 274, 299
 Гольбайн 262
 Гольоферн 213
 Гомер 170, 228, 229
 Гомора 206
 Гонорій III, папа 133
 Гонорій, цісар 294
 Гораций 365
 Горгіяс 354
 Гориславич Олег 170
 Горникевич М., о. др. 152
 Градюк Віталій, о. 104
 Гребенів 62, 374, 375, 376
 Греко — Альбанці 60, 131, 358
 Греко — арабський обряд 124
 Греція (Геллада) 50, 58, 108, 109, 112, 125, 126, 130, 150, 154, 178, 180, 181, 183, 188, 196, 200, 228, 230, 231, 232, 239, 355, 361

Грецька Колегія в Римі 125, 151
 Грецька Церква 124, 125
 Григорій Великий, папа 282
 Григорій Назіанзенський, св. 90
 Григорій Паламас 124, 155
 Григорій VIII, папа 126
 Григорій IX, папа 129
 Григорій XIII, папа 116, 125
 Григорій просвітителю, св. 121
 Григорій, св. 50, 110, 123, 148
 Грузинська Церква 128
 Грузинці 124, 129, 130
 Гудечек П., єп. 100
 Гудула, св. 54
 Гузетта Ю. 359, 360, 361
 Гумберт, Римський 155
 Гус 72, 79, 80

I

Гаскет, кард. 301
 Гвіскард Р. 349
 Гданськ 151
 Георгіос Антіохійський, вождь 351
 Герінг 263
 Германос 153
 Герсон Іван 391
 Глостер 299, 300
 Горділло, проф. 89, 90, 92
 Готи 349
 Грабман, о. 16
 Granach 276
 Грегоріанум 6
 «Γρηγόριος ὁ Παλαμῆς» — журнал 124
 Грівец, о. 16, 73, 76, 89, 90, 91, 92, 93
 Грос, єп. 77
 Гротта-Феррата 126, 359
 Гутберле, проф. 382

Д

Даблін 302, 303, 304, 305, 307, 308,
 333, 337
 Давид — цар 46, 174, 176, 177, 184,
 185, 187, 193, 201
 Давид II — цар 129
 Давід, о. др. 270
 Дальбора, кард. 77
 Дальматія 132, 133
 Дамаск 127, 176, 210, 222
 Дамаскин I., св. 124, 179, 191, 196
 Данило, король 376

Данило Паломник 46, 50, 165, 170, 171,
 177, 179, 180, 181, 183, 205, 208
 Д'Антон 358
 Данці 282
 Дарвін 283
 Дарданелі 170
 Дарій — цар 48, 168
 «Das Notbuch der russischen Christen-
 heit» 158
 Дафні 231
 Дворник 85, 92
 Дебора 213, 216
 «De valore S. Thomae Aquinatis eiusque
 influxu in theologiam orientalem» —
 J. Slipuj, Card. 10
 «De Institutis et studiis Romanis» —
 Dr. Aemilius Herman S.J. 158
 Деір — Зафаран монастир 114
 Дейбнер, о. 134
 «De cultu SS. Cyrilli et Methodii in Ukra-
 ina» — Card. J. Slipuj 10
 Дельфі 229, 236
 Демостен 230
 Дераль — Мухалліс 128
 Д'Ербіні 62, 77, 90, 151, 361, 373
 «Der Christliche Orient» 140
 «Der christliche Orient herausgegeben
 im Namen der Catholica Unio» — Dr.
 P. Chrysostomus Baur O.S.B. 158
 Дерманський Монастир 106
 Де Салемі Л. 361
 «Decet Romanum Pontificem» 101, 142
 «De septenario numero sacramentorum
 apud Orientales uti vinculo Unionis
 et conservationis fidei» — J. Slipuj,
 Card. 10
 Джарвер М., єп. 115
 Джемс У. 382, 383, 385, 388, 390
 Джірдженто 362
 Джоконда 316
 Джулинський Л., о. 392
 Джулямерк 118
 Дзерович Юл. 163, 165, 375
 Диметер 232
 Диоклея 133
 Дієр Т. 300
 Д'Ізраелі 283
 Дікенс 283
 Dyck A., van 276, 286
 «Dictionnaire de théologie catholique» —
 Vacant-Mangenot 140

- «Die christlichen Kirchen des Orients»
— K. Lubeck 140
- «Die Kirche als Corpus Christi» — о.
Jürgensmeier 265
- «Die Unionsaussichten im Osten» — Dr.
P. Chrysostomus Baur O.S.B. 158
- Дідим 108
- Дікамп, проф. 265
- «Dictionnaire d'archéologie» 301
- Дімон, о. 152
- Діоклеціян 110
- Діонізій 233
- Діонізій I, тиран 354, 357
- Діоскур, патр. Александрійський 108,
126, 195, 196
- Діпер 262
- Діямпер 120
- Діяна 356
- Довер 279, 280, 312
- Дольницький I., о. 151
- Домінікани 112, 115, 120, 121, 129, 152,
155, 208, 298, 314, 315, 373
- Дорожинський, о. др. 165
- Доситей, еп. 79, 80
- Достовський 83
- «Dublin Review» — журнал 308
- Дугляс 292
- Дуе 292
- Дука Михайло, король 130
- Дунс Скот 54, 268, 269, 288, 292, 310
- Дурих Яр., др. 24, 78
- Дусан Сильний, володар 133
- Дювані Висаріон, еп. 132
- Дюві, проф. 382
- Дюлай, о. 71
- Е**
- Ева 275, 316
- Евген, папа 137
- Евгенік Марко 154
- Евгенія, цесарева 301
- Евзевій з Кретони 189
- Евлогій 372, 373
- Евменес II 262
- Европа 38, 52, 58, 103, 118, 120, 123,
153, 165, 174, 192, 218, 226, 229, 233,
261, 262, 263, 282, 284, 303, 307, 313,
347
- Евстахія 189
- Евстрат, св. 231
- Евтимій Саїфі, архиеп. 128
- Евхаристія, тайна 50
- Егарт, король 294
- Егейське море 170, 228
- Егея 233
- Едвард Ісповідник, король 282, 294
- Едвард I, король 283
- Едвард IV, король 283, 301
- Едвард VI, король 289
- Едвард, св. 281, 311
- Едгард, король 283
- Едесса 117, 199
- Едипп 233
- Едмунд, св. 292
- Езавеля 213, 225
- Ейк ван 278, 286
- «Ἐκκλησία» — журнал 125.
- «Ex Oriente» — Berg 152, 158
- Екуменізм 8, 10, 18, 30, 32, 34, 36,
42, 44
- Елєвзіс 231
- Ель Азарієг 202
- Ель-Бієг 210
- Ельгін льорд 233, 287
- Ель — Мдрждель 221
- Ель-Мугранаг 226
- Ель-Ханук 219
- Емек-Ізраєл — долина 173
- Емануїл Тома II, патр. 119
- Емаус 70, 89, 177
- Еміядзін 123
- Емпедокль 36
- Ендор 217
- Еніфанович 74
- Енох 352
- Епір 126
- Ерехтіон 232, 233
- Еспанія 78, 118
- Ессер, проф. 265
- Естонія 92, 124
- Етельберт, король 284, 303
- Етельред, король 294
- Етіопія 107, 108, 110, 111, 112, 134, 254
- Етіопська Колегія в Римі 112
- Етна 348, 353, 358
- Етшміядзін 123
- «Etudes religieuses» — журнал 86
- Ефез 186, 201
- Ефезький Собор 73, 125
- Є**
- Єврейнов А., о. 134

- Євусеї 184
 Єгипет 108, 116, 122, 127, 174, 175, 176, 190, 195, 196, 287
 Єгиптяни 108, 126
 Єзуїти 40, 86, 112, 115, 116, 127, 130, 144, 151, 152, 197, 296, 298, 373
 Єлисавета, св. 177
 Єлисавета I, королева 283, 289, 318
 Єлисея, св. Чин 116
 Єлисей 204, 205
 Ємелька, о. 89, 93
 Єпископство 74, 77, 80, 86, 106, 109, 110, 112, 114, 115, 117, 118, 120, 121, 122, 124, 125, 126, 127, 146, 151, 180, 234, 266, 274,
 Бремія пророк 83, 193, 210
 Брихон 200, 203, 204, 205
 Бронім, св. 189, 225
 Брузалем 382
 Брусалим 46, 107, 109, 113, 114, 115, 116, 120, 127, 173, 174, 175, 176, 177, 181, 182, 184, 185, 186, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 200, 201, 202, 203, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 224, 227, 241, 245, 246
 Брусалимська Церква 74
 Брусалимський Патріярхат 73, 107, 123, 126, 127, 128
 Бфрем, св. 117
- Ж**
- Женева 315, 318, 319
 Жива Церква 83
 Жівковіч, о. др. 81, 85
 Жовква 105, 392
- З**
- Забугин Вл., о. 134
 Загреб 81, 90
 Закарпаття 89, 91
 Залозецький В., о. 100
 Замоїський Синод 100
 Zápletal, о. др. 84
 Заторський О. 105
 Захарія 201
 Західна Церква 8, 22, 24, 32, 38, 52, 73, 75, 78, 79, 80, 83, 85, 89, 93, 103, 105, 107, 135, 136, 137, 138, 149, 156, 157, 361
 З'єднання Церков 8, 12, 20, 22, 24, 28, 34, 36, 40, 42, 58, 62, 69, 70, 71, 75, 76, 78, 88, 89, 93, 103, 142, 144, 146, 350
 Зєрчанинов, о. 134
 Злоцьке — село 368
 Золотоустий Іван, св. 50, 114, 123, 148, 151, 179, 200
 Золочів 260
 Зорван — Карпаті, о. 80
 Зоровавель 193
- І**
- Іберійська Лавра 129
 Ібн Мама Алі 349
 Ібн Тіма Магомет 349
 Іван без Землі, король 287
 Іван Богослов, св. 170, 184, 186, 195, 201, 211, 212, 213, 225
 Іван Гормізд, патр. 119
 Іван з Парми, о. 361
 Іван Марон, патр. 116
 Іван ХХІІІ, папа 294
 Іван ХІХ, патр. 109
 Іван Семер 288
 Іван Хреститель, св. 177, 193, 206, 207, 213, 224, 273, 318,
 Ігнатій Богоносець 50, 72, 114, 179
 Ігнатій Гавриїл I Таппуні, патр. 115
 Ігнатій Єфрем I Барсом, патр. 114
 Ігнатій Єфрем II Рахмані, патр. 115
 Ігнатій, патр. 114
 Іктінос 232
 Іларіон, митр. 28
 Ілдіск Кіоск 169
 Ілля, пророк 187, 205, 213, 225, 226
 Ілля ІІІ Шакір, патр. 114
 Імада, єп. 266
 Індійці 118
 Індія 122
 Інзбрук 6, 262, 270
 Іннокентій ІІ, папа 121
 Іннокентій ІІІ, папа 133
 «In Summa Petri» — Pius IX 146
 «In universali Ecclesiae regimine» 101, 142
 Іпатій Потій, митр. 135
 Іраклій, цісар 176, 195, 236
 «Ірєнікон» 140, 152, 274
 Ірландія 303, 306, 307, 319
 Ірод 184, 193, 197, 204, 207, 212, 213, 221, 224

Ісаак 46, 191, 193
 Ісидор з Мілету 235
 Ісмаїл 176
 «Істина» — журнал 152, 315
 Ісус Навин 190, 204, 205, 210, 212
 Італія 112, 126, 131, 152, 302, 311, 353,
 358, 359, 382
 Італо Альбанці 126, 153
 Італо-Греки 124
 Іреней 50, 73
 Ірландія 285, 291, 308
 Іщак А., о. 91, 100

Й

Япесек, о. 84
 Йван, єп. 128
 Йоаким III, патр. 146
 Йоаким, св. 215, 219, 351
 Йоаніти орден 190, 198
 Йоаким Христопол, єп. 130
 Йоїл, пророк 201
 Йона, пророк 174, 219
 Jordaens 276
 Йордан 200, 203, 204, 205, 206, 207,
 209, 224, 227, 244
 Йорк 283
 Йосафата — долина 177
 Йосиф, Верховний Архiepіскоп, Кар-
 динал 3, 6, 8, 10, 14, 24, 30, 32, 34,
 38, 42, 46, 50, 52, 54, 58, 60, 62, 88,
 89, 91, 99, 100, 102, 103, 104, 106,
 107, 143, 145, 146
 Йосиф з Ариматеї 178, 182
 Йосиф з Тиберіяди, граф 214
 Йосиф, єгипетський 211, 213
 Йосиф, св. 187, 193, 210, 214, 281, 350
 Йосиф I з Аміді, архієп. 119
 Йосифітки Сестри 177, 190
 Йосифович, о. 377
 Йоханам, рабін 225
 Jugie, Prof. d'Herbigny 77

К

Каброл, о. 301
 Кавелерт, о. 89, 91, 92
 Кавказ 83, 121, 128
 Каза Нова 177, 178, 200, 208, 214, 215,
 217, 222, 224
 Каїр 109, 127, 199, 217
 Каковський, кард. 90

Калдей — острів 300
 Каліон 348
 Каллес, през. 267
 Каллікрат 232
 Калябрія 124, 359
 Калявасси Ю., єп. 125, 233
 Кальварія 177, 180, 181, 182, 184, 185,
 189, 199, 208, 227, 228
 Камінський, о. 369
 Кампанія 347
 Кана Галилейська 219, 220, 244
 Канаан 210
 Канада 134, 278
 Кандакія 111
 Кант 389
 Кантербері 282, 302, 314, 334
 Капассо Р., о. 361
 Капіголій 233
 Капрі 170
 Капуцини 115, 127, 129, 151, 361
 Караламбос, св. 198
 Karalevsky С. 140
 Карія 233
 Каріятіярім 177
 Каркасонн 231, 261
 Карлівці 133, 372
 Кармель 217, 225, 226
 Карло Великий 54, 167, 264, 266, 272,
 273, 325
 Карло I, король 285, 286
 Карло V 351
 Карло з Анжу 350
 Кармелітанки 190, 209
 Кармеліти 115, 120, 127, 226
 Карпати 69, 131, 352, 367
 Картагенці 348, 354, 355
 Картіяда 233
 Каспійське море 129, 206
 Кастріолле Г. 361
 Катанія 353, 357, 360
 Катерина з Арагонії 288
 Катерина, св. 128, 189, 190
 Католицька Акція 143
 «Catholic Harald» 310
 Catholic Near East Welfare Association
 153
 «Catholic Times» 310
 Кафарнаум 217, 221, 222, 223, 224, 249,
 250
 Кахнік, о. 24, 78, 86
 Качмарський, о. 377
 Кашпар, кард. 89, 90, 91

- Каяфа 184, 187
 Кварантанія 205
 Квінтій 229
 Кеан, єп. 190
 Кедрон — долина 177, 186, 194, 195, 201, 202
 Кейм — ріка 293
 Келестин, папа 306
 Келестин II, папа 121
 Кельтійський обряд 107
 Кемаль Паша, през. 234, 235, 239
 Кембрідж 56, 289, 290, 291, 292, 294, 295, 296, 297, 332
 Kempton 140
 Кент 302
 Кентербері 118, 303
 Кесарія в Кападокії 121, 197
 Києво — Галицька митрополія 14, 34, 38, 71, 101, 105, 142
 Києво — Печерська Лавра 165
 Київ 24, 78
 Київський Патріархат 38, 101, 142
 Килікія 121, 123
 Кипр 116
 Кирило Александрійський, св. 108, 110
 Кирило Єрусалимський 196
 Кирило VIII, патр. 151
 Кирило IX, патр. 199
 Кирило, св. 8, 12, 24, 30, 69, 70, 75, 78, 84, 85, 86, 88, 90, 91, 92, 93, 373
 Кирило Методіївське Брацтво 70, 92
 Киріон II, патр. 129
 Кисілевський В., др. 285
 Китай 118
 Кідане-Маріям-Касса-у 112
 «Кілька вражень з Лемківщини» — Кард. Й. Сліпий 60
 Кіреєв, ген. 42, 147
 Кіченер лорд 264, 286
 Кішон потік 225
 Клайн Каспар, єп. 265
 Клевета, о. др. 89
 Климент Александрійський, св. 108
 Клів Анна 288
 Кметко, єп. 89
 Коломия 166
 Колонія (Кельн) 54, 186, 267, 270, 284, 323
 Колячек, о. 88
 Кольпінг, о. 267, 268
 Конгрегація св. Єфрема в Шарфе 115
 Конгрегація Східних Церков 134, 148
 Конг 306
 Конрад Віттельсбах з Баварії 121
 Константин Вел. 50, 77, 117, 128, 182, 188, 191, 224, 236
 Констанца 48, 166, 167, 168, 171, 172, 239
 Констанцій, цар 111, 360
 Копп., о. 267
 Копти 108, 109, 110, 111, 126, 127, 134, 154, 198, 199, 200
 Коптійсько — Єтіопський обряд 107, 112
 Коран 195
 Кордач, архиеп. 77
 Кореджіо 286
 Коркоран, о. 307
 Королева Наталена 392
 Кортеа 130
 Косове Поле 133
 Костельник Г., о. др. 99, 100, 104
 Коттон I. 286
 Коцюба, др. 165
 Кочанес 118
 Крагуєвачі 132
 Краків 260, 381
 Крижевці 14, 133
 Крим 122
 Криниця — місто 367, 370
 Крит (Крета) 125, 228, 233
 Ксеркс 231
 Ксисст, св. 114
 Кузьма В. 105
 Куїловський, митр. 318
 Куницький Л., о. 104
 Кунцевич Й., св. 58, 102, 149, 273, 319
 Курдистан 107, 118
 Курдійські гори 118
 Курент, о. др. 90
 Куртев, єп. 89, 90, 91, 132
 Кутаїс 130
 Куталь, о. др. 89
 Кухіянізе, архиеп. 130
- Л**
 Лаба В., о. др. 104
 Лабертонер 387
 Лазар, св. 122, 202
 Лазаристи, ОО. 120
 «Lamentabile sane exitu» 387
 Ланкастер 283
 Латинізація 28, 30, 34, 60, 84, 122, 126, 134, 138
 Латишевський, єп. 100, 104

- L'auteur du livre «De imitation Christi»
— Р.Е. Puyal 392
- Лебедєв 74
- Лев Великий, папа 78
- Левинський, о. 372
- Лев II, папа 358
- Лев III, папа 272
- Лев XII, папа 109, 151
- Лев XIII, папа 71, 109, 121, 122, 146, 147, 290
- Лев VI, цар 235
- Лев, король 121
- Лев св., Мученик в Катанії 360
- Лемківщина 60, 367, 368
- Лейка, о. 92
- «Леонардо» — журнал 382
- Леонесса Мауропа П. 361
- Ле Рой 386
- «Les églises d'Orient et l'Unité chrétienne» — Н.Ж. Omez О.Р. 158
- «Les Eglises orientales et les Rites orientaux» — Jeanin Raymond 140
- Ледоховський, о. кан. 70, 89
- Леман — озеро 318
- Леонардо Да Вінчі 185, 316
- Леопард, св. 273, 325
- Лепка, о., Т.І. 70, 75, 76, 79
- Ливанон 122, 193
- Лизіпа 230
- Липківський, митр. 134
- Ліборій, св. 266
- Ліга кат. Росії імен св. Катерини 82
- Лідч — Іясу 111
- Лієж 54, 274
- Ліковський Е., єп. 105, 106
- Лікурґ 233
- Лілібей 348
- Ліль 152, 158, 259, 315, 372, 373
- Ліон 58, 224, 318, 340, 341, 361
- Ліонський обряд 107
- Ліонський Собор 318
- Ліссабон 308
- Літомерицьк 77
- Лія 191
- Лободич Р., о. 100, 104
- Лондон 54, 77, 90, 153, 259, 277, 281, 282, 284, 285, 286, 290, 291, 294, 302, 303, 304, 307, 310, 311, 312, 327, 329, 338
- Лопатинський, о. 375
- Лоренц, др. 381
- Lubeck К. 140
- Лука, св. 209, 360
- «L'Unité des l'Eglises» 152
- Луцьк 14, 40
- Любляна 16, 73, 89, 91, 153
- Люваїзе 116
- Люваніюм 276, 277
- Лювр 56, 209, 316
- Людвик IX 352
- Людвик XIV 317
- Люкаріс Кирило 130
- Люнгро 126, 359
- Лявіжері, кард. 195
- Лявітрано, кард. 349, 350, 358, 360
- Лягранж, о. 208
- Ляйпціг 385, 389
- Лякляк, патр. 109
- Лянфранк, архиеп. 303
- Лятишевський І., єп. 144
- Ляскаріс Симеон 126
- Львів 6, 18, 36, 46, 58, 89, 95, 99, 103, 122, 142, 144, 164, 165, 167, 239, 257, 259, 277, 292, 302, 319, 348, 375, 392
- Льоасі 386, 387
- Льонґін, св. 181
- Льорето 215
- Льотар 273
- М**
- Мавсбах, проф. 265
- Магдалина Марія 180, 191, 221
- Магдебург 264
- Магомет 176, 194
- Магомет II, султан 122, 133, 236, 238
- Магnezія 261, 262
- Маджерец, о. др. 70
- Мадрид 70
- Мадярська Церква 131
- Мазепа 180
- Mainz 158
- Макавеї 175, 210
- Макарій 74, 109
- Макарій, св. 108
- Макарск 92
- Македонія 131, 132
- Маківка — гора 64, 377
- Макогон, п. 285
- Максим II Мазлюм, патр. 127
- Максимін Даца 121
- Макферсен 297
- Мала Азія 113, 124, 170, 261
- Маланкарези 113, 115, 116

- Малицький, ігумен 76
 Малін-Мехелен 54, 275, 276, 326
 Малиновський 71, 74
 Малябар 107, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 120, 134
 Мамврійська Долина 190
 Манінг 291, 292
 Мане, о. 292
 Манчестер 56, 308, 310
 «The Manchester Guardian» 310
 Маня Харта 287
 Марбург 89, 91
 Маргарета, королева 283
 Марготті, ап. дел. 239
 Марден 114
 Мар Еліяс 187
 Марі 117, 119
 Мар Іваніос, єп. 116
 Марія, королева 283
 Марія Стюарт 289
 Марія Тереза 306
 Маріяметки 116
 Марк Антоній 197
 Маркіян, св. 357
 Марко, св. 108, 109, 110, 285
 Мармарове море 169, 170
 Мармарош 130
 Мар Меллюе, єп. 120
 Марон, св. 116
 Маронітський обряд 107, 113, 116, 134
 Марро Іван, св. 200
 Мар Роккуе, єп. 120
 Марс 354
 Мар Теофілос, єп. 116
 Мартин I, папа 132
 Мартин, св. 303, 334
 Мартіріон — церква 182
 Марторано А. 351
 Марцель 355
 Матей, св., апостол 76, 111, 222, 223
 Матейко Е.Й. 12, 70
 Матеос аббуна 111
 Магоха, о. др. 70, 89, 92
 Мафріян 113
 Мах 382
 Мегідо 226
 Меестер Де 361
 Меєр, єп. 152, 288
 Мезопотамія 107, 113, 117, 118, 122, 176
 Мекка 194, 214
 Меле, єп. 361
 Мелхизедек 181, 352
 Мелхіті 126, 127, 128, 195, 196, 198, 200, 316
 Мелюзіянци 120
 Memling 276
 Менелік II 111, 112
 Менут 303, 308
 Менцінський 270
 Мерон з Тиру, філософ 111
 Мерсіє, кард. 54, 276, 277, 288, 373
 Мертве Море 200, 204, 206, 207, 209, 262
 Месроб, кор. секретар 121
 Мессинія 357
 «Мета» — журнал 163, 257
 «Метаморфоза Овідія Навона» — Сердешний I. 348
 Методій, св. 8, 12, 24, 30, 69, 70, 75, 84, 85, 86, 88, 90, 91, 92, 93, 131, 147, 373
 Мехитар з Себасте, св. 122
 Мехитаристи 122
 Мехіко 267
 Мизія 131
 Михаїл, Архангел 235
 Мишуга, о. 180
 «Між Сяном і Дунайцем» — Ст. Шах 392
 Мілано 185
 Мікельанджело 286
 Мілет 261, 262, 322
 Мінерва 356
 Мінстер 265, 271
 Міньозі 361
 Міньос, проф. 361
 Міріян, король 128
 Місіонарі Ливанону в Крем 116
 Мітіліні — острів 170
 Мітра — божок 121
 Мічура, міністер 90
 Моаб 209
 Могила Петро, митр. 130
 модернізм 386, 387
 Модест, патр. 182, 185, 209
 Мойсей, пророк. 175, 176, 177, 207, 212
 Молдавія 122
 Молох 201
 монастир св. Антонія і св. Павла 109
 Монастир св. Марка в Єрусалимі 113
 Монастир св. Сави 129
 Монголи 118, 129, 176
 Монотелетизм 116, 200
 Монофізити 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 117, 121, 126, 127, 129, 196, 198, 199, 200

- Монреале 60, 349, 351, 359
 Монтблянк 318
 Монте Кассіно 347
 «The Month» — журнал 86
 Моравська Держава 8, 12, 69, 91, 131
 Морелло, о. 361
 Морія 177, 186, 191, 193, 194, 195
 Морус Тома, св. 311
 Москва 82
 Мосора, о. 377
 Моссуль 115, 119, 120
 Мшета 129
 Мугхахаб Атанас, о. 199, 200
 Музумечі, о. 361
 Мукачів 132
 Мукачівська Діяцезія 86, 131
 Мунтенія 130
 Мурашешті 166
 Муррі 386
 Муссоліні 263, 347
 Мюнстер 54, 271
 Мюнхен 18, 140, 152, 263
 Мюнхенський Університет 18
- Н**
- Наблюс 212, 225
 Набот 213
 Навуходоносор 193
 Назарет 210, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 223, 225, 247, 248
 Наїм 217
 Намур 151, 152, 274, 372, 373
 Наполеон Б. 284, 287, 316, 317
 Наполеон III 301
 Насальський Ю. 392
 «Наслідування Христа» — Тома Кемпійський 391, 392
 «Наукове Товариство Ім. Шевченка» 307
 Неаполь 58, 169, 170, 183, 237, 277, 347, 365, 366
 Небк 115
 Нельсон 283, 284, 286
 Неманія Степан 133
 Непомильність 16, 34, 71, 74, 78, 85
 Нептун 317
 Несторій 119
 Несторяни 117, 118, 119, 120, 200
 Неунбекен 265
 Нехай М., о. 91, 92
 «Нива» — журнал 10, 44, 60, 62, 80, 82, 389
- Никита з Ремезіяни, єп. 130
 Никодим 177
 Николай I, папа 132, 147
 Николай з Барі, св. 361
 Ничай, о. др. 70
 Нізібіс 117, 118
 Ніканор 71
 Нікарій — острів 170
 Нікейський Собор 117
 Нікон, митр. 135
 Нім 231, 261
 Німеччина 52, 54, 56, 58, 134, 152, 192, 260, 261, 263, 271, 272, 273, 278, 281
 Ніна, св. 128
 Нісса 151
 Нітра 70, 89
 Нітрійська пустиня 109
 Ніцца 372
 Ніцше 382, 390
 Ніша 70
 Няраді Д., єп. 14, 70, 90, 133
 Новий Базар 132
 Ной 352
 Нотр Дам в Парижі 283, 301, 315, 316, 318
 Нубія 108
 Нью Йорк 382
 Ньюман, кард. 56, 289, 292, 328
 Нютон 286, 389
- О**
- Облати 151
 Обнова 88
 Обряд 14, 28, 32, 36, 38, 60, 79, 80, 81, 82, 84, 86, 91, 107, 112, 122, 135, 140, 142, 150, 199, 200
 Овід, дідо Давида 187
 Овід — поет 48, 167, 348, 356
 Одеса 48, 168
 Одоакр 354
 Odstreilik, о., Т.І. 70
 Оксфорд 56, 264, 289, 290, 291, 296, 297, 299, 333, 382
 Оксфордський рух 56, 289, 290
 Олександр Великий 108, 175, 212, 238
 Олена, св. 46, 163, 175, 181, 182, 186, 188, 216
 Оливна гора 185, 195, 200, 201, 208, 217, 227
 Олімп 229, 356
 Оломуць 76, 88, 89, 158

- Ольга, св. 24, 28, 78, 209
 Омар 176, 193, 194
 Омаяди 262
 Омез, о. 152, 158, 315
 Омрі, цар 212
 Оранія 306
 Ораторяни 359, 360
 Оріген 108
 Орієнтальний інститут — Рим 16, 70,
 87, 89, 90, 91, 148
 Орлеан 283
 Оронт — ріка 116
 Оствальд 382
 Остенди 278, 279, 313
 Остроготи 354
 Отгон 230
 Отгон III, цісар 273
 Отці Церкви 75, 90, 148, 149, 271, 361
 Офель 177
 Охрида 131
- П**
- Pavlik 79
 Павло V, папа 133
 Павло Петро XIII Терціян, патр. 122
 Павло, св. апостол 20, 72, 74, 75, 78,
 108, 125, 170, 195, 210, 220, 221, 223,
 224, 228, 230, 231, 265, 357, 365
 Павло, св., катедра 284
 Павлович Дмитро, патр. 132
 Падерборн 54, 157, 264, 265, 270, 324
 «Рах» — місячник 153
 Пакстон Й. 280
 Палермо 58, 60, 153, 289, 347, 348,
 349, 350, 351, 353, 358, 359
 «Паломництво до Святої Землі» — Кар.
 Й. Сліпий 44
 «Pamiętnik V Pńskiej Konferencji Ka-
 pląnskiej w sprawie unji kościelnej»
 158
 Панкович Степан, єп. 131
 Панормос — пристань 348
 Пантенос 108
 Пападопульос X, архиеп. 125, 154
 Папа Римський 16, 18, 42, 71, 72, 74,
 76, 77, 78, 85, 90, 105, 115, 117, 118,
 127, 129, 137, 146, 147, 148, 149, 150,
 153, 155, 180, 289, 306, 350, 358, 360,
 361
 Папіні 382, 384
 Папський Інститут Велеградський 87
- Пар Катерина 288
 Париж 77, 85, 91, 122, 140, 151, 152,
 153, 209, 283, 286, 301, 308, 314, 315,
 317, 318, 341, 372
 Парамбіль Тома, архиеп. 120
 Рагік 79
 Партедон 232, 233
 Пастор 272
 Патрик, св. 305, 306
 Патріярх 73, 81
 Патмос 170
 Пахомій, св. 108
 Пачеллі, кард. 90, 92
 Пекорарс А. 361
 Пелагія, св. 209
 Пелор 348
 Педротта Г. 361
 Пентаполіс 108
 Пентархат 73, 74
 Пергамон 261, 262, 322
 Перемишль 260, 392
 Перікл 229, 232
 Пернічяро, о. 349, 351, 364
 Персефон 232
 Перси 117, 118, 121, 129, 168, 182, 188,
 195, 201, 238
 Пестіюм 365
 Петербург 74, 82
 Петро Великий 135
 Петро де Монгеро 316
 Петро з Арагонії 350
 Петро, князь 131
 Петро, св., апостол 74, 75, 76, 78, 157,
 174, 184, 185, 186, 195, 212, 213, 217,
 225, 261, 266, 269, 281, 282, 351, 360
 Петротта, о. 360
 Петротта Р., др. 350, 364
 Печ 132, 133
 Пилат 184, 197
 Пинськ 158
 VI Пинська Конференція 40, 42
 Пирга 355
 Північно італійський обряд 107
 Підкарпаття 24, 71, 78, 85, 86
 Підляша 89
 Пій IX, папа 130, 136, 151, 200
 Пій X, папа 148, 151
 Пій XI, папа 42, 88, 112, 148, 150, 151
 Піндар 353, 364
 Пінтуріккіо 294
 Піреї 229
 Пірея 170, 171, 234

- Пірлінг, о. 91
 Пірс 382
 Пістога 154
 Платон, митр. 372
 Плекид, вождь 216
 Пліній старший 365
 Плютон 232
 Плятон, філософ 389
 Победосцов 42
 Побідоносцев оберпрокурор 148
 Поділля 260, 267
 «Подорож до Англії» — Кард. Й. Сліпий 44
 «Подорож до Сицилії» — о. др. Й. Сліпий 44
 Пожішка, о. др. 89
 Познань 77, 105
 Полтава 377
 Полянський А., о. 165
 Польща 40, 71, 84, 85, 86, 91, 101, 124, 171
 Помпеї 365
 Портіє, о. 196
 Португальці 112, 120
 Потій, св. 155
 Потій Іпагій, митр. 135
 Потсдам 263
 Поцуолі 365
 Почаїв 392
 Праартеї 121
 Прага 24, 70, 77, 78, 80, 89, 91, 132, 153, 372
 Прагматизм 381, 382, 383, 384, 385, 386, 388, 389, 390
 «Pragmatismus, eine neue Richtung der Philosophie» — J.M. Eachran 389
 Пракситель 230
 «Praeslata gratulationis» (1894) — Leo XII 71, 146
 Пречан Л., архиеп. 88, 89, 91, 93
 Прешерен, о. 89, 90, 92
 Примат 16, 24, 34, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 85, 90, 154, 156
 «Примат і непомильність Папи та відношення до них Православної теології» — о. Спачіля 16, 71
 «Примат в історичній перспективі» — о. Гривец 16
 Прініч 299, 300, 301, 304
 Прієне 261, 262
 Пріор, о. 301
 Пропаганда Фіде 90, 109, 126
 «Просвіта» 309, 368
 Протестанти 77, 130, 132, 155, 289, 302
 Пряшів 89, 91
 Птоломей 287, 305
 Пуаль П.Е. 392
 Пуатіє 317
 «Путь» — журнал 373
 Пхін 348
 Пшездецький, єп. 89, 93
- Р**
- Раббан Гормізд, згромадження 120
 Равенна 272
 Раес А., о. 91
 Раза 133
 «Razon у Fé» — журнал 86
 Raymond Jeanin 140
 Ралей В. 311
 Рамлег 177
 Ратісбон М.А., о. 197
 Рафаел, маляр 316
 Рахиль 187, 243
 Ревека 191
 Ревакович, о. 377
 «Revue des sciences philosophiques et théologiques» 314
 Регенес, о. 270
 Редемптористи, оо. 86, 91, 103, 144, 152, 275, 277, 278, 281, 310, 314
 Рембрандт 262, 284
 Рен 197, 267, 271, 272
 Ренен 83
 «Regum Orientalium» 150
 Рим 6, 16, 46, 58, 62, 70, 73, 77, 78, 87, 89, 90, 91, 112, 115, 116, 119, 125, 126, 127, 128, 130, 131, 132, 133, 140, 146, 147, 150, 151, 154, 155, 167, 175, 181, 188, 207, 229, 231, 233, 262, 266, 272, 277, 284, 289, 290, 306, 347, 349, 354, 358, 360, 373
 «Рим» — Й. Фріх 86, 129
 Римська імперія 54, 58
 Римський обряд 107, 150
 Ришард Львине серце 287
 Рібер 286
 «Рідна Школа» 309
 Рітгер, нунцій 90, 92
 Річотті, о. 361
 Роберт з Фляндрії 188
 Рогер II 349, 350, 351, 352
 Рогошч, о. 92

- Родіно, чернець 126
 Родос 170, 171, 353
 Рой ван, кард. 276
 Ройкович, о. 89, 91
 Роман, св. 124
 Роппа, арх. 28, 30, 81, 82
 Російська еміграція 62, 76, 78, 83, 134, 370
 Російська Колегія в Римі 62, 151
 Російська Церква 26, 28, 40, 42, 62, 82, 83, 124, 134
 Росія 24, 26, 76, 79, 80, 81, 83, 84, 86, 92, 93, 112, 118, 131, 134, 135, 146, 147, 148, 152, 183, 191, 201, 370, 372, 373
 Ростіньо, вп. 361
 Рубенс 270, 276, 277, 286, 284, 316
 Рудий С., о. 100
 Руе де Журнеля, о. 91
 Ruysbroe J. 276
 Румуни 124, 130, 134, 154, 166, 238
 Рутський В., митр. 34, 38, 99, 100, 101, 103, 104, 105, 106, 107, 135, 142, 143, 144
 Рут 187
 Руссудоне, король 129
- С**
- Сава, монах 133, 191, 196
 Савло 201, 213, 217
 Саїда 128
 Сакач І., о. др. 74, 80, 81
 Сакси 130
 Салайка, о. др. 89
 Саламанка 308
 Саламіна 229
 Салезіяни 190, 214
 Салерно 349, 365
 Салядин, султан 220
 Салялвіль, о. 90
 Саляма, авва 111
 Сальваторіани 128
 Самарія 50, 210, 211, 212, 213
 Самуїл, пророк 177, 187
 Санна, вп. 361
 Санскрит 120
 Сара 191
 Саргон 287
 Сарронська долина 175
 Свена, король 294
 Свидник 133
 Свєтлов, проф. 146
 Св. Земля 46, 48, 116, 127, 161, 163, 165, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 180, 184, 188, 190, 196, 198, 200, 202, 210, 213, 214, 215, 216, 226, 238, 240, 256, 267, 279
 Св. Синод 125, 132, 135
 Свіндов 299
 Святе Письмо 72, 73, 74, 75, 94, 111, 136, 164, 170, 189, 199, 204, 205, 206, 209, 210, 211, 212, 221, 224, 226, 227, 229, 281, 282, 284, 287, 297, 351, 352, 358, 389, 391
 Себастиєв 212, 213
 Себерт 282
 Себоїм 206
 Северин, св. 316
 Сегор 206
 Седляк, о. 91
 Сельджуки 129, 176
 Семигород 122, 130
 Сенська дієцезія 81
 Сербія 70, 79, 131, 132, 154
 Сербська Церква 124, 132, 133
 Сергій, митр. 372, 373
 Сердешний І. 348
 Середземне море 48, 170, 220, 224, 225, 228, 278
 Сестри Непорочного Зачаття 122
 Сеул 210
 Сефоріс 219
 Сєдлец 90
 Симеон, князь 131
 Симеон, св. 193
 Симон Киренейський 198
 Симон ХХІ, патр. 118
 Синай — гора 128
 Синайське Архiepiscopство 128
 Синод у Сардиці 343 р. 78
 Сипягін, о. 274
 Сиракузи 60, 349, 352, 353, 355, 357, 360, 361, 362
 Сирійський обряд 120
 Сирійці 113, 115, 116, 123, 125, 134, 195, 199
 Сирія 113, 124, 126, 175, 222, 262
 Сихем 211, 212
 Сицилія 58, 124, 126, 345, 347, 348, 349, 350, 352, 353, 354, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 364, 365
 Сілоє 186
 Сільвестер 74

- Сінанфу 118
Сінчоро, кард. 88, 151
Сіон 46, 48, 173, 177, 183, 184, 186, 192, 201, 227
Сірміюм 133
Сіс 123
Скаллий І. 303, 304
Скандерберг, князь 359
Скити 167
Скільщина 62, 375, 376, 377
Скопас 230
Скрутень, о., ЧСВВ 100
Slavia Catholic — товариство 88
Славонія 133
«Слово о полку Ігореві» 170
Сломшек, єп. 91, 93
Смачило, о. 375, 376
Смирно 122, 129, 150, 170
Смотрицький Мелетій 50, 227
Собачинський, о. др. 164
Собор св. Петра в Римі 58
Содома 206, 223
Соколовський, єп. 90
Сократ 229
Соловки 134
Соломон 174, 175, 184, 191, 193, 194, 222, 223
Сольногород 319
Сольшуар 314, 315
Сонето О. 112
Сорбона 317
Соренто 365
Сосенко М. 165, 376
Софія — місто 89
Софія, Собор — у Византії 48, 50, 169, 218, 235, 236, 253
Соціологія 64
Спалят 132
Спачіль, о. 16, 18, 70, 71, 72, 73, 75, 80, 85, 86, 90, 91
Стабіє 365
Ставіль, єп. 88
Стадіон, місто 231, 233
Станіславів 100, 166
«Statistica con cenni storici della Gerarchia e dei fedeli di rito orientale» 140, 158
Степінац, єп. 90
Стефан IV, папа 358
Стефан, св. 201, 319
Стефан II, князь 133
«Stimmen der Zeit» — журнал 86
Стінко, о. 361
Стоцінген, о. 89
Стоян А., архиеп. 12, 30, 70, 77, 85
Страбон 355
Строуд 299
Студити, ОО. 99, 103, 134, 144, 360, 375
Стюарт Б., о. 300, 304
Субяко 300
Суздаль 70
Суляка І., чернець 119
Сульпіціани 318
Сучава 166
Сушков, проф. 146
Східня Церква 6, 8, 10, 20, 22, 24, 30, 32, 34, 36, 38, 50, 52, 56, 71, 72, 73, 74, 75, 78, 79, 80, 83, 85, 86, 88, 89, 90, 101, 103, 106, 107, 108, 113, 117, 118, 134, 135, 136, 137, 138, 140, 142, 149, 156, 157, 196, 227, 238, 288, 292, 361
Схрайверс Й., о. 275, 391
Сян — ріка 367
- Т
- Табінський П., о. 100
The Tablet» 310
Тавор — гора 216, 217, 219, 225, 247
Такач, о. кан. 71
Талмуд 225
Тамара, королева 129
Тамерлян 118
Танас С., патр. 127
Танкрей — богослов 318
Танкред 214
Ташпуні, патр. 151
Тарапія 169
Тарнава 89
Татари 118, 121, 122
Татри 367
Твори Верховного Архiepіскопа 6, 8, 64
Теби 109
Тевтобурський ліс 54, 264, 266, 271
Тезей 231, 233
Теледос — острів 170
Тель-а-Вів 172
Темза 58, 311, 319
Темістокль 229, 231
Теодозій II, цар 237
Теодор з Мопсвестії 118, 119
Теодор з Тарсос 282

- Теодор Студит, св. 73, 191
 Теокрит 354
 «Θεολογία» — журнал 125
 «Theologie und Glaube» — журнал 266
 Теофіл, митр. 89, 130
 Тербовля 260, 378
 Тереза від Дитятка Ісуса, св. 218
 Терлецький В., о. 392
 Термопілі 229
 Терсато в Далматії 215
 Тессальоніки 124, 131
 Тиберіяда 217, 221, 222, 225, 250
 Тимотей II, патр. 119
 Тимотей, св. 164
 Тир 174, 193
 Тирнер, маляр 284, 286, 310
 Тироль 319
 Тирчка, о. 91
 Тит, цісар 271
 Тифея 348
 Тифліс 122, 129
 Тихон, патр. 80, 81, 83, 134, 372
 Тишкевич, о. 152
 Тібарі 112
 Тімолеон, володар 364
 Тірделля 116
 Тірель 386
 Тірітад, король 121
 Тіссеран, кард. 100, 112
 Тиціян 286, 316
 Товариство св. Івана Золотоустого 152
 Товариство св. Павла 128
 «Товариство св. Хризостома» 288
 Томажич, єп. 89, 91
 Тома Кемпійський 391
 Тома, св., апостол 117, 120, 231
 Томі (Констанца) 48, 167
 Торквато Тассо 365
 Торнгілл 285
 Торосевич, єп. 122
 Тразибул 357
 Тракія 131
 Трапані 350
 Трапезунт 122
 Траполіно 361
 Траян, цісар 130
 Тридентійський Собор 116, 136, 272
 Триванурум 116
 Трієр 54, 262, 265, 272
 Трійця Свята 22
 Трінакріс — острів 348
 Тріполіс 128
 Троцький 83
 Троя 164, 170
 Трчка, о. 71
 Тулюз 308, 314
 Туркевич Л., єп. 89
 Турки 114, 118, 120, 121, 122, 124, 126, 130, 131, 133, 148, 169, 235
 Турне 275, 314
 Тухолщина 62, 375, 376, 377
- У**
- Уалкер, о. 296
 «Oeuvre des écoles d'Orient» 15
 Угорський Градець 69
 Угорщина 131, 370
 Уелінгтон 284, 285
 Уеслей 289
 Уінслоу Б., о. 301, 304
 Україна 24, 46, 50, 52, 84, 86, 87, 91, 101, 103, 106, 131, 142, 163, 168, 238 261
 Українська Католицька Церква 6, 8, 10, 14, 22, 24, 26, 28, 30, 32, 36, 38, 40, 44, 78, 85, 86, 101, 103, 104, 106, 124, 142, 143, 151, 212, 240
 Унійний з'їзд у Львові 32, 34, 36, 38, 95, 99, 100, 102, 103, 104, 139, 140, 141, 144, 145
 Унійний Собор 1274 р. 58
 «Unio Catholica» 152
 «Union française d'aide aux Russes» 152
 Унія 28, 38, 69, 76, 78, 84, 85, 86, 87, 89, 92, 100, 101, 102, 103, 104, 106, 108, 109, 114, 115, 119, 120, 121, 122, 126, 127, 129, 131, 133, 142, 144, 145, 146, 148, 149, 151, 152, 153, 154, 155, 157, 166, 180, 190, 295, 301, 318, 348, 350, 360
 Уонерш 302
 Уорінгтен 309
 Урбан VIII 122
 Урбан, о. др. 77
 Урмія — озеро 120
 Устіянович 376
- Ф**
- Фагараш Блай 130
 Фалеонері, єп. 361
 Фарваджі, п. 208
 Фарнбори 301, 302, 333

- Farsky, г. 79, 80
 Фелінгер, єп. 207
 Филип, діякон 212
 Филип, король Іспанії 289
 Филип II, король Франції 287
 Фідій 230, 232
 Філіппі, архиеп. 352
 Філософія 16, 381, 383, 384
 Філярет 74
 Фінікійці 348
 Фінляндія 124
 Фіріх Йосиф 86
 Фішер К., єп. 70, 76, 81, 89
 Фйодоров Л., о. 40, 88, 92, 134
 Флавій Веспасіян 212
 Флявій Йосиф 193, 216, 221
 Флямандці 274, 276
 Фльорентійська Унія 121
 Фльорентійський Собор 36, 93, 114
 Фльоренція 237
 Фока, цісар 237
 Фонар, патр. 131
 Форальберт 319
 Фотій 74, 360, 361
 Франки 122
 Францішк з Асизу 214
 Францішкани 109, 180, 181, 182, 185, 187, 190, 197, 198, 202, 205, 209, 214, 215, 216, 217, 222, 224, 225, 268, 357
 Франція 56, 118, 152, 231, 259, 260, 261, 274, 278, 283, 285, 288, 292, 298, 299, 301, 306, 314, 315, 316, 317, 386
 Фридрих Барбаросса 121
 Фридрих, цісар 261, 263
 Фридрих II, цісар 347, 350
 Фрібург 84, 387
 Фрументій, св. 111
 Фукс, о. др. 266
- Х**
- Халдейці 117, 118, 120, 128, 134, 154, 353
 Халкедонський Собор 73, 74, 78, 108, 112, 113, 121, 126, 127, 129, 199, 200
 Харків 82
 Хіос — острів 170
 Холодний П. 202, 293
 Хомин П., о. 100
 Хомяков 72
 Хорвати 131, 132
 Хорозаін 222
 Хосроес 175, 182, 185, 188
- Храповицький А., єп. 83
 Христос — Божий Син 12, 18, 22, 26, 28, 46, 48, 72, 74, 76, 78, 79, 83, 85, 90, 105, 112, 114, 117, 118, 120, 125, 126, 128, 137, 147, 148, 154, 156, 157, 163, 165, 166, 173, 175, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 193, 195, 197, 198, 199, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 209, 210, 211, 212, 213, 217, 219, 220, 221, 222, 223, 226, 227, 228, 233, 238, 246, 265, 273, 278, 281, 289, 290, 316, 351, 352, 387, 391
 Христич, п. 90, 311
- Ц**
- Царгородський Патріярхат 42, 107, 123, 124, 125, 126, 127
 Царгородський Собор 129
 Царгородський I Собор 74
 Цезар Ю. 294, 317
 Цейлон 120
 Целій М. 271
 Церера 348
 Цімарра 126
 Ціник, о. проф. 79, 81, 89, 91
 Ціпик, о. др. 76
 Ціріх 319
 Цицерон 229, 353, 355, 356, 357, 365
- Ч**
- Чайльд Гарольд 313
 Чарнецький М., єп. 42, 89, 90, 92, 100, 102, 144, 274, 275
 Червоне море 109, 111, 205
 Черкеси 217
 Чернівці 166
 Честер 309
 Честертон 312
 Чехословаччина 24, 78, 79, 80, 85, 86, 132, 152, 367
 Чин, св. Ісаї 116
 «Civiltà Cattolica» — журнал 86
 «Чоловік в тигровій шкурі» — Шота Руставеллі 129
 Чорна Вода 369
 Чорне море 48, 129, 168, 169
 Чорногора 132
 Чубатий М., др. 110

Ш

Шапгаль, вп. 77
 Шарфе 115
 Шах Ст. 392
 Швейцарія 56, 314, 318, 319
 Шевченко 14
 Шельде — ріка 277
 Шеппан, о. 303
 Шептицький Андрей, митр. 14, 22, 30, 32, 34, 38, 40, 42, 44, 46, 54, 56, 62, 70, 88, 89, 90, 92, 99, 102, 103, 104, 106, 134, 144, 152, 153, 163, 164, 165, 180, 192, 196, 199, 200, 207, 208, 268, 273, 274, 301, 307, 309, 371, 372, 375
 Шептицький А., вп. 370
 Шептицький Кл., о. 104, 145, 375
 Шикаго 89
 Шіллер Ф. 382, 384, 385
 Широ, вп. 361
 Шлеськ 260
 Шляхтове 369
 Шота Руставеллі 129
 Шотландія — Шкоція 286, 300, 310
 Шпалдак, о. 70
 Шрамек, о. 90
 Шуба, о. др. 71, 80
 Шуваїрити 128
 Шульте, кард. 270
 Шумлянський, вп. 370

Щ

Щадаєв Петро 146

Ю

Югославія 80, 86, 92, 124, 134, 152, 372
 Юда Іскаріотський 202, 231
 Юдея 175, 210, 211

Юдита 213
 «The Universe» 310
 Юнона 363
 Юпітер 182, 193
 Юра, св. — катедра 99, 104
 Юргенсмер, о. др. 265
 Юрик, о. др. 266
 Юрій V, король 283
 Юрій, св. 238, 274
 Юстиніян, цісар 108, 128, 136, 188, 194, 235
 Юстиніян II, цісар 116
 Юстин, св. 212
 Южнович, о. 377

Я

Яффа (Йоппе) 48, 109, 170, 171, 172, 174, 175, 177, 225, 234
 Явірки 369
 Яір 223
 Яків I, король 285
 Яків II, король 306
 Яків, патр. 46, 175, 187, 211, 237
 Яків, св., апостол 107, 114, 115, 116, 123, 184, 201, 217, 351
 Якобі 382, 385
 Яковити 113, 114, 115, 116, 120, 126, 127, 154, 183, 196, 199, 200
 «Як то Русь ходила слідами Данила» — о. проф. Ю. Дзерович 163
 Янтавш, вп. 89, 90
 Януарій, св. 183
 Японія 307
 Ярослав 260
 Ярослав, кн. 28
 Ясси 166
 Ястребов 71

ЗМІСТ

<i>Введення</i>	5
-----------------------	---

КОНГРЕСИ — ЗІЗДИ

<i>На Велеграді</i>	69
<i>VII-ий унійний конгрес на Велеграді</i>	88
<i>Унійний зізд у Львові</i>	94
Погляд на зєдинені Церкви Сходу і догматичні ріжницї межи ними	107

I. Александрійська Церква

1. Копти	108
2. Етіопи	111

II. Антіохійська Церква

A) Західньо-сирійська група	113
1. Яковити	113
2. Католики — Зєдинені Сирійці	115
3. Малянкарези	115
4. Мароніти	116
B) Східньо-сирійська група	
1. Ассиро-халдейці	117
2. Несторіяни	118
3. Зєдинені Ассиро-халдейці	119
4. Малябарці	120

III. Вірменська Церква 120 |

IV. Византійські Церкви

Ґенеза і галузі обряду	123
------------------------------	-----

A) Грецька літурґічна мова

1. Царгородський патріархат	124
2. Грецька Церква	125
3. Архиепископство Кипру	125

4. Альбанці	125
5. Італьо-Альбанці й Греки	126

Б) АРАБСЬКА МОВА

1. Мелхіти	126
2. Синайське архієпископство	128

В) ГЕОРГІЙСЬКА, РУМУНСЬКА Й УГОРСЬКА МОВА

1. Георгійська Церква (Грузини)	128
2. Румунська Церква	130
3. Малярська Церква	131

Г) ЦЕРКОВНО-СЛОВ'ЯНСЬКА МОВА

1. Боглгари	131
2. Серби	132
3. Великороси	134
4. Українці	134

V. Якій ріжниці ділять католиків від незєдинених?	135
Література	140

Унійні змагання в останнім півстолітті

I. Акція Риму	146
II. Актуальність зєдинення по світовій війні	148
III. Унійні осередки на Заході	151
IV. Перепони	153
V. Становище західних діячів	156
Література	158

ПОДОРОЖІ

Паломництва до Святої Землі. Вражіння з подорожі

Вступ	163
1. Виїзд зі Львова	164
2. З Констанци до Царгороду	167
3. З Царгороду до Яффи	170
4. У Святій Землі	172
5. З Яффи до Єрусалиму	175

6. При Божому Гробі	178
7. Голгофга та інші Святі Місця	180
8. Ликуй нині і веселися Сіоне	183
9. « Ідемо в Вифлеєм »	186
10. Морія, гора Соломонової Святині	191
11. Хрестна дорога	196
12. Гетсемані й Витанія	201
13. Єрихон і Йордан	203
14. Мертве Море	206
15. Оливна Гора	208
16. Самарія	210
17. Назарета любий квіте	213
18. Тавор	216
19. З Назарету до Генезаретського Озера	219
20. Кафарнаум і Тиберіяда — два світи	222
21. Кармель	225
22. В країні думки і краси	228
23. Царгород	234
24. Поворот	239

Подорож до Англії

1. Передподорожня призадума	259
2. Зі Львова до Берліна	259
3. В Берліні	260
4. Під Тевтобурським лісом	264
5. Кольонія й Бонн	267
6. Аквісгран	272
7. У західних византиністів	273
8. Бріссель	275
9. При гробі кард. Мерсіє	276
10. З Бельгії до Англії	278
11. Лондонський Уестмінстер	281
12. Катедра св. Павла	284
13. В лондонських музеях	285
14. Католицький рух в Англії	288
15. Кеймбрідж і Оксфорд	291
16. У бенедиктинських монастирях	299
17. Столиця Ірландії і її духовий осередок	304
18. Менчестер	308
19. Останні дні в Лондоні	310
20. Пращай, Альбіоне... ..	312
21. Через Бельгію до Франції	314

22. Париж	315
23. Через Ліон і Швайцарію до Австрії	318
24. З Відня до Львова	319

Подорож по Сицилії

1. По дорозі на Сицилію	347
2. Палермо і його історія	348
3. Катедра кард. Лявітрано і византійські мозаїки	350
4. Монреале і його цінності	351
5. Дорога до Сиракуз і старовинна історія Сицилії	352
6. Гордощі Архимедового міста	356
7. Греко-Альбанці та їх оселі	358
8. Унійна акція для сицилійських Альбанців	360
9. Аґріґент і його святині	362
10. Поворот	364
<i>Кілька вражіннь з Лемківщини</i>	<i>367</i>
<i>З життя російської еміґрації</i>	<i>371</i>
<i>Священнича санаторія в Гребенові</i>	<i>374</i>

ДОДАТОК

<i>Праґматизм в філософії і теології</i>	<i>381</i>
<i>Наслідування Христа, чотири книги Томи Гемеркена Кемпійського</i>	<i>391</i>
<i>Показчик імен і речей</i>	<i>393</i>

НАШІ ВИДАННЯ
NOSTRAE EDITIONES

1. MONUMENTA UCRAINAE HISTORICA, collegit Metropolita Andreas Šeptuckyj, vol. I. Romae 1964, p. XXIV + 350. Doll. 10.
2. MONUMENTA UCRAINAE HISTORICA, collegit Metropolita Andreas Šeptuckyj, vol. II. Romae 1965, p. XX + 360. Doll. 10.
3. MONUMENTA UCRAINAE HISTORICA, collegit Metropolita Andreas Šeptuckyj, vol. III. Romae 1966, p. XVI + 400. Doll. 10.
4. MONUMENTA UCRAINAE HISTORICA, collegit Metropolita Andreas Šeptuckyj, vol. IV. Romae 1967, p. XIX + 380. Doll. 10.
5. MONUMENTA UCRAINAE HISTORICA, collegit Metropolita Andreas Šeptuckyj, vol. V. Romae 1968, p. XX + 434. Doll. 10.
6. MONUMENTA UCRAINAE HISTORICA, collegit Metropolita Andreas Šeptuckyj, vol. VI. Romae 1968, p. XVI + 392. Doll. 10.
7. MONUMENTA UCRAINAE HISTORICA, collegit Metropolita Andreas Šeptuckyj, vol. VII. Romae 1969, p. XVI + 388. Doll. 10.
8. MONUMENTA UCRAINAE HISTORICA, collegit Metropolita Andreas Šeptuckyj, vol. VIII. Romae 1970, p. XV + 284. Doll. 10.
9. MONUMENTA UCRAINAE HISTORICA, collegit Metropolita Andreas Šeptuckyj, vol. IX-X, Romae, 1971, p. XX + 1000. Doll. 20
10. Wasył Lencyk, *The Eastern Catholic Church and Czar Nicholas I.* Romae-New York 1965, p. XIII + 148. Doll. 5
11. О. д-р Ісидор Нагаєвський, *Історія Римських Вселенських Архієпископів*, частина I. (*Historia Romanorum Catholicorum Pontificum. pars I.*) Мюнхен 1964, стор. 363. Doll. 8.
12. Проф. Микола Чубатий, *Історія християнства на Русі-Україні*, том I. (*De historia christianitatis in antiqua Rus-Ucraina, vol. I.*) Рим-Нью Йорк 1965, стор. XI + 816. Doll. 10.
13. О. Михайло Кравчук, *Книга Псалмів.* (*Liber Psalmorum.*) Рим, 1966, стор. 240. Doll. 5
14. Проф. д-р Олекса Горбач, *Три Церковнослов'янські Літургійні рукописні Тексти Ватиканської Бібліотеки.* (*Tres Textus Liturgici Linguae Ecclesiasticae (Paleo) - Slavicae in Manuscriptis Vaticanis.*) Рим 1966, стор. 160. Doll. 5
15. О. д-р. Мирослав Марусин, *Чини Святительських Служб в Київському Євхологіїні з початку XVI ст.* (*Ordinum Pontificalium in Euchologio Kioviensi saec. XVI expositio.*) Рим 1966, стор. XVIII + 210. Doll. 6.

16. *Український Католицький Університет ім. св. Климента Папи і його правна основа.* (De Universitate Catholica Ucrainorum a S. Clemente Papa eiusque fundamento iuridico). Рим 1967, стор. 32. Doll. 2.
17. «Обнова» *Організація Української Католицької Університетської молоді, Академічних товариств і її статуту.* (De organizatione ucrainicae catholicae iuventutis universitariae, academicarum societatum eorumque statutis expositione). Рим 1967, стор. 35. Doll. 2.
18. Проф. д-р Олекса Горбач, *Перший рукописний українсько-латинський словник Арсенія Корецького-Сатановського та Епіфанія Славинецького.* (De manuscripto primi ucraino-latini vocabularii Arsenii Korec'kuj-Satanovs'kuj et Epirhanii Slavunc'kuj typis nunc mandato). Рим 1968, стор. 335. Doll. 6.
19. О. проф. д-р Ісидор Нагаєвський, *Історія Римських Вселенських Архисреїв, частина II.* (Historia Romanorum Catholicorum Pontificum, pars II). Рим 1967, стор. 600. Doll. 10.
20. Кард. Йосиф, *Твори*, зібрали о. проф. д-р Іван Хома і о. Іван Яцків, том I. (Card. Josephus, Opera omnia, collegerunt Johannes Choma et Johannes Jackiw, vol. I). Рим, 1968, стор. 423. Doll. 10.
21. Кард. Йосиф, *Твори*, зібрали о. проф. д-р Іван Хома і о. Іван Яцків, том II. (Card. Josephus, Opera omnia, collegerunt Johannes Choma et Johannes Jackiw, vol. II). Рим, 1969, стор. 316. Doll. 10.
22. Кард. Йосиф, *Твори*, зібрали о. проф. д-р Іван Хома і о. д-р Юрій Федорів, том III-IV. (Card. Josephus, Opera omnia, collegerunt Johannes Choma et Georgius Fedoriw, vol. III-IV). Рим 1970, стор. 950. Doll. 20.
23. DR. EUGENIUS KAMINSKYJ, De potestate Metropolitanarum Kioviensium-Halicensium, (a. 1596-1805), Romae 1969, p. 180. Doll. 6.
24. JULIUS KUBINYI, S.T.D. The History of Prjašiv Eparchy, Romae, 1970, p. 216. Doll. 5.
25. Проф. д-р Михайло Соневицький *Історія грецької літератури, I том* (Litterarum graecarum historia, vol. I) Рим 1970, стор. XIV + 679, Doll. 15.
26. *Український Католицький Університет ім. св. Климента Папи в першому п'ятиліттю свого постання і діяльності 1963-1968.* (De Ucrainorum catholica Universitate S. Clementis Papae primo quinquennio peracto suae originis et activitatis enarratio) Рим 1969, стор. 290 Doll. 6.

Universitā Cattolica Ucraina
Via Boccea, 478 - 00166 Roma - ITALIA